

V I S N Y K OF THE LVIV UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 44

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 44

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Свідцтво про реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 25240-15180ПР від 05.08.2022 р.

Друкується за ухвалою Вченої Ради

Львівського національного університету імені Івана Франка

№ 39/12 від 16.12.2022 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії:

Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Editorial office address:

Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН

Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР

Технічний редактор С. ВОЗНЯК

Комп'ютерний макет С. БЕКАР

Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 26.12.2022 р.
Формат 70х100/16
Ум. друк. арк. 22,26.
Тираж 100 прим. Зам. 1222/544

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2022

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Павло Бартусяк

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕТАФОРИ «СХИЛ ПРИРОДИ» АНРІ БЕРґСОНА
ТА ПОНЯТТЯ «ПРАВИЛЬНІСТЬ» ВУДРО ВІЛЬСОНА
В КОНТЕКСТІ ЕКСПЛІКАЦІЇ АНТИУНІВЕРСАЛІСТСЬКИХ ПРАКТИК
У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ9

Василь Гоголь, Віталій Деркач

ВІЙНА ТА МИР В РЕТРОСПЕКТИВІ КАТОЛИЦЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ.....19

Віталія Готинян-Журавльова

ОСОБИСТІСНЕ ВИМІРЮВАННЯ ЛЮДИНИ
У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІУМУ І КУЛЬТУРИ27

Олег Каськів

ВПЛИВ ЄПИСКОПА СОФРОНА МУДРОГО НА ВИДАВНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ
В УКРАЇНСЬКІЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ.....34

Павло Коряга

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР «РАДЯНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ»
У ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЛЬВОВА.....41

Сергій Костючков

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЯ» В КОНТЕКСТІ
СЕМІОТИЧНОГО МІСТКА ВІД ФІЗИКАЛІЗМУ ДО БІОФІЛОСОФІЇ.....50

Олексій Кравчук, Іван Остащук

КЛЯТВА ГІППОКРАТА – ПРОФЕСІЙНА ПРИСЯГА.....60

Oleksandr Kulyk

WHAT IS UKRAINIAN PHILOSOPHY?.....71

Надія Маринець, Уляна Мараєва, Ганна Побережець

ПАТРІОТИЧНИЙ ДУХ УКРАЇНЦІВ ЯК ШЛЯХ ДО ПЕРЕМОГИ.....77

Ростислав Поліщук

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СПОРТУ:
ІНТЕРНАЛІСТИЧНІ ТЕОРІЇ.....84

Володимир Попов

ВІЙНА І ІСТИНА.....91

Ольга Проценко, Тетяна Чубіна, Марія Дмитренко

ЕТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ЕТИКА
У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....98

Оксана Пушонкова

ДОСВІД ОБРАЗОТВОРЕННЯ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ
У ВИКЛИКАХ ТРАНСМЕДІЙНОСТІ.....105

<i>Наталія Радіонова, Людмила Швидун</i> ОСВІТНЯ МОБІЛЬНІСТЬ В ЕКСТРИМАЛЬНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ.....	116
<i>Надія Руско</i> ДУХОВНА ПРАКСЕОЛОГІЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ І УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.....	123
<i>Ірина Севрук, Юлія Соколовська</i> СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ РИЗИКИ У ПЕРСПЕКТИВІ МАЙБУТНЬОГО	128
<i>Уляна Хамар</i> АНАЛІЗ КОРЕКТНОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ТЕРМІНАХ УТОПІЇ.....	136
<i>Андрій Шевчук</i> ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ПРИВАТНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ.....	144

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Валерій Бортніков, Олена Козюпа</i> ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ.....	155
<i>Антон Бугайчук</i> ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	163
<i>Наталія Горло</i> ВПЛИВ РЕГІОНАЛІЗМУ НА ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ.....	171
<i>Валентина Ємець</i> МІЖНАРОДНІ ІНДЕКСИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ.....	179
<i>Yaryna Zavada</i> THE INSTITUTIONAL DIMENSION OF IRAN'S NUCLEAR PROGRAM.....	186
<i>Леся Корнат</i> ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ США ТА КНР УПРОДОВЖ 2016-2021 РОКІВ.....	194
<i>Юлія Лемко</i> ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТІВ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ДЕРЖАВАХ ЄС.....	203
<i>Павло Лисянський, Елла Мамонтова</i> ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНОГО СЕПАРАТИЗМУ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ.....	210
<i>Світлана Бульбенюк, Юрій Манелюк</i> ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ У 2022 Р.: ОЗНАКИ, ФОРМИ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ.....	220
<i>Марія Павлюх</i> ПОЛЬСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ ЧАСОПИС «MŁODA POLKA»: ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВOSTІ ТА ПАТРІОТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ.....	228

<i>Ольга Свідерська</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ СУПЕРЕЧКИ У РОЗУМІННІ ПОЛІТИЧНОГО ШЕЙМІНГУ.....	233
<i>Діана Стандратюк</i> КОНЦЕПЦІЯ ВІДКРИТОСТІ ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА ТА ПОТЕНЦІАЛ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ.....	240
<i>Олексій Третьак, Сергій Ставченко</i> АНТИКРИЗОВІ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	247
<i>Yaryna Turchyn, Olha Ivasechko, Iryna Sukhorolska, Oleh Tsebenko</i> VISION OF NEW EU STRATEGY ON ADAPTATION TO CLIMATE CHANGE FROM 24.02.2021: EXPERIENCE FOR UKRAINE ¹	254
<i>Артем Хмельников</i> ЛОКАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ГРОМАДИ: СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ.....	262
<i>Віра Явір</i> ФЕНОМЕН ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ СТІЙКОСТІ: ДЕ-ЮРЕ І ДЕ-ФАКТО	268

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Pavlo Bartusiak

CONCEPTUALIZATION OF HENRI BERSON'S METAPHOR "THE SLOPE OF NATURE" AND WOODROW WILSON'S NOTION OF "RIGHTEOUSNESS" IN THE CONTEXT OF EXPLICATION OF THE ANTI-UNIVERSALIST PRACTICES IN MODERN WORLD POLITICS..... 9

Vasyl Gogol, Vitaliy Derkach

WAR AND PEACE IN RETROSPECTIVE OF THE CATHOLIC STUDIES.....19

Vitaliya Gotynyan-Zhuravlyova

PERSONAL MEASUREMENT OF A HUMAN IN THE CONTEXT OF THE INTERACTION OF SOCIETY AND CULTURE.....27

Oleg Kaskiv

THE INFLUENCE OF BISHOP SOFRON MUDRYI ON PUBLISHING ACTIVITIES IN THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH..... 34

Pavlo Koryaha

UKRAINIAN DIMENSION OF "SOVIET MODERNISM" IN FORMING OF SOCIO-CULTURAL SPACE OF LVIV.....41

Serhii Kostiuchkov

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF «LIFE» IN THE CONTEXT OF THE SEMIOTIC BRIDGE FROM PHYSICALISM TO BIOPHILOSOPHY.....50

Oleksiy Kravchuk, Ivan Ostashchuk

HIPPOCRATIC OATH – A PROFESSIONAL OATH.....60

Oleksandr Kulyk

WHAT IS UKRAINIAN PHILOSOPHY?.....71

Nadiia Marynets, Uliana Maraieva, Hanna Poberezhets

UKRAINIANS' PATRIOTIC SPIRIT AS A WAY TO VICTORY.....77

Rostislav Polishchuk

PHILOSOPHICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF SPORT: INTERNALIST THEORIES 84

Volodymyr Popov

WAR AND TRUTH.....91

Olha Protsenko, Tetiana Chubina, Maria Dmytrenko

ETHICS AND INFORMATION ETHICS IN THE COMMUNICATIVE SPACE OF MODERN SOCIETY.....98

Oksana Pushonkova

IMAGE CREATION EXPERIENCE AND IDENTITY IN THE CHALLENGES OF TRANSMEDIALITY..... 105

<i>Natalia Radionova, Liudmyla Shvydun</i> EDUCATIONAL MOBILITY IN EXTREMES LIFE SITUATIONS.....	116
<i>Nadia Rusko</i> SPIRITUAL PRAXEOLOGY GALICIAN METROPOLITAN AND THE UKRAINIAN STATE AND NATIONAL IDENTITY.....	123
<i>Irina Sevruck, Yulia Sokolovska</i> SOCIETY, WAR AND MORAL AND ETHICAL RISKS IN THE FUTURE PERSPECTIVE.....	128
<i>Ulyana Khamar</i> ANALYSIS OF THE CORRECTNESS OF THE INTERPRETATION OF THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF GRIGORY SKOVORODA IN THE TERMS OF UTOPIA.....	136
<i>Andrii Shevchuk</i> MANAGEMENT PHILOSOPHY IN COMPREHENSIVE PUBLIC AND PRIVATE SCHOOLS OF UKRAINE.....	144

POLITICAL SCIENCE

<i>Valeriy Bortnikov, Olena Kosyupa</i> INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE VOLYN REGIONAL COUNCIL.....	155
<i>Anton Buhaichuk</i> IMPACT OF FULL-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE ON THE ACTIVITIES OF ENVIRONMENTAL NGOS IN UKRAINE.....	163
<i>Natalia Horlo</i> THE IMPACT OF REGIONALISM ON STATE SOVEREIGNTY.....	171
<i>Valentina Yemets</i> INTERNATIONAL INDEXES IN THE FORMATION OF THE STATES IMAGE.....	179
<i>Yaryna Zavada</i> THE INSTITUTIONAL DIMENSION OF IRAN'S NUCLEAR PROGRAM.....	186
<i>Lesia Kornat</i> POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA DURING 2016-2021	194
<i>Yuliya Lemko</i> THE PRACTICE OF ALTERNATIVE ENERGY PROJECTS IMPLEMENTATION IN THE EU	203
<i>Pavlo Lysianskyi, Ella Mamontova</i> IMPACT OF REGIONAL SEPARATISM ON POLITICAL PROCESSES IN POST-SOVIET COUNTRIES.....	210
<i>Svitlana Bulbeniuk, Yurii Maneliuk</i> GENOCIDE IN UKRAINE IN 2022: SIGNS, FORMS, OBJECTIONS.....	220

Mariia Pavliukh

POLISH WOMEN'S MAGAZINE «MŁODA POLKA»:
FORMATION OF POLITICAL ACTIVITY AND PATRIOTIC WORLDVIEW.....228

Olha Sviderska

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONTROVERSY
IN THE UNDERSTANDING OF POLITICAL SHAMING.....233

Diana Standratiuk

JURGEN HABERMAS' CONCEPT OF OPENNESS AND ITS POTENTIAL
FOR ANALYZE THE PUBLIC SPHERE IN UKRAINE.....240

Oleksii Tretiak, Serhii Stavchenko

ANTI-CRISIS POLITICAL TECHNOLOGIES: CONTENT AND SIGNIFICANCE
IN THE CONDITIONS OF POLITICAL TRANSFORMATION.....247

Yaryna Turchyn, Olha Ivasechko, Iryna Sukhorolska, Oleh Tsebenko

VISION OF NEW EU STRATEGY ON ADAPTATION TO CLIMATE CHANGE
FROM 24.02.2021: EXPERIENCE FOR UKRAINE¹254

Artem Khmelnykov

LOCAL POLITICAL MANAGEMENT AND SOCIAL ENVIRONMENT
OF THE COMMUNITY: SPECIFICS OF INTERACTION.....262

Vira Yavir

THE PHENOMENON OF ETHNONATIONAL RESILIENCE
IN THE NATIONAL SYSTEM RESILIENCE: DE-JURE AND DE-FACTO.....268

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.201+172:13 [Бергсон, Вільсон]
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.1>

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕТАФОРИ «СХИЛ ПРИРОДИ» АНРІ БЕРГСОНА ТА ПОНЯТТЯ «ПРАВИЛЬНІСТЬ» ВУДРО ВІЛЬСОНА В КОНТЕКСТІ ЕКСПЛІКАЦІЇ АНТИУНІВЕРСАЛІСТСЬКИХ ПРАКТИК У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Павло Бартусяк

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С. Гжицького, кафедра філософії та педагогіки
вул. Пекарська, 50, 79010, м. Львів, Україна*

Анрі Бергсон уперше в історії філософії сформулював тезу, згідно з якою філософія є діяльністю, що полягає у творенні концептів. Кожна нова філософська теорія повинна створити власний неповторний концептуальний апарат. Французький філософ вельми ретельно добирав слова, поняття, терміни тощо. У зв'язку з цим, у його текстах інколи звичайне слово, або навіть метафору можна концептуалізувати. Ця процедура суттєво розширює горизонт інтерпретації та допомагає реактуалізувати ті ділянки філософського спадку Бергсона, які зазвичай залишаються у затінку його більш відомих тез. Наприклад, це стосується політичної складової його філософської діяльності.

У статті здійснено спробу експлікації причин домінування у сучасній світовій політиці практики деглобалізації національних інтересів, деінтернаціоналізації миру і прав людини. Запропоновано аналіз релевантності термінів, якими зазвичай описують таке домінування: криза, крах, занепад тощо. Цю експлікацію й аналіз реалізовано крізь призму концептуалізації метафори Анрі Бергсона «схил природи» і поняття «правильність» Вудро Вільсона. Для цієї методологічної процедури використані деякі елементи Бергсонової еволюційної теорії, а також окремі історичні й біографічні факти періоду двох термінів президентства Вільсона. Детально описаний перебіг дипломатичної місії Бергсона до США у 1917 р., зокрема його перемовини у Білому домі з президентом Вільсоном. Особливий акцент зроблено на філософській складовій Бергсонової місії, а також на цій складовій рішення Вільсона залучити США у Першу світову війну. Підкреслено особливу роль Бергсона у прийнятті Вільсоном ухвали.

Це рішення Вільсона показано як один із небагатьох у світовій історії прикладів практикування політики універсалізації національних інтересів, інтернаціоналізації миру. Виснувано, що деуніверсалізація національних інтересів, послаблення контролю за дотриманням міжнародних норм і законів у світовій політиці сьогодення головним чином пов'язана з відсутністю сильних рішень й особистісною неготовністю посадовців жертвувати локальним заради глобального.

Ключові слова: «схил природи», «правильність», криза демократії, конкретна реальність, Перша світова війна.

У 1973 р. засновано «Тристоронню комісію». Офіційна мета – розв'язання глобальних проблем людства. У 1975 р. соціолог і політолог Мішель Крозьє, політологи Самуель Гантінгтон та Джордж Ватанукі підготували звіт для цієї комісії: «Криза демократії. Про керіваність демократіями». Того ж року його опублікували [12]. Тодішній директор комісії Збігнєв Бжезінський своє переднє слово до книги почав із питання: «Чи демократія у кризі?» [12, р. 3].

Цього самого року французький політичний журналіст й згодом відомий філософ Бернар-Анрі Леві обговорив цю тему з Мішелем Фуко. Ця бесіда відома під назвою «Політика – це продовження війни іншими засобами» [13]. Перше питання Леві звучало так: «Криза. Чи спонукає вас це слово до роздумів?». Фуко відповів категорично: «Це лише слово, яке позначає неспроможність інтелектуалів ухопити їхнє теперішнє або покарабкатись на нього! Ось і все!» [13, р. 702]. Використання дослідниками слова *криза* видається Фуко сміховинним. Для нього *криза* є теоретичним акомпанементом, до якого прив'язуються економісти, політики, філософи з метою надання *теперішньому* (présent) хоч якогось статусу. Вони позбавлені релевантних інструментів аналізу, тому застосовують гучні, втім порожні слова, зазначив Фуко. Далі він використав фразу, яка є відправним пунктом цієї статті: «Криза, якщо хочете, – це постійне теперішнє» [13, р. 703]. Фуко йдеться про те, що *криза* іманентна кожному теперішньому. Вказувати на це означає говорити про щось вельми очевидне.

Втім це не деактуалізує тему *світ кризує чи демократія у кризі*. Їй присвячена низка сучасних книг: «Терор неолібералізму. Авторитарність і затьмарення демократії» [15], «Демократія у кризі: чому, де, як протидіяти» [23], «Як помирають демократії» [19], «Хворобливі симптоми у нашій історії вчора й ознаки кризи сьогодення» [26], «Homo Stupidus Stupidus. Агонія однієї цивілізації» [1], «Крах світової системи. Кризи, смута й формування нового світового ладу» [21] тощо. Словосполучки *затьмарення демократії, демократія у кризі, ознаки кризи сьогодення, агонія однієї цивілізації, крах світової системи* проростають з відсутності релевантного аналітичного інструментарію.

Утім це не означає, що діагноз *демократія у кризі* адекватно не відображає становище світової політичної системи останніх десятиліть. Йдеться радше про те, що він не несе змістового навантаження, не створює нового знання, а лиш констатує очевидний факт. *Демократія у кризі чи агонія однієї цивілізації* можна прирівняти до діагнозу *живі організми старіють, хворіють і помирають*. Здоров'я як універсальна цінність для організму рано чи пізно поступається сингулярним тілесним девіаціям. Демократію як універсальну цінність для певних спільнот рано чи пізно витісняють сингулярні процеси, що неодмінно виникають всередині цих спільнот. Цю тенденцію можна вважати константою для організацій, людей, а також для утворюваних ними спільнот.

У «Творчій еволюції» Бергсон виявив під час аналізу *конкретної реальності* (réalité concrète) саме її. Ця *реальність*¹ (cette réalité) показує ту чи ту річ такою, що *вичинюється* (se défait). Це *вичинювання* є свого роду розтратою, вихолощенням, зрештою занепадом. Це притаманно будь-якому сегментові матеріальної реальності. Бергсон порівнює її з *тягарем, що подає* (poids qui tombe). І на позір ніщо у цій матеріальності не вказує на можливість протилежного процесу – *тягар, що здіймається* (poids qui s'élève). Цю засадничу тенденцію до *вичинювання* Бергсон називає *схилом природи* (pente de la nature). Однак у природі окрім *вичинювання* та чи та річ ще й *чиниться* (se fait), себто твориться. Це *невпинне становлення* (perpétuel devenir) Бергсон описав вельми поетично: «Вона [реальність]» чиниться або вона вичинюється, але вона ніколи не є чимось учиненим» [11, р. 272]. Себто у природі одночасно протікають два процеси, втім вони не перебувають в опозиції. Наприклад, перехід від личинки (гусениці) через лялечку до імаго є рівнем *se fait* (становлення) метелика, однак для самої личинки цей процес протікає на рівні *se défait* (вихолощення). Згодом рівня *se défait* досягає і сам метелик. Через строгу біологічну детермінацію він не

¹ До іменника *реальність* (réalité) Бергсон часто додає уточнювальні прикметники чи вказівні займенники на кшталт *конкретна, чуттєва* (sensible), *актуальна* (actuelle) *ця* тощо, щоб підкреслити те, що він говорить не про реальність взагалі, в її понятті, а про реальність, яка існує фізично.

в змозі продовжити своє *se fait*. Утім що складніше влаштований організм, то більший у нього рівень усвідомлення, більше шансів продовжити перебувати на рівні *se fait*. Для Бергсона життя на загал є прагненням піднятися вверх *схилом природи*.

Успішним це сходження може зробити тільки людина. Однак що вище вона здійсмається, то більше активується паралельний процес – *se défait*. Це свого роду перегони, втім вони не рівні. *Se défait* завжди стартує з гандикапом. І практично завжди перемагає. З точки зору природи це цілком нормально. Однак для людини й утворених нею спільнот це може бути *кризою, агонією, занепадом* тощо.

Для громадян Франції, для її вищого політичного керівництва такою *кризою* була агресія Німеччини проти їхньої країни у період Першої світової війни. *Криза*, яка цілком могла завершитись *крахом*. Для Бергсона, втім, це було проявом *se défait*. Для нього було очевидним, що для її послаблення необхідно активувати *se fait*. Цю активацію здійснили його дві дипломатичні місії у США. Під час першої він перебував у країні від лютого до травня 1917 р., під час другої від червня до вересня 1918 р. Головним завданням було переконати керівництво США вступити у війну. Тогочасну Європу й Францію зокрема цілковито заповонило *se défait*. США, навпаки, розвивались, стабільно перебували на рівні *se fait*. Тотальне європейське *se défait* перебувало далеко за межами американських національних інтересів, що підкріплювалось панівною тоді «доктриною Монро», згідно з якою проголошувався принцип не втручання США в європейські конфлікти. Однак у 1915 р. президент Вільсон сформулював, за словами Генрі Кісінджера, безпрецедентну доктрину, відповідно до якої безпека Америки узалежнювалась від безпеки *всього* Людства [18].

Що вплинуло на настільки кардинальну зміну парадигми? Що спонукало Вільсона прив'язати Америку до цього *всього*? Яку роль відігравав Бергсон? Як це *всього* функціонувало упродовж XX ст.? І чому сьогодні спостерігається його дефрагментація? У спробі відповісти на ці, а також на інші питання полягає мета цієї статті.

***Se fait* Бергсона прирощується в Америці (рецепція Бергсонових ідей в Америці)**

Том Куїрк у книзі «Бергсон й американська культура: світи Вілли Кесер та Воллеса Стівенса» [22], зазначив, що творчість французького філософа розглядали як символ *нової реальності*.

Це передусім було пов'язано з Бергсоною ідеєю про те, що свобода є безперечним фактом існування людини. Одними з найяскравіших проявів цієї свободи є акти творчості. Ця ідея успішно вкоренилася в американському інтелектуальному ґрунті. Успіхові Бергсона в Америці суттєво посприяла його дружба з тамтешнім філософом і психологом Вільямом Джеймсом². Одним із факторів цього успіху було також і те, що Теодор Рузвельт у 1910 році присвятив Бергсонові невелике есе [24]. Як зазначили Філіп Сулез і Фредерік Вормс у біографічній книзі «Бергсон», одного підпису колишнього президента США цілком вистачило для Бергсонового вкорінення в американському політичному полі [28, р. 143].

У 1913 р. президентом США став Вудро Вільсон. На той час Бергсон уже був напрочуд впливовим в інтелектуальних колах Америки. До Вільсона так чи інак ехо від цього впливу доходило. Куїрк у своїй вже згадуваній книзі припустив, що дійти цьому ехові до Вільсона допоміг молодий журналіст Вальтер Ліпман. Останній використовував Бергсонові

² Їхній дружбі поклав початок лист Джеймса до Бергсона від 14 грудня 1902 року, в якому зокрема було зазначено, що Бергсоновий твір «Матерія і пам'ять» здійснив малу «Коперниківську революцію» [17, р. 567].

ідеї для інтерпретації та крики багатьох аспектів американського життя. Ліпман наполягав на необхідності продовжувати втілення впроваджені Рузвельтом концепції «креативного керування державою» (creative statecraft). Продовження цієї справи Ліпман власне очікував від новоспеченого президента. Інакше кажучи, Ліпмана цікавило питання: Чи буде Вільсон, як раніше Рузвельт, бергсоніанцем? [22, р. 69-71].

Бергсон уперше відвідав Америку у той самий рік, коли президентом став Вільсон. Бергсону влаштували теплий прийом. Колумбійський університет опублікував об'ємну бібліографію текстів Бергсона. «Нью-Йорк таймс» надрукувала статтю про філософа за тиждень до його прибуття. Бергсон в американських закладах говорив саме те, що інтуїтивно хотіла чути аудиторія, що, так би мовити, витало в повітрі. Приміром, «Ми, люди сьогодення, відчуваємо потребу у максимально наблизеній до конкретного факту філософії, а не у тій, яка є просто інтелектуальним відтворенням, потребуємо філософію, яка змогла б забезпечити нас стійкою мотивацією у житті» [28, р. 147]. Згодом Бергсон прочитав спеціалізовану лекцію для обмеженого кола зацікавлених про проблему інтуїції. Наприклад, було зазначено, що для схоплення інтуїції, для того, щоб нею оперувати, однієї науки з її вимірювальними підходами не достатньо. Як і буденного мовлення. Для цього «ми повинні повторити ранній етап розвитку мовлення і серйозно послуговуватись метафорами» [6, р. 980]. Це речення має капітальне значення для розуміння специфіки конструювання Бергсонових філософем. Для схоплення й опису *конкретної реальності* повсякденний чи науково-технічний поняттєві інструментарії не годяться. Адже, на думку Бергсона, еволюційно вони були розроблені для практичних цілей. Але коли йде мова про схоплення самого феномену життя, про можливість модерування ним, то, за Бергсоном, для цього доведеться пожертвувати його локальними утилітарними аспектами, припинити борсатися *вниз* й спробувати піднятися *вверх по схилу природи*. Таке *сходження* неодмінно передбачатиме відкриття чогось нового. Для позначення цього *нового* потрібні відповідно й *нові* слова, те, що Бергсон у творі «Два джерела моралі та релігії», називає «виконувати слова» («forger des mots») [2, р. 155], або створювати *нові* концепти³ чи концептуалізувати метафоричне мовлення, що власне означає *серйозно послуговуватись метафорами*.

Встановлення Бергсоном кореляції між відкриттями *нового* й мовленнєвими засобами, які повинні *по-новому* це виражати, суттєво розширило зону його впливу на американську культуру. Ідеї Бергсона проникли практично в усі культурні пори американського суспільства.

***Se fait* Бергсона наздоганяє *se défait* Європи (Бергсон і Перша світова війна)**

В одній зі своїх лекцій курсу моральна й політична філософія в ліцеї Анрі-ІV Бергсон зазначив, що любов до батьківщини проявляється через обов'язок. Він маніфестується насамперед через незгасальне зусилля зберегти й розвинути батьківщину, через підпорядкування особистих інтересів інтересам країни [7, р. 201-202]. Цей обов'язок перед Францією Бергсон цілком реалізував під час Першої світової війни.

8 серпня 1914 року Бергсон як президент Академії моральних і політичних наук заявив, що боротьба проти агресора є насправді боротьбою цивілізації проти варварства [6, р. 1102]. Діяльність Бергсона у цей період не обмежувалась одними деклараціями. Він

³ «Однак найчастіше філософування полягає не у вибиранні між концептами, а у творенні концептів» («Or philosopher consiste le plus souvent pas à opter entre des concepts, mais à en créer» [10, р. 940].

брав участь у роботі багатьох комітетів (наприклад, у комітеті підтримки Чехословаччини). На цьому тлі особливо виділяються його дипломатичні місії (одна в Іспанію і дві в США). 6 травня 1916 року у Мадриді Бергсон прочитав лекцію на тему «Особистість». Окремою виразистою ниткою в мотку обговорюваних Бергсоном проблем була спроба екстраполувати філософської ідеї про *потік реального* (flux du réel) на політичну сферу. Зокрема зазначив, що великі політичні помилки виникають через нехтування тим фактом, що: «реальність плине, перебуває у неперервному русі» [9, р. 519]). Рациональні міркування про особу чи народ переважно ґрунтуються на припущенні, що вони є завжди такими, якими вони є і якими були. Згодом ці ідеї він розвинув у «Вступі (друга частина)» до збірки «Думка і рухоме». На приклад, було зазначено, що з десяти політичних помилок дев'ять виникають через те, що істинним вважають те, що таким перестало бути, десята ж помилка, і вона найбільш прикра, полягає у тім, що не вважають більше істинним те, що, втім, таким є [3, р. 63]. Наприкінці лекції Бергсон розглянув важливу для нього проблему *національної особистості* (personnalité nationale). Її розглядають двоюко: у союзницьких країнах (Франція, Велика Британія, США) суспільство прирівнюють до особи й воно, як і кожна особа, має невідчужні права. У протилежному таборі (Німеччина) вважають, що країна не має обов'язків перед іншим, вона має обов'язки лише щодо себе самої, й, у підсумку, всі ці обов'язки можна звести до одного: бути сильним. Ці дві теорії різними шляхами ведуть до ідеї *об'єднання людськості* (unification de l'humanité). Перша через шлях *суспільної згоди* (consentement), друга через шлях *співдії* (coaction). Одним із головних наслідків функціонування першої є повага до *людського розмаїття* (diversité humaine), наслідком другої – *механічна однорідність* (uniformité mécanique). Власне цей механіцизм, проста повторюваність одних й тих самих дій, пов'язана з цим дегуманізація, головним чином ось цей набір є серцевиною того, що Бергсон називав варваризмом.

***Se fait* Бергсона реактивує *se fait* Вільсона (перша дипломатична місія Бергсона в США)**

11 січня 1917 року французький історик Ернест Лавіс написав Бергсону листа, в якому повідомив, що прем'єр-міністр Франції й водночас міністр закордонних справ Арістід Бріан має намір відрядити його з політичною місією до США і хотів би з ним це обговорити⁴. Чим керувався Бріан? Сулез і Вормс припускають, що Бріан у ці дні був надзвичайно стурбованим. Прем'єр-міністр 10 січня тільки завершив (спільно з Британським урядом) підготовку офіційної відповіді на останню мирну пропозицію президента Вільсона. За майже місяць до того, 18 грудня 1916 року, Вільсон надіслав запит усім залученим у війну країнам з проханням чітко визначити їхні цілі. На думку Сулеза і Вормса, у цьому проханні прочитувалось радше бажання закінчити війну в Європі без участі США. Вільсон побоювався (після затоплення пасажирського пароплава «Лузитанія» у 1915 р.) відновлення підводних воєнних дій з боку Німеччини. У спільній французько-британській заяві було зазначено, що їхні уряди готові всебічно сприяти реалізації проєкту створення «Ліги націй» з метою забезпечення справедливості й миру в усьому світі. Цю відповідь доповнювали інструкції, які Бріан підготував для послів; Ів-Анрі Нуела у книзі «Франція і США, серпень 1914 – квітень 1917» наводить цитату: «Під час урегулювання поточного

⁴ Філіп Сулез у книзі «Бергсон політичний» наводить цитату повністю: «11 січня 1917. Дорогий мій Бергсоне, пан Бріан просить мене повідомити вам про свій намір побесідувати з вами після завтра об 11 годині в Міністерстві закордонних справ. Він хоче вас відрядити з місією [поки невідомо точно з якою метою] до США...» [27, р. 61].

воєнного конфлікту було б бажано уникнути втручання держав, які не братимуть у ньому безпосередньої участі» [20, р. 398]. Ці слова Бріана важливі для розуміння того, що Лавіс у своєму листі називав «генезою» місії Бергсона. Попервах у Бергсона було вельми скромне завдання: налагодити комунікацію між французькою та американською сторонами. Наближені до Вільсона посадовці дали знати Луї Оберу (колишньому учневі Бергсона, який опікувався під час місії в США питаннями закупівлі озброєння), що контакт між президентом США і послом Франції Жюлем Жюсераном був суто формальним. Коли Бріан і президент Франції Раймон Пуанкаре вирішили відрядити з місією Бергсона, вони насамперед очікували від нього встановлення особистого контакту з Вільсоном.

Спершу Бергсон хотів відмовитись. Утім усе змінили слова генерального секретаря міністерства закордонних справ Франції Жюля Камбона. Він повідомив Бергсонові, що у разі згоди під час мандрівки він опиниться в неабиякій небезпеці. Ці слова мали б зміцнити початкове Бергсонове бажання відмовитись. Утім сталося протилежне. У «Моїх місіях» філософ пише: «Цих слів було достатньо. Я був зобов'язаний вирушити. Більше не було підстав для моїх вагань» [6, р. 1565]. І далі він додав «пройти через ризик означає повернутися до нормальних умов, до можливості бути трохи менш незадоволеним собою» [6, р. 1565].

Перебування Бергсона у США було чітко структуровано. Можна виділити три головні фази: перша, 12 лютого-6 березня 1917 року, період конфіденційних перемовин. Бергсон переважно перебував у Нью-Йорку та Вашингтоні (у столиці він перебував 15 днів); друга, 6 березня-6 квітня, Бергсон перебуває тільки у Нью-Йорку, переважно читає публічні лекції; третя, 6 квітня-7 травня, повертається у Вашингтон, куди якраз прибули французька й британська офіційні делегації. Вже 14 лютого Бергсон налагодив тісний контакт з радником Вільсона Едуардом Хаузом (відомого як «полковник» Хауз). Бергсон головним чином обговорював з ним питання, пов'язані з підтримкою на морі, фінансуванням, а також підтримкою людьми. Після перемовин Бергсон відразу надіслав телеграму уряду Франції, в якій зазначив, що Америка володіє значним людським ресурсом. Цьому аспектові Бергсон приділяв чималу увагу. Філософ дав чітко зрозуміти французькому урядові, що переговорний процес потрібно спрямувати саме в це річище. І як ми знаємо сьогодні, присутність двох мільйонів американських солдатів на західному фронті суттєво вплинуло на долю протистояння. Але спершу потрібно було переконати в необхідності залучення такої кількості людей президента Вільсона. Бергсон саме над цим працював протягом свого п'ятнадцятиденного перебування у Вашингтоні. 18 лютого Бергсон був прийнятий Вільсоном у Білому Домі. Вони розмовляли приблизно годину⁵. Насамперед Бергсон застеріг Вільсона не довіряти хибним чуткам, які поширювала Німеччина. Буцімто Франція ослаблена й зневірена.

Бергсон змалював Вільсону образ ідеального політика, яким той хотів би бути. І тут не було жодної маніпуляції. Річ у тім, що президенти часто глибоко занурюються у політичні або електоральні ігри, і зазвичай звідти вже не вириваються. Вони забувають, що по *схилу природи* можна не лише спускатись, але й підійматися, що потрібно інколи приймати рішення, вектор яких не збігається з вектором нашого успадкованого від природи *se défait*. Вільсон в одній зі своїх промов казав, що він не хоче бачити свою країну лише у ролі піклувальника робітників-чоловіків, жінок, дітей. «Я хочу бачити прояви справедливості, правильності, чесності й людяності у всіх законах США...» [29, р. 61]. Ці

⁵ Розмовляли англійською. Бергсон з дитинства був двомовним. Його матір Кейт Левінсон, ірландська єврейка, розмовляла англійською.

високі поняття, ідеали не можуть локалізуватися лише в одній країні, за своєю природою вони універсальні, вони мусять зазнавати глобальної дифузії, бо інакше маргіналізуються й зрештою як вагомий атрибут цивілізованості атрофуються. Саме це намагався донести до Вільсона Бергсон. На думку останнього, президент це не лише політик, він повинен бути також філософом, у тому сенсі, що треба бути готовим до універсалізації свого мислення, дій, вчинків, до жертвування своїми вузькопрактичними інтересами. Серед усіх перерахованих Вільсоном у вище процитованому фрагменті цінностей Бергсон особливо виділяв *правильність* (righteousness). У «Моїх місіях» Бергсон висловлював глибоке захоплення президентом США. Вважав його великою людиною, яка прагнула започаткувати нову еру у світовій історії. Зародження нової ери Бергсон убачав у спробі Вільсона з'єднати політику з *righteousness*.

Для Бергсона це означало, що у політики з'явився шанс наблизитися до *конкретної реальності*. У Вільсоновій сув'язі політики та *правильності* Бергсон убачав шанс активувати, динамізувати процес *se fait*.

Коли Вільсон балотувався на другий президентський термін головним лозунгом його передвиборчої кампанії було гасло «він утримав нас від війни». Повторно його обрали президентом 7 листопада 1916 року. Інавгурація відбулася 5 березня 1917 року. Однак усього через місяць, 2 квітня Вільсон закликав Конгрес оголосити війну Німеччині. 6 квітня цього ж року США офіційно вступили до Першої світової війни. Заведено вважати, що головною причиною цього вступу було те, що всього через декілька днів після інавгурації Німеччина потопила три американські торгові судна [14, р. 64]. Утім, попри всі загрози, Вільсон суворо дотримувався нейтралітету. У період між обранням на другий термін й інавгурацією він кардинально змінив своє бачення. За кілька місяців без вагомих підстав, щонайперше світоглядних, настільки радикальна метаморфоза відбутись не могла. У присвячених Вільсону монографіях світоглядно-філософський аспект цієї трансформації практично не розглядається. Про нього майже нічого не було відомо і після закінчення Першої світової війни, навіть у Франції. З одного боку, це можна пояснити певною секретністю місій Бергсона у США, з іншого, часто роль світоглядно-філософського аспекту на сцені історичних трансформацій недооцінюють. Власне з метою всебічного висвітлення цієї ролі Бергсон написав мемуари «Мої місії». Однак вони були вперше оприлюднені лише у 1947 році. У своєму заповіті Бергсон заборонив публікацію всіх неоприлюднених за його життя текстів. «Мої місії» були єдиним винятком.

Епістема Бергсона-Вільсона у XX столітті

Епістемою Фуко називав сукупність відношень, які зв'язують воедино різні типи дискурсу (науковий, політичний, соціальний тощо), і які притаманні одній конкретній історичній епосі. Філософія Бергсона, або як її називають бергсонізм, у 40-х рр. XX-го ст. номінально зійшла з інтелектуальної світової сцени, втім, запропоновані нею ідеї залишили там глибокі сліди. Сучасний дослідник Бергсона Фредерік Вормс першим моментом (вихідним пунктом) французької філософії у XX столітті вважає вчення Бергсона [30]. Останнє є однією з головних епістем, яка зв'язує воедино чималу кількість різних філософських і навіть політичних відгалужень (у політичному зрізі можна говорити про епістему Бергсона-Вільсона).

Що стосується філософських відгалужень. Наприклад, Сартр у статті «Республіка мовчання» пише, що французькі громадяни більш свободними, ніж під німецькою окупацією, не були ніколи. Саме велика кількість обмежень і загроз стала причиною їхньої

свободи. Це було шляхом до свободи через те, що «кожна думка була боротьбою» [25, р. 11]. Через те, що вибір, який кожна людина робили щодо себе самої, був автентичним, «позаяк кожна людина чинилася у присутності смерті...» [25, р. 12]. Ці міркування Сартра цілком укладаються у розріз, проведений свого часу Бергсоном. Фразу *людина чинилася (se faisait) у присутності смерті* цілком можна перекласти мовою Бергсона *людина чиниться (se fait) у присутності вичинювання (se défait)*. Звісно Сартр свідомо не відтворював думку Бергсона, це достоту його оригінальний продукт. Йдеться радше про те, що *несвідоме* (так іноді Фуко називає епістему) епохи *volens nolens* підштовхувало Сартра саме до цих ідей. Так само сліди епістемі Бергсона можна виявити й у фразі Фуко, яку наводили на початку статті, *криза – це постійне теперішнє*.

Після здійсненої концептуалізації, метафора *схил природи* веде до висновку, що *криза* є тією точкою, до якої суспільства й політичні системи не приходять, а вже у ній природньо перебувають, і якщо можливий відхід від неї, то тільки через процес, який Бергсон називав *піднятисть схилом природи*.

У ХХ ст. навіть попри дві світові війни вдавалось не відпускати у відрив *se défait*. Вдавалось розвертатись й підійматись уверх по *схилу природи*, прямувати до Вільсонового *righteousness*. Втім, для цього потрібно те, що Вінстон Черчилль називав *важкою працею*, те, щоб кожна думка, як у Сартра, була *боротьбою*, те, щоб не йти, як Маргарет Тетчер, *на повідку мас*, не відчужувати людські цінності, як робив це Вацлав Гавел. Головним чином саме ці дії здатні активувати процес *se fait*. Нині, на початку ХХІ ст. відбувається те, що відбувалось завжди у світовій історії, людство бачить перед собою той самий *схил природи*, занурене у те саме *se défait*, фрагментується і вирішує свої локальні сингулярні завдання. Те, що сьогодні у світовій політиці домінують антиуніверсалістські практики, домінує суверенізм, не є новиною, навіть не є проблемою. *Абсолютно ні!* Як висловився б Фуко. Проблемою є те, що інтелектуали світового масштабу, політичні еліти припинили навіть пробувати підійматись уверх по *схилу природи*, комфортно осіли біля самого його підніжжя й обмежуються тим, що оспівують його за допомоги різних промовистих рефренів: *демократія у кризі, агонія однієї цивілізації, крах світової системи* тощо.

Список використаної літератури

1. Andreoli, V. Homo stupidus stupidus. L'agonia di una civiltà. Milano: Rizzoli, 2018.
2. Bergson, H. Les deux sources de la morale et de la religion. Paris: PUF, 1932.
3. Bergson, H. Introduction (deuxième partie), in «La pensée et le mouvant essais et conférences». (Articles et conférences datant de 1903 à 1923). Paris: Félix Alcan, 1934. P. 21-64.
4. Bergson, H. Conférences à Columbia University, février 1913, in Mélanges. Paris: PUF, 1972. P. 978–983.
5. Bergson, H. Discours prononcé à l'Académie des sciences morales et politiques le 8 août 1914, in Mélanges. Paris: PUF, 1972. P. 1101-1104.
6. Bergson, H. Mes missions, in Mélanges. Paris: PUF, 1972. P. 1555–1570.
7. Bergson, H. Cours de philosophie morale et politique au Lycée Henri-IV, in Cours II. Paris: PUF, 1992. P. 51-205.
8. Bergson, H. Trois lettres « inédites » de Henri Bergson à Gilles Deleuze, in Critique, 5 (№ 732), 2008. P. 388–409.
9. Bergson, H. Conférence de Madrid. La Personnalité, in Écrits philosophiques. Paris: PUF, 2011. P. 508–535.
10. Bergson, H. Propositions concernant l'emploi de certains termes philosophiques, discussion à la Société française de philosophie, 23 mai 1901, in Écrits philosophiques. Paris: PUF, 2011. P. 939–944.

11. Bergson, H. *L'évolution créatrice*. Paris: PUF, 2018.
12. Crozier, M., Hungtinton, S. P., Watanuki, J. *The crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press, 1975.
13. Foucault, M. *La politique est la continuation de la guerre par d'autres moyens* (entretien avec B.-A. Lévy), in *Dits et Écrits*, Vol. 2. Paris: Gallimard, 1994. P. 702–704.
14. Gaines, A. (2004). *Woodrow Wilson*. Philadelphia: Chelsea House Publishers.
15. Giroux, H., A. (2015). *Terror of Neoliberalism: Authoritarianism and the Eclipse of Democracy*. London: Routledge.
16. Guilton, J. *La Vocation de Bergson*. Paris: Gallimard, 1960.
17. James, W. *Lettre de James à Bergson du 14 décembre 1902*, in *Mélanges*. Paris: PUF, 1972. P. 566–568.
18. Kissinger, G. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
19. Levitsky, S., Ziblatt, D. *How Democracies Die*. New York: Crown Publishing, 2018.
20. Nouailhat, Y.-H. *France et États-Unis: août 1914-avril 1917*. Paris: Publications de la Sorbonne, 1979.
21. Otte, M. *Weltsystemcrash: Krisen, Unruhen und die Geburt einer neuen Weltordnung*. München: Finanzbuch Verlag, 2019.
22. Quirk, T. *Bergson and American Culture: The Worlds of Willa Cather and Wallace Stevens*. Chapel Hill: UNC Press Books, 2017.
23. Rich, R. *Democracy in Crisis: Why, Where, How to Respond*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2017.
24. Roosevelt, T. *The Search for Truth in a Reverent Spirit*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014.
25. Sartre, J.-P. *La République du silence*, in *Situations II*. Paris: Gallimard, 2012. P. 11-14.
26. Sassoon, D. *Sintomi morbosì. Nella nostra storia di ieri i segnali della crisi di oggi*. Milano: Garzanti, 2019.
27. Soulez, Ph. *Bergson politique*. Paris: PUF, 1989.
28. Soulez, Ph., Worms, F. *Bergson*. Paris: Flammarion, 1997.
29. Wilson, W. *The New Freedom*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014.
30. Worms, F. *La philosophie en France au XXe siècle. Moments*. Paris: Gallimard, 2009.

CONCEPTUALIZATION OF HENRI BERSON'S METAPHOR "THE SLOPE OF NATURE" AND WOODROW WILSON'S NOTION OF "RIGHTEOUSNESS" IN THE CONTEXT OF EXPLICATION OF THE ANTI-UNIVERSALIST PRACTICES IN MODERN WORLD POLITICS

Pavlo Bartusiak

*Lviv National Stepan Gzhytsky University of Veterinary Medicine and Biotechnology, Department of
Philosophy and Pedagogy
Pekarska str., 50, 79010, Lviv, Ukraine*

Henri Bergson proposed, for the first time in the history of philosophy, a thesis claiming that a philosophical activity consists in the creation of concepts. Every new philosophical theory should create its unique conceptual web. The French philosopher opted for words, notions, terms very thoroughly. Hence, sometimes an ordinary word, even a metaphor in his texts, can be conceptualized. This procedure significantly expands the horizon of the interpretation and contributes to reactualization of those segments

of philosophical Bergson's heritage, which commonly stays in the shadows of his better-known theses. This applies, for example, to the political field of Bergson's philosophical activity.

The article attempts to explain the reasons for the dominance of deglobalization of national interests, deinternationalization of peace and human rights in modern world politics. An analysis of the relevance of terms that usually describe such dominance: crisis, collapse, decline, etc. is proposed. Those explication and analysis are realized through the prism of the conceptualization of Henri Bergson's metaphor "slope of nature" (*pente de la nature*) and the Woodrow Wilson's notion of "righteousness". For this methodological procedure, some elements of Bergson's evolutionary theory are used, as well as some historical and biographical facts of the period of two terms of Wilson's presidency. The course of Bergson's diplomatic mission to the United States in 1917 is described in detail, including his conversation in the White House with President Wilson. Special emphasis is placed on the philosophical component of Bergson's mission, as well as on this component of Wilson's decision to involve the United States in the World War I. Bergson's special role in Wilson's decision is emphasized.

This decision is presented as one of the few examples of practicing the policy of universalization of national interests, internationalization of peace in world history. It has been concluded that the deuniversalization of national interests, the weakening of control over compliance with international norms and laws in today's world politics, are mainly connected with the lack of strong decisions and personal unwillingness of officials to sacrifice the local aspect for the global one.

Key words: "slope of nature", "righteousness", democracy in crise, concrete reality, World War I.

УДК 271.4:[355.01+341.62]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.2>

ВІЙНА ТА МИР В РЕТРОСПЕКТИВІ КАТОЛИЦЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ

Василь Гоголь

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
факультет гуманітарних наук, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5236-885X>*

Віталій Деркач

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-801X>*

У статті розглядається ставлення Церкви до війни та миру, історичний розвиток церковної думки щодо насильства у світі та методи впливу Церкви на сучасний збройний конфлікт. Наскільки авторитетним є її голос, та чи все можливе є зроблене зі сторони Церкви для запобігання конфлікту. На сучасному етапі існування людства, проблема війна та збереження миру стали основними глобальними проблемами. Церква вповні усвідомлює свою відповідальність за встановлення миру у світі. Метою цього дослідження є як найширше розглянути думку церкви, рішення соборів та моральні дії у час війни, один із способів встановлення миру крізь призму досвіду католицької церкви. Останні такі події підтверджують необхідність розгляду теми сучасної війни та потребу згадувати наслідки військових конфліктів. Поверховість у підході до питання війни і миру наштовхує на глибоке розглянення, проблематики сучасної війни; висвітлення відношення Церкви до останніх подій у світі та дані нею моральні оцінки; на фоні останніх подій, що відбуваються у військовому і церковному житті, вияснити, яку роль у сучасному військовому конфлікті відіграє церква. Церква, як авторитетна інституція у питаннях моралі, покликана розглянути проблематику війни з моральної точки зору, і зробити все для того, щоб її голос був почутий, а вимоги щодо збереження миру були виконані. Зазначено, важливу роль релігії у глобальній політиці, щодо війни та подати значно ширше поняття, ніж просто участь релігійних інституцій у політичному процесі, ескалації або врегулюванні конфліктів. Звернено особливу увагу, на проблематику яку було досліджено статті, а саме проблематику сучасної війни у вчені Католицької Церкви. Особливу увагу приділялось війні інформаційній та світовій реакції на терористичні акти. Звернено увагу на сучасні засоби інформаційно-психологічної протидії та гуманність їх використання.

Ключові слова: війна, мир, мораль, віровчення, учительський уряд, церква, конфлікт, домовленості.

Постановка проблеми. Людство є схильне освячувати свої війни і конфлікти, щоб їх виправдати. Однак Церква вповні усвідомлює свою відповідальність за встановлення миру у світі. Християнство є релігією миру. Після свого Воскресіння Ісус, об'явившись апостолам, каже: «Мир вам». У Новому Завіті слово «мир» згадується 90 разів. Ісус Христос є найвищим виразником цього миру. Мир, «шалом», означає гармонію і цілісність, здоров'я і повний розквіт особистості. Він охоплює всі виміри життя: сімейне, соціальне, державне, міжнародне. Це набагато більше, ніж політична безпека, яку ми називаємо

миром. Збереження цього миру покладається на кожну особу. Однак, коли говоримо про насильство у світі – говоримо як про явище, притаманне всій історії людства. Війни будуть продовжуватися до другого пришествя Ісуса Христа, і ніякі зусилля пацифістів, культури і релігії не зможуть їх припинити. Питання про війну і ставлення до неї різних релігій належить до найскладніших і спірних питань в богослов'ї. Однак складність духовної праці на цій ниві не повинна нас лякати. Серцевина християнської відповіді пов'язана з миром, якого покликаний шукати кожен віруючий.

Католицька богословська традиція до XX ст. в рішеннях соборів, папських документах, працях святих отців і богословів щороку не висвітлювала проблем війни і миру. На соборах розглядалися проблеми віри: богословсько-догматичні, доктринальні, моральні; проблеми Церкви: внутрішньо-дисциплінарні, церковно-політичні тощо. Свого часу, коли тривали хрестові походи і протестантські війни, проблеми війни і миру відходили на задній план. Католицьке богослов'я, перш ніж дало визначення понять «війна» і «мир», пройшло складний шлях. Та на відміну від православного, зуміло дати чіткі дефініції.

Метою статті є дослідити один із способів встановлення миру крізь призму досвіду католицької церкви. висвітлили важливість екуменічної співпраці, для реалізації мети дослідження були поставлені такі завдання: З'ясувати роль, поведінку, цілі та завдання церкви у час війни виклики які повстають перед церквою, висвітлити важливість служіння, а також специфіку та особливості міжконфесійної співпраці як невід'ємної частини системи душпастирства у час війни. У даній статті візьмемо до уваги рішення соборів, а також офіційні документи церкви, щоб охопити та опрацювати як найбільше матеріалу по даній тематиці а також розглянути моральну точку зору стосовно війни. Дати характеристику поняттю «війна» та «мир» у богословському ключ використується порівняльно – аналітичний метод.**Виклад основного матеріалу.** Християнство є релігією миру. Після свого Воскресіння Ісус, об'явившись апостолам, каже: «Мир вам». У Новому Завіті слово «мир» згадується 90 разів. Ісус Христос є найвищим виразником цього миру. Мир, «шалом», означає гармонію і цілісність, здоров'я і повний розквіт особистості. Він охоплює всі виміри життя: сімейне, соціальне, державне, міжнародне. Це набагато більше, ніж політична безпека, яку ми називаємо миром. Збереження цього миру покладається на кожну особу. Однак, коли говоримо про насильство у світі – говоримо як про явище, притаманне всій історії людства. Війни будуть продовжуватися до другого пришествя Ісуса Христа, і ніякі зусилля пацифістів, культури і релігії не зможуть їх припинити. Питання про війну і ставлення до неї різних релігій належить до найскладніших і спірних питань в богослов'ї. Однак складність духовної праці на цій ниві не повинна нас лякати. Серцевина християнської відповіді пов'язана з миром, якого покликаний шукати кожен віруючий. В переважній більшості християни шукають захисту в часі війни у Храмах, моліннях перед іконами де бачать таїнство вочлнення Бога [2, с. 19-21].

Католицька богословська традиція до XX ст. в рішеннях соборів, папських документах, працях святих отців і богословів широко не висвітлювала проблем війни і миру. На соборах розглядалися проблеми віри: богословсько-догматичні, доктринальні, моральні; проблеми Церкви: внутрішньо-дисциплінарні, церковно-політичні тощо. Свого часу, коли тривали хрестові походи і протестантські війни, проблеми війни і миру відходили на задній план. Католицьке богослов'я, перш ніж дало визначення понять «війна» і «мир», пройшло складний шлях. Та на відміну від православного, зуміло дати чіткі дефініції. Аналогічну ситуацію можемо спостерегти у рішеннях соборів Київської Церкви, які практично не піднімали питання проблематики війни, хіба що Володимирський собор 1274 року у своїх рішеннях розглядає дане питання. [5, с. 99 – 101].

На ґрунті релігійної нетерпимості у країнах Європи було пролито чимало крові – Франція (XVI-XVII ст.) – боротьба проти гугенотів; Німеччина (XVI ст.) – релігійні війни; Англія (XVI ст.) – релігійний терор за часів королеви Марії і Єлизавети; Іспанія (XVI ст.) – спалювання протестантів за часів Филипа II; гайдамаччина в Україні (XVIII ст.) тощо. При цьому часто проповідувалась релігійна нетерпимість і винятковість. Тому при аналізі духовних процесів тих часів звертається особливу увагу на богословську думку і її розвиток. Перший Ватиканський Собор 1869-70 р. скликався через триста років від попереднього Тридентійського 1545-63 р. Вище згадані події відбувались саме між цими соборами [7]. Змінювалась суспільна психологія народів світу. Під час Першої Світової війни католики Європи опинилися по обидва боки фронту братовбивчої війни. Після Версальського договору католицьке богослов'я миру носило характер млявого пацифізму. У 20-30 роках тривала підготовка до нової світової війни, пацифізм швидко здав свої позиції і голосу Католицької Церкви в цих подіях не було чути [1]. Це означає, що на той час не існувало якогось інтегрального документу з даних проблем, який би класифікувався як голос Церкви. Єрархи, священики, віруючі, звичайно, займали чітку християнську позицію стосовно геноциду народів. Під час Другої Світової війни та в повоєнний період війна розглядалась як явище недосконалого світу, але чіткої позиції щодо цього питання Католицька Церква ще не виробила. З початком “холодної війни” деякі католицькі богослови розглядали ядерну зброю як стримуючий фактор і вважали за можливе її застосування проти вірогідного противника – СРСР. Такі заяви деяких католицьких і протестантських богословів зараз розцінюються як реакція на гоніння Церкви в СРСР та інших соціалістичних держав, які ототожнювались із царством Сатани [12].

Назагал, позиції Католицької Церкви в період від кінця XIX ст. до середини XX ст. був притаманний догматизм, небажання прислухатися до альтернативних позицій, замкнутість на внутрішні проблеми [12]. Однак, процес внутрішніх змін тривав, і вже на Другому Ватиканському Соборі його учасники не оминули жодної більшої проблеми людства. Ці рішення оновили Католицьку Церкву і продовжують визначати положення та відношення Церкви до сучасного світу.

«*Pacem in Terris*» – початок змін в поглядах Католицької Церкви на існуючі проблеми в світі В енцикліці Йоана XXIII «*Мир на землі*» вперше за багаторічну історію була викладена реалістична оцінка складного міжнародного стану, розкрито негативні наслідки ядерної війни, вказано на необхідність мирного співіснування всіх країн і мирне врегулювання міжнародних конфліктів, вимагалась заборона ядерних озброєнь [8, с. 51]. «*Pacem in Terris*» зосереджується головним чином на державно-політичних взаєминах між людьми і спільнотами в рамках держави і між державами [14, с. 51]. Вкотре наголошується, що кожна правова влада походить від Бога (Рм. 13, 1-6), підкреслюючи, що влада тільки тоді є частиною Божого авторитету, коли вона є контрольована Божим законом. Влада повинна опиратись, головним чином, на моральні засади, які шанують людську гідність. Якщо державна влада приймає закони, що суперечать моралі і Божій волі, то такі закони громадянина ні до чого не зобов'язують. Коли державна влада не шанує прав і обов'язків кожної людини і їх не оберігає, вона нехтує своїм моральним обов'язком і виявляє брак розуміння свого суспільного завдання. Папа закликає до припинення гонки озброєнь в ім'я справедливості; не допустити третьої світової війни. Багато положень енцикліки знайшли своє відображення у документах Другого Ватиканського Собору. Ці погляди на існуючу ситуацію були дійсним поглядом Церкви.

Найповніше відношення Церкви до війни і миру було відображено в документах, прийнятих на Соборі (Душпастирська Конституція «Про Церкву в сучасному

світі» – *Gaudium et spes*). У вступі до п'ятого розділу Конституції «Про плекання миру і міжнародної спільності» сказано: Собор, вияснюючи правдиве і шляхетне поняття миру, засуджуючи страхіття війни, закликає гаряче всіх християн, щоб вони за допомогою Христа, творця миру, співпрацювали з усіма людьми для укріплення між ними миру – в справедливості й любові» [9].

В цьому контексті Другий Ватиканський Собор дає визначення, що «мир не полягає у відсутності війни і не обмежується тільки до встановлення рівноваги між протилежними силами, але слушно і властиво визначається як діло справедливості, являється плодом ладу, встановленого в людській спільноті її Божественним Засновником. Для побудови миру необхідна рішуча воля пошанувати інших людей та їх гідність, і повсякчасна братерська поведінка. Таким чином мир є плодом любові, яка йде далі, за те, чого вимагає справедливості» [9, с. 601]. В даному документі Церква також висловила своє відношення до сучасних методів ведення війни, особливо щодо застосування зброї масового знищення. «Страхіття і лихоліття воєн сьогодні зростають з-за наукового вдосконалення зброї. Вживши такої зброї, воєнні дії можуть спричинити величезні спустошення, які далеко переростають межі дозволеної оборони. Все це примушує нас, щоб справу війни прослідити за цілком новими поглядами» [9, с. 603]. В цитованому документі підкреслюється значення Міжнародного Гуманітарного Права щодо жертв війни. Учасники Собору засудили гонку озброєнь, виступили проти будь-яких спроб тероризму як під час бойових дій, так і поза ними.

Гасло Другого Ватиканського Собору – це оновлення і осучаснення життя і діяльності Церкви у світі. Папа Іван XXIII кинув клич: *Aggiornamento* (оновлення). Цей клич є особливо актуальним сьогодні.

«Відповідь християн на насильство у світі може полягати тільки у сприйнятті духа Христа і в надії, яку породжує Христова Церква, не зважаючи на світове насильство» [3, с. 20].

В окружному посланні папи Івана Павла II «*Evangelium vitae*» («Євангеліє життя») «Про цінність і непорушність людського життя» сказано, що насильство цілком міняє умови життя людини. Однак, навіть вбивця не втрачає своєї людської гідності – сам Бог цьому запорукою (Бт. 4, 15). Якщо б Каїн дістав заслужену кару, то люди не змогли б виявляти милосердя при покаранні, але негайно б карали винних [4, с. 18].

Реагуючи на події 11 вересня 2001 року папа Іван Павло II у своїх зверненнях констатує той факт, що тероризм легше поширюється в тих країнах, де придушується гідність особи. Папа засудив тероризм як форму злочину проти людства. Він вимагає перегляду ситуації, яка сприяє розвиткові тероризму [11].

Загально відомо, що в сучасному військовому конфлікті релігійний фактор інтенсивності використовується. Використання релігії для політичних маніпуляцій є злочином. Після подій 11 вересня коментатори терору поділилися на дві групи:

1. що іслам санкціонує терор;
2. що Коран не має підґрунтя для терору [17].

До першої групи належать світські моралісти. Релігійні лідери традиційних християнських конфесій заявляють, що іслам є релігією миру. Німецький кардинал Joachim Meisner говорить, що він не думає, що Іслам є релігією миру, оскільки не знає жодної існуючої країни, де б ісламські лідери проголошували релігійну толерацію. Толерація проголошується там, де ісламістів є менше [13]. Офіційні представники Католицької Церкви заявляють, що Іслам не є схильним до підтримки тероризму. В минулому іслам служив розсадником толеранції і вкорінення миру. Найбільшою проблемою в теперішній час є те, що прогресивні кола ісламських діячів не дискутують на теми терору і не заперечують

використання ісламу в терористичній боротьбі. Теологічна дискусія майже відсутня. При цьому потрібно чітко розрізняти між терористами будь-якої релігії та ісламським тероризмом, який має свою специфіку [16].

Розвиткові ісламського екстремізму сприяє освітня політика (брак освіти), що спричинює, наприклад в Пакистані, поширенню радикальних теологічних шкіл, де навчають специфічній теології та військовому вишколу. Студенти утримуються там безкоштовно [16]. Однак на противагу цьому виступили у вересні минулого року представники найбільш поважаного у світі теологічного університету Al Azhar University, засуджуючи тероризм як явище [13]. Навіть деякі радикальні ісламські лідери (Аятолла Хомені) свого часу зазначали, що війна проти тероризму – це світова війна. Саме навмисне вбивство є засуджене ісламським законом. І терористи вмирають не як мученики, а як вбивці.

Перебуваючи в Казахстані, папа Іван Павло II висловив свою повагу до автентичного Ісламу. Він висловив також надію, що правовірні мусульмани об'єднають свої зусилля, щоб переглянути відношення до тероризму. Бог не є тираном людини, а тероризм викривлює образ Божий і принижує гідність людської особи [17].

«Не підлягає сумніву, що внутрішня цінність життя і обов'язок любити самого себе, як і інших, складають основу істинного права на самооборону [4, с. 98].

«Необхідна оборона є не тільки правом, але й обов'язком того, хто відповідає за життя іншої особи, за спільне благо в сім'ї, або держави [6, с. 518]. Та часом стається так, що при захисті від агресора його позбавляється життя. В такому випадку провина за смерть лягає на самого агресора, що своїми діями підставив себе під удар. До того ж останній несе моральну відповідальність за заподіяну кривду [4, с. 99].

Одразу ж після терактів у пресі постали різні коментарі з цього приводу. Ватиканський секретар, відповідальний за справи зовнішніх стосунків із країнами Jean-Luis Tauran заявив, що не зважаючи на заяви преси, у Ватикані не було розділу думок щодо справедливості ударів у відповідь. Святий Престол надіявся на мирне врегулювання конфлікту, одночасно в особі єпископів заявляючи, що кожна відповідь на атаки не може бути актом помсти, але актом справедливості, метою якого є виправдати завдану кривду і припинити розпалювання терористичного конфлікту [17]. Американські атаки у відповідь відповідають критеріям «справедливої війни». 9.10.2001 року американські єпископи зробили заяву, що відповідь американської армії на терористичні акти буде виправданою доти, доки в обмежений спосіб спрямовуватиметься на терористів і їх спонсорів, [18] але не на мирне населення. Сучасна військова операція, повинна відповідати таким критеріям:

- операція проводиться з метою захисту невинного життя;
- об'єктами атак не повинні стати цивільні громадяни;
- при ударі у відповідь не можна використовувати ЗМЗ, яка поширюється не на конкретних осіб, а на територію.

Коментуючи заяви єпископату, архієпископ Jean-Luis Tauran приводить порівняння, що під час проведення операції «Буря в пустелі» 1991р., американською стороною не бралось до уваги умови «законної війни». Спочатку завдавали ударів, а потім зорганізували штучні переговори. Святіший Отець засудив цю акцію як несправедливу, висловлюючи побоювання, що ця операція може призвести до війни з ісламським світом [17]. В даному випадку американська сторона закликала до переговорів, і коли вичерпалися засоби вирішення конфлікту мирним шляхом – завдалось ударів у відповідь.

Кардинал Рацінгер заявляє, що такі дії мусять провадитись тільки в рамках поваги до юридичних і моральних законів, шануючи гідність особи [10].

Принцип «справедливої війни» буде збережений тоді, коли воєнні дії будуть поєднані з гуманітарною допомогою людям, що стали жертвами талібану, зокрема афганцям. Якщо уряд відмовляється покласти край терористичним організаціям, то цей уряд стає співучасником тероризму. В часі воєнних дій американський уряд повинен допомогти Афганістану в гуманітарний спосіб [12].

Німецький кардинал Joachim Meisner заявив, що вбивство Усами Бен Ладена є законним, однак судова справа була б більш виправданою. У зв'язку із цим приводиться порівняння, чи вбивство Гітлера було б справедливим. Людство повинно захистити себе від монстрів, що приносять смерть [13].

У пізнішій заяві Святішого Отця сказано, що зло повинно бути точно визначено, кримінальне покарання повинно бути тотожним до міри злочину і завжди бути персональним. Воно не може бути поширеним на націю чи етнічну групу, чи релігію, до якої терористи можуть належати.

Але відповідь терористам повинна бути спрямована не тільки на наслідки, а й на ґрунт, на якому воно виростає, щоб знищити прояв насилля в зародку. [13]. Одночасно ситуація, що склалась в Афганістані, не дозволяє забувати про інші частини світу, де продовжуються війни [13]. Aggiornamento, оновлення. Сьогодні це гасло стало ще більш актуальним. Виникли нові нагоди для війн і нові способи винищення людства. Складна воєнно-політична ситуація вимагає перегляду і розвитку морального принципу “справедливої війни”. Католицький єпископат є одностайний у тому рішенні, що в даному випадку християнська традиція повинна бути оновлена [10].

«В багатьох випадках вживання терору вважається новим способом ведення війни» [9, с. 603]. В даній роботі вже згадувалось, що однією з причин поширення тероризму є те, що він виникає як відповідь «малопотужних» держав на державний тероризм наддержав. Патріарх Єрусалиму закликав до загального перегляду міжнародної політики. «Віднова насильства заставляє нас передумати способи стосунків між людьми». Патріарх закликає великі країни, щоб переглянули критерії міжнародної політики в світі, щоб в політичних методах здійснювалась повага до особи [18]. Суспільство мусить рефлексувати над способом свого життя. Терористичні акти відтягнули американців від гедоністичного свята, від зверхньої поведінки. «Неморальність західного суспільства, – говорить кардинал Joachim Meisner, – витворила в мусульманському світі негативний стереотип мислення по відношенні до нього. Коли жінки роблять аборти, гомосексуалісти одружуються, панує культ оголеної жінки, – мусульмани вважають, що ми більше не люди. Де знайти моральний приклад, коли депутат в Бундестазі має п'ять жінок; канцлер Гергардт Шродер і міністр закордонних справ Джоска Фішер одружені чотири рази. Шлюб без Бога, уряд без Бога, усе без Бога. Ми стали суспільством без суспільства» [13].

Хоча другий Ватиканський Собор закликав «прослідити справу війни за цілком новими поглядами» бачимо, що в цьому напрямку належні зусилля не прикладалися. Подібно, як МГП у справі обмеження застосування ЗМЗ та інших озброєнь запізнюється на одну війну, так і Церква у своїх кроках щодо збереження миру не завжди вживає належних заходів. Не приділялась належна увага терористичним аспектам сучасної війни, які міняють її суть та змінюють характер сучасного війська. І, якщо тероризм прогресує у країнах із низьким рівнем життя, то мир плекатиметься тільки там, де шанується гідність особи. Але кожній особі потрібно особисто розказати про її гідність.

Висновки. В цій статті розглянуто проблематику сучасної війни у вченні Католицької Церкви. Особливу увагу приділялось війні інформаційній та світовій реакції на терористичні акти. Звернено увагу на сучасні засоби інформаційно-психологічної протидії та

гуманність їх використання. Сьогодні Церква констатує факт, що традиція «справедливої війни» не була вчасно переосмислена. Не приділялось належної уваги війні терористичній, що потягнуло за собою важкі наслідки. Було також сказано, що голосу Церкви у військових спільнотах не чути без її речника – духовного провідника-священника. Однак, найголовнішим є те, чи приймається до уваги при цьому цінність людської особи, про яку часто говорять церковні лідери.

Література

1. Горбаченко Т. Співвідношення теології миру і теології культури в католицькій футурології / конференції Християнська любов та військовий обов'язок: Матеріали міжнародної науково-практичної. Київ, 1997. Неопубліковане.
2. Деркач В. Біблійні передумови розуміння іконопочитання. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 43, с. 18-24.
3. Дюбост М. Пастир миру. Християнські погляди на війну та армію. Львів, 2000. 130 с.
4. Йоан Павло ІІ. 1995. Evangelium Vitae. Енцикліка. URL: http://www.pro-life.vinnica.ua/personaggi/evangelium_vitae.pdf
5. Каськів О. Партикулярне право УГКЦ: джерела, історія, кодифікація. Навчальний посібник. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2018 – 372 с.
6. Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. 772 с.
7. Коханчук Р. Проблеми війни та миру в католицькій теології ХХ ст. Науковий реферат Київ: ВГІ НАОУ, 2000. 27 с.
8. Прибутко П. Деякі методологічні аспекти аналізу боротьби християнської Церкви за мир. Історико-філософський підхід. Проблеми свободи совісті в ЗС України: Матеріали наукової конференції. Київ: КВГІ, 1997. 72 с.
9. Радість і надія (Gaudium et spes) Душпастирська Конституція Про Церкву в сучасному світі. Документи Другого Ватиканського Собору. Львів: Свічадо. 1996.
10. Cardinal Ratzinger Says. URL: <http://www.katolsk.no/nyheter/2001/11/19-0007.htm>
11. Current Concerns Pope calling for Reconciliation and Dialogue URL: <http://www.currentconcerns.ch/archive/20011112.php>
12. George Weigel on Just War Principles. URL: <http://www.katolsk.no/nyheter/2001/10/15-0011.htm>
13. German Cardinal Says Killing Bin Laden morally Justified. URL: <http://www.katolsk.no/nyheter/2001/11/19-0009.htm>
14. John XXIII. Peas on Pacem in Terris. Boston: St. Paul books and media, Mass. Переклад та інтерпретація: М. Чировський. Введення до суспільно-господарської науки Церкви. Львів: Свічадо, 1994. 134 с.
15. Pope Appeals For Help for Peoples of Afganistan. URL: <http://www.worcesterdiocese.org/news/cfp/pdf/cfp011026.pdf>
16. Terrorists Threaten Mainstream Islam too. URL: <http://www.katolsk.no/nyheter/2001/10/15-0012.htm>
17. Top Vatican Official Says US Action Justified URL: <http://www.katolsk.no/nyheter/2001/10/15-0009.htm>
18. US Bishops Respond to Counterattac on Taliban and Bin Laden. URL: <http://www.katolsk.no/nyheter/2001/10/10-0001.htm>

WAR AND PEACE IN RETROSPECTIVE OF THE CATHOLIC STUDIES

Vasyl Gogol

Private Higher Education Institution «Ivano-Frankivsk Academy Ivana Zolotoustoho»,

Faculty of Humanities, Department of Theology

Sofron Mudry str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5236-885X>

Vitaliy Derkach

Private Higher Education Institution «Ivano-Frankivsk Academy Ivana Zolotoustoho»,

Department of Social and Humanitarian Disciplines

Sofrona Mudroho str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-801X>

The article examines the Church's attitude to war and peace, the historical development of the Church's opinion on violence in the world, and the methods of the Church's influence on modern armed conflict. How authoritative is church's voice, and whether everything possible has been done by the Church to prevent conflict. At the current stage of human existence, the problem of war and peacekeeping have become the main global problems. The Church is fully aware of its responsibility for establishing peace in the world. The purpose of this study is to consider as broadly as possible the thought of the church, the decisions of the councils and the moral actions in time of war and one way of establishing peace through the prism of the experience of the Catholic Church.

Recent events confirm the need to consider the topic of modern war and the need to reconcile the consequences of military conflicts. The superficiality of the approach to the issue of war and peace prompts a deep consideration of the problems of modern war; highlighting the attitude of the Church to the latest events in the world and its moral assessments; against the background of recent events taking place in military and church life, to find out what role the church plays in the modern military conflict. The Church, as an authoritative institution in matters of morality, is called to consider the problems of war from a moral point of view, and to do everything to ensure that its voice is heard and the requirements for maintaining peace are met.

It is noted, the important role of religion in global politics, in relation to war and to present a much broader concept than just the participation of religious institutions in the political process, escalation or settlement of conflicts. Special attention was paid to the problems that were investigated in the article, namely the problem of modern war among scholars of the Catholic Church. Also, special attention was paid to the information war and the global response to terrorist acts. Attention is drawn to modern means of informational and psychological countermeasures and the humaneness of their use.

Key words: war, peace, morality, creed, teacher government, church, conflict, agreements.

УДК 124.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.3>

ОСОБИСТІСНЕ ВИМІРЮВАННЯ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІУМУ І КУЛЬТУРИ

Віталія Готинян-Журавльова

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська 2, 65082, м. Одеса, Україна*

Культура є особливим способом вираження діяльності людини, її сутності, тим, що виокремлює людину від тваринного світу. Вона є продуктом суспільного розвитку людства, який є водночас якісною характеристикою суспільства. За допомогою культури ми не лише пізнаємо оточуючий світ, але й формуємо свої переконання, настанови, виробляємо критерії оцінки матеріальних і духовних цінностей, визначаємо власні ціннісні орієнтації. Кожна культура породжує свою власну ціннісну систему. Завдяки існуючій системі цінностей, завдяки комбінації певних цінностей, ознак, якостей людини формується і утворюється унікальна особистість. При цьому відбувається вимірювання цієї особистості цінностями, які вона вбирає в себе, які є пріоритетними для неї, враховуючи певні життєві обставини і ті зміни у системі цінностей, які відбуваються протягом життя.

Деякі філософи взагалі намагаються розглядати людину як певну модель, ідеальну конструкцію, певний квазіеталон своєї культурно-історичної епохи, який М. Вебер дав назву «ідеальний тип». І. С. Красинська пропонує при розгляді типових характеристик певної культурно-історичної епохи виокремити з них ті, які прийняті соціумом, і закріплені в процесі виховання як норми, і за допомогою цих характеристик отримати більш точну модель, який польський дослідник М. Оссовська дала назву «особистісний зразок». Інколи під впливом обставин або за власним бажанням особистість переходить з однієї соціальної групи до іншої. Така соціальна мобільність викликає необхідність змінити звичний ритм життя, дещо змінити систему цінностей, норм і стиля поведінки, прийняти той образ життя, ту систему цінностей, яка притаманна новій соціальній групі. Ці зміни безпосередньо впливають на індивіда, поступово (а інколи і різко) виникає необхідність прилаштуватися до нового життя, прийняти нову систему цінностей, норм і законів поведінки, які діють в новій соціальній групі, змінює його, адже людина повинна підкорюватися законам, нормам, прийнятим в цій соціальній групі, не порушувати їх. Часто задля полегшення пристосування до нових умов індивід обирає для себе особистісний зразок з нової соціальної групи, як певний орієнтир системи ціннісних орієнтацій і норм поведінки.

Ключові слова: людина, система цінностей, культура, особистісний зразок епохи.

Людина існує не лише в суспільстві, а й в культурі, яка є специфічною формою її буття. Культура є особливим способом вираження діяльності людини, її сутності, тим, що виокремлює людину від тваринного світу. Вона є продуктом суспільного розвитку людства, який є водночас якісною характеристикою суспільства. За допомогою культури ми не лише пізнаємо оточуючий світ, але й формуємо свої переконання, настанови, виробляємо критерії оцінки матеріальних і духовних цінностей, визначаємо власні ціннісні орієнтації. Кожна культура породжує свою власну ціннісну систему. Саме за її змістом можна судити, наскільки успішно відбувається процес культурної ідентифікації нації, народу, розвивається чи руйнується національна свідомість, зберігає себе нація як носій унікального, лише їй притаманного, чи поступово втрачає ці риси.

Питання щодо національної свідомості, культурної ідентифікації українського народу, соціокультурних трансформацій в сучасній Україні, які відбуваються протягом останніх десятиліть є найбільш актуальним, особливо після 24 лютого 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення країни-агресорки на територію України. Проблеми національної свободи, культурної ідентичності досліджуються такими сучасними українськими філософами, як В. П. Бех, В. С. Бліхар, Є. Р. Борінштейн, В. Г. Воронкова, І. А. Доннікова, О. М. Єременко, В. В. Льїн, С. Л. Катаєв, В. В. Козловський, О. В. Лісенко, Н. А. Победа, О. О. Ручка, О. М. Семашко, М. Ф. Цибра.

Метою даної статті є аналіз впливу взаємодії соціуму і культури на формування особистості людини.

Людина завжди займала особливе місце в представленні філософів. Так Протагор вважав, що людина є мірою усіх речей – існуючих, що вони існують, не існуючих, що вони не існують. Відома точка зору А. Шопенгауера щодо того, що світ неможна зрозуміти поза емоційно-вольових структур людського буття. Він вважав, що світ – ці світ людини, в тому сенсі, яким вона його бачить, яким вона може його побачити завдяки власним уявленням. В сучасному світі важливість характеристики того чи іншого соціального явища визначається його відношенням до людини, до особистості, як до деякого квазіеталону, яким її зробив Протагор, визнавши як міру усіх речей. Так в сучасній філософії виникає новий термін «людське вимірювання». Саме по відношенню до людини, як найбільшої цінності, визначається значимість тих чи інших суспільних явищ і подій. Таку закономірність можна простежити при вирішенні таких важливих проблем як відношення особистості до держави і держави до особистості, як відношення особистості до суспільства і, навпаки, суспільства до особистості, особистості до іншої особистості, або особистості до самого себе. Саме питання щодо вимірювання по відношенню до людини ставить перед нами цілу низку питань, пов'язаних з метою діяльності людини, засобами до здійснення цієї мети.

Людина як особистість формується в суспільстві, але разом з тим вона сама формує і перетворює суспільство. Соціалізація людини, яка зазвичай відбувається у дитинстві, є певним залученням, включенням її у суспільство і суспільні процеси, чітким усвідомленням людиною межі дозволеного, через яку неможна безкарно перейти, формуванням системи ціннісних орієнтацій, усвідомлення приналежності до народу, залучення до культури. Але існує дві крайності соціалізації: це можливість отримати не повноцінну особистість, а конформіста, який буде намагатися якнайкраще пристосуватися до будь-яких умов існування в суспільстві задля отримання певних вигід або повністю деперсоналізовану особистість, яка мов би повністю розчиняється в натовпі, починає думати як усі, діяти як усі, переймає загальну систему цінностей, втрачаючи при цьому свою власну систему цінностей, перестає відстоювати свої власні переконання, спираючись, в основному на думку, «натовпу». У випадку деперсоналізації особистості, яке відбувається переважно в тоталітарних суспільствах, особистість втрачає свою індивідуальність, яка є своєрідним поєднанням природного, закладеного на генетичному рівні, з соціальним, отриманим під впливом суспільства. Втрата індивідуальності зазвичай межує з втратою можливості критичного сприйняття інформації, неможливості відрізнити фейки від справжніх новин, можливості проаналізувати наслідки. Втрата індивідуальності особистістю означає її готовність сприймати пропаганду, сліпо довіряти «вождю» та йти на смерть заради сумнівних цілей.

Самосвідомість особистості найчастіше розуміють в контексті поєднання соціокультурної середовища і умов її повсякденного життя, причому умов, не лише духовних, а й матеріальних. Досліджуючи самотність особистості, формування системи її цінностей, ціннісних орієнтацій необхідно враховувати постійні зміни, які відбуваються у сучасному

суспільстві, і вплив цих змін на особистість, зокрема, і ті зміни, які безпосередньо відбуваються в її звичному способі життя. Саме завдяки поєднанню, комбінації соціокультурної середовища і реального буденного образу життя людини формується і визначається процес формування особистості, самоідентифікації особистості. Слід нагадати про особливий вплив на формування особистості, на формування національної самосвідомості молоді подій, які відбуваються в сучасній Україні, подій, які загартовують український народ. Саме ментальність будь-якого народу вбирає в себе всі історичні перипетії його існування, культурні, релігійні, політичні, економічні аспекти розвитку даного соціуму. Генетична пам'ять народу, закріплена в його менталітеті «оберегатиме цивілізацію від будь-яких глибоких перетворень, що вимагатимуть від них змінити власні звички свідомості, мислення, діяльності. Тому динаміка цінностей і всіх культурних форм, в яких вони закріплюються, характеризуються здебільшого спадковістю, ніж мінливістю» [1, с. 234]. Під впливом менталітету і закріпленій в ньому генетичній пам'яті народу формується певна система цінностей певної культури, яка потім стає основою для формування системи цінностей особистості, яка є носієм цієї культури, виросла в рамках цієї культури, привчає до неї своїх дітей. Менталітет, по суті, є внутрішнім компонентом або ж генотипом народу, завдяки якому зберігаються його унікальні особливості і який впливає на формування системи цінностей особистості.

А тому важливою проблемою сучасного українського суспільства є особистісне вимірювання самої людини, визначення її ціннісних орієнтацій від яких певною мірою залежить результати діяльності людини, її поступки, цілі життя. Чому описуючи, визначаючи певні якості людини ми використовуємо термін «вимірювання»? Свідомість, відповідальність, милосердя і любов до природи та до інших – це неповний перелік тих якостей людини, за допомогою яких, визначається взаємодія людини з природою, її культура і, зокрема, екологічна культура. О. О. Ручка пропонує таку систему цінностей сучасних українців: вітальні цінності, соціальні, традиційні, самореалізаційні і політико-цивільні. До вітальних цінностей вона відносить такі: міцне здоров'я, міцна сім'я, благополуччя дітей, матеріальний добробут. До соціальних цінностей – створення в суспільстві рівних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, відсутність значного соціального розшарування. До традиційних цінностей – національно-культурне відродження, участь у культурному житті. До самореалізаційних цінностей О. О. Ручка відносить наступні: цікаву роботу, суспільне визначення, підвищення освітнього рівня, розширення культурного кругозору, залучення до культурних цінностей, незалежність у справах, судженнях і вчинках. До політико-цивільних цінностей відносить державну незалежність України, можливість висловлювати свою думку з політичних та інших питань, не побоюючись за свою свободу, можливість критики і демократичного контролю рішень владних структур, демократичний розвиток країни [2].

На нашу думку, завдяки існуючій системі цінностей, завдяки комбінації певних цінностей, ознак, якостей людини формується і утворюється унікальна особистість. При цьому відбувається вимірювання цієї особистості цінностями, які вона вбирає в себе, які є пріоритетними для неї, враховуючи певні життєві обставини і ті зміни у системі цінностей, які відбуваються протягом життя. Ми змінюємося, змінюється значимість тих чи інших предметів для нас. Так для літніх людей найбільш значимими є вітальні цінності, зокрема здоров'я і благополуччя дітей. Далі значимими виявляються також соціальні цінності, а саме сприятливий морально-психологічний стан у суспільстві, відсутність значного розшарування в суспільстві на «багатих» і «бідних», адже літні люди, які пропрацювали значну частину свого життя і, зазвичай, в нашій країні не мають великих пенсій

або значних статків стають чутливими до соціальної несправедливості. На третьому місці йдуть традиційні сімейні цінності, яких вони дотримуються і з особливим відчуттям зберігають, що «передати», поділитися ними з онуками [2].

Після повномасштабного вторгнення країни-агресорки на територію України, найважливішою цінністю для будь-яких прошарків населення, незважаючи на їх вік, рівень достатку, тощо, стає власне життя і безпека та життя і безпека рідних людей. Побажання «мирного неба», «тихої мирної ночі» набуло нове значення вперше за багато років, що минули після Другої світової війни.

Деякі філософи взагалі намагаються розглядати людину як певну модель, ідеальну конструкцію, певний квазіеталон своєї культурно-історичної епохи, який М. Вебер дав назву «ідеальний тип». І. С. Красинська взагалі пропонує при розгляді типових характеристик певної культурно-історичної епохи виокремити з них ті, які прийняті соціумом, і закріплені в процесі виховання як норми, і за допомогою цих характеристик отримати більш точну модель, який польський дослідник М. Осовська дала назву «особистісний зразок». На думку М. Осовської особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Особистісним зразком «для індивіду або для групи буде образ людини, який повинен слугувати або фактично є для цього індивіду або цієї групи об'єктом зацікавленості» [цит. за 1, с. 316]. І. С. Красинська пропонує розширити трактування особистісного зразка, яке було надано М. Осовською, і додати до нього не лише аналіз моральної, але й світоглядної моделі людини, розуміючи таку модель людини, як «певну еталонну для суспільства систему цінностей особистості, ми отримаємо нову абстрактну конструкцію, яку в подальшому будемо називати особистісним зразком досліджуваної культурної епохи» [цит. за 1, с. 316]. В такому особистісному зразку, на думку авторки, повинні бути сконцентровані цінності, які, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку, цінності, які свідомо схвалені людиною, такі що формують його особистість. Тобто особистісний зразок повинен бути способом існування системи ціннісних орієнтацій особистості в суспільстві.

Людина, яка належить до певної соціальної групи, є носієм цінностей і норм поведінки, які розповсюджені в цій групі. Але під впливом обставин протягом життя людина може переходити з однієї соціальної групи до іншої. Хтось має сильне бажання піднятися «наверх», інколи за будь-яку ціну, не гребуючи жодними методами, способами, для того, щоб пробратися на верхні щаблі суспільства. Хтось, за яких причин, навпаки, «опускається униз». Зміни, що відбуваються в силу зовнішніх обставин, як-то війна і вимушений переїзд з тимчасово окупованих територій, вимушений переїзд за кордон, впливають на особистість. Зміни по соціальних групах можуть бути і не такими сильними (наприклад, переїзд в інше місто), але протягом життя вони з людиною відбуваються. Така соціальна мобільність викликає необхідність змінити звичний ритм життя, дещо змінити систему цінностей, норм і стиля поведінки, прийняти той образ життя, ту систему цінностей, яка притаманна новій соціальній групі. Ці зміни безпосередньо впливають на індивіда, поступово (а інколи і різка) необхідність прилаштуватися до нового життя, можливо прийняти нову систему цінностей, норм і законів поведінки, які діють в новій соціальній групі, змінює його, робить як-то кажуть, зовсім «іншою людиною», адже людина повинна підкорюватися законам, нормам, прийнятим в цій соціальній групі, не порушувати їх. Часто задля полегшення пристосування до нових умов індивід обирає для себе особистісний зразок з нової соціальної групи, як певний орієнтир системи ціннісних орієнтацій і норм поведінки. Інше важливе значення таких особистісних зразків підкреслюють педагоги. Підлітки часто

переходять з однієї субкультури до іншої, а це призводить до зміни системи цінностей, поведінки, мети. Часто задля кращої адаптації в новій соціальній групі або новій в новій субкультурі, вони обирають для себе такі особистісні зразки – кумирів.

По суті особистісний зразок виконує функції еталону, а точніше квазіеталону системи цінностей і ціннісних орієнтацій особистості в тій чи іншій соціальній групі бо в тій чи іншій культурі. Подальший аналіз цього питання неодмінно привів би до створення відповідної методології вимірювання. Але, на жаль, як зазначають М. Осовська, В. С. Логінова, І. С. Красницька проблема особистісних зразків взагалі довгий час не цікавила дослідників, конкретні зразки майже не виокремлювалися, до них зверталися вкрай рідко. Хоча В. С. Логінова неодноразово підкреслює значимість особистісного зразка у вихованні особистості. Отже ідеться про спробу створити певний еталон для процесу виховання, адже особистісний зразок одночасно містить у собі об'єктивні параметри і за його допомогою виокремлюються реальні суб'єкти освіти. Але, на превеликий жаль, досліджень ми досить не навчилися створювати об'єктивні особистісні зразки як квазіеталони (а можливо й еталони), які будуть взірцем для особистості, зразком своєї культурно-історичної епохи.

Дослідникам ще досить складно ще досить складно визначати особистісні зразки для певних епох і культур. Так, на думку М. Осовської, особистісним зразком індустріальної епохи може бути «буржуа», історичним прототипом якого вона обрала Б. Франкліна. Б. Франклін в своїй автобіографії дуже вдало описав типові характеристики буржуа, які виявилися соціально і особистісно оптимальними. Удосконалення техніки, розвиток новітніх технологій призвів до того, що люди почали відчувати себе творцем і релігійний особистісний зразок замінюється більш світським. Так «буржуа» трансформується у «громадянина».

В умовах пізнього індустріального суспільства, а, по суті, суспільства споживання, особистісний зразок трансформується в прагматика-споживача, оскільки розважливості і працелюбності, які демонстрували силу духу, поступилися місцем задоволенню потреб тілесних. Особистісним зразком постіндустріального суспільства стає хакер. Найчастіше цей термін вживають для позначення широкого кола людей, які ставляться до своєї роботи не як до обов'язку або засобу для досягнення певного рівня життя, а як до хобі. На думку фінського дослідника П. Хіманена, в умовах глобальної інформатизації змінюється відношення людини до процесу труда, його мети і організації, а разом з тим змінюється і відношення до життя [3]. Шукаючи волю, він створює свій власний віртуальний світ, створює і з головою занурюється у віртуальні ігри або лише правила цих ігор створював він сам. На думку І. С. Красницької, хакер є новою моделлю системи цінностей, те, що він «немає суб'єктивності – дозволяє особистості легко адаптуватися до умов, що постійно змінюються. Не зраджувати принципам, але змінюватися разом з принципами – таким є його девіз» [цит. за 1, с. 317]. Таким є особистісний зразок сучасного індивіду.

Але події останніх років, боротьба з епідемією COVID-19, особистісним зразком епохи «зробило» лікаря. Саме на лікарів ми дивилися як на «богів», від яких залежить наше життя і життя наших рідких. Лікарі, працюючи на межі власних можливостей, ризикуючи власним життям, рятували життя людей. Медпрацівники стали для нас героями.

Після повномасштабного вторгнення країни-агресорки нашими героями стали воїни, які боронять нашу країну і наше життя. Хакери групи «Анонімус» оголосили кібервійну російському уряду. Повідомлення про це було опубліковано в Twitter у ніч проти 25 лютого 2022 року. Від цього почалися хакерські атаки на урядові канали, цілу низку сайтів країни-агресорки. В наш час інформаційного суспільства хакерські атаки на урядові, пропагандистські сайти є їх вкладом в боротьбу за волю і незалежність власної країни.

Окремо слід відзначити приклад, який надає «Привид Києва». По суті, він є яскравим прикладом особистісного зразка нашої епохи. До сих пір з метою безпеки достеменно невідомо чи є він реальною людиною, чи це збірна назва всіх пілотів Васильківської 40 бригади тактичної авіації. Існує версія, що «Привидом Києва» називали загиблого 29 квітня 2022 року українського льотчика Степана Тарабалка. Але беззаперечно те, «Привид Києва» (реальна особа чи збірна назва багатьох льотчиків) є зразком мужності і відваги, який вже найшов відображення в сучасній масовій культурі: існує пісня про льотчика, яку записав Сергій Подвеза, створено знак на честь «Привида Києва», відкрито мурал на його честь. Приклад «Привида Києва» вже знайшов відображення в сучасній культурі і є прикладом, зразком для багатьох молодих людей, які воюють в ЗСУ, які виросли у незалежній країні, чий світогляд формувався під впливом цінностей вільної і незалежної України. Слід підкреслити, що «Привид Києва» є зразком не лише для військовим, він відіграє значну виховну роль у формуванні молоді.

Отже, феномен «особистісного зразка епохи» є актуальною темою для подальшого вивчення українськими дослідниками. Проблеми самоідентифікації, які постали останнім часом перед частиною українського суспільства, аналіз ментального поля українця, визначення характерних рис «особистісного зразка» сучасної України, аналіз прикладів особистісного зразка, вивчення цих прикладів, наслідування їх найкращих рис, стає важливою темою філософських, культурологічних та етнографічних досліджень. «Особистісний зразок епохи» відіграє суттєву роль у формуванні власної ідентифікації індивіда, визначенні його приналежності до етносу, кращого розуміння власної історії, культури, оцінки певних історичних подій та їх впливу на подальший розвиток країни. Визначення і поширення характерних рис «особистісного зразка» сучасної України є перспективним напрямом дослідження не лише для філософів і науковців, а й для педагогів.

Список використаної літератури

1. Готинян-Журавльова В. В. Безеталонне вимірювання ціннісних орієнтацій особистості: соціально-філософський аналіз: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021. 367 с.
2. Ручка А. Ціннісна ментальність вікових груп соціуму. Соціологічні дослідження культури: концепції та практики: зб. Наук. праць. К.: Ін-т культурології НАМУ, 2010. С. 117-127.
3. Himanen P. The Hacker Ethic and Spirit of the Information Age. Prologue by Torvalds L.; Epilogue by Castels M. Pub. Vintage, 2001. 234p.

PERSONAL MEASUREMENT OF A HUMAN IN THE CONTEXT OF THE INTERACTION OF SOCIETY AND CULTURE

Vitaliya Gotynyan-Zhuravlyova

Odessa I. I. Mechnikov National University,

Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy,

Department of Cultural Studies,

Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine

Culture is a special way of expressing human activity, its essence, what separates man from the animal world. It is a product of the social development of mankind, which is at the same time a qualitative characteristic of society. With the help of culture, we not only get to know the world around us, but also

form our beliefs and guidelines, develop criteria for evaluating material and spiritual values, and determine our own value orientations. Each culture generates its own value system. Thanks to the existing system of values, thanks to the combination of certain values, signs, qualities of a person, a unique personality is formed and formed. At the same time, this personality is measured by the values that absorbs into itself, which are the priority for it, taking into account certain life circumstances and those changes in the value system that occur during the life.

Some philosophers generally try to consider a person, as a certain model, an ideal construction, a certain quasi-standard of their cultural and historical era, which M. Weber gave the name "ideal type". I. S. Krasynska suggests, that when considering the typical characteristics of a certain cultural and historical era, those that are accepted by society and fixed in the process of education, as norms should be singled out from them, and with the help of these characteristics, a more accurate model is obtained, which the Polish researcher M. Ossowska named "personal sample".

Sometimes, under the influence of circumstances or at their own will, a person moves from one social group to another. Such social mobility makes it necessary to change the usual rhythm of life, to slightly change the system of values, norms and style of behavior, to adopt the way of life, the system of values that is characteristic of a new social group. These changes directly affect the individual, gradually (and sometimes sharply) there is a need to adapt to a new life, to accept a new system of values, norms and laws of behavior, that ruled in a new social group, changes it, because of a person must obey the laws, norms, accepted in this social group and do not disturb them. Often, in order to facilitate adaptation to new conditions, an individual chooses a personal model from a new social group, as a certain reference point of the system of value orientations and norms of behavior.

Key words: human, system of values, culture, personal epoch sample.

УДК 655.413:271.4(477)-722.52

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.4>

ВПЛИВ ЄПИСКОПА СОФРОНА МУДРОГО НА ВИДАВНИЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ

Олег Каськів

*ПІЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1304-9463>*

У статті досліджено вплив єпископа Софрона Мудрого на видавничу діяльність в Українській Греко-Католицькій Церкві. З постаті єпископа можемо розгледіти великого вчителя багатьох поколінь науковців, священників, в Україні та в Римі. З під його пера вийшло багато наукових монографій, статей, досліджень. В даній статті бажаємо дослідити вплив владики Софрона на видавничу діяльність в УГКЦ.

З 1960 р. в українській секції Ватиканського радіо, Софрон Мудрий мав обов'язок відповідати за трансляцію богослужінь в Україну, залучаючи для співу студентів-богословів та отців Василіян, колегіантів Української папської колегії ім. св. Йосафата, студентів Малої семінарії, сестер служебниць, Василіянок та сестер св. Анни. Потребою слухачів була трансляція не тільки Божественної Літургії, а інших Богослужінь, таких як: утрєня, вечірня, акафіст, молебень. С. Мудрий прийшов до висновку про необхідність випуску в 1970-х рр. платівок та фонокасет українською мовою за кошти Ватиканського радіо [9, с. 51].

Значна кількість грамплатівок записано з українським парафіяльним гуртом св. Варвари у Відні під керуванням Андрія Гнатишина. Пізніше під опікуномством Софрона Мудрого на 24-х фонокасетах вийшов Новий Заповіт, деякі книги Старого Заповіту, псалми на 8-ми касетах, та на 14 касетах – українська проза. Ці записи, а їх було 18 серій у 140 касетах, перевезено з Риму українськими паломниками в різні держави світу. Дане самовіддане діло єпископ продовжив в Україні [9, с. 51].

Першим твором була збірання промов «Недільна Благовість» – радіо-проповіді на літургичний рік, які вийшли друком у видавництві оо. Василіян 1970 р. в Римі. Пізніше вийшов збірник проповідей «Заповіді Божі та церковні», видані о. Василіян в Римі 1976 р. Владика Софрон Мудрий потурбувався про видання українського перекладу «Кодексу Канонів Східних Церков», 1991 року в м.Римі. У 1993 р. «Кодекс канонів» появився друком в Україні. Зважаючи на велику потребу у канонічній літературі в Україні був зроблений переклад «Аналітичного покажчика Кодексу Канонів Східних Церков» І. Жужека. З 1995 р., появилися п'ять окремих випусків «Короткого коментаря Кодексу Канонів Східних Церков» за його авторством. В період часу з 1975 по 1994 владики Софрон видав більше 60 різноманітних праць, а з 1995 по 2014 видав 22 монографії [12, с. 23-28].

Єпископ Софрон спонсорував праці викладачів та професорів Івано-Франківської Теологічної Академії [4, с. 24-25], а саме: Дмитра Степовика, Івана Козовика, Івана Климшишина, Доротея Шимчія, Романа Микієвича, Івана Дубицького, Петра Костюка, Ігоря Ковалю, Володимира Витвицького, Ярослава Будуйкевича, Кліма Корчагіна, Ярослава Безручка, Святослава Кияка. Завдяки таким поважним виданням бачимо величезний вплив єпископа Софрона Мудрого на видавничу діяльність в УГКЦ.

Ключові слова: Софрон Мудрий, єпископ, УГКЦ, видавнича діяльність, книги, фонокасета.

Постановка проблеми. З 1960 до 1974 року Софрон Мудрий виконував обов'язки віце-ректора, а згодом з 1974 до 1993 року, – ректора Української Папської колегії св. Йосафата в Римі, та з 1960 році Софрон Мудрий був запрошений для праці в українській секції

радіо «Ватикан». З 1994 по 2014 рік єпископ Софрон Мудрий був ректором Івано-Франківської Теологічної Академії, який за 20 років зробив реорганізацію семінарії [7, с. 11-15] та академічної формації [6, с. 57-58]. За всю свою діяльність єпископ Софрон Мудрий написав та видав більше 60 монографій, та для багатьох викладачів став спонсором друку їхніх монографій та наукових досліджень.

Різні аспекти життя та діяльності єпископа Софрона Мудрого досліджували такі вчені як В. Григорчук, О.В. Касків, Ю. Клоновський, Л.І. Пена, І.І. Ципердюк, М. Шиптур і ін. Проте, на жаль, вплив єпископа Софрона Мудрого на видавничу діяльність в УГКЦ не досліджувалось конкретніше, тому дана стаття актуалізує дане дослідження.

Мета роботи. Бажаємо дослідити вплив єпископа Софрона Мудрого на видавничу діяльність в Українській Греко-Католицькій Церкві.

Виклад основного матеріалу. Єпископ Софрон Мудрий відомий не лише богословським даром, як талановитий вчений, автор багатьох праць, які можна класифікувати на богословсько-проповідничі, церковно-історичні та юридичні. До написання наукових публікацій його спонукала робота під час транслявання радіопередач Ватиканського радіо до України та професорсько-викладацькі обов'язки у Папському Східному Інституті на факультеті східне канонічне право [3].

З 1960 р. о.Софрон розпочав працювати в українській секції Ватиканського радіо де кожної неділі мав нагоду достукатись до багатьох родин українців, які проживали в «імперії зла». Проте цього було явно замало, адже відповідні служби в радянському союзі глушили сигнал, або здійснювали різні перепони на якість ефіру Ватиканського радіо. Тому о.Мудрий, попередньо порадившись із своїми настоятелями та керівництвом Ватиканського радіо, приходить до висновку про необхідність випуску платівок та фонокасет українською мовою за кошти Ватиканського радіо. Всі записи, а їх було 18 серій у 140 касетах, українськими прочанами були розвезені у багато країн світу, невелика частина яких навіть прорвалася через «залізні кордони» до свого адресата-молільника в «імперію зла» [11, с. 156-157].

Бажаням о.Софрона було, щоб крім записів на пластиках та фонокасетах передати українському читачеві книгу, особливо книгу на релігійну тематику, яка в цей період у багатьох країнах сателітах радянського союзу була не тільки заборонена, але за її перевезення через кордон, особа могла в кращому випадку отримати відповідний штраф, а в гіршому – могла отримати тюремне покарання, адже «країна-рад» декларувала атеїзм [11, с. 156-157].

Першою працею владики Софрона стає «Недільна благовість» – це збірник проповідей о.Софрона, які він виголошував на радіо Ватикан в продовж періоду свого там перебування і праці. Видана ця книга була в Римі 1970 році у видавництві оо. Василіан. «Недільна Благовість» ще за життя Софрона Мудрого передавалася 4 рази, а остання редакція збірника проповідей вийшла у видавництві Івано-Франківської Теологічної Академії у 2006 році. Даний збірник проповідей входить до рекомендованої літератури з проповідництва в Івано-Франківській академії Івана Золотоустого [8, с. 35-37].

Наступними працями владики стали: «Символ віри і наука Божої правди», «Бог і всесвіт», «Бог і людське щастя», «Бог – творець неба і землі», «Христос правдивий чоловік», «Христос помер за життя світу», «Христос воскрес», «Богочоловік», «Церква Христова її Божа основа», «Хрещення – відродження до життя» та інші. Дані монографії були видані з 1970 по 1973 рр.

В період часу з 1973 по 1975 о. Софрон пише свою докторську працю «Перехід на інший обряд», в якій висвітлює причини переходу з одного обряду в інший, а також питання та проблеми що виникають з переходом обряду [5, с. 25-27].

В період часу з 1975 по 1994 о. Софрон написав більше 60 різноманітних праць. Зокрема в Римі побачили світ, такі праці, як: «Церква і заповіді», «Правила української папської колегії святого Йосафата», «Нарис історії української папської колегії святого Йосафата в м. Римі» (це єдина монографія, яка досліджує майже за 300 років перебування українських семінаристів в Римі на навчанні) [5, с. 25-27]. «Нарис історії церкви в Україні». Остання, ще за життя єпископа Софрона передавалась чотири рази, а останнє в 2010 році у видавництві «Місіонер» в м. Жовква [5, с. 25-27].

Видавнича діяльність владики охоплює такі аспекти як: богословсько-проповідницькі, церковно-історичні, юридичну (канонічну) [10, с. 127-131].

Писав владика багато різних монографій, відзначити можна найбільше працю над Кодексом Канонів Східних Церков та короткому коментарі до нього, де він описує і досліджує церковне законодавство та роз'яснює певні його елементи і значення певних канонів.

У 1976 р. о.Мудрий, видає в Римі низку книг під назвою «Заповіді Божі і церковні», де описує і аналізує розуміння закону Божого та навчання Церкви.

У 1988 ювілейному році, хрещення Русі-України, вперше випускає опрацьований цикл місійних проповідей опублікованих в Римі у видавництві отців Василіян.

У 1993 році світ побачив збірник лекцій для семінаристів під назвою – «Проповідництво і катехитика» [10, с. 129].

Великою десяти томною працею владики є книги “Богочоловік – життя Христа» [10, с. 130].

За час свого перебування в Україні архієрей написав і видав багато монографій широкого спектру змістовності. Зокрема, розглядаючи його наукові дослідження можемо побачити, що архієрей старався розглянути багато тем, які поставали як виклик в сучасному світі. Писав для мирян і священників, студентів та викладачів, залишаючи за собою величезну спадщину наукового багатства. Оскільки видавнича спадщина його є надзвичайно великою, дозволю собі тільки перерахувати монографії, які були написані і вийшли друком в Україні, а саме:

1. Мудрий Є. Богочоловік – життя Христа. Львів: Видавництво Місіонер, 2001. 254 с.
2. Мудрий Є. Господь – сила народу свого. Львів: Видавництво Місіонер, 1996. 236 с.
3. Мудрий Є. Духовні бесіди. Книга перша. Жовква: Місіонер, 2011. 168 с.
4. Мудрий Є. Духовні бесіди. Книга друга. Жовква: Місіонер, 2011. 128 с.
5. Мудрий Є. Духовні бесіди. Книга третя. Жовква: Місіонер, 2011. 109 с.
6. Мудрий С. Катехитика: методичні вказівки до курсу «Основи християнської моралі». Івано-Франківськ: Українська Греко-Католицька Церква Івано-Франківська єпархія, 1996. 78 с.
7. Мудрий С. Короткий коментар кодексу канонів східних церков. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002. 581 с.
8. Мудрий С. Короткий теологічний словник. Львів, 1996. 664 с.
9. Мудрий С. Недільна благовість. Проповіді на неділю і свята літургійного року. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2006. 370 с.
10. Мудрий С. Перехід на інший обряд (з візантійсько-українського на латинський). Жовква: Місіонер, 2013. 228 с.
11. Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння: Спогади мого життя. Вибрані статі та промови. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 215 с.
12. Мудрий С. Подружжя і церковне право. Івано-Франківськ: Івано-Франківський Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут, 1999. 91 с.
13. Мудрий С. Публічне право церкви і конкордати. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002. 150 с.

14. Мудрий С. Словник Біблійного Богослов'я. Львів: Видавництво Місіонер, 1996. 934 с.
15. Мудрий С. Сповідь: Джерело ласки. Івано-Франківськ: Івано-Франківський Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут, 1999. 392 с.

16. Мудрий С. Скарбниця нагріної проповіді Ісуса Христа. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2003, 76 с.

17. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / 4-те вид. – Жовква: Місіонер, 2010. 544 с.
18. Мудрий С. Слова. Книга перша. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2002, 191 с.
19. Мудрий С. Слова. Книга друга. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2004, 211 с.
20. Мудрий С. Слова. Книга третя. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2008, 344 с.
21. Мудрий С. Слова. Книга четверта. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2009, 260 с.
22. Мудрий С. Слова. Книга п'ята. Івано-Франківськ: Теологічна Академія, 2011, 270 с.
За 20 років свого перебування владика Софрон Мудрий в Україні зумів написати та видати 22 поважні монографії, тобто одна книга в рік вийшла з під його пера [14].

Із вище перерахованих монографій можна побачити багатогранність науковця, який протягом цілого життя працює над наукою та вихованням священнослужителів.

Варто понад усе зробити акцент, що у 2008 році у видавництві «Нова Зоря», вийшла друком книга, яка чекала на переклад українською мовою із латинської майже 300 років «Руський провінційний синод в Замості 1720 року». Переклад здійснив о.професор Іван Козовик – викладач Івано-Франківської Теологічної Академії, а меценатом даного видання став єпископ Софрон Мудрий. У вступному слові до даного видання архієрей Софрон зауважує наступне: «Майже триста років Замойський Синод був і залишається юридичним та адміністративним кодексом цілої УГКЦ, тобто своєрідною конституцією, оскільки маючи офіційну апробату Апостольської Столиці в Римі, він упорядкував церковно-релігійне життя та забезпечив ефективний і гармонійний розвиток УГКЦ, а найголовніше-умогливив утвердження ідентичності нашої Церкви, незважаючи на загрозливі катаклізми, які довелося їй пережити впродовж XIX, і особливо XX століття» [13, с. 15].

Одним із житєвих постулатів єпископа Софрона Мудрого це любов до книги. Він протягом цілого життя не тільки писав і друкував свої книги, але для багатьох викладачів, а правельніше сказати для переважної більшості викладачів, ставав спонсором видання навчальних посібників, навчальних підручників. Владика для цієї цілі перш за все давав свої кошти, а також шукав різні гранди, фірми, а також людей доброї волі у світі, які давали кошти для того, щоб постала чергова книга, монографія чи підручник [2]. 25 навчальних посібників завдяки єпископу Софрону Мудрому побачили свого адресата та до сьогодні студенти та зацікавлені особи черпають із них знання [1, с. 98-101], а саме:

1. Будуйкевич о.Ярослав, Душпастирство / Українське душ пастирство XXI століття. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – 272 с.

2. Безручко Ярослав, Християнська педагогіка. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 97 с.

3. Витвицький Володимир, Пастирська медицина. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківської Теологічної Академії, 2001. – 190 с.

4. Кияк о.д-р Святослав, Християнська етика. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 244 с.

5. Кияк о.д-р Святослав, Апологетика. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 378 с.

6. Климишин І.А., Актуальні проблеми календаря, хронологія та пасхалії. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1999. – 37 с.

7. Климишин І.А., Основи пасхалії з таблично-графічним їх відображенням. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківської Теологічної Академії, 2003. – 95 с.
 8. Коваль Ігор, Церковна археологія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998. – 167 с.
 9. Козовик о.Іван, Онтологія. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1996. – 152 с.
 10. Козовик о.Іван, Антропологія. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 219 с.
 11. Козовик о.Іван, Історія філософії. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 428 с.
 12. Козовик о.Іван, Чи людина має душу? Яка вона? – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – 104 с.
 13. Козовик о.Іван, Християнська етика для старших класів. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківської Теологічної Академії, 2003. – 213 с.
 14. Козовик о.Іван, *Lingua latina*: підручник з латинської мови для студентів вищих духовних закладів. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківської Теологічної Академії, 2005. – 411 с.
 15. Synodus provincialis Ruthenorum, habita in civitate Zamosciae anno MDCCXX, Romae 1858, переклад митр.прот. Івана Козовика, Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 304 с.
 16. Козовик о.Іван, Космологія. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківської Теологічної Академії, 2010. – 218 с.
 17. Корчагін о.д-р Климентій, Таїнство Церкви, т. I, – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 212 с.
 18. Корчагін о.д-р Климентій, Таїнство Церкви, т. II, – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 358 с.
 19. Корчагін о.д-р Климентій, Боже одкровення. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 174 с.
 20. Костюк о.д-р Петро, Соціальна доктрина Церкви. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1996. – 194 с.
 21. Костюк о.д-р Петро, Нарис історії Вселенської Церкви. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2002, – 465 с.
 22. Микієвич о.Роман, Проблеми сучасної філософії. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1997. – 231 с.
 23. Степовик Д. В. Іконологія й Іконографія. Івано – Франківськ: "Нова Зоря", 2004, – 320 с. +кольорові вкладки – 62 с.
 24. Шимчій о.Доротей, Основи аскетички. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1999. – 297 с.
 25. Шимчій о.Доротей, Шлях до вдосконалення. – Івано-Франківськ: видавництво Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, 1998. – 111 с.
- Висновки.** Єпископа Софрона Мудрого знали, любили і поважали тисячі людей різного соціального статусу і різних конфесій. Він завжди був відкритий до людських душевних потреб, завжди приймав до серця людське горе і любив помагати іншим, особливо науковцям і викладачам. Він надзвичайно любив книгу, тому радо займався видавничою діяльністю на протязі цілого життя.

Єпископ Софрон Мудрий зробив значний вплив на видавничу діяльність в УГКЦ, адже він сам видав більше 60-ти монографій, навчальних посібників та підручників, а також давав свої власні кошти та шукав спонсорів щоб видати викладачам Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту, а згодом Івано-Франківської Теологічної Академії їх початкові посібники, монографії. Завдяки Єпископу Софрону Мудрому

25 наукових праць побачили свого читача. Філософією його життя був вислів, який він часто повторював: "Вчорашній день вже не наш. Завтрашній день ще не наш. Але нинішній день наш. Отже, кожний нинішній день, стараюся проживати всю повноту злуки з Богом, з його святою волею, де можливо, творити добро і уникати зла. Це філософія мого життя"

Список використаної літератури

1. Горбань Р., Делятинський Р. Івано-Франківська Теологічна Академія УГКЦ: традиції та становлення (до 125-річчя Івано-Франківської єпархії УГКЦ, 20-річчя виходу з підпілля Духовної Семінарії та 10-річчя заснування Теологічної Академії): Наукове видання. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. С. 166.
2. Декларація про видавництво книг викладачів ІФТКДІ-ІФТА, від 10.10.2011 року. Архів Івано-Франківської Теологічної Академії, 10/2011.
3. Івасів Р. Софрон Мудрий – епоха в історії церкви // Галичина. 2013. 5 груд. № 183.
4. Каськів О. Минувле та сучасність Івано-Франківської (Станіславівської) духовної семінарії: матеріали IV міжсемінарійної науково-практичної конференції семінарій УГКЦ (27-28 жовтня 2017). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008, С. 18-24.
5. Каськів О.В., Наукова діяльність Єпископа Софрона Мудрого, Scientific Journal «Virtus», Issue # 35, June, 2019, С. 25-27.
6. О.В. Каськів, В.В. Майка, Вплив Єпископа Софрона Мудрого на семінарійну формування та кадрову політику в Івано-Франківській Єпархії, Добрий Пастир, № 16, грудень, 2021, С. 10-26.
7. Каськів О.В. Роль єпископа Софрона Мудрого в реорганізації Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту у Івано-Франківську Теологічну Академію (1994-2014 рр.) Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 55–61.
8. Каськів О.В. Вплив отця Софрона Мудрого на розвиток проповідництва в Українській Греко-Католицькій Церкві (1960-1993 рр) Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 43, с. 32-38.
9. Клоновський Ю. Праці Софрона Мудрого як джерело до вивчення діяльності владики та історії церкви, Студентські історичні зошити (до 150-річчя від народження митрополита Андрія Шептицького присвячується), Інститут історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2015, № 6. С. 49-61.
10. Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння: Спогади мого життя. Вибрані статі та промови. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 215 с.
11. Ципердюк І.І. Роль єпископа Софрона Мудрого у становленні та розвитку української редакції радіо «Ватикан», Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи, 2016, № 9-10, С. 154-159.
12. Шиптур М. Софрон Мудрий : [єпископ Івано-Франківський. Ректор Івано-Франківської теологічної академії] / М. Шиптур // Прикарпатська еліта нової доби : трилогія / М. Шиптур. Івано-Франківськ, 2008. – Т.1. С. 23-28.
13. Synodus provincialis Ruthenorum, habita in civitate Zamosciae anno MDCCXX, Romae 1858, переклад митр.прот. Івана Козовика, Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 304 с.
14. Pro memoria, від 11.10.2011 року. Архів Івано-Франківської Теологічної Академії, 10/2011.

THE INFLUENCE OF BISHOP SOFRON MUDRYYY ON PUBLISHING ACTIVITIES IN THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH

Oleg Kaskiv

Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyy,

Department of Theology Studies

Sofron Mudryy str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1304-9463>

The article examines the influence of Bishop Sofron Mudryy on the publishing activity of the Ukrainian Greek Catholic Church. From the figure of the bishop, we can see the great teacher of many generations of scientists, priests in Ukraine and in Rome. He wrote many scientific monographs, articles, and studies. In this article, we would like to investigate the influence of Bishop Sofron on publishing activities in the UGCC.

Since 1960 he was working in the Ukrainian section of the Vatican Radio. Sofron Mudryy was responsible for the broadcasting of Divine Liturgy in Ukraine, using at the same time the singing of theological students of the rank of Basilian's Fathers, collegians of the Ukrainian Pontifical College of St. Josaphat, students of the Minor Seminary, sisters of the servants, the Basilians and the sisters of St. Anna. Since the listeners wanted to broadcast not only the Divine Liturgy, but other Divine Liturgies (akathists, prayers, matins, vespers), Sofron Mudryy decided to release in the late 1970s the appropriate content of records and phonocassettes in Ukrainian at the expense of Vatican Radio.

Most records were recorded with the parish choir of St. Barbary in Vienna under the leadership of the famous composer and conductor Andrii Hnatyshyn. Subsequently, under the supervision of Sofron the Wise, the entire New Testament was released on 24 phonocassettes, separately selected books of the Old Testament, and to celebrate the 1000th anniversary of the baptism of Rus-Ukraine – Psalms on 8 cassettes, some selected works of Taras Shevchenko, on 14 cassettes – classical Ukrainian prose. All recordings, and there were 18 series in 140 cassettes, were transported from Rome by Ukrainian pilgrims to different countries of the world. The bishop continued this ascetic work in Ukraine.

The first work was a collection of sermons "Sunday Devotions" – radio sermons for each Sunday of the liturgical year, published by the publishing house of Vasiliyan in 1970 in Rome. Later, a collection of sermons "Commandments of God and the Church" published by Basilian's Fathers in Rome in 1976. Bishop Sofron the Mudryy took care of the publication of the Ukrainian translation of the "Code of Canons of the Eastern Churches", published in Rome in 1991, when the "Code of Canons" appeared in print in Ukraine in 1993, he made great efforts to spread it. Because of the efforts of Sofron Mudryy, I. žužek' "Analytical index of the Code of Canons of the Eastern Churches" was translated in Ukraine. Starting from 1995, five separate editions of the "Brief Commentary on the Code of Canons of the Eastern Churches" appeared under his editorship. In the period from 1975 to 1994, Bishop Sofron published more than 60 different works, and from 1995 to 2014, he published 22 monographs.

Bishop Sofron sponsored the works of teachers and professors of the Ivano-Frankivsk Theological Academy, namely: Dmytro Stepovyk, Ivan Kozovyk, Ivan Klymyshyn, Dorotej Shymchij, Roman Mykievych, Ivan Dubytskyi, Petro Kostyuk, Igor Koval, Volodymyr Vytvytskyj, Yaroslav Buduykevych, Klym Korchagin, Yaroslav Bezruchko, Sviatoslav Kyyak. Thanks to such prestigious publications, we can see the enormous influence of Bishop Sophron Mudryy on the publishing activity of the UGCC.

Key words: Sofron Mudryy, bishop, UGCC, publishing activity, books, phonocassette.

УДК 911.53(477.83-25):72"1960/1980"-043.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.5>

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР «РАДЯНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ» У ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЛЬВОВА

Павло Коряга

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглядається проблематика повоєнного українського модернізму, зокрема вплив архітектури цього періоду на соціокультурний простір Львова. Визначено основні характеристики українського повоєнного модернізму як такого, що опирався на п'ять принципів архітектора Ле Корбюзьє: використання системи колон замість типових несучих стін; вільне планування; простий та вільний фасад; використання максимальної кількості скла та нових матеріалів; максимальна функціональність експлуатованого простору споруди. Проаналізовано через призму світових тенденцій та національних особливостей спадщину повоєнного модернізму 1960-х – 1980-х років у Львові (будівлі Головного управління Держгеокадастру у Львівській області, Готелю «Львів», Центру обслуговування платників Львівської податкової інспекції, Центру творчості дітей та юнацтва Галичини, Універмагу «Львів», Конференц-готелю «Супутник», Автовокзалу «Львів», Видавництва «Вільна Україна», Центру Довженка тощо). Представлено деякі проекти споруд та комплексів, які були запроєктовані, але не реалізовані. Осмислено поняття радянського модернізму в контексті формування колоніальних наративів радянської ідеології. Описано важливість відокремлення українського повоєнного модернізму від радянського дискурсу задля введення цієї спадщини в український контекст. Прослідковано національні особливості тогочасного модернізму в Україні, його звернення до традицій національного зодчества, історії, літератури, народних ремесел та побутової культури, які виявлялися у сюжетах мозаїчних чи керамічних панно, використанні місцевих матеріалів: каменю, деревини, кераміки, цегли, в особливостях архітектурних форм тощо. Проаналізовано питання процесу декомунізації в Україні, важливість належного трактування цього закону у процесі збереження взірців модернізму радянського періоду, які мають мистецьку та культурну цінність.

Ключові слова: повоєнний український модернізм, радянський модернізм, міський простір, місто, архітектура, пропаганда, радянський колоніалізм, радянська людина.

Питання української культурної (й архітектурної) спадщини часів радянської окупації на сьогодні є гострим, дуже часто незручним для обговорення або ж, взагалі, відкинутим на задній план. Адже ця культура тісно пов'язана з періодом, коли у всіх сферах були присутні пропаганда та радянський колоніалізм, що викликає здебільшого негативну реакцію у суспільстві. Водночас осмислення радянського минулого, зокрема його колоніального впливу та протистояння йому в мистецьких колах є дуже нагальною проблемою, оскільки дозволить сформувати його адекватне сприйняття. Аналіз розуміння цієї спадщини та її виокремлення в контексті української, а не радянської, дозволить виокремити цінні споруди в архітектурному плані та маркувати їх як частину української культури. Особливо важливо це робити ще й з огляду на те, що сотні цінних взірців цієї архітектури ми втратили та продовжуємо втрачати за час повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Слід зазначити, що проблематика приналежності українського архітектурного модерністського спадку радянського періоду до української культури розглядається

у статтях та книгах Надії Гончаренко, Світлани Лінди, Євгена Гриценка, Євгенії Губкіної, Наталії Мисак, Андрія Шуляра, Тетяни Казанцевої та інших. Усі дослідники у своїх доробках розглядають питання у мистецтвознавчому чи історико-архітектурному, містобудівному руслі, натомість у цій статті здійснюється дослідження проблематики з філософсько-культурологічного ракурсу, співвідносячи це мистецьке архітектурне явище з українською культурою та формуванням світоглядно-практичної картини світу тогочасної та сучасної людини. Щодо довідкової інформації про архітекторів, історію побудови та особливостей модерністських споруд, її описано у книгах: «Львів. Архітектурно-історичний нарис» Тетяни Трегубової та Романа Миха, «Зустріч зі Львовом» Володимира Вуйцика, Романа Липки, «Архітектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст.» Юрія Бірюльова, Юлії Богданової, Миколи Бевза, Володимира Дідика, Уляни Іваночко.

Архітектура СРСР загалом та радянської України зокрема напряму залежала від держзамовлення, а усі ескізи, плани та проєкти з урахуванням навіть дрібних нюансів затверджувалися комуністичною партією на найвищому рівні. Тож, так званий «творчий політ» у архітекторів того часу був доволі обмеженим, проте, не зважаючи на такі жорсткі рамки та контроль з боку держави, митцям вдавалося створювати справді цікаві будівлі – спочатку в конструктивізмі, потім у стилі сталінського неокласицизму, який опирався на кращі зразки історичної світової архітектури – античну, ренесансну, класицизм, а згодом знову у більш зрілому модерністському стилі, який опирався на тогочасну світову архітектуру (бруталізм та постмодернізм включно) та принципи, які були окреслені відомим архітектором Ле Корбюзьє [10].

Спроба окреслення архітектури післявоєнного періоду в СРСР в єдиний термін пов'язана з появою низки книг та фотоальбомів: «СССР. Cosmic Communist Constructions Photographed» французького фотографа-дослідника Фредеріка Шобена, «Soviet modernism 1955-1991: unknown history» австрійських дослідників Катаріни Ріттер, Катерини Шапіро-Обермайр, Дітмари Штайнер та Александри Вахтер та «Радянський модернізм: 1955-1985» російських дослідників на чолі з Феліксом Новіковим, які умовно окреслили усю архітектуру радянського періоду терміном «радянський модернізм» [8; 10]. Проте, таке окреслення не є вірним рішенням, адже попри залізну завісу та певні особливості архітектури радянського періоду – це все такий же модернізм, бруталізм та постмодернізм, який активно розвивався у XX столітті по всьому світу. Крім того, попри вимоги слідувати радянському архітектурному канону, який мав здебільшого ідеологічне підґрунтя, у так званих «братніх» соціалістичних республіках місцевим архітекторам вдавалося вкладати у свої твори традиції та культурні особливості свого народу за допомогою особливих архітектурних форм, місцевих традиційних матеріалів чи монументальних елементів у вигляді скульптурних груп, мозаїчних панно, вітражів тощо. Таким чином, модернізм набував регіональних рис. Регіональні особливості повоєнного модернізму могли різнитися навіть у межах однієї республіки: в Україні, до прикладу, дуже яскраво виділяються модерністські взірці Прикарпатського регіону, які опираються на гуцульську архітектуру. Тому окреслювати усі взірці модернізму, який розвивався в часи СРСР, одним терміном радянський модернізм є недоцільно, варто говорити про архітектурну спадщину певної країни у період радянської окупації. Таким чином, у науковому та публічному дискурсі щодо цієї спадщини ми зможемо відійти від її ототожнення як виключно радянського творіння, а акцентувати увагу на приналежність до української культури, хоч, звісно, не без колоніальних впливів.

В сучасному дискурсі теми радянського модернізму, а радше повоєнного українського модернізму, важливе місце займає процес декомунізації, який в суспільстві часто

трактують з позиції – усе, що створено в радянські часи не має мистецької цінності і мусить бути знищеним. Такі наративи можна часто почути під час та після руйнування вандалами модерністських споруд, цінних мозаїчних панно чи скульптурних груп. Але варто зазначити, що нічого спільного з декомунізацією, а точніше з чотирма законами про декомунізацію такі дії не мають. Ці закони було прийнято у 2015 році після Революції гідності, окупації Російською Федерацією АР Крим, Донецької, Луганської областей та «ленінопаду», який виявив потребу суспільства прибрати з українського культурного простору радянську символіку та наративи. Щодо модернізму, то тут важливий саме закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», який забороняв на рівні держави пропагування нацистської та комуністичної символіки [3]. Це дозволило місцевим владам у співпраці з Українським інститутом національної пам'яті вирішувати питання щодо демонтажу з публічного простору тих чи інших пам'ятників радянського періоду. Важливим є також те, що у законі не йдеться про будь-яке фізичне знищення самих комуністичних пам'ятників, а тим більше руйнування того, що не носить жодних пропагандистських мотивів та не має комуністичної символіки. Звісно, що цей закон має багато нюансів та протиріч, адже він не визначає, яким чином має пройти декомунізація того чи іншого мистецько-цінного об'єкту, наповненого комуністичною пропагандою, якщо його не можливо фізично прибрати з простору міста (до прикладу: комплекс ВДНГ у Києві, великі мозаїчні панно чи скульптурні групи, які є частиною фасадів будівель та містять радянські пропагандистські елементи).

Питання продовження процесу декомунізації та позбавлення радянсько-російських наративів українського культурного простору знову стало активним після 24 лютого 2022 року та повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Проте, проблема декомунізації та знищення цінних взірців модернізму – чи то від влучання російських ракет, чи від рук некомпетентних людей на жаль ще більше поглибилася. Тому популяризація мистецької цінності спадщини цього періоду та деколонізація того, що було нав'язано російським науковим дискурсом є необхідними умовами для належного розуміння архітектурної спадщини цього періоду. Перш за все, в процесі деколонізації, відходячи від колоніальних наративів, слід вилучити з наукового обігу поняття радянського модернізму для позначення будівель того часу, а використовувати термін український модернізм радянського періоду. Це дозволить відкинути негативні конотації у суспільстві, які виникають від слова радянський та почати діалог приналежності взірців цієї спадщини до української культури на рівні з українською ренесансною чи бароковою архітектурою. Адже більшість взірців повоєнного періоду були створені українськими архітекторами, які закладали у свої творіння традиції вітчизняного зодчества та народні мотиви, які проявлялися у архітектурних формах, орнаентах, оздобленні та матеріалах.

Крім того, важливо акцентувати на приналежності взірців українського модернізму до світового, адже актуальні модерністські і вже згодом – постмодерністські течії, попри залізну завісу і відмежування офіційно прийнятого на державному рівні радянського мистецького дискурсу від тенденцій буржуазного мистецтва, мали величезний вплив на архітектуру, яка будувалася в період існування СРСР. Більшість українських архітекторів різними шляхами намагалися отримати інформацію про розвиток містобудування та архітектури за кордоном і застосовувати ці знання у власних проєктах. Про це згадував в інтерв'ю один з архітекторів львівського автовокзалу Микола Столяров. Характеризуючи ідеї, якими надихалися тогочасні архітектори він відзначив, що це були «журнали архітектурні, в першу чергу. Великий вибір був у журналах соцкраїн, французька сучасна

архітектура. Більше нічого і не було. А щодо архітекторів, які впливали на думку, то були ті, яких вчили в інституті: Ле Корбюзьє, Річард Меєр, Френк Ллойд Райт» [7].

Основною початковою точкою відліку розвитку післявоєнного модернізму в радянській Україні став прихід до влади у 1953 році Микити Хрущова. Саме за час його правління на фоні масштабних економічних проблем у Радянському Союзі у 1955 році вийшла постанова ЦК КПУ СРСР «Про усунення надмірностей в проектуванні та архітектурі», яка завершила епоху панівного тоталітарного сталінського неокласицизму та дала можливість архітекторам проектувати в актуальному у світі модерністському стилі, але, звичайно, в умовах жорсткого контролю та залізної завіси.

Попри те, що будівництво та проектування чітко контролювалося державою, автори модерністських споруд у СРСР, як і в решті світу, опиралися на принципи простих форм, чітких ліній, часто запозичували ідеї з конструктивізму та слідували модерністським проєктувальним принципам з маніфесту відомого архітектора Ле Корбюзьє. У своєму маніфесті, створеному ще у 1926 році, – «П'ять відправних точок нової архітектури» – архітектор сформував ряд основних принципів того, як має розвиватися сучасна архітектура: перший принцип – система колон, яка має прийти на заміну типовим несучим стінам; другий принцип – наявність колон дозволить створювати вільне планування; третій принцип – простий та вільний фасад – чіткі лінії, скло, метал, бетон та мінімум орнаменту на фасаді будівлі; четвертий принцип – мінімалістичний фасад та відсутність чіткого планування будівлі даватиме можливість панорамного та суцільного скління фасаду; п'ятий принцип – дах-тераса, як частина експлуатованого простору споруди. Власне, ці п'ять принципів згодом стали універсальною мовою світової архітектури і української зокрема [9, с. 82-93].

З другим приходом радянської влади на Західну Україну у 1944 році у Львові починається активна розробка нового генерального плану міста та спроби перетворення його у зразкове соціалістичне [5, с. 159]. Один з перших генеральних планів передбачав грандіозне розширення та часткову перебудову центральної площі міста. Власне, сформований сьогодні проспект В'ячеслава Чорновола (раніше – вулиця 700-річчя Львова) мав бути забудований величними неокласичними громадськими спорудами та стати продовженням проспекту Свободи (раніше – проспекту Леніна) задля проведення масових радянських свят та парадів. Проте, частково через брак коштів на таке будівництво та певні політичні розбіжності проєкт не був затверджений [6]. Але, будівництво нових споруд Львова велося і запит держави на розробку нового будівництва у місті сформував післявоєнну містобудівну львівську школу з українських архітекторів (велика частина з яких були випускниками Львівського політехнічного інституту). До цієї школи можемо зарахувати Людмилу Нівіну, Ярослава Новаківського, Анатолія Консулова, Ярослава Назаркевича, Павла Конта, Валер'яна Сагайдаківського, Івана Персікова, Мирона Вендзловича, Генріха Швецького-Вінецького, Миколу Мікулу, Андрія Рудницького, Василя Каменщика, Юлії Верблян, Зиновія Підлісного, Володимира Дорошенка, Ігоря Ланька, Олександра Гуковича, Алли Симбірцевої, Володимира Блюсюка, Мирослава Трача, Музи Консулової, Павла Мар'єва, Віктора Кравцова, Ірини Русанової, Ярослава Мاستило, Миколи Столярова, Сергія Зем'янкіна, Анатолія Ващака, Мирослава Сметани, Олександра Базюка, Миколу Кошло. Ці архітектори були авторами та авторками житлових та громадських споруд, як у сталінському неокласицизмі, так і в модерністському стилі [1].

Повернення до Львова модерністського напрямку у архітектурі (після активного його розвитку у міжвоєнний період) припадає на початок 1960-х років з появою у місті різноманітних взірців громадської забудови: клуб управління профтехосвітою (сьогодні – Львівський державний палац естетичного виховання учнівської молоді) та корпус

Науково-дослідного інституту промбудматеріалів (сьогодні – Державний науково-проектний інститут «Львівбудмндрпроект») за проектами архітекторки Людмили Нівіної, корпус проблем хімії Львівського політехнічного інституту за проектом архітекторів Миколи Микули та Валер'яна Сагайдаківського (сьогодні – 8-й корпус НУ «Львівська політехніка»), корпус водного басейну «Динамо» за проектом Ярослава Новаківського, комплекс Державного цирку (сьогодні – Львівський державний цирк) за проектом Мирона Вендзиловича тощо [2, с. 152-154].

Проте, найвиразнішими взірцями львівського післявоєнного модернізму 1960-х можна вважати комплекс будівель готелю «Львів», кінотеатру «Мир» (сьогодні – нічний клуб «Малевич») та обчислювального центру (сьогодні – Головне управління Держгеокадастру у Львівській області), які почали формування нового вигляду сучасного проспекту Чорновола. Восьмиповерховий готель «Львів», який знаходиться на початку проспекту, спроектований у 1965 році архітекторами Людмилою Нівіною, Павлом Контом та Анатолієм Консуловим на основі типового проекту, але зі значимими доробками та розширеннями. Готель став найсучаснішим у місті, адже отримав часткове суцільне скління першого поверху та простий лаконічний фасад, у якому архітектори посилалися на взірці львівського міжвоєнного модернізму. На протилежному боці проспекту у 1966 році архітектором Станіславом Соколовим за типовим проектом було зведено будівлю кінотеатру «Мир» на 1200 місць, а у 1967 поруч з кінотеатром постає будівля 11-поверхового обчислювального центру за індивідуальним проектом архітектора Мирона Вендзиловича. Конструкція останньої складається з 2-х поверхового горизонтального п'єдесталу та 9-поверхового частково заскленого стилобату, що стоїть на ньому і являє собою типовий приклад того, як будувалися офісні модерністські будівлі по всьому світу (для прикладу, за схожим принципом побудовані будівлі Інституту науково-технічної експертизи у Києві або ж Штаб-квартира ООН у Нью-Йорку) [4; 5, с. 212].

Попри новаторство у архітектурних формах, основною проблемою цього комплексу є його незавершеність та сприйняття у просторі історичної забудови кінця XIX – початку XX століття як чогось випадкового. Основною причиною такої забудови можна вважати зміну генерального плану міста у 1966 році. Згідно з новим планом, архітектурно-планувальна система міста продовжила базуватися на подальшому вдосконаленні радіально-кільцевої системи. У місті було виділено п'ять основних планувальних районів: Центральний – у межах щільної існуючої забудови; Північний – розташований на території приміських сіл Голоско і Збоїща; Південний – на місці сіл Козельники, Бондарівка, Скнилів; Східний – що простягається на схід від вулиці Зеленої та верхньої частини вулиці Личаківської (раніше – вулиця Леніна); Західний – селища Сигнівка та Левандівка, а також промислові зони, які зосереджувалися в Північному, Рясненському та Сихівському осередках [2, с. 151].

Затвердження нового генерального плану Львова дало розуміння подальшого містобудівного розвитку та спричинило бум у розбудові міста. Активно забудовувалися кварталами багатоповерхівок південний район міста у межах сучасних вулиць Стрийської, Володимира Великого, Княгині Ольги, Кульпарківської та Наукової, північний – у межах сучасних вулиць Варшавської, Замарстинівської, Богдана Хмельницького, Окуневського, Мазепа, Миколайчука, Лінкольна та проспекту Чорновола. І хоч масове житлове будівництво у Львові виконувалося здебільшого за типовими серіями, проте українські архітектори намагалися вносити певні зміни задля покращення та вирізнення зовнішніх характеристик будинків.

У 1970-ті у модерністських спорудах Львова з'являються декілька важливих особливостей, що стали характерними для українського модернізму, а саме мозаїчні панно,

металеві монументальні скульптури та вітражі у зовнішньому та внутрішньому оздобленні будівель. До знакових взірців архітектури Львова 70-х можна віднести: 9-поверховий готель «Турист» збудований у 1970 році за проєктом архітектора Ігоря Ланька, хол якого прикрашало керамічне панно з зображенням Львова, змонтоване у 1974 році українським художником Тарасом Драганом (панно було демонтовано у 2020 році); 12-поверховий готель «Власта» (раніше – готель «Росія») 1976 року побудови за проєктом архітекторів Олександра Гуковича та Алли Симбірцевої; поліграфічний комбінат видавництва «Вільна Україна» 1973 року архітектора Володимира Дорошенка, який є ще одним зразком побудови модерністських офісних споруд та являє собою конструкцію із 12-поверхового стилобату та 3-поверхового виробничого приміщення з оздобленням ззовні бронзовими скульптурними елементами та мозаїчними панно на тему видавничої сфери у інтер'єрах споруди; кінотеатр у парку «Горіховий гай» під назвою «Кіноцентр горіховий» (раніше – «Орлятко») 1978 року, у оздобленні якого є досі збережені цінні вітражі (на сьогодні – автор невідомий); палац молоді «Романтик» 1979 року, авторства архітекторів Володимира Блюсюка та Мирослава Трача з унікальним на той час танцювальним залом та внутрішнім оздобленням [4; 5, с. 218, 236-237, 249-250].

Крім того, у 1970-х відбувається масштабне будівництво нових корпусів Львівського політехнічного інституту (сьогодні – НУ «Львівська політехніка») у кварталі сучасних вулиць Бандери, Митрополита Андрея, Карпінського та площі Святого Юра. До складу модерністського навчального комплексу увійшли збудований ще у 1966 році 4-поверховий аудиторний корпус із концертним залом на 1300 місць (1-й корпус) архітекторів Юрія Липки та Андрія Рудницького, загально технічний корпус (4-й корпус) та 9-поверховий корпус енергетичного факультету (5-й корпус), корпус інженерно-будівельного факультету (2-й корпус), бібліотеки та ідальні авторства архітекторів Музи Консулової, Павла Мар'єва, Віктора Кравцова, Ірини Русанової та інших. Модерністський студентський комплекс, у якому чітко прослідковуються слідування основним принципам західної архітектури будувався з урахуванням зручності пересування по ньому за допомогою системи наземних і підземних переходів, а зручне планування корпусів забезпечувало зручні умови для навчання, за що у 1978 році проєкт був відзначений премією Ради міністрів СРСР [2, с. 154; 4; 5, с. 239].

1980-ті роки стали десятиліттям суспільно-політичних змін, які торкнулися усіх сфер життя Радянського Союзу. В контексті містобудування та архітектури в Україні, то саме у ці роки настає пік будівництва модерністських споруд за індивідуальними проєктами українських архітекторів, які надихаються світовими зразками та намагаються слідувати новим тенденціям та напрямам у світовій архітектурі, а саме бруталізму та постмодернізму. У Львові – це період розквіту львівської архітектурної школи, реалізації запланованих ще у попередньому десятилітті проєктів, появи бруталістських взірців у місті та низки запроєктованих споруд, які не вдалося реалізувати через розвал СРСР та економічно-політичну кризу 1990-х в Україні.

Так, у 1980-х роках з'являється низка знакових для містян модерністських будівель, які є цінними взірцями свого часу: будівлі автовокзалу на вулиці Стрийській, авторства архітекторів Валер'яна Сагайдаківського, Миколи Столярова (будівля вражала не тільки своєю формою, яка нагадує літак, а й також сучасними функціональним наповненням та зручністю планування: тут розташовувалися каси, кафе, готель, та велика зала очікування, яку прикрашала унікальна масштабна люстра (на жаль на сьогодні демонтована)); 10-поверховий готель «Дністер» 1983 року, запроєктований групою архітекторів – Анатолієм Консуловим, Людмилою Нівіною, Ярославом Мاستило ще у 1970-х з цікавими

металевим оздобленням фасаду та рестораном на останньому поверсі з якого відкривається панорама центральної частини міста; Будинок меблів на вулиці Любінській авторства архітекторів Миколи Столярова, Зиновія Підлісного та Сергія Зем'янкіна з масивним фасадом та дахом із черепиці, який є одним з прикладів напряму історизму в архітектурі; Палац піонерів та школярів на Погулянці (сьогодні – Центр творчості дітей та юнацтва Галичини), авторства архітекторів Зиновія Підлісного, Анатолія Ващака, Мирослава Сметани, що складається з трьох частин, тинькованого фасаду та об'ємних бетонних рам (що відсилає до бруталізму), а у внутрішньому оздобленні використано різноманітні види каменю, дерева та спеціально виготовлених для будівлі композицій люстр [5, с. 234, 246, 250-253].

За генеральним планом міста було прийнято рішення про створення декількох нових адміністративних та громадських підцентрів-комплексів у різних районах міста, проте всі вони не були реалізовані в повній мірі. Перший такий громадський комплекс був спроектований в межах сучасних вулиць Княгині Ольги, Наукової та Володимира Великого і мав стати своєрідним центром Південної частини міста, де велося активне житлове будівництво. Проект архітекторів Зиновія Підлісного, Юлії Верблян та Василя Каменщика передбачав будівництво великого універмагу, будівлі автоматичної телефонної станції, будинку побуту, кінотеатру на два зали, палацу водних видів спорту з 50-ти метровим басейном, Будинком культури ЛАЗу та готелю. Реалізувати проєкт вдалося лише на половину: споруджено будівлю універмагу «Львів», який став найбільшим у всьому СРСР, будівлю Палацу водних видів спорту (сьогодні – аквапарк «Пляж», втратила свій автентичний вигляд після реконструкції), будівлю телефонної станції та конференц-готелю «Супутник». Приміщення палацу культури ЛАЗу та кінотеатру так і не вдалося завершити. Але те, що вдалося реалізувати вражає своїми архітектурними задумами рішеннями фасадів та констукцій [5, с. 224].

Також на вулиці Стрийській поблизу Стрийського парку мав постати ще один громадський підцентр міста. Група архітекторів – Василь Каменщик, Зиновій Підлісний, Олександр Базюк, Микола Кошло спроектувала грандіозний комплекс, куди входили: 13-поверхова адміністративна споруда для обкому партії та конференцзал, корпус Інституту суспільних наук АН УРСР, будинок офіцерів Прикарпатського Воєнного Округу та театр російської драми. Будівництво розпочали в 1987 році, проте через політичну та економічну нестабільність у СРСР та його подальший розвал комплекс не було реалізовано. У 1990-х вдалося добудувати адміністративну будівлю, у якій розмістилася Центр обслуговування платників Львівської податкової інспекції та корпуси інститутів НАН України. Недобудований театр російської драми був знесений, а на його території розмістилося студмістечко УКУ [5, с. 214].

Слід зазначити, що у архітектурі будівель останніх двох громадських підцентрів – на вулицях Стрийській та Княгині Ольги чітко прослідковується знання архітекторів бруталістського напряму в архітектурі, який проявлявся у масивності архітектурних об'ємів, обробленні грубою штукатуркою стін фасаду, наявності опор, які ніби тримають споруду в повітрі тощо.

Починаючи з 1982 року розпочинається період активної житлової забудови житлового мікрорайону Сихів, тут також було запроектовано підцентр з комплексом громадських модерністських будівель. За генпланом, у комплексі було виділено 6 функціональних зон: торгівлі, охорони здоров'я, обслуговування, адміністративних органів, культури, спорту, готелів. Проте, задум архітекторів не було виконано повною мірою, був побудований у 1987 році лише кінотеатр ім. Довженка (сьогодні – Центр Довженка) на основі типового проєкту, доопрацьованого архітекторами Василем Каменщиком та Олександром Базюком.

З розпадом Радянського Союзу та здобуттям Україною незалежності більшість цих грандіозних проєктів так і залишилися проєктами [2, с. 156]. Проте важливість та цінність цієї культурної спадщини та її зв'язок з тогочасними світовими тенденціями в будівництві та архітектурі є беззаперечним. Попри залізну завісу та обмежені умови, у яких перебували українська післявоєнна архітектурна школа, можна прослідкувати вагомий вплив сучасної східноєвропейської, німецької, французької та навіть південно-американської та американської архітектурних шкіл, що помітно відображалося у проєктах українських архітекторів. Аби мати можливість будувати справді сучасні взірці, вони часто відмовлялися будувати за типовими радянськими зразками, докорінно змінювали типові проєкти або намагалися проєктувати індивідуальні споруди, аби створювати власні відповіді на сучасні виклики. Зокрема автори використовували в своїх проєктах найсучасніші будівельні матеріали та залізобетонні конструкції, прості фасади з мінімальним декоруванням, облицьовані грубою штукатуркою або натуральним каменем, функціональний підхід у внутрішньому плануванні, панорамне стрічкове скління фасадів, колони та масивні архітектурні об'єми та форми, а також ідеї футуризму та інтернаціоналізму архітектури.

Окрім цитування світових модерністських тенденцій, українські архітектори, у співпраці з іншими митцями, намагалися увиразнити у своїх спорудах українську ідентичність, звичай та традиції, які чітко можна прослідкувати у сюжетах мозаїчних чи керамічних панно, монументальних декоративних елементах та скульптурах, вітражах, які часто відображали національну історію, народні ремесла, мистецтво чи побут. Крім цього увиразнювали народні традиції через використання місцевих матеріалів: каменю, деревини, кераміки, цегли та у особливих архітектурних формах: у деяких регіонах України можна побачити чітке наслідування у спорудах особливостей історичної архітектури регіону.

Отож, без сумніву можна сказати про те, що львівська архітектурна школа другої половини XX століття залишила по собі неабиякий спадок та визначні взірці свого часу всупереч тому, що радянська влада за допомогою архітектури та пропаганди прагнула перетворити міський простір Львова у зразковий, тобто підвладний приписам соцреалізму. Використовуючи мистецтво, архітектуру як засоби радянської пропаганди та вкорінення колоніальних наративів, комуністична партія намагалася перетворити українців, львів'ян у громадян Радянського Союзу, для яких не важлива власна національна ідентичність. Проте українські архітектори, попри залізну завісу і репресії, намагалися вкладати у свої проєкти національні традиції і культуру, вели будівництво індивідуальних проєктів, вносили зміни до типового масового будівництва, аби увиразнити міста, а не уподібнювати їх (як це передбачалося радянською ідеологією).

Дане дослідження проведено в рамках аналізу впливу радянського колоніалізму на українську культуру та архітектуру за підтримки стипендійної програми Фонду Humboldt Forum (м. Берлін, Німеччина).

Список використаної літератури

1. Бевз М., Бірюльов Ю., Богданова Ю., Дідик В., Іваночко У. Архітектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст. Львів : Центр Європи, 2008. 720 с.
2. Вуйцик В. Липка Р. Зустріч зі Львовом. Львів : Каменяр, 1987. 175 с.
3. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

4. Соціалістичне місто. Центр міської історії Центрально-Східної Європи : веб-сайт. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/socialist-city/> (дата звернення: 27.10.2022).
5. Трегубова Т., Мих Р. Львів. Архітектурно-історичний нарис. Київ: Будівельник, 1989. 270 с.
6. Черкес Б. Сталінське планування Львова. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів : 1999. № 379. 104 с.
7. CHAPLINSKY VLOG. Застій чи розбудова? Як Брежнєв змінив Львів, 2020. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=cJre_leNoo0 (дата звернення: 27.10.2022).
8. Chaubin F. СССР. Cosmic Communist Constructions Photographed. Cologne : TASCHEN, 2022. 312 p.
9. Oechslin W., Wang W. Les Cinq Points d'une Architecture Nouvelle. Assemblage. 1987. № 4. P. 82-93. URL: <https://ur.artlib.com/book/26929687/ef28f0> (дата звернення: 27.10.2022).
10. Ritter K., Shapiro-Obermair E., Steiner D., Wachter A. Soviet Modernism 1955–1991. Zürich : Park Books, 2012. 358 p.

UKRAINIAN DIMENSION OF “SOVIET MODERNISM” IN FORMING OF SOCIO-CULTURAL SPACE OF LVIV

Pavlo Koryaha

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Theory and History of Culture
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

In the article, we will look through the problematics of after-war Ukrainian modernism, particularly the influence of this period's architecture on the socio-cultural space of Lviv. The main characteristics of Ukrainian after-war modernism were pointed, as such that followed five principles of Le Corbusier: the use of a columns system instead of typical load-bearing walls; free planning; free and simple façade; the use of as much glass and new materials as possible; maximum functionality of the utilized space of the building. The heritage of after-war modernism of the 1960th – 1980th in Lviv was analyzed through the prism of world tendencies together with national specialties (buildings of Head Office of State Service of Ukraine for geodesy, cartography, and cadaster in Lviv Region, Hotel «Lviv», Payer Service Center of State Tax Service in Lviv, Center of Arts for kids and young adults of Halychyna, «Lviv» department store, conference-hotel «Suputnyk», «Lviv» bus station, «Vilna Ukraina» publishing house, Dovzhenko Center, etc). Some buildings' projects that have been projected, yet not realized, are presented. The definition of soviet modernism in the context of forming the colonial narratives of soviet ideology is enlightened. The importance of separating Ukrainian after-war modernism from soviet discourse described, for implementing this heritage into the Ukrainian context. The national features of modernism in Ukraine and its references to traditions of national architecture, history, literature, crafts and household culture were marked, as such that appeared in the plots of mosaic ceramic panels, using the local materials: stone, wood, ceramics, and bricks, in features of architectural forms, etc. The issues of the decommunization process in Ukraine were analyzed, as well as the importance of appropriate interpretation of this law in the process of preserving examples of modernism of the Soviet period, which have artistic and cultural value.

Key words: after-war Ukrainian modernism, Soviet modernism, city space, city, architecture, propaganda, russian colonialism, Soviet person.

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.6>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЯ» В КОНТЕКСТІ СЕМІОТИЧНОГО МІСТКА ВІД ФІЗИКАЛІЗМУ ДО БІОФІЛОСОФІЇ

Сергій Костючков

*Херсонський державний університет,
факультет психології, історії та соціології,
кафедра філософії, соціології та соціальної роботи
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті аналізується процес трансформації поняття «життя» в контексті семіотичного містка від фізикалізму до біофілософії з акцентом уваги на тому, що в речинні біофілософії розглядаються всі форми життя – біологічна, геологічна, космічна, антропосоціальна. Показано трансісторичність філософських пошуків змістових конотацій поняття «життя» – від доби античності до наших днів. Ще з часів античності одним із центрів уваги дослідників постав феномен життя в усіх його формах, виявах і контекстах – філософському, науковому, духовному, культурному тощо. Зазначено, що філософська рефлексія щодо феномену життя маніфестує без перебільшення сакральний формат суспільної свідомості, в якому переважає певне світоглядне підґрунтя, на якому вибудовується будь-який тип теоретизування та парадигматики. Обґрунтовано положення про те, що в процесі історичного розвитку відбулась істотна трансформація змістових параметрів поняття «життя», а також ревізія його впливу на розвиток філософського знання та різних наук, зокрема – природничих. Підкреслюється, що когнітивним фокусом філософії життя, як нового напрямку філософії, було явище життя, що пізнається інтуїтивно як реальність, яка цілісно й динамічно розвивається. З'ясовано роль фізичних ідей у біологічній науці для пояснення феномена життя, що беруть свій початок у філософській традиції античного світу та не виглядають чимось архаїчним і невідповідним положенням сучасної науки. Стверджується, що сучасні біологічні дослідження феномену життя охоплюють усі рівні живого – від біосферного до субклітинного, при цьому з удосконаленням дослідницьких методик та інструментарію відкриваються нові сторони процесів життєдіяльності організмів. Наголошується на ролі в процесі пізнання феномену життя біофілософії, яка звертається до теорії біології, але не обмежується тільки описом і рефлексією щодо сформованої системи біологічного знання, а також його структури, цілей і рівнів. Показано, що біофілософія, як аксіолого-пізнавальна форма сучасної біології, є світоглядною основою для створення моноцільного, інтегрованого теоретичного образу узагальненого «живого».

Зроблено висновок про те, що з позицій біофілософії та в контексті фізикалізму прогрес сучасної науки жодним чином не означає повного та остаточного розкриття всіх таємниць феномену життя.

Ключові слова: життя, біофілософія, фізикалізм, природознавство, процесуалізм, семіотика, символ, філософська рефлексія, еволюціонізм, натуралізм.

Постановка проблеми. Розуміння феномену життя є одним із ключових питань не тільки в корпусі природничих наук, але й у просторі філософського знання, що має на меті спроби пояснення вічного з позицій сьогодення, створення раціональними засобами максимально узагальненої картини світу. Багатовимірність поняття «життя» спричинила антагонізм протилежних філософських орієнтацій – як матеріалістичної так й ідеалістичної, в ході яких мислителі різних часів і дослідницьких шкіл вимежовували якусь одну

із складових феномену життя, в той час як інші його грані або опинялися на периферії знання, або не зазнавали належного інтересу, а в деяких випадках – безумовно і категорично заперечувалися. Відтак, у центр дослідницької уваги потрапляє життя *per se*, в усіх його формах, виявах і контекстах – філософському, науковому, духовному, культурному та інших. У різні періоди історії філософи робили різного ступеню успішності спроби так або інакше пояснити явище життя, спираючись на власні спостереження або наявні наукові знання. Втім, змістові та сутнісні акценти феномену життя коливаються в доволі широкому спектрі залежно від історичного досвіду суспільства, його соціокультурних особливостей, цивілізаційної кваліфікації, рівня розвитку науки та багатьох інших чинників. Спроби пояснення феномену життя здійснювали мислителі різних епох – від античності до сьогодення; дослідницьку зацікавленість викликає, зокрема, трансформація поняття «життя» в площині семіотичного містка від фізикалізму через процесуалізм до біофілософії. Якщо фізикалізм базується на положенні про те, що всі природні явища безумовно підпорядковані механічним законам, а процесуалізм висуває презумпцію примату процесу над структурою живого, то біофілософія розглядає всі форми життя в єдиних конотаціях. Крім цього, на ґрунті біофілософії розробляються теоретико-методологічні засади загальної концепції життя, в яку різні аспекти біоорганічного життя входять у якості базових конструктивних елементів.

Відтак, основна **мета статті** полягає в аналізованні процесу трансформації поняття «життя» в контексті семіотичного містка від фізикалізму до біофілософії з акцентом уваги на тому, що в просторі біофілософії розглядається життя як таке в усіх його формовиявах.

Виклад основних матеріалів дослідження. Варто зазначити – чим складнішим і багатограннішим є будь-яке природне або соціальне явище, тим вищим є рівень плюралізму щодо визначень і трактувань конкретного явища, процесу або феномену. Зазначений методологічний принцип є цілком прийнятним відносно такого складного, багатогранного та різноаспектного поняття як «життя». Здебільшого ментальна складова бачення життя перебуває в ар'єргарді уваги науковців, зокрема – філософів різних дослідницьких шкіл і напрямів. Філософська рефлексія щодо феномену життя відкриває без перебільшення сакральний формат суспільної свідомості, який почасти не має чітко вираженого характеру – тут домінує певне світоглядне підґрунтя, на якому відбувається фундаменталізація будь-яких форм теоретизування та парадигматики. З плином часу відбувається суттєва трансформація змісту поняття «життя» та механізмів актуалізації цього явища, а також ревізія його впливу на розвиток філософського знання та природничих, зокрема, наук. Упродовж тривалого часу підсилюються ознаки проблеми нетотожності, неможливості зведення до «єдиного знаменника» трактувань феномену життя, що утворюють світоглядно-аксіологічний і когнітивно-прагматичний фундамент процесу пізнання світу.

Слід вказати на те, що за часів античності філософи різних шкіл вибудовували значну кількість ідей, спрямованих на осягнення феномена життя, певна частина яких постає доктринальною основою і в сучасних філософських та біологічних побудовах. Скажімо, у філософській спадщині філософів-«досократиків» генеза та існування життя пов'язані з Космосом, космогонічними процесами, а живий організм у своєму індивідуальному розвитку відображає будову та розвиток Всесвіту. Кожна жива істота є одухотвореною, в ній визначально закладене певне джерело руху, свого роду субстанція, що регулює всі процеси життєдіяльності. Саме цей «першодвигун» обумовлює прояви саме тих ефектів, сукупність яких філософи визначали як життя. Філософське розуміння життя в трактовці досократиків певним чином стимулювало розвиток поглядів на природу життя в інтерпретації Платона і Арістотеля. За Платоном (діалог «Тімей»), усі живі істоти мають душу та

ініціальну спорідненість із Космосом, який також вважається живим. Усі істоти, які населяють Землю, є живими не тільки завдяки особливостям будови та присутності душі, як особливої «причини руху, що рухає себе», але й унаслідок причетності кожної істоти до самої ідеї життя [1].

Для Арістотеля життя пов'язується з уявленням про енергію, яка не є поняттям метафізичним, але може бути пов'язане з певною дією. Поняття «життя» Арістотель застосовує до широкого спектру процесів – від зростання, харчування, розмноження, руху до мислення як найвищої форми існування матерії. Зазначені процеси є, за Арістотелем, специфічними проявами особливих властивостей душі, які, власне і визначають поняття «життя». Жива істота, стверджує Арістотель, є особливим природним тілом, яке здатне до дії та реалізації внутрішньо притаманних йому можливостей. Саме тому поняття «життя» в філософії та біології Арістотеля пов'язано з енергією, яка не є тільки формою або матерією, але виявляється дійсністю тієї структури, яка утворюється внаслідок «утілення» в ній енергії [2].

Середньовіччя в контекстах розуміння життя маніфестувало процес рестрикції від античного космоцентризму до теоцентризму, доктринальна основа якого полягає в тому, що Бог є живим, а відповідно з текстами Священного писання сам по собі є життям. Людина також повинна прагнути близького до Бога життя, але це життя духовне, орієнтоване на зовсім інший, на відміну від світського, порядок. Відтак, духовне життя – це дещо значно більше, ніж реалізація природних можливостей смертного тіла, яке Бог наділив безсмертною душею. У XVII столітті філософи-схоласти вирізняли два різних модуси життя, кожен із яких має власні умови та характеристики життєздатності, так званої вітальності. Один модус життя – це життя фізичне, з яким схоласти пов'язують функції зростання, живлення, розмноження та, частково, відчуття. Інший модус – це так зване інтенційне життя, для якого властиві ментальні та вольові акти, а також акти чуттєвого прагнення – інтенції (від лат. *intentio* – намір, прагнення). Бог та його креатури безумовно вирізняються за своїми ключовими характеристиками, але є певна загальна властивість, яка об'єднує їх у категоріях живого – це внутрішнє обумовлене прагнення досконалості.

У 60 – 70-ті роки XIX століття в Німеччині набула популярності так звана філософія життя (нім. – *Lebensphilosophie*), ірраціоналістична течія, яка набула певного розвитку в першій чверті XX століття. Когнітивним фокусом нового напрямку філософії було життя, що пізнається інтуїтивно як реальність, яка цілісно й динамічно розвивається. Одним із фундаторів філософії життя вважається Фрідріх Ніцше (1844 – 1900), він запровадив у науковий дискурс поняття «воля до влади» (нім. – *Der Wille zur Macht*), якою характеризується вся жива природа та яка діє в якості рушійної сили еволюції живих організмів та джерелом чинників розвитку соціального буття. Аналогічним ніцшеанській «волі до влади» поняттям «життєвий порив» (франц. – *Élan vital*) оперував Анрі Бергсон (1859 – 1941). У роботах «Досвід про безпосередні дані свідомості» та «Матерія і пам'ять» французький філософ протиставляє внутрішній світ людини фізичному, матеріальному світу, який він розуміє як плюралістичний, побудований із множини взаємно ізольованих процесів, явищ і подій. У книзі «Творча еволюція» А. Бергсон зосереджує увагу на існуванні такого собі Абсолютного, яке охоплює та об'єднує всі складники існуючого та наголошує на тому, що наука про життя вимагає для подальшого розвитку принципово нової філософії. Необхідно, на думку філософа, відмовитися від архаїзованих стереотипів новоєвропейського раціоналізму. Це може означати заперечення принципу відмінності матеріального та ідеального, свідомості та буття на користь принципу їхньої моно цільності [3].

Слід наголосити, що починаючи з XIX століття активно досліджуються проблеми сутності, змісту й розвитку антропо-соціального життя як похідної біоорганічної форми

життя. Вдалу спробу застосування фізичних ідей у біологічній науці здійснив Ервін Шредингер (1887 – 1961), один із фундаторів квантової механіки. У книзі «Що таке життя?» дослідник, відповідаючи на титульне запитання, стверджує, що життя – це впорядкована й закономірна поведінка системи, заснована не тільки на єдиній тенденції переходити від упорядкованості до неупорядкованості, але й частково на факті існування впорядкованості, що постійно підтримується. Дослідник визначає доволі чітку демаркаційну лінію між живим і неживим; матерія, за Шредингером, вважається живою доти, доки вона продовжує рухатись, обмінюватись із навколишнім середовищем речовинами та енергією значно більший відрізок часу, ніж це могла б робити нежива матерія [4].

Сучасний американський біолог, вірусолог, біоінформатик Євген Кунін у книзі «Логіка випадку. Про природу та походження біологічної еволюції» аналізує складну комбінацію випадкового та закономірного, спорадичного й обумовленого, що лежить в основі самої сутності життя. Дослідник пропонує оригінальне розуміння взаємовпливу випадковості та необхідності, що рухають уперед «машину» біологічної еволюції. Є. Кунін об'єднує нові дані та концепції, вибудовуючи той простір, що сягає за межі синтетичної теорії еволюції, котра розглядається як процес, що залежить від багатьох випадковостей. Дослідник об'єднує між собою такі концептуальні ідеї, як порівняльна геноміка, розуміння непередбачуваності процесу еволюції, дослідження експресії генів, застосування методів статистичної фізики для дослідження генів і геномів, а також пропонує нові погляди на ймовірність спонтанного зародження життя, що співпадають з новітніми досягненнями сучасної космології [5].

Як можемо бачити, використання фізичних ідей у біологічній науці для пояснення феномена життя, що бере початок у філософській традиції античного світу, не є чимось архаїчним і дисгеніальним сучасній науці. Трактатування життя в контекстах фізичних процесів залишається логічним і прийнятним для сучасних підрозділів біологічної науки – від анатомії й фізіології до генетики та екології, від гістології та цитології до біоінформатики і космобіології та мають місце зокрема, у фізикалізмі, про який йтиметься нижче. Саме таке розуміння життя – як ланцюга фізичних і хімічних процесів – протягом тривалого періоду часу домінувало в науці та й нині не потенціює передумов для відмови від нього. Скажімо, класична дефініція Ф. Енгельса щодо життя як способу існування білкових тіл (праця «Діалектика природи») є не тільки біологічною, але й філософською, і в двадцять першому столітті не виглядає безнадійним анахронізмом. Сучасні біологічні дослідження феномену життя охоплюють усі рівні живого – від біосферного до субклітинного, при цьому з удосконаленням дослідницьких методик та інструментарію відкриваються нові сторони процесів життєдіяльності, але базове, фундаментальне розуміння життя залишається майже незмінним із позаминулого століття. На нашу думку, життя, в найширшому біологічному трактуванні, є «...специфічним каналом трансляції спадкової інформації між поколіннями з багаторазовим перекодуванням – поєднання нуклеотидів у ДНК (*дезоксирибонуклеїнова кислота*) перекодується в комплекси нуклеотидів у РНК (*рибонуклеїнова кислота*), які обумовлюють послідовність амінокислот у білкових молекулах» [6, с. 59]. Якщо «сконцентрувати» та змістовно лаконізувати наведене визначення, можна сказати, що життя – це процес обмеженого в часі та просторі буття матеріального об'єкта у контакті різного ступеню складності (фізичному, хімічному, інформаційному, ментальному тощо) з оточуючим середовищем, що забезпечується реалізацією спадково закладеної програми функціонування.

Підкреслимо, що йдеться про життя як властивість природних об'єктів, оскільки різні сфери знання та практичної діяльності оперують смисловими конструктами «духовне

життя», «політичне життя», «економічне життя», «культурне життя», «соціальне життя» і навіть «штучне життя» (*art life*). При цьому життю притаманне мультиформатне відтворення: скажімо, соціальне життя має різні моделі – атомістську й холістську, залежно від рівня трактування особистості та її ідентичності (за М. Сенделом). Навіть поетизований метафоричним пафосом вислів «життя – це горіння» (зазвичай, йдеться про самовіддане служіння людини суспільству), що міцно утвердився в просторі белетристики й публіцистики, базується на фізичних та хімічних процесах. Усі живі організми характеризуються наявністю фізіологічного процесу дихання, тобто окиснення речовин, іншими словами – їхнього згоряння у поєднанні з киснем: отже, з точки зору біології, будь-яке життя – це дійсно горіння. Необхідною бачиться певна відстороненість від узагальненого бачення життя, щоб зробити його об'єктом аналізу, зайняти, за влучним висловом Г. Плєснера, «ексцентричну позицію». Це надасть можливість мінімізувати вплив архаїзованих, почасти – протонаукових тверджень, стереотипізованих акцентів, інтерпретаційних контамінацій, смислової дисипації тощо. Такою здатністю володіє, на нашу думку, біофілософія, орієнтована у напрямі пояснення феномену вічного, різного за формами життя з фундаментальних філософських позицій.

Отже, еволюція трактувань поняття «життя» триває від Античності до сучасності та розкриває без перебільшення нескінченну галерею тлумачень, дефініцій, репрезентативних моделей і навіть символічних образів, тому ми розглянемо трансформацію зазначеного поняття тільки у доволі вузькому контексті семіотичного містка від фізикалізму до біофілософії. Дослідження проблемного ландшафту філософії життя не може бути результативним без фіксації уваги на матеріалістичній позиції у філософії, що має назву «фізикалізм». Саме поняття «фізикалізм» доволі часто ототожнюється з терміном «науковий матеріалізм», який набув неабиякого розповсюдження у 60 – 70-ті роки ХХ століття в СРСР, серед апологетів так званої «марксистсько-ленінської філософії». Можна виокремити два пункти філософської зацікавленості, що визначають фізикалізм – це природа світу та природа свідомості, зокрема питання про те, як людина сприймає фізичний світ (епістемологічний аспект) та реагує на нього. Онтологічна установка фізикалізму включає в себе, по-перше, фізикалістський монізм, згідно з яким усе в світі є фізичним і, по-друге, фізикалістський детермінізм, відповідно до якого все в світі підкорюється відповідним фізичним законам.

Базовим принципом фізикалізму вважається положення про те, що всі природні явища етіологічно підпорядковані механічним законам, а сама природа є колосальною машиною / системою машин, створених за унікальним, прихованим від нашого розуміння, планом всемогутнього Творця. Німецько-американський філософ і логік Рудольф Карнап (1891 – 1970) покладає в основу фізикалізму твердження про те, що фізична мова є універсальною, тобто такою, якою може бути «написане» кожне речення в будь-якій науці, зокрема – в біології. В речині фізикалізму життя є результатом мимовільного прагнення природних процесів до максимуму хаосу, який характеризується ентропією як фізичною характеристикою. Наслідком зростання хаосу і є життя в усіх його формовиявах; випадковості призводять до детермінізму, чим і пояснюється майже безмежна кількість форм життя на планеті Земля. Одне з базових положень фізикалізму полягає в тому, що весь світ у різних його проявах і формах завжди, повністю та безумовно підкорюється фізичним законам. Причому це стосується як простих, емпірично засвоєваних об'єктів, так і абстрактних понятійних конструкцій. Філософія працює з «межевими» абстракціями: життя та смерть, кінцеве та інфінітивне, вічне та ефемерне мають для філософа однакове за смисловим навантаженням значення. Деякі з абстрактних понять експлікуються

з позицій фізикалістської онтології – вони можуть претендувати тільки на номінальне, але не реальне існування.

Визначимо конструктивні особливості такого собі семіотичного «містка», який поєднує позиції фізикалізму та положення біофілософії. Семіотика як наука про знаки та їхні властивості виявляє себе в фізиці та математиці, лінгвістиці та архітектурі, а також у біології, педагогіці, психології тощо. Предметом семіотики є система, яка несе інформацію, тобто – знакова система. В загальному розумінні, знак є предметом, що слугує для заміщення або моделювання іншого об'єкта або явища. Знак – це не просто «репринт» або копія якогось фрагменту реальності, йому притаманні оригінальне значення та функціонально-інструментальне призначення. Важливе методологічно-концептуальне й когнітивно-праксеологічне значення має співвідношення знаку й символу. Завдяки символам людина трансформує уявлення про світ та його властивості, здійснює декодифікацію природних явищ, процесів і феноменів. Індивіда, здатного продукувати символи та комунікувати за їхньою допомогою, Ернст Кассіерер назвав «людиною символічною» (*homo symbolicus*). Зауважимо, що символ – це завжди порівняння, в його основі лежить закон аналогії: символ як імплікація форми й змісту являє собою єдність аналогії в контексті тези і антитези її членів. Але символ не лише відображує конкретне явище, але здатний моделювати його, саме постаючи в такому контексті як символ.

Погодимось із К. Юнгом, котрий зазначав: «Кожне розуміння яке витлумачує символічне вираження в сенсі аналогії певного знайомого предмета, має семіотичну природу. І навпаки, розуміння, яке витлумачує символічне вираження як найкращу й найбільш зрозумілу формулу порівняно з невідомим предметом, має символічну природу. Розуміння ж, яке витлумачує символічний вираз як іномовлення якогось знайомого предмета, має алегоричну природу. Наприклад, пояснення хреста як символу божественної любові є поясненням семіотичним, оскільки «божественна любов» з'ясовує сутність предмета точніше й краще, ніж це робить хрест, який може мати багато інших значень. Навпаки, символічним виявиться таке пояснення хреста, яке розглядає його, окрім інших пояснень, у якості вираження чогось незнайомого й незрозумілого, містичного або трансцендентного, тобто перш за все психологічного аспекту, який точніше виражається у вигляді хреста» [7].

У біології, як вже було зазначено вище, семіотика виявляє себе доволі широко в різних підрозділах науки про життя. Наприклад, у генетиці семіотико-інформаційний підхід у дослідженнях геному дає можливість знаходити нові форми впорядкування генетичної інформації та пропонувати раціональне пояснення різним аспектам явищ спадковості та мінливості. У ботаніці символічним типом можна вважати так звану «прото-рослину» («Urpflanze»), запропоновану поетом і дослідником природи Йоганном Гете. Він мав на меті віднайти єдиний прототип, безкінечними за формами модифікаціями якого є всі існуючі на планеті рослини. Й. Гете не тільки описав прото-рослину, але й створив її графічний образ – символ. Узагальнення реально існуючих рослин у формі символічної прото-рослини містило безмежні варіації можливих рослинних форм, тобто образне і смислове відображення конкретного природного об'єкта. Воно виявило себе не лише зовнішніми ознаками, а й внутрішніми закономірностями природи, а відтак – стало генеруючим, образотворюючим принципом, який перевищив сферу конкретної реальності.

Розвиваючи думку Р. Карнапа стосовно того, що фізична мова є універсальною, тобто такою, якою може бути написане будь-яке речення в зокрема, біології, додамо: визначення життя в контекстуальному режимі суто фізикалізму не дає можливості розглянути мегаскладний феномен життя в принципово єдиних категоріях – від найпростіших до вищих ссавців. Продовжуючи та розвиваючи запропоновану метафору, підкреслимо – біофілософія,

вибудовуючи з використанням фізичної мови речення про сутність життя, збагачує його художніми образами, новими сенсами, нюансованими відтінками, метафоричною поетикою, надає йому властивості поліфонічного звучання та естетичного забарвлення. Сучасні філософи, оперуючи у рамках різних парадигм, демонструють достатньо розбіжні підходи до витлумачення поняття «життя». У просторі біологічних наук на шляху пізнання феномена життя виникли, еволюціонували й продовжують розвиватися різні концепції та моделі організації різних форм життя. Відтак, і біологія зацікавлена у філософських узагальненнях концепцій щодо світу живого: саме тут приходить «на допомогу» біофілософія, котра звертається до теорії природознавства, але не обмежується тільки описом і рефлексією про сформовану систему біологічного знання, її структуру, цілі та рівні.

Слід відзначити, що біофілософське комплексне уявлення про світ живого віддзеркалює певний композиційний елемент картини світу, в центрі якого – людина як на індивідуальному рівні, так і в соціальному вимірі, ба більше – у масштабі цивілізаційної культури. Мислителі у сфері філософської антропології, соціальної філософії, все ширше, нерідко – інтуїтивно, оперують ідеями й положеннями біофілософії, досліджуючи різного роду соціокультурні феномени. Вітчизняний філософ В. Левкулич, аналізуючи соціально-філософські уявлення про справедливість, засновує свої розмисли на концептуалізації життя як біологічного процесу, а потребу людини жити та діяти цілком обґрунтовано, на нашу думку, вважає біологічним підґрунтям розвитку культури. «Життя – біологічний процес. Воно дане людині як біологічній істоті. Але життя стає людським лише тоді, коли воно втілюється в культурній формі. Культура – це те, завдяки чому людське життя підноситься над своїми обставинами і відрізняється від життя тварин. Потреба жити і діяти – не продукт розвитку культури, а вихідний стимул до її розвитку, біологічне підґрунтя, з якого зростає здатність людини до творення і вдосконалення культури. Культура приборкує прояви природжених тваринних інстинктів людини. Ці умови призводять до утворення різноманітних форм людської діяльності, яких немає і не може бути у тварин» [8, с. 84].

Сучасні американські дослідники у галузі філософії біології Дж. Дюпре і Д. Ніколсон, автори твору «Усе тече: у напрямі процесуальної філософії біології», розглядаючи новітні відкриття в біології, оперують поняттям «процесуалізм», який слугує, на їх переконання, важливим евристичним інструментом у наукових пошуках. Процесуалізм – перехід від онтології субстанції до онтології процесу – обіцяє багато цікавих наслідків для таких сфер наукового знання як еволюційна біологія, генетика, медицина тощо. Автори стверджують, що процесуалізм дає підстави піддавати сумніву укорінені в наукових «тектонічних пластах» припущення та ревизувати деякі ключові теоретичні положення. Живі організми є метафізично вторинними відносно процесів, які забезпечують їхню життєдіяльність. Рух, потік і розвиток «...є суттєвими у тому розумінні, що припинити змінюватись означає смерть...Жити – це постійно бути активним, принаймні, в будь-якій мірі. Ми також знаходимо в біології незастосовуваність монопричинної моделі, коли одна причина зумовлює один наслідок. Двоподійний філософський погляд на причинність заохочує таку модель. Замість цього в біології ми звикли бачити множинні причини, будь-яка зміна в біологічному світі насправді складається з процесів, а речі – це тільки часткова й тимчасова стабілізація процесів» [9, с. 96].

Процесуалізм, відтак, бачиться ще одним, достатньо потужним, конструктивним елементом описаного вище містка між фізикалізмом та біофілософією. У широкому розумінні, перехід до нової філософської парадигми, в структурі якої лежить біофілософська складова, потребує творчого переосмислення, зокрема, антропокультурного виміру особистісного й суспільного життя.

Поставлене автором дослідницьке завдання вимагає звернення до хоча б побіжного екскурсу в історію біофілософії та характеристики її сучасного стану. Біофілософія – специфічне (біологічного спрямування) філософське вчення, що виникло і набуло реальних обрисів як результат інтелектуальних зусиль учених-біологів наприкінці XIX століття, зокрема – на ґрунті біологічних ідей Ч. Дарвіна. Початок формування біофілософії як галузі філософії пов’язується сучасними дослідниками (Ю. Олейников, О. Шаталов) із творчим спадком австрійського вченого-еволюціоніста Бернхарда Ренша (1900 – 1990), автора монографії з красномовною назвою «Біофілософія». За Б. Реншем, органічний і неорганічний світи причинно взаємообумовлені, а біологічний прогрес диктується процесами відбору найбільш пристосованих до умов навколишнього середовища особин. Помітну роль у становленні біофілософії відіграли ідеї еволюціонізму та натуралізму, зумовлені історично натурфілософським уявленням про єдність і одухотвореність світу. Така властивість біофілософії прозирає у її спрямуванні на проясненні феномену життя у фантастичному розмаїтті форм: поняття «життя» при цьому набуває чітких ознак різноаспектної філософської категорії, слугуючи, таким чином, засадничим елементом принципу розуміння світу та місця і ролі людини в ньому [10].

Також варто вказати на роботу канадського біолога, філософа та педагога Рольфа Саттлера (1936 р. н.) під назвою «Біофілософія. Аналітична та холистична перспективи», лейтмотивом якої постає ґносеологічний аналіз механізмів пізнання феномену життя та визначенню ролі біофілософії в ландшафті сучасного наукового знання. Дослідник пропонує розглядати питання, які найбільш повно виражають проблеми, що виникають у процесі розгляду життя в різних інтерпретаціях – науковій, ціннісній, духовній, філософській. Всі ці питання Р. Саттлер зводить до двох: перше – що є життя? Друге – як відповісти на перше питання? Дослідник наголошує на тому, що будь-яка філософська або наукова концепція виокремлює тільки один аспект світостворення, ігноруючи всі інші. Відтак, не слід наполягати на більшій істинності однієї концепції порівняно з іншими, оскільки вони відтворюють різні аспекти реальності, а відтак – є різними способами її бачення та аналізу. Стосовно ж біофілософії Р. Саттлер пропонує розуміти її як методологію, але не як класичну, а як некласичну [11].

Важливо підкреслити, що біофілософія, як аксіолого-когнітивна форма сучасної біології, слугує специфічним світоглядним простором, в якому створюється цільний інтегрований образ узагальненого «живого». Становлення біофілософії є таким собі *start point*’ом розширення обсягів і поглиблення міждисциплінарних досліджень процесів біологізації філософії та філософізації біології, а також підвищення наукового інтересу до біологічної складової світогляду та світосприйняття. Біофілософія, досліджуючи феномен життя в принципово єдиних категоріях – від найпростіших організмів до вищих ссавців, у тому числі й Людини розумної, не висуває в якості беззаперечного імперативу єдину та незмінну картину розвитку органічного світу, а дотримується доктрини погляду на вічне з позицій сьогодення. Базовим завданням біофілософії є не тільки виявлення основ життя в усіх його формах і просторово-часових коннотаціях, а, в широкому розумінні, проникнення в його глибинну сутність. Варто визнати, що біофілософія постає як своєрідна рефлексія теоретичною біологією своєї власної біологічної обумовленості, яка, власне, й обумовлює набуття нею (теоретичною біологією) властивості гострої критичності.

Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що біофілософія, використовуючи корисні смислові «кліше» фізикалізму, сприяє осмисленню прогресуючого методологічного впливу філософії на розуміння феномену життя, специфіки його матеріально-духовної та планетарно-космічної компонент, а також вносить у вказане

розуміння певне естетичне, етичне й аксіологічне забарвлення. Біофілософія, на наше переконання, «... реалізує пошук онтологічних засад світогляду, базуючись на результатах дослідження живого як із позицій біології, так і з боку філософії. Біофілософія – це приведення всього суцього до «міри життя», а у контексті антропоцентризму – до «міри людини». Вона пов'язана з гетерогенністю світу як онтологічною проблемою існування різних сфер буття, об'єднаних між собою в межах одного й того ж реального світу. Людина стає одним із детермінуючих проявів соціальної реальності та одночасно – одним із ключових принципів її існування та розвитку» [12, с. 59].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що пізнання життя продовжується, воно буде тривати доти, доки людський розум не отримає відповіді на хоча б загальні питання щодо життя, його походження, розвитку на планеті Земля, а також ймовірності існування будь-яких форм життя поза межами нашої планети. З позицій біофілософії та в контексті фізикалізму прогрес сучасної науки жодним чином не означає повного та остаточного розкриття всіх таємниць навколишнього світу, його пізнання в усіх аспектах. Причина в тому, що ті феномени, які створювалися мільярди років у процесі еволюції під дією складних механізмів – фізичних, біологічних, хімічних, мають такий ступінь унікальності, що сучасні технології поки ще не дають можливості людству копіювати / моделювати їх навіть у мінімальному наближенні. Біофілософія має на меті осмислення життя як універсального, цілісного матеріально-духовного феномена, якому властива обумовлена еволюцією неповторність.

Список використаної літератури

1. Plato: Timaeus / Translated by Donald J. Zeyl. Hackett Publishing Company Indianapolis/Cambridge, 2000. 112 p.
2. Aristoteles. Physik. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. 174 p.
3. Бергсон А. Творча еволюція / пер. з фр. Р. Осадчук. К.: Видавництво Жупанського, 2010. 318 с.
4. Schrodinger E. What is Life?: With Mind and Matter and Autobiographical Sketches. N.Y.: Cambridge University Press, 2012. 196 p.
5. Koonin E. V. The Logic of Chance: The Nature and Origin of Biological Evolution. Upper Saddle River: FT Press Science, 2011. 516 p.
6. Костючков С. К. Основи біофілософії: підручник для здобувачів усіх рівнів вищої освіти закладів вищої освіти. Херсон: вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2022. 224 с.
7. Jung C. G. Psychologische Typen. Zürich: Rascher, 1921. URL: https://archive.org/details/Psychologische_Typen
8. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.
9. Nicholson D. J., Dupré J. Everything Flows: Towards a Processual Philosophy of Biology. Oxford: Oxford University Press, 2018. 386 p. URL: <https://philpapers.org/archive/NICEFT-3.pdf>
10. Rensch B. Biophilosophy. New York: Columbia University Press, 1971. 377 p.
11. Sattler R. Biophilosophy. Analytic and Holistic Perspectives. N.Y.; Tokio, 1986. 300 p.
12. Костючков С. К. Реальне та віртуальне в житті сучасної людини: біофілософська інтерпретація. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 37. С. 57-62.

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF «LIFE» IN THE CONTEXT OF THE SEMIOTIC BRIDGE FROM PHYSICALISM TO BIOPHILOSOPHY

Serhii Kostyuchkov

*Kherson State University, Faculty of Socio-psychological,
Department of Philosophy, Sociology and Social Work
Shevchenko str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article analyzes the process of transformation of the concept of «life» in the context of the semiotic bridge from physicalism to biophilosophy with an emphasis on the fact that in the subject of biophilosophy all forms of life are considered – biological, geological, cosmic, anthroposocial. The transhistoricity of philosophical searches for meaningful connotations of the concept of «life» is shown – from the time of antiquity to the present day. Since ancient times, one of the centers of attention of researchers has been the phenomenon of life in all its forms, images and contexts – philosophical, scientific, spiritual, cultural, etc. It is noted that philosophical reflection on the phenomenon of life manifests, without exaggeration, the sacred format of social consciousness, in which a certain worldview foundation prevails, on which any type of theorizing and paradigmatics is built. The proposition that in the process of historical development there was a significant transformation of the content parameters of the concept of «life», as well as a revision of its influence on the development of philosophical knowledge and various sciences, in particular – natural sciences, is substantiated. It is emphasized that the cognitive focus of the philosophy of life, as a new direction of philosophy, was the phenomenon of life, which is known intuitively as a reality that develops holistically and dynamically. The role of physical ideas in biological science to explain the phenomenon of life, which have their origins in the philosophical tradition of the ancient world and do not look like something archaic and inappropriate to modern science, is clarified. It is claimed that modern biological studies of the phenomenon of life cover all levels of living things – from the biosphere to the subcellular, and with the improvement of research methods and tools, new aspects of the life processes of organisms are revealed. Emphasis is placed on the role of biophilosophy in the process of learning the phenomenon of life, which refers to the theory of biology, but is not limited to description and reflection on the formed system of biological knowledge, as well as its structure, goals and levels. It is shown that biophilosophy, as an axiological-cognitive form of modern biology, is a worldview basis for creating a single-purpose, integrated theoretical image of the generalized «living».

It is concluded that from the standpoint of biophilosophy and in the context of physicalism, the progress of modern science in no way means the complete and final disclosure of all the secrets of the phenomenon of life.

Key words: life, biophilosophy, physicalism, natural science, processualism, semiotics, symbol, philosophical reflection, evolutionism, naturalism.

УДК 174+614.25

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.7>

КЛЯТВА ГІППОКРАТА – ПРОФЕСІЙНА ПРИСЯГА

Олексій Кравчук

*Вищий антикорупційний суд,
Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”,
просп. Перемоги, 41, 03057, м. Київ, Україна*

Іван Остащук

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Маршала Тимошенка, 13-Б, 04212, м. Київ, Україна*

У статті проаналізовано гносеологічні, аксіологічні та праксіологічні особливості Клятви Гіппократа як професійної присяги, висвітлено її культурно-історичний вимір.

Клятва Гіппократа – найбільш відома серед професійних присяг у світі. Вона використовується як професійна клятва лікаря в низці країн, але є і широко відомим зразком професійної клятви лікаря в якості історичної пам’ятки. Клятва Гіппократа є культурно-правовим феноменом класичної античної культури, етичні категорії та символічний вимір якого приймається у багатьох сучасних державах, зокрема в Україні, накладаючись на актуальні фахові знання та вміння лікаря і юридичні вимоги до професії медика. Клятва Гіппократа – перший історичний трактат про професійну етику. Серед аналогічних історичних пам’яток в Індії використовується також присяга Charaka Shapath – аюрведичний текст, що осмислює ті самі питання, що й Клятва Гіппократа.

Складання професійної присяги лікарем є нині загальноприйнятим. У 1948 р. Генеральна Асамблея Міжнародної медичної асоціації прийняла так звану Женевську декларацію, що є сучасною версією Клятви Гіппократа. Лікарі при складанні професійної присяги використовують осучаснений текст Клятви Гіппократа, або офіційно визначений урядом текст, або текст, прийнятий навчальним закладом. Факт складання присяги може бути невід’ємним елементом правового статусу лікаря. В Україні лікарі – випускники вищих медичних навчальних закладів складають Клятву лікаря, текст якої затверджено Указом Президента.

Вживання в повсякденній мові або навіть у медичній сфері словосполучення «Клятва Гіппократа» означає ту професійну присягу (Клятву лікаря), яку складав лікар, про якого йдеться, здобуваючи свою професію. Посилання на Клятву Гіппократа використовується як лінк (зв’язка) для вказівки на певні етичні проблеми в медичній професії в науковій і публіцистичній літературі.

Поряд із Клятвою Гіппократа, аналогічні професійні присяги є поширеними в суміжних професіях – ветеринарії і фармацевтиці, та як і клятва лікаря, традиційно розглядаються як важливий інструмент, що впливає на етичні й аксіологічні стандарти професії.

Як у медичній, так і в інших професійних сферах (наприклад, адвокатурі, нотаріаті, прокуратурі, військовій справі, правоохоронній діяльності), де складаються професійні присяги, розробникам навчальних планів і силабусів навчальних закладів слід зважати на зміст відповідних професійних присяг, орієнтуючись на необхідність формування в ході навчання у майбутніх випускників відповідних професійних здібностей.

Ключові слова: професійна присяга, Клятва Гіппократа, Клятва Лікаря, професійна етика.

Професійні є серед присяг чи не найбільш відомими і дуже важливими, адже вони закладають етичні основи значної кількості професій і посад по всьому світу. Їх порушення

у багатьох випадках тягне за собою юридичну відповідальність; тобто часто має не лише моральні, а й цілком юридичні наслідки. Тому й ці присяги із морально-етичних частково перетворилися на юридичні засоби регулювання професійної діяльності в таких сферах. Серед професійних присяг найбільш відомою є присяга або клятва лікаря, яку в народі йменують «Клятвою Гіппократа» (англ. *Hippocratic oath*). Присяга лікаря поширена в усьому світі, має стародавню історію.

У цій статті маємо на меті проаналізувати гносеологічні, аксіологічні та праксіологічні особливості Клятви Гіппократа як професійної присяги, розкрити її культурно-історичний вимір.

Уживаючи вираз “Клятва Гіппократа”, мають на увазі один із двох видів присяг. Перший вид – це Клятва Гіппократа як історичний документ, який, можливо, використовувався як професійна присяга лікаря в античні часи. Історична Клятва Гіппократа – це один із найвідоміших текстів класичної Греції, з яким різною мірою знайома практично кожна освічена людина. Її вважають першим історичним письмовим прикладом етичних стандартів загалом (не лише в медичній сфері) [1]. Цей історичний текст безпосередньо сьогодні майже не використовується як професійна присяга лікарів.

Інший вид – це сучасна присяга лікаря, яка, залежно від того, де лікар здобував професію, може бути переробленою версією історичної Клятви Гіппократа, але скоріш за все – ні; це сучасна присяга, яка навіть офіційно не називається Клятвою Гіппократа, але ця назва використовується як спрощене, народне найменування такої присяги. Загалом термін “Клятва Гіппократа” є настільки відомим і поширеним, що подекуди використовується і як загальна назва, синонім професійної присяги (наприклад, “Клятва Гіппократа для інженерів”) [2], тобто це вже усталений фразеологізм, що функціонує не тільки в медичній сфері.

Кеті Окстоби називає “Клятву Гіппократа” найбільш відомим текстом у західній медицині, вказуючи на відсутність єдності щодо її складання та значення. Ця Клятва, пише автор, приписується відомому грецькому лікарю та викладачу Гіппократу, хоча справжній автор невідомий. Сам текст Клятви протягом двох тисяч років не використовувався, і в подальшому віднайдений середньовічними християнськими дослідниками. І в 1508 р. текст присяги використовувався під час церемонії Університету Віттенбергу. До 1750 р. вона була перекладена англійською та іншими європейськими мовами, і протягом кількох століть дипломовані лікарі читали її оригінальну версію. Сьогодні, якщо її використовують, то, в основному, модифікований текст, скажімо, у США – зразка 1960-х років, у Пакистані – оригінальний текст [3]. Задаючись питанням, як оцінюють цю клятву лікарі, що вони хотіли би говорити в цій клятві, і чи повинні загалом вони давати цю клятву, автор наводить різні думки. Деякі лікарі відзначають, що клятва – це серйозне й доречне посвячення в медицину, що є нібито “переходом на інший рівень”. Інші вважають, що лікар – це не священник і не член королівської родини, – він просто виконує роботу, регульовану законом і підзаконними актами [3] (щодо аксіології королівських присяг на прикладі присяг британського монарха ми писали в статті: [4]).

Аналізуючи присяги лікарів у США та Великобританії, британські вчені відзначають, що хоча така присяга не є юридичним обов’язком, приблизно 98% студентів медиків у США та 50% у Великобританії складають певного роду клятву при вступі до медичної школи чи при випуску. Причиною більшого поширення таких присяг у США вчені визнають те, що дітей у цій країні з дитинства приводять для присяги національному прапору [5]. У деяких медичних школах США для студентів-новачків (як правило, на першому курсі) проводиться спеціальна церемонія матрикуляції – вдягання білих халатів, що може супроводжуватися спеціальною професійною присягою або ствердженням [6].

Практично в кожному медичному вузі України можна побачити на стендах текст історичної “Клятви Гіппократа”. Дозволимо собі процитувати класичний текст: “Клянусь Апполоном Цілителем, Асклепієм, Гігієною та Панакеєю й усіма богами та богинями, беручи їх у свідки, виконувати чесно, відповідно до моїх сил і мого розуміння, наступну присягу і письмове зобов’язання: вважати того, хто навчив мене лікарського мистецтва, рівним з моїми батьками, ділитися з ним своїми статками і, за необхідності, допомагати йому в його потребах; його нащадків вважати за своїх братів, і це мистецтво, якщо захочуть його вивчити, викладати їм безоплатно і без усілякої домовленості; настанови, усні уроки і все інше у навчанні повідомляти своїм синам, синам свого вчителя і учням, що пов’язані зобов’язанням і клятвою за законом медичним, але нікому іншому; я спрямовую режим хворих на їхню користь згідно моїх сил і мого розуміння, утримуючись від завдання всілякої шкоди та несправедливості; я не дам нікому, хто буде просити, смертельного засобу і не вкажу шляху для подібного задуму; так само я не дам жодній жінці абортивного пессарія; чисто та непорочно буду я жити і застосовувати своє мистецтво; у жодному разі не буду робити розтин у тих, хто страждає на камінну хворобу, доручивши це людям, що займаються цією справою; у який би дім я не зайшов, я знайду туди для користі хворого, без всілякого навмисного, неправедного і згубного наміру, особливо утримаюся від любовних справ з жінками і чоловіками, вільними і рабами; що би при лікуванні, і також без лікування, я не побачив або не почув відносно життя людей з того, що не потрібно розголошувати, я промовчу про те, вважаючи подібні речі за таємницю; мені, тому, хто непорушно виконує цю клятву, нехай буде надано щастя в житті і в мистецтві і слава у всіх людей довіку; з порушником цієї клятви і з тим, хто дає несправжню клятву, нехай скоїться протилежне» [7].

Батько медицини й медичної етики, принаймні західної, Гіппократ (бл. 460-бл. 370 до н.е.) народився в лікарській родині асклепіадів на острові Кос в Егейському морі [8, с. 20]. Асклепіади – це титул давньогрецьких лікарів [9]. Існувало релігійне переконання, що бог лікування живе у земних глибинах в образі змія, що розмовляє людською мовою та має велику мудрість. Храми Асклепія зводилися переважно поза містами, у горах, серед гаїв, поруч із джерелами води, у цих святинях було багато приручених змій. Його жреці, що успадковували свою роботу за походженням, не тільки здійснювали релігійний культ, але й займалися лікуванням специфічними як для сучасної медицини методами: піст, купіль, обряди очищення, сон у храмі, під час якого повинен був з’явитися бог лікування та передати інформацію щодо лікування, яку по-своєму інтерпретували жреці [10]. Ось і не дивує те, що у Клятві Гіппократа стільки релігійного змісту, адже лікування та священний культ богів були єдиним синкретичним способом зцілення людини від недуг фізичних і душевних: “присяга, яку складав лікар перед богами, підкреслює специфічність місії, що розпочинається. Лікарська професія виявляється чимось важливим та винятковим. Обіцянка дотримання її зобов’язань вимагає не тільки спільноти медичної школи, але також і заклик до найвищих істот, які керують долею світу. Медична практика виявляється у цьому контексті не тільки звичайним заняттям, але місією, життєвим покликанням. Відповідальність перед людьми закріплюється відповідальністю перед богом” [8, с. 23].

Гіппократ жив у період найвищого розвитку грецької культури, коли було створено найбільш значущі філософські системи Платона (бл. 427- бл. 347 до н. е.) і Аристотеля (384-322 до н. е.), високого піднесення і блиску мистецтва, а також розквіту науки. Гіппократові приписується майже 60 творів, що належать до “*Corpus Hippocraticum*”, проте питання авторства є дискусійним, включно з «клятвою Гіппократа» (існують версії, що цей текст було запозичено від єгиптян або від піфагорійців) [8, с. 23]. Однак, найважливішим є культурно-етичне значення цієї пам’ятки, практичне застосування якої триває й досі.

Вона “звертається до етичних джерел моральності, або до необхідності самовдосконалення, до гідності та особливого посланництва медичної професії; і на цій основі формулює низку моральних зобов’язань у вигляді наказів та заборон, які перед богами приймає лікар у своєму сумлінні, в душі відповідальності за свої дії, за своє медичне мистецтво, а також співвідповідальність за лікарську спільноту в здійсненні добра пацієнта” [8, с. 23].

Тадеуш Бесага щодо Клятви Гіппократа пише про етичну спеціалізованість тексту: “Це стислий трактат, присвячений не стільки етиці загалом, скільки етиці професійній, тобто лікарській. Такого трактату не зустрічаємо в інших великих філософів, які зосереджувалися переважно на проблемах загальної етики <...> Однак вони не проводили систематичного аналізу стосунків лікар-пацієнт, визначаючи спосіб реалізації добра пацієнта” [8, с. 20-21].

Батько медицини узагальнив універсальні принципи лікарської етики. Саме тому «засновником лікарської етики заслужено вважається Гіппократ, який систематизував правила медичної етики, що існували на той час, на підставі багатовікового досвіду медицини. Його праці “Клятва”, “Про лікаря”, “Про благопристойну поведінку” містили кодекс моральних норм, обов’язкових для тих, хто обрав лікування своєю професією. Саме Гіппократу належить відомий вислів: “Медицина є найблагородніше зі всіх мистецтв”» [11, с. 27].

З олімпійських богів у “Клятві” згадано за ім’ям лише Аполлона Цілителя, який у більшості асоціюється з покровительством мистецтва, проте в класичній грецькій літературі він уважався і богом зцілення. Отож тут поєднання зцілення та пророцтва як функцій бога Аполлона [12, с. 374]. Можемо, сказати, що майбутні медики закликали надприродні сили на допомогу в тих ситуаціях, де необхідною була інтуїція лікаря, щоб вчинити правильно в лікуванні.

Клятва Гіппократа є типовою для офіційних присяг класичного періоду в Греції, проте її завершальна частина, на відміну від більшості текстів цього жанру, не містить проклять чи закликів кари на кривоприсяжника, а використано слово “протилежне” – тим благословенням, що має отримати вірний присязі лікар [12, с. 376]. “Нормальність” Клятви щодо етичних концепцій класичного грецького суспільства для низки науковців є доведенням того, що текст написав саме Гіппократ для забезпечення гідного й належного використання медичних знань поза кланом Асклепідів [13, с. 621].

У “*Corpus Hippocraticum*” це “єдиний релігійний текст”, але його особливістю є те, що він стосується не тільки суто медичної діяльності майбутнього лікаря, а всіх сфер його життя, поєднуючи професійне й приватне, світське і релігійне. Це є відмінною рисою Клятви Гіппократа, адже інші присяги стосувалися лише тієї сфери чи проблеми, щодо якої людина урочисто клялася [12, с. 379].

У літературі відзначається, що основний зміст Клятви Гіппократа становлять положення щодо формування досить обмеженого кола представників цієї професійної групи, забезпечення їхнього соціального благополуччя тощо (зокрема, обсяг тексту, що описує систему відносин “учитель – учні” в тексті присяги становить 69 слів, тобто 27,6 % від загальної кількості слів, а зобов’язання лікувати людей – 34 слова, або 13,6 % слів, що вдвічі менше, ніж зобов’язання системи відносин “учитель – учні”). Це пояснюється тим, що в конкретний історичний період, коли було створено Клятву Гіппократа, представники лікарської професії, як правило, були високоосвіченими й матеріально забезпеченими, пов’язаними тісними зв’язками всередині професійної групи, тому цей текст абсолютно відповідає конкретному періоду розвитку суспільства та держави. Нині ж деякі положення історичної Клятви Гіппократа складно зіставити з демократично-правовими принципами, зокрема із сучасними уявленнями щодо вільного вибору та доступу до знань та професійної діяльності [14].

Згідно традиції античної Греції, медична професія була майже виключно чоловічою, тому її, ймовірно, складали тільки чоловіки. Слід звернути увагу на вище цитований текст Клятви Гіппократа, в якому лікар обіцяє ділитися своїми знаннями зі своїми синами, а не дітьми: “клятва Гіппократа сформульована чоловічою мовою і повинна була складатися тільки чоловіками. Викликати Аполлона в цьому контексті, зокрема, доречно ще в одному аспекті, а саме в тому, що присяги на Аполлона, як правило, були чоловічими” [12, с. 372, 375].

Оскільки на початку тексту вказується, що синів своїх та свого вчителя слід навчати безкоштовно і без складання присяги, то існує припущення, що Клятва Гіппократа була створена для тих, хто не були членами сімей Асклепіадів. І, можливо, ця присяга була формою додаткової безпеки й захисту стандартів лікування і можливістю стороннім навчатися медичному мистецтву [12, с. 380].

Дійсно, деякі аспекти оригінального тексту Клятви Гіппократа на сьогодні не є актуальними через значні суспільні зміни, що відбулися з часу появи цього тексту. Водночас цікаво (на це звертає увагу, наприклад, Патрісія Чейні [15]), що один із найбільш актуальних у сьогоднішньому інформаційному суспільстві аспектів медичної професії – збереження медичної таємниці – існував уже в первісному тексті Клятви Гіппократа: що би при лікуванні, і також без лікування, я не побачив або не почув відносно життя людей з того, що не потрібно розголошувати, я промовчу про те, вважаючи подібні речі за таємницю.

Також у літературі зазначається, що Гіппократ, створюючи Клятву, переслідував і свої меркантильні інтереси – щоб його учні ділилися з ним напрацьованим [16, с. 77].

Як уже зазначалося, в середні віки після очищення від язичницьких елементів Клятва Гіппократа була прийнята та узгоджена з християнською етикою [16, с. 21]. Сучасні медичні клятви, як правило, не містять закликів або посилай на Бога або богів (наприклад присяга лікаря в Нідерландах закінчується словами: «І допоможи мені Бог» або «Я обіцяю» [17]), і в них немає застарілих заперечень і деталей певних медичних процедур.

Окрім Клятви Гіппократа – найвідомішої історичної етичної клятви, в деяких медичних школах Індії додатково використовують також стародавню індійську клятву *Charaka Shapath* – автором тексту якої вважається Чарак – батько Аюрведи. Серед лікарів, представників медичних шкіл та Медичною радою Індії велися дискусії щодо офіційної заміни для індійських лікарів Клятви Гіппократа клятвою *Charaka Shapath*, яка врешті була рекомендована медичною радою. Водночас, висловлювалися й думки і про те, що клятва *Charaka Shapath* протирічить сучасній доказовій медицині [18; 19]. Клятва *Charaka Shapath* вважається видатною пам’яткою індійської культури – староіндійською клятвою студентів-медиків, яка має релігійний характер та виконувалася в ритуальній формі. Як і Клятва Гіппократа, вона містить етичні принципи та згадує про взаємовідносини студента-медика та його вчителя. Порівнюючи *Charaka Shapath* із Клятвою Гіппократа, І. Менон та Х. Хаберман вказують на кілька питань, які згадуються в *Charaka Shapath*, але не знайдені в Клятві Гіппократа, а саме студентський аскетизм, обов’язок утримуватися від послуг за певних умов, цінність, яка ставить життя пацієнта вище життя лікаря [20].

На офіційному сайті Міністерства охорони здоров’я України розміщено «Присягу лікаря», яку використовують у різних медичних школах та автором котрої є академічний декан Школи медицини при університеті Тафтс Луїс Лазанья, який написав цю присягу в 1964 році: «Я присягаю повною мірою своїх сил та суджень дотримуватися даної мною обітниці: Я шануватиму наукові досягнення лікарів, здобуті потом і кров’ю моїх попередників, та поширюватиму ці знання, як свої власні серед послідовників. Я застосовуватиму всі необхідні заходи на благо хворих, уникаючи помилок надмірного лікування або лікарської недбалості. Я пам’ятатиму, що медицина є не лише наукою, але й мистецтвом,

і що тепло та розуміння є складовою моєї професії. Я готовий буду сказати “Я не знаю” та не соромлюсь звернутися за порадою до своїх колег, коли цього вимагатимуть інтереси хворого. Я зберігатиму лікарську таємницю, пам’ятаючи, що кожен пацієнт є особистістю з власними проблемами та життєвим досвідом, невідомим мені. Я маю бути особливо обережним у справах життя та смерті. Більш того, ніколи не маю я права грати роль Бога. Я завжди пам’ятатиму, що лікую не захворювання, а живу людину, на сім’ю та економічну стабільність якої може впливати хвороба. Моєю відповідальністю є враховувати проблеми у роботі з пацієнтом, які можуть виникати під час лікування. Я запобігатиму розвитку хвороби, коли це буде у моїх силах, адже профілактика – краща за лікування. Я усвідомлюватиму себе членом суспільства, який має певні обов’язки перед іншими. Я допомагатиму фізично та психологічно як слабким та нужденним, так і тим, хто перебуває при здоровому глузді та в здоровому тілі. Якщо я не порушу цю присягу, то зможу насолоджуватися життям та мистецтвом, бути шанованим за життя, та не буду забутим після смерті. Мої дії будуть завжди спрямовані на те, щоб зберегти найкращі традиції мого покликання, і нехай я якомога довше буду сповнюватися радості, допомагаючи тим, хто цього потребує» [21]. У цьому сучасному тексті лікарської професійної присяги окреслено головні аксіологічні принципи та визначено основні моральні вимоги до медика, який лікує людину як особистість та усвідомлює високе покликання й відповідальність, результати чого будуть жити і в перспективі доброї пам’яті після смерті.

Посилання на Клятву Гіппократа часто використовуються вченими й практиками, зокрема, щоби вказати на певні практичні й етичні проблеми в медичній професії. Так, наприклад лікар Роберт Шмерлінг вказує, що найвідоміший перший постулат «не нашкодь» насправді не працює, адже лікар, призначаючи певні процедури, повинен порівняти шкоду від хвороби з потенційною шкодою від процедур [22]. Професори Ян Гаріс та Рейчел Бухбіндер цікаво порівнюють деякі постулати з сучасної версії Клятви Гіппократа з поточним станом речей у галузі. Наприклад, щодо тези «Я буду поважати ... наукові досягнення» автор вказує, що на практиці присутні низька наукова грамотність і віра в особистий досвід замість наукових доказів, щодо тези про уникнення зайвих процедур – зайві процедури і діагностика [23].

У літературі відзначається, що зміст присяги має вплив також і на зміст підготовки студентів у навчальних закладах, зокрема, на навчальний план: майбутній лікар повинен оволодівати під час навчання тими компетентностями, які згадуються в присязі [17]. Ця цікава думка заслуговує на увагу, і змушує замислитися над тим, що в інших професійних сферах, де складаються професійні присяги, розробники навчальних планів і силабусів мусили би зважати на зміст відповідних професійних присяг, орієнтуючи на відточування у студентів відповідних професійних здібностей (наприклад, адвокатура, нотаріат, прокуратура, військова справа, правоохоронна діяльність). Як лікарі, – пише В. Фастер, розмірковуючи про Клятву Гіппократа і роль лікаря, – ми зобов’язані бути альтруїстами, тому що наше справжнє покликання – служити пацієнтам, і не лише нашим власним пацієнтам. Лікарі мають бути вкорінені в прагненні допомогти людству через розвиток галузі медицини [24].

У 1948 р. Генеральна Асамблея Міжнародної медичної асоціації прийняла декларацію (так звану Женевську декларацію), яка, по суті, є не що інше, як сучасна редакція клятви Гіппократа. Пізніше в 1949 р. декларація увійшла в Міжнародний кодекс медичної етики. Зміст цієї клятви, яку ще називають міжнародною клятвою лікарів є таким: «Я урочисто присягаюся присвятити своє життя служінню людству. Я віддам моїм учителям належну повагу і вдячність; я гідно і сумлінно виконуватиму свої професійні обов’язки;

здоров'я мого пацієнта буде основною моєю турботою; я буду поважати довірені мені таємниці; я всіма засобами, які в моїй владі, буду підтримувати честь і благородні традиції професії лікаря; до своїх колег я буду ставитися як до братів; я не дозволю, щоб релігійні, національні, расові, політичні чи соціальні мотиви перешкодили мені виконати свій обов'язок по відношенню до пацієнта; я буду дотримуватися найглибшої поваги до людського життя, починаючи з моменту зачаття; навіть під загрозою я не буду використовувати свої знання проти законів людяності. Я обіцяю це урочисто, добровільно і щиросердечно» [25]. Женевську декларацію Всесвітньої медичної асоціації (1948) вважають «Клятвою Гіппократа ХХ ст.» [26].

Віктор Андрєєв класифікує присяги за правовою їх регламентацією на ті що мають формалізований і ті, що мають неформалізований характер. Неформалізована присяга, – зазначає вчений, – не має юридичної сили, а є морально-психологічним актом особи, яка її складає. До такого виду присяги автор відносить присягу «Клятва Гіппократа», яку складають медичні працівники. Формалізовану ж присягу в обов'язковому порядку складають особи, які вступають на військову службу, до правоохоронних органів, а також на посади до органів законодавчої, виконавчої та судової влади, відповідно до вимог чинного законодавства [27].

Текст сучасної клятви лікаря України затверджено Указом Президента України від 15 червня 1992 року № 349: «Набувши професії лікаря та усвідомивши важливість обов'язків, що покладаються на мене, в присутності моїх учителів і колег урочисто клянусь: усі знання, сили та вміння віддавати справі охорони і поліпшення здоров'я людини, лікуванню і запобіганню захворюванням, надавати медичну допомогу всім, хто її потребує; незмінно керуватися у своїх діях і помислах принципами загальнолюдської моралі, бути безкорисливим і чуйним до хворих, визнавати свої помилки, гідно продовжувати благородні традиції світової медицини; зберігати лікарську таємницю, не використовувати її на шкоду людині; додержувати правил професійної етики, не приховувати правди, якщо це не зашкодить хворому; постійно поглиблювати і вдосконалювати свої знання та вміння, у разі необхідності звертатися за допомогою до колег і самому ніколи їм у цьому не відмовляти, бути справедливим до колег; власним прикладом сприяти вихованню фізично і морально здорового покоління, утверджувати високі ідеали милосердя, любові, злагоди і взаємоповаги між людьми. Вірність цій Клятві присягаю пронести через усе своє життя» [28]. У сучасній Клятві лікаря України узагальнено універсальні вимоги до лікарської професії: «аналіз цього документу дає можливість зробити висновок, що цей акт містить усі важливі норми медичної етики й деонтологічні принципи, враховує міжнародний досвід та етичні норми Клятви Гіппократа» [11, с. 44-49].

Зазначеним Указом передбачено, що Клятву лікаря повинні давати усі випускники вищих навчальних медичних закладів України та визначено процедуру цієї Клятви. Клятва лікаря дається в урочистій обстановці в присутності професорсько-викладацького складу вищого навчального медичного закладу (факультету) і представників громадськості, що, безумовно, важливо, адже дає можливість випускникам медичного університету чітко заявити про свої професійні зобов'язання перед викладачами і поважними гостями, які мають заслуги у медичній сфері. Текст Клятви зачитується і повторюється випускниками інституту (факультету) колективно. Після цього виконується Державний гімн України. Підписаний випускником текст Клятви лікаря зберігається в його особистій справі. В дипломі робиться відмітка про прийняття Клятви лікаря, текст якої вкладається в диплом [28].

Клятва Гіппократа, – зазначає І.С. Демченко, – це традиція, певною мірою історія та звичай. Урочиста присяга лікаря – вияв поваги до професії та надання високого значення

виконанню лікарями своїх обов'язків. Суто з формального погляду, Присяга лікаря України є більшою мірою декларативним документом, який, тим не менше, закладає основи лікарської етики [29]. Складання Клятви лікаря О. Є. Костюченко зараховує до правового статусу, а саме, правосуб'єктності лікаря, до якої вчена також включає наявність вищої медичної освіти; обов'язкове проходження інтернатури; безперервність професійної діяльності (переривання в роботі не більше 3 років); періодичне проходження атестації (не рідше ніж раз у 5 років); проходження попереднього та періодичних медичних оглядів. Авторка вважає, що Клятва лікаря відіграє важливу роль в правовому статусі лікаря, а закріплення тексту клятви в законодавстві свідчить про наявність юридичного та деонтологічного аспектів діяльності цієї категорії працівників [30].

Отже Клятва лікаря є професійною присягою, складання її є необхідним для одержання професії лікаря в Україні, а отже має і юридичні наслідки. Вживання в повсякденній мові або навіть в медичній сфері словосполучення “Клятва Гіппократа” означає ту професійну присягу (Клятву лікаря), яку складав лікар, про якого йдеться, здобуваючи свою професію. Якщо цей лікар здобував професію в Україні – це формалізована Клятва лікаря, а не власне Клятва Гіппократа.

Поряд із Клятвою Гіппократа, аналогічні професійні присяги є поширеними в суміжних професіях – ветеринарії і фармацевтиці, і як і клятва лікаря традиційно розглядаються як важливий інструмент, що впливає на ідеологію професії. Визнаючи та виконуючи клятву фармацевта розглядати благополуччя людства та полегшення людських страждань як нашу головну турботу, фармацевти, як зазначалося в літературі, несуть відповідальність вимагати та активувати дієві та стійкі зміни [31]. Також, за результатами порівняння рівня довіри суспільства до лікарів із довірою до вчених-біомедиків, відзначалося, що рівень довіри до лікарів є вищим, і пропонувалася відповідна клятва вченого, на зразок Клятви Гіппократа, яку складають лікарі [32].

Висновки. Клятва Гіппократа – найбільш відома серед професійних присяг у світі, її назва увійшла до фразеології усіх мов. У науковій і публіцистичній літературі покликання на Клятву Гіппократа використовується як маркер вказівки на певні етичні проблеми в медичній професії.

Вона використовується як професійна клятва лікаря в низці країн, постає зразком професійної клятви лікаря в якості культурно-історичної пам'ятки. Клятва Гіппократа – один із знакових текстів античної культури, перший історичний трактат про професійну етику. Її комунікативний потенціал до сьогодні використовується в багатьох державах, доповнюючись актуальними компетентностями лікаря і юридичними вимогами до професії медика.

Сигніфікуючи цінності медичної професії, зокрема служіння людству, першості інтересів пацієнта, важливості наукових медичних знань, Клятва Гіппократа як професійна присяга є неодмінним елементом правового статусу лікаря – її складання є необхідним елементом здобуття кваліфікації та/або права практикувати медицину. Недотримання цієї присяги в етичному вимірі може тягнути за собою юридичну відповідальність різних видів – від дисциплінарної до кримінальної (залежно від тяжкості порушення).

Серед аналогічних історичних пам'яток відома також присяга *Charaka Shapath* – давньоіндійський аюрведичний текст, що окреслює ті ж етичні домінанти, що й Клятва Гіппократа: універсальні професійні вимоги та цінності до покликання й фаху лікаря синхронно представлені в текстах різних культур.

Сучасною версією Клятви Гіппократа є т. зв. Женевська декларація, яку в 1948 р. прийняла Генеральна Асамблея Міжнародної медичної асоціації. Отож лікарі при складанні професійної присяги використовують або осучаснений текст Клятви Гіппократа,

або офіційно визначений урядом текст, або текст, прийнятий навчальним закладом. Факт складання присяги може бути невід'ємним елементом правового статусу лікаря. В Україні випускники вищих медичних навчальних закладів складають Клятву лікаря, текст якої затверджено Указом Президента.

Поряд із Клятвою Гіппократа, аналогічні професійні присяги є поширеними в суміжних професіях – ветеринарії і фармацевтиці, будучи важливим етичним стандартом та символізуючи легітимацію представників названих професій.

Як у медичній, так і в інших професійних сферах (адвокатурі, нотаріаті, прокуратурі, військовій справі, правоохоронній діяльності), де складаються професійні присяги, розробникам навчальних планів і силабусів у вузах слід зважати на зміст відповідних професійних присяг, орієнтуючись на необхідність послідовного формування в майбутніх випускників відповідних професійних здібностей, визначених загальних і спеціалізованих компетентностей.

Список використаної літератури

1. Balazs Bitay, Dietrich Brandt and Eva Savelsberg. The Global Validity of Ethics: Applying Ethics to Engineering and Technology Development. 16th Triennial World Congress, Prague, Czech Republic, 2005.
2. Blyler J. Hippocratic Oath for Engineers Rings True. DesignNews. May 22, 2020. <https://www.designnews.com/electronics-test/hippocratic-oath-engineers-rings-true>
3. Oxtoby K. Is the Hippocratic oath still relevant to practising doctors today? BMJ 2016;355:i6629. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.i6629>.
4. Кравчук О., Остащук І. Аксиологія присяг британського монарха. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022, Випуск 43, с. 77-86. <http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/2022-43>
5. Sritharan K., Russell G., Fritz Z., Wong D., Rollin M., Dunning J., Morgan P., Sheehan C. Medical oaths and declarations. BMJ. 2001 Dec 22-29;323(7327):1440-1. doi: 10.1136/bmj.323.7327.1440
6. Gillon R. White coat ceremonies for new medical students. Journal of Medical Ethics 2000; Vol. 26, P. 83-84. doi: 10.1136/bmj.323.7327.1440
7. Клятва Гіппократа. Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, 2022. <https://nmu.ua/zagalni-vidomosti/klyatva-gippokrata/>
8. Biesaga T. SDB. Przysięga Hipokratesa a etyka medyczna. *Medycyna praktyczna*, 7-8/2006, s. 20-25. <https://bonifratrzy.pl/wp-content/uploads/2017/11/1.-Biesaga-T.-Przysięga-Hipokratesa-a-etyka-medyczna.pdf>
9. Gogola M. Asklepios, asklepiadi a asklepiá. *Revue medicíny*. 01.10.2020. <https://www.revuemediciny.sk/news/showNew/asklepios-asklepiadi-a-asklepia>
10. Parandowski J. *Mitologia. Wieżenia i podania Greków i Rzymian*. Londyn: Wydawnictwo Puls, 1992.
11. Стеценко, С. Г., Стеценко, В. Ю. та Сенюта, І. Я. Медичне право України. Підручник. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/medpravo2008.pdf
12. Sommerstein A. H, Torrance I.C. The Hippocratic Oath. *Oaths and Swearing in Ancient Greece*. De Gruyter, 2014, p. 372-380.
13. Tolsa C. On the Origins of the Hippocratic Oath. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2019, 59, p. 621-645. <https://grbs.library.duke.edu/article/viewFile/16290/7250>, p. 621.
14. Булкат, М., Петренко, В. Загальні засади нормативного регулювання у сфері медичної деонтології. Підприємництво, господарство і право, 2021, № 5, с. 169-175. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/29.pdf>

15. Chaney, P. (2018). Modern Hippocratic Oath holds the underlying values of medicine in a digital world. UCLA. David Geffen School of Medicine, 2018.
16. Деонтологія і етика в клінічній практиці. Частина 1.: навчальний посібник/ Ю.М. Казаків, С.І. Треумова, В.П. Боряк, Н.І. Чекаліна, Т.А. Трибрат, С.В. Шуть, Полтава, 2014, 213 с. https://www.pdmu.edu.ua/storage/kf_prop_vn_med/docs/E6B13d4WHN1cr9R5A4t5QdXmcK7q1FTJITGgwju9.pdf
17. Westerveld H.E., Briet J.W., Houwaart E.S., Legemaate J., Meerman Th.J.A.M., Breetvelt E.J., E. van der Wall. The Netherlands Journal of Medicine. 2005, Vol. 63 № 9. P. 368-371. https://www.researchgate.net/publication/7522975_Dutch_medical_oath
18. Datt K.B. Charak Shapath to replace Hippocratic Oath for doctors? Medical body considering proposal. The New Indian Express. 12th February 2022. <https://www.newindianexpress.com/nation/2022/feb/12/charak-shapath-to-replace-hippocratic-oath-for-doctors-medical-body-considering-proposal-2418616.html>
19. Tamil Nadu: Medical College Dean Removed for Administering 'Charak Shapath' to New Students. The Wire, May 02, 2022. <https://thewire.in/government/tamil-nadu-medical-college-dean-removed-for-administering-charak-shapath-to-new-students>
20. Menon I.A., Haberman H.F. The medical students' oath of ancient India. Med Hist. 1970 Jul; Vol. 14(3). P. 295-299. doi: 10.1017/s0025727300015593.
21. Присяга лікаря. Міністерство охорони здоров'я України. <https://moz.gov.ua/prisjaga-likarja>
22. Shmerling R.H. First, do not harm. Harvard Health Blog, June 22, 2020. <https://www.health.harvard.edu/blog/first-do-no-harm-201510138421>
23. Harris, I.A. Ian A Harris, Rachele Buchbinder. How doctors are betraying the Hippocratic oath. BMJ 2021; 375:n2807 | doi: 10.1136/bmj.n2807
24. Fuster, V. Valuing Our Oath More Than Our Politics. Journal of the American College of Cardiology. 2014. Vol. 64, № 23, p. 2552-2553. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jacc.2014.10.027>
25. Жене́вська декларація. Донецький національний медичний університет Міністерства охорони здоров'я України. <https://www.dnkmu.com/home/zhenevska-deklaratsiia>
26. Медична етика і деонтологія: навч. посібник для самостійної роботи та дистанційного навчання студентів. Укл. Л. В. Гуліна, О. О. Зендик, Н. М. Козік. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021, с. 79. <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/>
27. Андреев, В. О. Присяга державного службовця в Україні: процедурно-управлінський аспект. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6, № 5. С. 52-58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_5_8
28. Указ Президента України від 15 червня 1992 року № 349 «Про Клятву лікаря». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349/92#Text>
29. Демченко І.С. Щодо «обов'язку допомагати» медичних працівників під час пандемії. Приватне та публічне право, 2020, № 3, с. 57-62. http://pp-law.in.ua/archive/3_2020/13.pdf
30. Костюченко О.Є. Правове регулювання праці лікарів в умовах ринкової економіки: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2009. 20 с.
31. Arya V., Butler L., Leal S., Maine L., Alvarez N., Jackson N., Varkey A.C. Systemic racism: Pharmacists' role and responsibility. Journal of the American Pharmacists Association, 2020, Vol. 69, Issue 6, p. 43-46.
32. Bettridge, K.E., etc. (2018). Bettridge K. E., Cook A.L., Ziegelstein R.C., Espenshade P.J. A Scientist's Oath. 2018, volume 71, issue 6, p. 879-881. <https://doi.org/10.1016/j.molcel.2018.08.026>

HIPPOCRATIC OATH – A PROFESSIONAL OATH

Oleksiy Kravchuk

*High Anti Corruption Court,
Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute,
Peremohy Ave., 41, 03057, Kyiv, Ukraine*

Ivan Ostashchuk

*Boris Grinchenko Kyiv University
Tymoshenko Str., 13-B, 04212, Kyiv, Ukraine*

Epistemological, axiological and praxeological features of the Hippocratic Oath as a professional oath are considered in the article. The cultural and historical dimension of this oath is highlighted.

The Hippocratic Oath is the most famous professional oath in the world. It is used as a professional oath of a medical doctor in a number of countries. It is also a widely known sample of a medical doctor's professional oath as a historical monument. The Hippocratic Oath is a cultural and legal phenomenon of classical ancient culture. Its ethical categories and its symbolic dimension are accepted in many modern states, in particular in Ukraine. They are superimposed on the actual professional knowledge and skills of the doctor and the legal requirements for the medical profession. The Hippocratic Oath is the first historical treatise on professional ethics. Among similar historical monuments, the Charaka Shapath oath is also used in India. It is an Ayurvedic text that addresses the same issues as the Hippocratic Oath.

Taking a professional oath by a doctor is now generally accepted. In 1948, the General Assembly of the International Medical Association adopted the so-called Geneva Declaration, which is the modern version of the Hippocratic Oath. When taking a professional oath, doctors use a modernized text of the Hippocratic Oath, or a text officially defined by the government, or a text accepted by their medical school. The fact of taking an oath can be an integral element of a doctor's legal status. In Ukraine, doctors – graduates of higher medical educational institutions take the Doctor's Oath, the text of which is approved by Presidential Decree.

The use of the phrase Hippocratic Oath in everyday language or even in the medical field refers to the professional oath (Oath of the doctor) that the doctor took when acquiring his or her profession. The reference to the Hippocratic Oath is used as a link to indicate certain ethical problems in the medical profession in scientific and popular literature.

Along with the Hippocratic Oath, similar professional oaths are common in related professions – veterinary medicine and pharmaceuticals. Like the doctor's oath, they are traditionally seen as an important tool that affects the ethical and axiological standards of the profession.

Both in medicine and in other professional fields (for example, advocacy, notary, public prosecution, military affairs, law enforcement) where professional oaths are taken, developers of educational plans and syllabi of educational institutions should pay attention to the content of the relevant professional oaths. It is necessary to focus on the formation of relevant professional abilities in future graduates during their studies.

Key words: professional oath, Hippocratic Oath, Physician's Oath, professional ethics.

УДК 1(091)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.8>

WHAT IS UKRAINIAN PHILOSOPHY?

Oleksandr Kulyk

*Oles Honchar Dnipro National University,
Philosophy Department,
Gagarin Ave., 72, 49010, Dnipro, Ukraine*

This article adds to the existing descriptive and generalizing studies of the specifics of Ukrainian philosophy an attempt to analyse it. This study examines in which aspects philosophy can be carried out as a national tradition of philosophizing. It is argued that the national peculiarities of philosophy can manifest themselves in the choice of (1) the topic of philosophizing, (2) the standards of logical rigor of philosophical thinking, and (3) certain philosophical methods and forms of thought development. Linguistic and geographical criteria for determining belonging of a philosopher to a national philosophical tradition are analysed and the heuristic limits of these criteria are shown. It is argued that not only personal, but also national peculiarities of this or that philosophizing may exist. These national peculiarities must be connected with the historically formed cultural traditions of this or that nation, in particular with the existing practices of the functioning of philosophy in the society and in its education system. It is also shown that the formation of national specificity of one or another philosophizing is caused by the challenges a given nation faced during its historical development. The study argues that there are two features, the combined presence of which is the sufficient condition for determining any philosophical thought as a Ukrainian philosophical thought. First, this thought must be created in the context of Ukrainian traditions of philosophizing, which manifests itself in using certain philosophical methods and forms of thought development. Second, this thought must be a response to the historical challenges the Ukrainian people faced. It is suggested that not all manifestations of philosophizing in Ukraine can be called Ukrainian philosophical thought. Those manifestations, which do not suffice both the first and the second of the mentioned features, are suggested to be labelled as "philosophy in Ukraine" and not as "Ukrainian philosophy". The study shows that the national specificity of philosophizing manifests itself most clearly in such philosophical areas as political philosophy, social philosophy, and ethics. This study also determines what unites Ukrainian philosophy with European philosophy.

Key words: Ukrainian philosophy, national philosophy, philosophy in Ukraine, philosophy, specifics of Ukrainian philosophy.

Ukrainian researchers have been working on identifying the national characteristics of Ukrainian philosophy for more than 150 years. Among the first authors, we can name Klymentii Hankevich, who raised this issue in his works of 1869 and 1881, Vasyl Shchurat, who wrote about it in 1908, and Dmytro Chyzhevsky, who published his works in 1926 and 1931. The issue of the peculiarities of Ukrainian philosophy was also touched upon by Soviet researchers. However, this topic is most actively raised in modern Ukraine [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

Let us give a few insights about the characteristic features of Ukrainian philosophy, expressed by current Ukrainian researchers. Ivan Lysyi thinks that 'Existential plots (from love to hatred, from the right to justice and truth to the permanence and justification of the moral canon) were always common motifs which go throughout any Ukrainian philosophizing, in whatever forms and genres it was carried out.' [7] Petro Hnatenko writes that 'Since the birth of Ukrainian philosophy, a human has been at the centre of its research.' [4] Ihor

Zakhara believes that 'The theory about a human and the ways of his spiritual improvement is the constant of Ukrainian philosophy.' [3] Of course, we have something to add to these descriptions.

Here, we offer to consider two points. The first point is the following: we can say that certain thinkers can have common ideas and approaches to philosophical issues. The second point is the following: we can say that some thinkers can be united by a common awareness of themselves as people of a certain nation and that they can be united by a relationship with certain cultural traditions. However, is the first point linked to the second point? If so, how exactly? It can be a linkage of correlation or one of causation. These are different types of linkage, and one must be very careful not to fall into the fallacy of *cum hoc ergo propter hoc*.

So which thoughts are Ukrainian ones, and which are not? This is not as simple a question as it may seem. The simplest answer could be the following: thoughts written in Ukrainian are Ukrainian, and thoughts written in other languages are not Ukrainian. Truth be told, many Ukrainian thoughts are really written in the Ukrainian language, but does this alone make them expressions of Ukrainian thought? On the other hand, is the Ukrainian language of the thought a sufficient or necessary condition for it to be a Ukrainian thought?

It seems to me that not only the language in which this or that thought is written but also the personality of the man or woman who formulated the thought is important. To consider some thoughts as Ukrainian ones, it is essential for their author to belong to Ukrainian culture. Otherwise, the Ukrainian translation of any foreign book would automatically make this book an expression of the Ukrainian spirit. However, Kant's text, translated into Ukrainian, is still an expression of German philosophy, not Ukrainian philosophy. On the contrary, some works of Ukrainian thinkers are written in English and other languages, but they are written by Ukrainian authors, and we believe that these works are part of Ukrainian thought.

Another possible simple answer regarding the criterion for determining Ukrainian thought concerns geography. Proponents of this approach could tell the following: if a thinker works in Ukrainian territory, he or she is automatically a Ukrainian thinker. Still, this is not a good criterion, in our opinion. Let's consider the biography of one famous logician. He was born in 1878 in one of the cities located in the territory of modern Ukraine – in Lviv, where he studied, defended his thesis, and taught at a local university. Then he lived in different cities and countries. From 1946 until his death in 1956, he worked in Ireland at University College Dublin. Can he be considered a Ukrainian researcher? No, Jan Łukasiewicz was a Polish thinker; he kept his Polish identity both in Lviv and in Dublin. The geographical criterion, to us, does not seem very successful in answering the question of belonging of a particular thinker to a certain tradition of philosophising.

Philosophy is being made by individuals with their life experience, a certain set of knowledge and skills developed by the educational systems of their countries. These individuals are influenced by certain cultural traditions of their people and time. Philosophy is universal at the level of its specificity as a type of intellectual activity, but at the same time, it is a manifestation of the individuals' potential in matters related to their personal abilities and preferences. A philosopher is a part of his or her people in matters of cultural traditions and certain historical challenges faced by these people.

Here, we need to analyse the difference between the terms 'philosophy in Ukraine' and 'Ukrainian philosophy'.

Of course, there is philosophy in Ukraine. Many Ukrainian universities have philosophy departments; there are students who study philosophy, and there are people who read philosophical books. However, there is more to this than that. There are also people who write philosophical

works, who express their own philosophical positions, and who philosophise, adding something to world philosophy.

If a person is not just a recipient of philosophy but also one who participates in the creation of philosophy, then it is worth paying attention to the fact that such a person brings something of his or her own to philosophy. This is not just some abstract person. These are people with their own life experience, who belong to one or another culture and communicative environments.

Here, we need to analyse what the flexible part in philosophy is as well as what is one and the same in any philosophy. If we look for possible differences among philosophies, we need to look where such differences are possible.

So what is philosophy? We will highlight some features. Philosophy is an activity of ordering our ideas about the most general and fundamental features of the world and our place in it. Any philosophy deals with the most general and fundamental features. However, we can find some flexibility in issues of areas where these features are explored. That is why we have some philosophers who work in the field of ethics, some philosophers who work in the field of epistemology, some thinkers who create theories in the field of political philosophy, etc. The depth of consideration of philosophical issues depends on the differences among philosophers' interests. Some philosophers put great effort into determining what freedom is, reaching considerable depth in understanding this issue; at the same time, they can leave unexamined the question 'What is space?'

Then, any philosopher is characterised by attention to the question of how his or her thinking unfolds, trying to develop the best way of thinking that does not contain prejudices and other distortions. In different philosophical traditions, there are various standards of rigor and consistency of philosophical thinking, but for each of them, the issue of seeking the correct way of thinking is one of the key questions. Philosophers use different philosophical methods as well as forms of thought development and their presentation. Some philosophers mainly use logical analysis, some are interested in dialectics, some continue the way of thinking of existentialists, some use the methodological ideas of postmodernists, and so on. Some philosophers offer a rigorous, structured, logical style of thought development. Others express their thoughts in forms of dialogues and novels, using allegories etc.

The method and style of philosophising depend on many factors. One of them is the traditions that have developed in the country. If we want to understand why a certain philosophy is dominated by proponents of this or that method and forms of thought development, it will be necessary to investigate the history of the development of philosophy in this country. Ukrainian philosophy develops in a certain communicative space which has its own features, rules, and institutions to practice philosophy. All of them were created in the process of Ukrainian culture development.

As for the question of choosing one or another topic for philosophising, we believe that in the areas of social philosophy, political philosophy, and ethics, it is often a question of the challenges that life poses to philosophers. We don't think that achievements in such philosophical disciplines as logic are influenced by the political development of the countries where philosophers live. However, we are sure that their ideas in the sphere of social philosophy, political philosophy, and ethics are connected with historical challenges that the peoples of these philosophers face.

In 1991, Ukraine faced the challenge of independent existence as a state. Since the beginning of the 21st century, political events in Ukraine have been directly related to the struggle for the European choice. In 2014, the Ukrainian people faced the fact of the occupation of a part of their territory by Russian troops. All this, of course, caused the need for Ukrainian philosophers to think about these challenges, and current Ukrainian thinkers deeply developed the relevant philosophical topics.

In 2022, the Russian Federation has moved to a full-fledged war against Ukraine, and Ukrainians as an independent nation are facing an existential threat. Here, it is appropriate to recall the German philosopher Karl Jaspers, who used the term *Grenzsituation* – that is, a limit situation. He mentioned that there are things we try not to think about in ordinary life, but when we face them, we can no longer ignore what is really there. In such limit situations, we are forced to rethink the way we have lived before, and we are forced to think about what is really significant in our life. It is the push to philosophising.

In his book *Psychologie der Weltanschauungen*, Karl Jaspers lists such types of limit situations as *kampf, tod, zufall, and schuld* – that is, battle, death, chance, and guilt [9]. In 2022 with their cities being bombed and their enemy wanting to deprive the Ukrainian people of their statehood, Ukrainian philosophers found themselves in a limit situation. This terrible situation, with the most obvious clarity, posed hard questions to the Ukrainian people and Ukrainian thinkers. What is worth living for? What can you give your life for? What does it mean to be a nation? These are, of course, philosophical questions, but they arose not in the silence of libraries but in a country where a real war is being waged for life and freedom.

Of course, philosophy is practiced by very different people in Ukraine, who often debate with one another. Within the framework of one or another national philosophy, there can be thinkers with very different views, but they face the same challenges that require their response. There is the challenge of military aggression, the challenge of the European choice, the challenge of Ukraine's colonial past, and other significant challenges, the understanding of which laid down certain common ideas in the current philosophy of Ukraine. All these challenges form some peculiarities of topics for philosophising. In modern Ukraine, many thinkers have engaged in the elaboration of their answers to these questions. They deeply study these relevant philosophical issues. If we interpret a philosophical judgement as a moment in the life of its author, then of course, what the philosopher faces in his or her life takes some reflection in his or her philosophy.

We want to emphasise that Ukrainian intellectual activity is a part of European intellectual activity. Of course, in Ukraine, no one created a philosophy based on other starting points than Plato and Aristotle had established. Ukrainian philosophers discuss the ideas of thinkers from other European countries, and they consider themselves proponents of one or another philosophical trend of European thought. In fact, it is impossible to study the history of Ukrainian philosophy without considering its interest in European philosophical traditions. At the same time, of course, we are not talking about the passive assimilation of European ideas but the selective and creative development of them. Ukrainian philosophy has always developed in the context of European philosophy. For example, Hryhorii Skovoroda developed Platonic theories in the 18th century; Dmytro Chyzhevsky developed the ideas of European romanticism in the beginning of the 20th century.

How are European and Ukrainian philosophy related? This is the relationship between the 'whole' and the 'part'. Of course, something distinguishes Ukrainian thought from other examples of thought of the peoples of Europe, but equally, a lot unites them. The differences are important, but the common ground is fundamental. To understand exactly what the 'part' is, it is necessary to keep in mind the 'whole' in relation to this 'part'.

Hryhoriy Skovoroda, in one of his works, gave an allegory of the pipe organ, the different pipes of which produce different sounds – some sounds are higher, some are lower, some are louder, and some are quieter, but the air that fills these pipes is one and the same [10]. In a similar way, we can say that European philosophy can manifest itself in different ways in different philosophical schools or national traditions – some sound louder and some quieter, but all of its manifestations are filled by the same essence – by the love of wisdom.

What is the difference between love and passion? Passion is a desire to master, to take advantage of something, but love is an attempt to become worthy of the object of one's love. Philosophers strive to become worthy of wisdom. Tradition tells us that the word 'φιλοσοφία' was coined by the ancient Greek thinker Pythagoras from the words 'love' and 'wise'. Pythagoras said that no man is wise, but God alone is; however, a man can love wisdom, and that is what it means to be a philosopher. In the Greek language, at least four words are translated into modern languages as 'love': *eros*, *φιλία*, *αγάπη*, and *στοργή*. All of them have semantic nuances. Pythagoras chose the word 'philia'. Why? Eros is love as passion. 'Storge' refers, for example, to the love of a child for his or her mother. The Greek word 'agape' was used by Christians to write the famous phrase 'God is love' from the Gospel. In Ancient Greek, the word 'philia' was used to refer to a dispassionate, virtuous love, for example, friendship. The intention to be a friend of wisdom, to value it, to try to be worthy of wisdom – this is what unites the philosophers of Europe as a whole and Ukrainian philosophers as a part of this whole. For this aim, philosophers think a lot about thinking, trying to elaborate perfect instruments for deep and truthful reasoning and understanding.

There is one more question that we arguably need to answer: does our interest in national features of this or that philosophy lead us away from purely philosophical issues, from, so to speak, the content of ideas? We think not. Moreover, this approach will allow us to more accurately evaluate the historical context of the ideas expressed by thinkers as well as to understand more deeply what exactly they meant in their philosophical texts. We will also add that distinguishing the characteristic features of certain ideas is a common historical-philosophical issue. Studying common features in theories of thinkers from a philosophical community in no way prevents us from studying the thoughts of these philosophers as such and philosophical ideas as such. This approach does not refute all other approaches but only complements them.

We want to sum up our thoughts about flexible aspects in philosophy. They are the following: (1) preferable topics of philosophical research; (2) preferable standards of rigor and consistency of philosophical thinking; and (3) preferable philosophical methods and forms of thought development. We have concluded that if peculiarities in the national traditions of philosophising exist, we can find them precisely in these three aspects.

Summarising, we are going also to specify our answer to the following question: what exactly do we call Ukrainian philosophical thought?

There are two features which, together, are sufficient to call a philosophical thought Ukrainian philosophical thought: (1) this thought is created in the context of Ukrainian traditions of philosophising, having the appropriate specificity in the methods and thought forms; and (2) this thought responds to those historical challenges that the Ukrainian people face. We distinguish all other manifestations of philosophising in the territory of Ukraine using the term 'philosophy in Ukraine' to refer to a philosophy that does not have Ukrainian national specificity.

References

1. Minakov M., Kasianov G., Rojansky M. From "the Ukraine" to Ukraine. A Contemporary History, 1991-2021. Stuttgart: Verlag, 2021.
2. Rudenko S., Yosypenko S. National Philosophy as a Subject of Comparative Research. *Sententiae*, 2018, 37:1, p. 120 – 129. <https://doi.org/10.22240/sent37.01.120>
3. Бобков, І. Вабалайте Р., Захара І. та ін. Історія вітчизняної філософії сьогодні: опитування. *Філософська думка*, 2013, № 1, с. 5 – 14.
4. Гнатенко П. І. Національна психологія. Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2000.
5. Гнатенко П. І. Основні риси і особливості української філософії. *Грані*, 2002, № 4, с. 60 – 67.

6. Йосипенко С. Національні філософські традиції як предмет історико-філософської рефлексії. *Sententiae*, 2014, № 1, с. 52 – 61.
7. Лисий І. Чому тільки аналітика? *Sententiae*, 2015, № 2, с. 166 – 176.
8. Мінаков М. Мислення в лабетах традицій: пошуки ідентичності в українському філософському процесі. *Українознавство*, 2007, № 2, с. 58 – 63.
9. Jaspers, Karl. *Psychologie der Weltanschauungen*. Berlin J. Springer, 1919. <https://archive.org/details/psychologiederwe00jasp/page/n3/mode/2up>
10. Сковорода Г. Алфавіт. *Повна академічна збірка творів*. За редакцією Л. Ушкалова. Едмонтон-Торонто: Видавництво Канадського інституту українських студій, 2011. С. 645 – 728.

ЩО Є УКРАЇНСЬКОЮ ФІЛОСОФІЄЮ?

Олександр Кулик

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра філософії,
просп. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

Дана стаття додає до наявних дескриптивних та узагальнюючих досліджень специфіки української філософії спробу аналітичного розгляду даного питання. В даному дослідженні розглянуто в яких аспектах філософія може здійснюватися саме як національна традиція філософування. Аргументовано, що національні особливості філософії можуть проявляти себе у виборі, по-перше, тематики філософування, по-друге, стандартів логічної строгості філософського мислення, по-третє, тих чи інших філософських методів та форм розгортання філософських ідей. Проаналізовано мовний та географічний критерії визначення приналежності до національних філософських традицій та показано евристичні межі даних критеріїв. Аргументовано, що окрім індивідуальної специфіки того чи іншого філософування, може бути присутньою також і національна його специфіка. Дана національна специфіка має бути пов'язана з історично сформованими традиціями культури того чи іншого народу, зокрема з наявними практиками функціонування філософії в конкретному суспільстві та з присутньою в ньому системою освіти. Також показано, що до формування національної специфіки того чи іншого філософування докладаються виклики, які постають перед даним народом в ході його історичного розвитку. Встановлено, що є дві риси, сукупна наявність яких є достатньою умовою того, щоб називати ту чи іншу філософську думку саме українською філософською думкою. По-перше, дана думка має бути створена в контексті українських традицій філософування, що проявляє себе у специфіці використання певних філософських методів та форм розгортання філософської думки. По-друге, така думка має бути відповіддю на ті історичні виклики, які постали перед українським народом. Запропоновано називати українською філософською думкою далеко не всі прояви філософування в Україні. Ті з даних проявів, які не відповідають сукупно першій і другій з названих рис, запропоновано позначати як «філософію в Україні», а не як «українську філософську думку». В статті показано, що національна специфіка філософування найбільш яскраво проявляє себе у таких сферах філософських дисциплінах, як політична філософія, соціальна філософія та етика. Також дане дослідження визначає, що саме єднає українську філософію з європейською філософією.

Ключові слова: українська філософія, національна філософія, філософія в Україні, філософія, специфіка української філософії

УДК 141.7.316.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.27>

ПАТРІОТИЧНИЙ ДУХ УКРАЇНЦІВ ЯК ШЛЯХ ДО ПЕРЕМОГИ

Надія Маринець

*Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін
пл. Кошута, 6, 90202, м. Берегово, Україна*

Уляна Марасва

*Ужгородський національний університет,
кафедра філософії
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Ганна Побережець

*Миколаївський національний аграрний університет,
кафедра українознавства
вул. Георгія Гонгадзе, 9, 54000, м. Миколаїв, Україна*

У статті висвітлені особливості формування патріотичного духу українців на шляху до перемоги. Виявлено, що сьогодні одним із шляхів України до перемоги є формування патріотизму в українців, який закладатиметься у патріотичному вихованні молодшого покоління. Визначено, що основними цілями національно-патріотичного виховання є набуття підростаючим поколінням суспільного досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних відносин, виховання молоді незалежно від національної приналежності, особливості громадян України, духовності, моралі, художньої естетики. З'ясовано, що важливим показником формування характеру є патріотизм, який органічно пов'язаний з громадськістю і має важливе значення для єднання громадян різних національностей у багатонаціональному українському суспільстві. Визначено, що патріотизм формується, розвивається або притупляється (зникає) протягом життя під впливом політичних, економічних і соціальних факторів. Патріотичний дух українців покликаний захистити національні інтереси країни, відновити територіальну цілісність, надати новий імпульс становленню громадянського суспільства, що включає духовне зцілення громадян, зміну громадянства та моралі. Встановлено, що основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадянсько-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, духовно-моральне виховання. Патріотичне виховання базується на таких принципах, як принцип національної спрямованості, принцип індивідуальної активності та саморегуляції, принцип мультикультурності, принцип культуровідповідності, принцип соціальної відповідності, принцип історичної та соціальної пам'яті, принцип спадкоємності поколінь. Визначальною характеристикою українського патріотизму має бути ефективність, з якою він здатний перетворювати почуття на благо держави в конкретні дії.

Ключові слова: патріотичний дух, патріотизм, національно-патріотичне виховання, перемога, Батьківщина.

Вступ. Зважаючи на сьогоднішню реальність, яка відбувається в Україні, потрібно дедалі активніше проводити виховання патріотизму серед підростаючого покоління, яке відповідатиме нагальним потребам і викликам сьогодення та закладатиме підґрунтя для виховання нинішніх і майбутніх поколінь.

Українці всіх поколінь виростили в душі відчуженості від Батьківщини та національного самозречення. В них формували комплекси етнічної неповноцінності, їм прищеплювали віру у «вищість братів». Навмисне поширення російських літературних і музичних творів, висвітлення неправдивих історій, висміювання характеру та традицій українців сформували явище геноциду. Таким чином, мали місце намагання позбавити українців усіх ознак культурної та інтелектуальної незалежності, однак «вищі браття» не змогли зламати патріотичний дух українців на шляху до перемоги, що підкреслюється останніми подіями в Україні. Тому, сьогодні одним із шляхів нашої країни до перемоги є формування патріотизму в українців, який закладатиметься у патріотичному вихованні молодшого покоління.

Актуальність останніх досліджень. Проблематичні засади формування патріотизму в українців вивчали та продовжують вивчати І. Бех, Н. Бондаренко, Н. Волошина, О. Колісник, М. Пірен, О. Прохоров, В. Рижиков, О. Фоменко, К. Чорна та інші.

Метою статті є висвітлення особливостей формування патріотичного духу українців на шляху до перемоги.

Виклад основного матеріалу. Розвиток українського суспільства зумовлює процес формування у підростаючого покоління таких моральних якостей, як людяність, чесність, працелюбність, працьовитість та змагальність. Але через загострення проблеми, сімейне виховання не приділяє належної уваги формуванню повноцінного дорослого характеру. Вирішення цієї проблеми можливе завдяки створенню гнучкої системи виховання дітей та молоді, яка враховує потреби часу, задовольняючи потреби та інтереси особистості, що росте. Одне з головних місць у цій системі посідає освітній процес, який сприяє інклюзивному розвитку особистості та створює умови для соціалізації. Основним завданням навчальних і позашкільних закладів у системі освіти і виховання є створення сприятливого середовища шляхом оперативного реагування на суспільні запитання, інтереси і потреби підростаючого покоління, потреби держави у навчанні та вихованні особистості. Важливе значення у такому процесі посідають моральні якості, що виховують патріотизм, переконання, світогляд, позитивну моральну діяльність та умови для задоволення індивідуальних інтересів і потреб у формуванні високого рівня моральної вихованості.

Дух нації народжується з появою самої людської спільноти, яку ми називаємо нацією. Він функціонує як вираження універсальних законів природи, його ієрархія пронизує все, що створив Бог, водночас даючи цілісність і єдність. Дух нації завжди був основою природного зв'язку людини з народом. Цей зв'язок вічний, і на ньому серце Батьківщини.

Варто зауважити, що основними цілями національно-патріотичного виховання є набуття підростаючим поколінням суспільного досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних відносин, виховання молоді незалежно від національної приналежності, особливості громадян України, духовності, моралі, художньої естетики. Ці завдання мають бути втілені у систему виховних завдань, спільних не лише для навчальних закладів, а й для суспільства в цілому. Перш за все, це забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та особистих інтересів.

Важливим показником формування характеру є патріотизм, який органічно пов'язаний з громадськістю і має важливе значення для єднання громадян різних національностей у багатонаціональному українському суспільстві. Сьогодні в Україні патріотизм став реальністю, об'єднавши всіх громадян проти російського вторгнення [1].

Патріотизм – це морально-політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Батьківщини та бажання підпорядкувати свої інтереси інтересам країни. Патріотизм – це гордість за досягнення і культуру Батьківщини, прагнення зберегти характер

і культурні особливості Батьківщини, ототожнювати себе з іншими представниками нації, захищати інтереси Батьківщини та її народу.

Не кожен народжується з патріотизмом. Патріотизм формується, розвивається або притупляється (зникає) протягом життя під впливом політичних, економічних і соціальних факторів. Тут варто відзначити принципи формування та розвитку патріотизму. По-перше, це принцип безперервності, який полягає в тому, що патріотизм будь-якого суспільства не виникає з порожнечі, його зміст збагачується лише набуваючи нових функцій і характеристик під час переходу суспільства на вищий щабель. Принцип детермінованості патріотизму та причинності: люди готові пожертвувати собою заради своєї країни, принаймні якщо вона збереже пам'ять про них. Принцип систематичного використання всіх можливих факторів формування патріотизму. Навчальна програма має бути організованою та послідовною, без протиріч між окремими темами патріотизму. Принцип взаємозв'язку суспільної та особистісної форм патріотизму. Патріотичну суспільну свідомість не можна розглядати як механістичне ціле, патріотичну свідомість окремих людей чи соціальних груп. Патріотизм є духовно-практичним феноменом і в кінцевому підсумку породжується особистістю, але водночас не зводиться до почуття патріотизму в суспільстві, яке зберігає достатню автономію та незалежність. Патріотизм спрямований на людей, які є суб'єктом та об'єктом патріотизму [2].

Патріотичний дух українців покликаний захистити національні інтереси країни, відновити територіальну цілісність, надати новий імпульс становленню громадянського суспільства, що включає духовне зцілення громадян, зміну громадянства та моралі. Він ґрунтується на правовій культурі особистості, розвитку національної впевненості, визнанні прав людини першочерговими. Патріотизм українців сприяє розвитку суспільства, що функціонує на засадах гуманізму, свободи, законності та соціальної справедливості і забезпечує умови для зростання добробуту людей. Любов до Батьківщини стимулює формування суспільства, яке є єдиним дієвим механізмом побудови народної демократії, а не олігархії [3].

Кабінетом Міністрів України прийнято державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання. Метою новоствореного документа є вдосконалення та розвиток комплексної державної політики національно-патріотичного виховання шляхом формування та утвердження громадянської ідентичності українців. Передбачається, що процес удосконалення та розвитку національної політики національно-патріотичного виховання відбуватиметься за низкою пріоритетів, серед яких формування громадянської ідентичності України, військово-патріотичне виховання, формування наукової методології та методологічної основи національно-патріотичного виховання [1].

Доцільно зауважити, що основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадянсько-патріотичне виховання; військово-патріотичне виховання; духовно-моральне виховання. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, навчальних закладів, громадських установ, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо виховання у підростаючого покоління високої патріотичної свідомості, лояльності, любові до Батьківщини, турботи про добробут свого народу, готовності виконувати громадянські та конституційні зобов'язання щодо захисту національних інтересів, цілісності та незалежності України та сприяння становленню її як правової, демократичної та соціальної держави [4].

Національно-патріотичне виховання базується на таких загальновиховних принципах: дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування

вікових та індивідуальних особливостей. Водночас патріотичне виховання має свої принципи, які відображають його специфіку [5]:

- принцип національної спрямованості, зокрема формування національної впевненості в собі, любові до Батьківщини, природи та народу України, вихованості, поваги до культури, історії та традицій, поваги до культури всіх народів, які проживають в Україні, уміння зберігати національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті країни;

- принцип індивідуальної активності та саморегуляції, який забезпечує професійний розвиток вихованців; цей принцип сприяє тренуванню вміння приймати критичні, самокритичні та самостійні рішення, виробленню індивідуальної громадянської позиції, почуттю відповідальності за свої вчинки;

- принцип мультикультурності передбачає інтеграцію української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних умов; формування відкритості, толерантного ставлення до різноманітних ідей, цінностей, культур, мистецтв і переконань; уміння розрізняти спільне й відмінне в інших культурах, уміння визнавати українську культуру невід'ємною частиною загальнолюдської культури;

- принцип культуровідповідності сприяє формуванню базової культури особистості на основі набутого морально-етичного досвіду людства;

- принцип соціальної відповідності має на меті визначити необхідність узгодження змісту і методів національно-патріотичного виховання з реальними соціальними ситуаціями, в яких організовується виховний процес, та виховання дітей і молоді так, щоб вони могли захищати Україну;

- принцип історичної та соціальної пам'яті, який спрямований на збереження духовної, моральної, культурно-історичної спадщини українців та їх відтворення у реконструйованих та модернізованих формах і способах діяльності;

- принцип спадкоємності поколінь, збереження спадкоємності української культури та етнічних культур, що проживають в Україні.

Український патріотизм – це явище, яке відображає повноту цінностей історії державності. Український патріотичний дух визнає природну закономірність багаторічного історичного розвитку України та сприяє процесу національно-державного розвитку, спрямованого на розбудову демократичного громадянського суспільства, визнаючи відродження та активний розвиток українського козацтва, глибоку повагу до патріотизму, мужності та героїзму, важливу роль сучасної української армії у відстоюванні незалежності та територіальної цілісності країни.

Сьогодні патріотизм покликаний дати новий поштовх становленню українського громадянського суспільства, що включає духовне відновлення України, зміну громадянства, моральної та правової культури особистості, просвітлення національної самосвідомості. Патріотизм українців ґрунтується на усвідомленні пріоритетів прав людини. Патріотизм як елемент вимагає від кожного воїна в команді високої відповідальності та моральної залежності. Взаємозалежність воїнів і колективів продовжує посилюватися з подальшим розвитком і вдосконаленням бойової техніки та озброєння, об'єктивно формуючи почуття відповідальності за загальний успіх [6].

Визначальною характеристикою українського патріотизму має бути ефективність, з якою він здатний перетворювати почуття на благо держави в конкретні дії. Справжній патріот має своєю працею та способом життя займати активну життєву позицію та сприяти якісній зміні ситуації в країні. Для формування такої індивідуальної свідомості має бути успішно реалізована комплексна система патріотичного виховання. Іншими словами, для

досягнення мети виховання патріотично налаштованої молоді наша країна має вжити всіх заходів для її реалізації.

Масове використання української національної та народної символіки, українського традиційного одягу та жовто-блакитного кольору стало виявом патріотизму, свідченням формування української політичної держави. При цьому важливо не підміняти зовнішні ознаки патріотизму глибинною ідейною сутністю. Своєю працею, науковими, творчими та спортивними досягненнями, служінням обороні країни патріотизм українців готовий сприяти розбудові української держави. Тому всі заходи мають бути наповнені громадянсько-патріотичним змістом, утверджуючи ідею спільного інтересу та взаємоповаги всіх громадян України, прагнення кожної особистості до духовного, інтелектуального, творчого та фізичного розвитку заради користі держави [7].

Більшість українського населення сприйняла початок війни як агресію проти Батьківщини. Цим пояснювався сплеск патріотизму, який супроводжувався широким добровільним вступом охочих до лав територіальної оборони. На початку війни бажаючі захищати свою Батьківщину надсилали до військкоматів сотні тисяч заяв, поповнюючи ряди захисників та захисниць тисячами. Так, утворилася потужна українська армія.

Після повномасштабного вторгнення ворога в Україну 24 лютого 2022 року значна частка цивільних осіб вступила до лав територіальної оборони за принципом добровільного волевиявлення. Це, безумовно, викликає повагу та зміцнює патріотизм і стійкість українців. Так, такі особи, які не були професійними військовими і не брали участі в національному спротиві з різних причин, стали добровольцями і були великою підмогою Збройним Силам України.

Українська система освіти має глибокі національні традиції, розвивається і збагачується, особливо за рахунок власних інтелектуальних ресурсів. Розвиток теорії та практики патріотичного виховання спонукає до вивчення виникнення патріотизму в усіх його різноманітних аспектах і проявах і, як базової праці, трансформації в інтелектуальний спадок діячів минулого, які дали українцям розуміння та усвідомлення своїх цінностей. Російсько-українська війна кинула Україні жорстокий виклик, на який мають відповісти науковці-патріоти, які займаються розробкою ґрунтовної теоретичної основи державно-патріотичного виховання [8].

Патріотизм пробуджує характер і цінності нашої країни та незаперечну повагу до людства. Його основа базується на різних релігійних віруваннях «одного народу під Богом». Ця духовна сила дає воїнам віру та мужність захищати демократію та відкриває шлях до служіння своїй країні у важкі часи вдома та за кордоном.

Ми зобов'язані боротися за те, щоб наша країна реалізувала найвищі можливі цінності: співчуття, справедливості і рівності. Потрібно робити усе можливе для якомога більшої кількості людей. Тут, удома, це означає надання кожному найкращого шансу на успіх завдяки рівному доступу до охорони здоров'я, освіти та громадської безпеки, надаючи найкращі можливості в системі, де кожен робить внесок відповідно до своїх здібностей і ніхто не залишається позаду.

Для розвитку національно-патріотичного виховання молоді в сучасному суспільстві необхідні нові координаційні програми. Їх мета полягатиме в тому, щоб піклуватися про близьких, формувати характер, який поважає жінок і поважає свій народ, цінує свою культуру, захищає свою країну та її цілісність. Для цього необхідно застосувати напрямок роботи з патріотичного виховання, запропонований попередниками, але не забувати про інновації у вихованні.

Висновки. Сьогодні формування патріотичного духу українців є гострою потребою країни і кожен українець чи українка має стати національно свідомим громадянином чи

громадянкою. Захищати незалежність і суверенітет, створювати умови для особистості, яка шукає взаємності через активну любов до своєї країни, вільний саморозвиток і збереження індивідуальності – це основні засади, які закладені у патріотичному дусі українців до перемоги над ворогом.

Список використаної літератури

1. Пірен М. І. Суспільно-політична динаміка, виклики, війна: громадсько-патріотична єдність українців на перемогу: навч.-просвіт. посіб. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 280 с.
2. Волошина Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соц. філос. та філос. історії». К., 2010. 20 с.
3. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа українських Карпат*. 2015. Вип. 12-13. С. 26-37.
4. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 09.10.2020 № 1233-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80>
5. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: МОН України; Наказ, Концепція, Заходи від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n7>
6. Рижиков В. С., Прохоров О. А., Колісник О. Л. Практичне значення гуманітарної підготовки військовослужбовців у формуванні патріотизму українських воїнів в умовах військового стану. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 5(5). С. 403-410.
7. Фоменко О. Є. Революція гідності – новий вимір національно-патріотичного виховання. *Формування патріота в вимірі революції гідності та пріоритетів «Нової школи»*: зб. ст. учасників 1-го Всеукр. Круглого столу з он-лайн трансляцією, 16–17 лют. 2017 р. / Сум. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. Суми, 2017. С. 323–331.
8. Бондаренко Н. Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно-патріотичного виховання. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики*. Суми: КЗ Сумський ОППО, 2022. С. 1-13.

UKRAINIANS' PATRIOTIC SPIRIT AS A WAY TO VICTORY

Nadiia Marynets

*Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,
Departments of History and Social Disciplines
Kossuth Square, 6, 90202, Berehovo, Ukraine*

Uliana Maraieva

*Uzhhorod National Unsversity,
Department of Philosophy
University str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

Hanna Poberezhets

*Mykolayiv National Agricultural University,
Department of Ukrainian studies
Giorgia Gongadze str., 9, 54000, Mykolayiv, Ukraine*

The article highlights the peculiarities of the formation of the patriotic spirit of Ukrainians on the way to victory. It was revealed that today one of Ukraine's ways to victory is the formation of patriotism in Ukrainians, which will be laid in the patriotic education of the younger generation. It was determined that the main goals of national-patriotic education are the acquisition of social experience by the younger generation, the inheritance of the spiritual heritage of the Ukrainian people, the achievement of a high culture of international relations, the education of young people regardless of nationality, the peculiarities of Ukrainian citizens, spirituality, morality, and artistic aesthetics. It was found that an important indicator of character formation is patriotism, which is organically connected with the public and is important for the unity of citizens of different nationalities in the multinational Ukrainian society. It is determined that patriotism is formed, develops or dulls (disappears) during life under the influence of political, economic and social factors. The patriotic spirit of Ukrainians is designed to protect the country's national interests, restore territorial integrity, and give a new impetus to the formation of civil society, which includes the spiritual healing of citizens, the change of citizenship and morality. It was established that the main components of national-patriotic education are: civic-patriotic education, military-patriotic education, spiritual and moral education. Patriotic education is based on such principles as the principle of national orientation, the principle of individual activity and self-regulation, the principle of multiculturalism, the principle of cultural conformity, the principle of social conformity, the principle of historical and social memory, the principle of generational succession. The defining characteristic of Ukrainian patriotism should be the efficiency with which it is able to transform feelings for the good of the state into concrete actions.

Key words: patriotic spirit, patriotism, national-patriotic education, victory, Motherland.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.9>

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СПОРТУ: ІНТЕРНАЛІСТИЧНІ ТЕОРІЇ

Ростислав Поліщук

*Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського,
кафедра олімпійської освіти,
вул. Тадеуша Костюшка, 11, 79000, Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2900-2427>*

У статті підкреслено, що спортивна культура є достатньо складною для дослідження темою, адже у різні часи має різне значення для суспільства. Очевидно, що особливе значення має спорт і для сучасних процесів у суспільстві. Можна стверджувати, що спорт сьогодні це не тільки окремі культурна/і практика/и, а й одна з повноцінних сфер буття людини, пронизана відповідним методологічним інструментарієм та системою цінностей.

Сучасні знання про спорт – це закономірний результат багатолітньої пізнавальної діяльності людини. Якщо не вдаватися до формальностей у його визначенні, то можна зазначити, що спортом займалися з доісторичних часів. Проте, парадоксом є те, що він є відносно новим предметом систематичних філософських досліджень. Дійсно, філософія спорту як академічна галузь бере свій початок лише з 1970-х років разом з утворенням різних міжнародних організацій та журналів, в яких публікували відповідні дослідження. Проте за цей короткий час він перетворився на досить цікавий феномен для філософських досліджень, які повинні поглибити наше розуміння спорту та інформувати спортивну практику.

Філософія спорту пов'язана з концептуальним аналізом і дослідженням ключових ідей і питань спорту та пов'язаних з ним практик. На загальному рівні він пов'язаний з формулюванням природи та цілей спорту. Філософія спорту не тільки збирає ідеї з різних галузей філософії, оскільки вони відкривають наше розуміння спортивних практик та інститутів, але також створює суттєві та комплексні погляди на сам спорт. Філософія спорту ніколи не є фіксованою: її методи вимагають внутрішньої самокритичної концепції інтелектуальної діяльності. Тобто, вона постійно кидає виклик своїм власним упередженням і головним принципам як щодо природи так і цілей філософії та спорту.

У своїх дослідженнях філософи створили нові ідеї щодо спірної природи самої спортивної культури. Одним з найактуальніших моментів у філософії спорту є питання визначення спорту. Підходи до спорту різняться залежно від парадигми та позиції конкретного автора. У цій статті здійснено спробу охарактеризувати основні інтерналістичні підходи до його осмислення.

Ключові слова: спорт, гра, філософія спорту, концептуалізація спорту.

«Спорт виховує тоді,
коли він є улюбленим заняттям кожного».
В.О. Сухомлинський

Постановка проблеми. Ми знаємо, що в суспільстві досить часто побутує вислів «спорт – це життя», який, на нашу думку, вже свідчить про те, що людина дивиться на це явище як на певну «практичну філософію». Сучасний спорт розглядають як унікальний соціальний інститут, який виконує численні специфічні функції й поширює свій вплив попри всі життєві метаморфози. Спорт тією чи іншою мірою бере участь практично у всіх соціальних процесах сучасного людства, є активним учасником процесу глобалізації.

Філософія тривалий час оминала спорт стороною, оскільки природним ходом речей набула теоретичного ухилу і була пов'язана швидше зі сферою науковою. Не кажучи вже про те, що філософи, які не вважають його важливим предметом своїх досліджень, керуються тими стереотипами, які властиві людям інтелектуальної праці стосовно фізичних занять. Це питання ми описували неодноразово у свої попередніх статтях [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми свідчить про те, що в Україні дана проблематика не є розробленою, а деякі наукові доробки спрямовані на однобічне бачення спорту. Філософські рефлексії щодо спорту мають досить недавнє походження. В Україні дослідження спорту серед філософського напрямку на даному етапі тільки розвивається. Лише низка науковців, зокрема І. Ібрагімов, В. Білогур, А. Коваленко, В. Джунь, Компанієць Ю.А., Завальнюк О.В. та ін, запропонували певні концепції розвитку філософії спорту як окремої галузі наукових досліджень. Розвідки цих науковців вказують на те, що теоретиками й практиками усвідомлюється необхідність критичного філософського аналізу попередніх фундаментальних досліджень у галузі спорту.

Метою статті є спроба означення основних концептуальних підходів до визначення сутності спорту.

Основний матеріал. Трохи більше ніж за століття спорт та спортивні практики, які його супроводжують, стали звичайним жанром, глобальною ідіомою та одним із найефективніших і швидких механізмів поширення соціальної діяльності, які коли-небудь знало людство.

Відома дослідниця філософських підвалин спорту Емілі Райал у свої книзі «Філософські проблеми спортивної науки» зазначила, що «роль і цінність науки в спорті зростає. Наукові та технологічні інновації розроблені, щоб підвищити продуктивність, забезпечити більшу точність вимірювань і суддівства, зменшити ризики заподіяння шкоди, підвищити кількість глядачів і збільшити доходи. Однак такі інновації неминуче стикаються з ґносеологічними та метафізичними проблемами, пов'язаними з природою спорту та фізичного змагання» [13, р. 1]. Тому, важливими є філософські пошуки та спроби осмислення спорту, його концептуалізації.

Спорт – це соціокультурна практика, специфічно людська діяльність, яка виражає світоглядні традиції в таких модусах буття, як простір, час, рух, становлення; окремий вид практичної діяльності людини та узагальнена модель тенденцій функціонування тіло-виховної культуротворчої діяльності [3]. Спорт є людською практикою, яка в більшій чи меншій мірі залучає тіло (організм) і пов'язана з подібними заняттями, такими як ігри, гра (англомовна відмінність *game і play*) та відпочинок. Те, як це визначається та окреслюється від інших видів людської діяльності, які не є спортом, є складним завданням філософських рефлексій та теорій.

В сучасній філософії, філософії ХХ століття, розрізняють східну та західну, яку, в свою чергу, поділяють на аналітичну та континентальну. Звичайно, що такий поділ досить умовний. «Якщо аналітична філософія має яскраво виражений епістемістський характер, то континентальна філософія в загальному змісті є антиепістемістською. Наявна чітко виражена диференціація в домінантних мові, категоріальному апараті ("словнику") й методологічних настановах філософування: якщо, наприклад, аналітична філософія віддає перевагу "пояснювальній" методології, то континентальні філософи переважним уподобанням власного стилю філософування вважають "розуміння" герменевтичного типу» [1, С. 240].

Аналітична філософія – у вузькому сенсі панівний напрям в англо-американській філософії 20 століття, насамперед у післявоєнний період. У широкому сенсі це певний стиль філософського мислення, що припускає строгість і точність використовуваної

термінології поряд з обережним ставленням до широких філософських узагальнень і спекулятивних міркувань. Континентальна філософія – термін, що використовується для визначення однієї з двох головних «традицій» сучасної європейської філософії. Така назва використовується, щоб відрізнити цю традицію від англо-американської чи аналітичної філософії, тому що, в той час, коли відмінність було вперше відзначено (у середині двадцятого сторіччя), континентальна філософія була домінуючим стилем філософії в континентальній Європі, у той час як аналітична філософія була переважаючим стилем в англomовному світі. Проте, варто наголосити, що є певні особливості їхньої взаємодії, досить змістовні дискусії між представниками та філософські концепції, в яких поєднано традиції аналітичного і неаналітичного (континентального) філософування.

Згідно Емілі Райал розглядаючи визначення спорту, ці дві перспективи також можна класифікувати як *Аналітично-Дефініційно-Формальний* підхід та *Контекстуально-Оспорюваний-Контингентний (умовний)* підхід [14].

Цю різницю в підходах можна помітити, коли мова йде про розуміння таких понять, як «спорт» та «гра». Філософи-аналітики бажають підлаштувати ці терміни до необхідних та достатніх умов, тоді як ті, хто має континентальний вектор, стверджують, що неможливо визначити спорт таким чином, а розуміння спорту залежить від ситуації, людини та контексту.

Взагалі, можна виокремити кілька варіантів чи підходів до осмислення спорту. Формальний і контекстуальний підходи: прихильники *формального* підходу вважають, що виявити цілі, сутнісні характеристики, культурну значимість спорту можна через розгляд його формальних правил та норм. Тобто вся сукупність практик в спорті визначається формальними правилами конкретного його виду. *Контекстуальний* підхід враховує не тільки ці формальні правила, але і культурний, соціальний, науковий контексти, в яких спорт існує. На думку контекстуалістів, потрібно брати до уваги соціальні конвенції, наприклад етос *fair play*, які визначають сутність спорту та його основні змістовні моменти. Варто зазначити, що автор є прихильником контекстуального підходу.

Філософські теорії спорту приймають описові чи нормативні форми. Загалом кажучи, описові теорії намагаються надати точний виклад основних понять спорту, а нормативні теорії намагаються дати уявлення про те, яким має бути спорт. Нормативні теорії спорту в основному класифікуються як «зовнішні» або «внутрішні». *Екстерналістичні теорії* спорту розуміють спорт як відображення великих соціальних явищ. Філософи-екстерналісти приймають природу спорту через прилеглість до принципів інших практик. В. Дж. Морган [8, С. 205–212] виділяє три типи зовнішніх теорій: «теорія комодифікації», «нова теорія лівих» та «теорія гегемонії» (можна згадати А. Грамші). Коли спорт комодифікований, його розглядають виключно відповідно до економічного прибутку, як товар із цінністю використання та обміну. Основними прихильниками теорії «нових лівих» розуміли спорт матеріально, акцентуючи увагу на ролі, яку відіграє спорт у генезисі та відтворенні соціальної історії, переважно досліджуючи зв'язок між працею, економічною інфраструктурою та спортом. [19].

«Зовнішні» погляди на спорт, як правило, розглядаються як дефляційні, оскільки вони заперечують або не помічають, що спорт має незалежне значення. Вони розуміють цінність спорту виключно в інструментальному плані [14].

Інтерналістичні теорії спорту не аналізують спорт на основі інших соціальних практик чи історичних процесів. Вони спрямовані на визначення відмінних цінностей і цілей спорту, які відрізняють його від інших соціальних практик. Прихильники інтерналізму визнають вплив на спорт інших практик та на суспільство загалом, проте вони

стверджують, що спорт – це практика з власною відмітною цінністю та внутрішньою логікою. Таким чином, головна мета інтерналізму – розкрити внутрішні нормативні принципи спорту.

Інтерналістичні теорії, як правило, класифікуються на три категорії: формалізм, конвенціоналізм та «широкий» інтерналізм (інтерпретивізм).

1. **Формалізм** сприймає спорт як сформований виключно за письмовими правилами: спорт – це лише сукупність письмових правил, які ним регулюються.

Формалізм – це теорія спорту (або, точніше, коло тісно пов'язаних позицій), яка отожднює спорт із практикою чи діяльністю, що регулюються конститутивними правилами, які, дотримуючись пропозицій Бернарда Сьютса [17, pp. 54–55; 16, 18], створюють перешкоди для досягнення примарної мети гри (*lusory attitude*) [6].

Найбільш помітним прихильником цього підходу є відомий дослідник Скот Кретчмар [7]. Хоча, саме він вказує, що «формалізм – це положення, яке приписують Сьютсу».

Звертаючись до формалізму в більш загальному плані, прихильники цієї точки зору вважають, що правила є основним наріжним каменем концептуального аналізу спорту. Вони визначають правильність та неправильність поведінки у спорті виключно з точки зору дотримання правил. Формалісти висловлюються проти стратегічних забруднень та допінгу, оскільки обидві практики передбачають порушення правил.

2. **Конвенціоналізм.** Конвенціоналізм намагається вирішити обмеження формалізму, визнаючи нормативне значення неписаних правил гри. Для конвенціоналістів правила не вичерпують джерел нормативних причин у спорті. Вони стверджують, що правила (конституційні чи регулюючі) не можуть визначити власне застосування і вони не дають керівництва для всіх можливих випадків у грі (наприклад, ситуацій, які не передбачали розробники правил). Крім того, суворо орієнтований на правила підхід не враховує існування неписаних норм, що доповнюють правила. Такі норми існують незалежно від правил, а іноді й суперечать формальним правилам.

Конвенціоналісти стверджують, що адекватне осмислення спорту повинно відповідати колективно узгодженим нормам, званим «конвенціями». Ф. Д'Агостіно стверджує, що конвенції, які діють в рамках гри, становлять «етос» гри. Етос гри – це «сукупність неофіційних, неявних конвенцій, які визначають, як правила гри слід застосовувати в конкретних обставинах» [5, Р. 15]. Таким чином, з цієї точки зору спорт включає як формальні правила так і конвенції.

Критики визнають, що конвенціоналізм є плідною описовою теорією спорту, але зазначають, що його нормативні наслідки є проблематичними [4]. Оскільки формалізму не вистачає ресурсів, щоб відрізнити добро від поганих правил, заперечувалося, що конвенціоналізму теж не вистачає «критичного краю», оскільки він не забезпечує ресурсів, необхідних для відмежування добра від поганих конвенцій. Наприклад, Морган стверджує, що, беручи участь у грі, гравці можуть стикатися з ситуаціями, які вимагають колективного прийняття рішень, пов'язаного із застосуванням певного правила або події, що порушує потік гри. Щоб вирішити ці проблеми, учасники гармонізують свої дії, погодившись дотримуватися тих самих неписаних правил («дух гри» Поліщук Р.) [11].

3. **Інтерпретивізм.** Представники цієї теорії вважають, що спорт складається за правилами, конвенціями, а також основними внутрішніми принципами. За словами Роберта Саймона, «широкий інтерналізм описує, що, крім правил різних видів спорту, існують основні принципи, які можуть бути вбудовані в загальні теорії чи рахунки спорту як практики» [15, р. 7]. Внутрішні принципи є ключовими для представників цієї теорії, оскільки вони створюють основу для тлумачення або розуміння спортивних практик.

Інтерпретуалістична теорія тлумачить спорт відповідно до його внутрішніх принципів, без яких ця практика не мала б сенсу. Мабуть не дивно, що багато представників цієї позиції вважають «спорт типовою правовою системою з власною юриспруденцією» [12, р. 103–120]. На думку Р. Саймона, спорт можна тлумачити апелюючи до внутрішніх принципів, окремо від правил і конвенцій, що визначають логіку практики. Вчений вважає, що справедливість та конкурентоспроможність – приклади таких принципів. Без них спортивна практика не мала б сенсу.

Спираючись на різні розуміння внутрішніх принципів, які лежать в основі спорту, сформульовані три підходи:

Контрактуалістичний підхід стверджує, що спорт стає можливим шляхом неявного соціального договору між учасниками.

Підхід «поваги до цілісності гри» орієнтований на виявлення інтересу до гри, тобто інтереси самої гри окремо від інтересів гравців. Гра розглядається як сутнісно цінна особа, яка вимагає поваги.

Основою думки взаємного є розуміння спортивної конкуренції як «*взаємно прийняттого прагнення до досконалості через виклик*». Найбільш детальний виклад цього підходу надали Роберт Саймон та Сезар Торрес. Вони стверджують, що взаємність – це філософська теорія, яка найкраще сприймає і пояснює сутність спорту.

Інтерпретацізм та його підходи тісно пов'язують спорт із прагненням до досконалості, оскільки вони, як правило, бачать основну мету спортивного змагання – прояв спортивної майстерності. Зв'язок між конкуренцією та досконалістю дозволяє філософам, які відстоюють дану позицію, розвивати критично-педагогічний погляд на змагальний характер спорту. На їх погляд, внутрішні принципи спорту не обертаються навколо прагнення до перемоги, а націлені на «плекання» досконалості. Тобто, це таке осмислення спорту, яке його метою вбачає сприяння для «процвітання» людини

Висновки. Концептуалізація спорту є важливим елементом сучасної теорії й філософії спорту, як нової практичної дисципліни. У цій статті окреслено основні тези «внутрішніх» теорій. Звичайно, що вони не є досконалими і кожна з них має свої аргументи та контраргументи. Проте, ці теорії надають можливість поглянути на спорт як на унікальний культурний феномен, з його внутрішньою цінністю, а не тільки вказують на його інструментальний характер. В наступних статтях спробуємо більш ґрунтовно проаналізувати кожну з цих теорій.

Список використаної літератури

1. Бугров В. А. Аналітична vs континентальна філософія: уявні та дійсні суперечності й взаємозв'язки // Вісник Київського університету. Серія: Філософія. Політологія. Вип. 41. Київ, 2002. С. 240 – 243.
2. Поліщук Р. М. Сакральні мотиви спорту: на прикладі теорії Е. Дюркгейма // Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал. Одеса, 2021. Вип. 32. С. 87–90.
3. Поліщук Р. Національний спорт як навчальний курс та його світоглядно-філософське значення. Молодий вчений, 4 (80), 2020. С. 528–532.
4. Ciomaga, B. Conventionalism revisited. Sport, Ethics and Philosophy 6(4). 2012 p. 410–422.
5. Eng, D. What is the Lusory Attitude? Режим доступу: <https://www.universityxp.com/blog/2020/7/30/what-is-the-lusory-attitude>.
6. Kretchmar, R. S. A Functionalist Analysis of Game Acts: Revisiting Searle. Journal of the Philosophy of Sport, XXVII, 2001. P.160–172.

7. Loland, S. Normative Theories of Sport: A Critical Review. *Journal of the Philosophy of Sport*, XXXI, 2004. P. 111–121.
8. Morgan William J. n. The Philosophy of Sport: A Historical and Conceptual Overview and a Conjecture Regarding Its Future / William J. Morgan // *Hand book of Sports Studies*. London : Sage, 2003. P. 205–212.
9. Morgan, William J. Leftist Theories of Sport: A Critique and Reconstruction. Urbana: University of Illinois Press, 1994. 288 p.
10. Morgan, William J. Broad Internalism, Deep Conventions, Moral Entrepreneurs, *Journal of the Philosophy of Sport*, 2012. 39: p. 65–100.
11. Russell, J. S. Coaching and Undeserved Competitive Success, in Robert L. Simon, *The Ethics of Coaching Sports: Moral, Social and Legal Issues*. Boulder: Westview Press, 2013. P. 103–120.
12. Ryall E. Philosophical Issues in Sport Science. 2020. 140 p.
13. Ryall E. *Philosophy of Sport: Key Questions*. London: Bloomsbury, 2016. 272 p.
14. Simon, R. L. Internalism and Internal Values in Sport. *Journal of the Philosophy of Sport*, 2000. 27(1): 1–16.
15. Suits B. The elements of sport. *The Philosophy of Sport: a Collection of Original Essays* (ed. R. Ousterhout), Springfield, IL, Charles C. Thomas, 1973. P. 48–64.
16. Suits, Bernard. *The Grasshopper: Games, Life and Utopia*, Broadview Press, 2005. 179 p.
17. Suits, Bernard. “What Is a Game?” *Philosophy of Science*, vol. 34, no. 2, 1967. P. 148–156.
18. Walsh, A., and Giulianotti, R. *Ethics, Money and Sport: This Sporting Mammon*, London: Routledge. 2007.

PHILOSOPHICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF SPORT: INTERNALIST THEORIES

Rostislav Polishchuk

Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture,

Department of Olympic Education

Tadeusha Kostyushka Str., 11, 79000, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2900-2427>

The article emphasizes that sports culture is a rather difficult topic for research, because it has different meanings for society at different times. It is obvious that sport is of special importance for modern processes in society. It can be argued that sport today is not only a separate cultural practice, but also one of the full-fledged spheres of human existence, imbued with the appropriate methodological tools and system of values.

Modern knowledge about sports is a natural result of many years of human cognitive activity. If we do not resort to formalities in its definition, it can be noted that sports have been practiced since prehistoric times. However, the paradox is that it is a relatively new subject of systematic philosophical research. Indeed, the philosophy of sport as an academic field dates back only to the 1970s, along with the formation of various international organizations and journals in which relevant research was published. However, in this short time it has turned into a rather interesting phenomenon for philosophical research that should deepen our understanding of sport and inform sports practice.

The philosophy of sport is related to the conceptual analysis and research of key ideas and issues of sport and related practices. At a general level, it is related to the formulation of the nature and goals of sport. The philosophy of sport not only draws together ideas from various fields of philosophy as they inform our understanding of sporting practices and institutions, but also creates substantive and comprehensive views

of sport itself. The philosophy of sport is never fixed: its methods require an internal self-critical conception of intellectual activity. That is, it constantly challenges its own prejudices and main principles regarding both the nature and goals of philosophy and sports.

In their research, philosophers have created new ideas about the controversial nature of sports culture itself. One of the most relevant points in the philosophy of sport is the question of defining sport. Approaches to sports vary depending on the paradigm and position of a particular author. This article attempts to characterize the main internalist approaches to its understanding.

Key words: sport, game, philosophy of sport, conceptualization of sport.

УДК 14+316.64

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.10>

ВІЙНА І ІСТИНА

Володимир Попов

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
юридичний факультет, кафедра теорії, історії держави і права та філософії права
вул. Симона Петлюри, 2, 21050, м. Вінниця, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3097-7974>*

Стаття є міркуваннями про співвідношення війни та істини, діалектичну суперечність ролі війни як царини хитрощів та свідомої омани та засобу перевірки справжності та ствердження особливого «режиму істини». У статті досліджується сутність концепту «постправа» і його ролі у формуванні сучасного епістемологічного поля в політичній риторичній та ЗМІ. Вказується, що подібне розуміння істини спирається на постмодерністський філософський дискурс і дефляційну концепцію істини аналітичної філософії. Зокрема стверджується, що поняття «постправа» означає не зухвалу брехню, а певну хибну інформацію щодо фактів подану таким чином, щоб задовольняти емоційно-ціннісний орієнтир різних груп споживачів інформації. В той же час «постправа» надає можливостей для маніпуляцій з боку різних політичних сил.

Стверджується, що в Росії концепт «постправа» використовується для політично-пропагандистських маніпуляцій та є спотворенням його постмодерністського зразку. В статті аналізується концепція «режиму істини», висунута М. Фуко. Вказується, що в західному світі та сучасній Росії сформувалися два протилежних «режими істини»: «режим постправа» та «режим владної брехні».

В статті простежується боротьба України проти імперіалістичних зазіхань Росії та стереотипів мислення, притаманних «імперії брехні». Ця боротьба загострилася під час війни, яка відбувається зараз на українській землі. Аналізуються докорінні зміни які відбуваються у західному інтелектуальному середовищі під впливом невинуватої російської агресії та зухвалому порушенні не тільки норм міжнародного права, а й дотримання будь-яких норм подачі інформації.

В статті стверджується, що в сучасній Україні сформувався надзвичайний «режим істини», який поєднує в собі й свідому оману ворога, але є й засобом перевірки справжності сили та інформованості. Доводиться, що російсько-українська війна не тільки світоглядним конфліктом, але й зіткненням двох режимів істини з яких народжується новий концепт істини.

Ключові слова: істина, постправа, війна, «режим істини», «імперія брехні», фейк, постнаціональний світ, віртуальна реальність, світоглядна оптика.

Актуальність проблеми. Страшна війна свідками (а деякі й учасниками) якої є ми всі зараз вимушує переосмислити не тільки певні життєві пріоритети та цінності, але й деякі фундаментальні філософські проблеми. Серед них, безперечно, й одна з ключових проблем філософії – проблема сутності, сенсу, критеріїв та форм існування Істини. Ще з античних часів до нас дійшов вираз: «Істина є першою жертвою війни», яка зазвичай приписується батьку європейської трагедії Есхілу. Ще за сторіччя до нього давньокитайський мислитель Сунь цзи в своєму знаменитому трактаті «Мистецтво війни» повчав: «Будь-яка війна заснована на обмані. Отже, коли ми здатні атакувати, ми повинні здаватися нездатними; при застосуванні наших сил ми повинні виглядати бездіяльними; коли ми поруч, ми повинні змусити ворога повірити, що ми далеко; коли далеко, ми повинні змусити його

повідати, що ми поруч» [1, с. 5]. Використання свідомої омани супротивника не тільки допускали, але й вітали Сократ, Платон, Аристотель.

В той же час, давньогрецькі мислителі, починаючи з Геракліта, вважали, що саме під час збройного протистояння, величного агону, ставкою якого є життя та смерть, відбувається встановлення істинного порядку речей: «Війна – отець всього і всьому цар. всім загальний, і загальний усім цар. І одних богами оголошує він, інших – людьми, одних рабами створює він, інших – вільними» [2, с. 56]. Й чи не є сучасне збройне та світоглядне протистояння боротьбою за ствердження Істини як права на вищу справедливість, добро і свободу?

Відтак, головною метою статті є намагання вирішити цю докорінну суперечність між статусом війни як царини допустимої омани і розумінням війни як засобу ствердження істини, точніше певного «режиму істини», про що мова піде далі.

Аналіз наукових публікацій. Проблема істини є однією з так званих «вічних» проблем філософії. Їй тому перерахувати всі праці присвячені цій проблемі, навіть у контексті співвідношення з війною, – марна праця. Але до написання цієї статті мене безпосередньо надихнули книга Девіда Чалмерса «Reality+» [3], що вийшла саме напередодні лютневої російської агресії та найновітніша стаття американського філософа і журналіста Кріспіна Сартвелла, опублікована в квітневому числі британсько-австралійському філософсько-культурологічному часописі «Aeon» [4]. При цьому в своїй статті ми скористалися надбаннями сучасної західної філософської думки, особливо працями Мішеля Фуко [5], Жана Бодріяра [6], Лі Макінтайра [7] та Ювала Ноя Харарі [8]. Проблема істини в ідеології та політичній пропаганді, яка останнім часом набуває форми «постправди» стала предметом розгляду й українських дослідників: Георгія Почепцова [9], Євгена Ланюка [10] та багатьох інших, результати розвідок яких ми також намагалися використати в своїй статті.

Виклад основного матеріалу. В зазначеній вище статті К. Сартвелл стверджує, що в наш час коли істина немов «розчиняється» й її замінює так звана постправда, вона все ж таки залишається «одним із наших центральних понять – можливо, найголовнішим – і я не думаю, що ми можемо обійтися без неї» [4].

Здається, 24 лютого цього року стало певною зміною парадигми істини, а не тільки трагічною датою української історії. Епоха постмодерністської постправди стикнулася з трагічною реальністю в якій необхідність обману супротивника поєдналася з потребою об'єктивного знання справжнього перебігу подій. Нагадаємо, що згідно сучасним філософським підходам поняття «постправда» означає не просто зухвалу брехню, а певну хибну (або схиблену) інформацію подану таким чином, що справжні факти подаються в такій емоційно-ціннісній обгортці, в якій вони набувають потрібного вигляду як для політика-маніпулятора так і споживача, оскільки відповідає його картині світу. Інакше кажучи, постправда – це система бачення правди через «вірну» світоглядну оптику.

У ХХІ столітті політика постправди виходить за межі кабінетів та залів політиків у простір соціальних мереж. Масові носії цієї політики, розпалені модераторами, вступають у інформаційні бої без правил, фехтуючи своїми версіями постправди і швидко переходячи від спроб переконати противника до спроб принизити його. Англійське слово «фейк», яке перетворилося в своєрідний журналістський штамп, все більше перетворюється в тавро політичного супротивника. На опонентах ставлять тавро розповсюджувачів фейків, більше того, нездатних самостійно мислити «зомбі».

На початок 20-х років нашого сторіччя в глобальному інформаційному просторі здається остаточно встановився певний консенсус щодо режиму «постправди», філософи-постмодерністи й аналітики, здавалося б остаточно відмовилися від спроб пошуку

об'єктивної істини, яка б не залежала б від наших культурних, національних, мовних, гендерних та інших особливостей, естетичних уподобань та світоглядних переконань. Цей консенсус враховував також й вимоги мультикультуралістів: класична теорія «істини» стає виразом лише одного погляду серед багатьох інших, не кращого й не гіршого, а кожній неєвропейській спільноті (зрозуміло в межах дотримання законності) дозволялося мати власне розуміння істини. При цьому щоправда більшість спільнот та незахідних держав (за виключенням хіба що радикальних ісламістів, які намагаються встановити істини Корану в усьому світі) не претендувала на всезагальність свого тлумачення.

До цього багатобарвного глобального консенсусу намагалася приєднатися й Росія, яку можна розглядати як квазі-Європу. Російські історіософські шукання, починаючи від Чаадаєва та слов'янофілів і завершуючи полемікою між консерваторами-«деревенщиками» та марксистськими лібералами в 60-ті -70-ті роки минулого сторіччя несли на собі відбиток не лише вторинності російської філософської думки, але й її жорсткого спотворення європейських зразків, на кшталт російського більшовизму.

Але ще від Ф. Достоевського та В. Соловйова (філософа, а не сучасного скандального пропагандиста) походить мрія про «вселюдське» покликання Росії, яка полягає в тому, щоб воскресити «істину Христа», карикатурною метаморфозою якої була радянська ідея про ствердження істини комунізму у всьому світі. Після 1991 року Росія, відмовившись від своєї всесвітньо-історичної місії, намагається здійснити ліберально-постмодерністський проєкт, який проте набуває перекручено-насильницьких форм (непрозора приватизація, війна в Чечні тощо). Втім, після кризи 1998 року в Росії починається нова епоха, яка продовжується й до сьогодні – путінська, ідеологічним стрижнем якої є реставраційні ідеї повернення колишньої могутності Великої Росії – імперської та / або радянської. Разом з тим інтелектуальна «еліта» не відмовляється від здобутків постмодернізму, включаючи концепт «постправди», використовуючи його для політично-пропагандистських маніпуляцій. Хоча російська «постправада» не є тотожною західному зразку, вона є скоріше брехнею, яку продукує владна машина. Так російській публіцист-емігрант Володимир Пастухов вважає, що брехня стала «нормою сучасної публічної політики» Росії, а вона з приходом до влади Путіна перетворилася з «імперії зла» в «імперію брехні» [11] (але в контексті сучасних подій треба зазначити, що відбувається поєднання цих двох визначень).

Втім, для зовнішнього використання ця російська політична брехня репрезентувалася як власний варіант постмодерністської «постправди» й західний світ до 24 лютого, керуючись принципом політкоректності, надавав фейкам про «донецьких повстанців» та «добровільне приєднання Криму» певну долю легітимності. Але в лютому цього року відбувається остаточне розмежування двох «режимів істини» – режиму західної постправди і режиму владної відвертої брехні.

Ми звертаємося до концепту «режим істини (*régime de vérité*)», винайденому Мішелем Фуко. В своєму інтерв'ю італійським журналістам у 1976 році він стверджував: «Істина – дитя цього світу, вона виробляється в ньому завдяки безлічі правил і обмежень. У ньому вона зберігає впорядковані впливи влади. Кожне суспільство має свій **режим істини** (виділено нами – В. П.), свою «загальну політику» істини, тобто типи міркувань, які вона приймає та використовує як істинні; механізми та органи, що дозволяють відрізнити істинні висловлювання від хибних; спосіб, яким ті та інші підтверджуються; технології та процедури, які вважаються дійсними для отримання істини; статус тих, кому доручено говорити те, що функціонує як істинне» [5, р.71]. Далі Фуко міркує про п'ять головних рис західного режиму істини, характерних для його часу. Перша: «"істина" зосереджена у формі наукового міркування в інститутах, які його виробляють»; друга – «вона

піддається постійній економічній та політичній стимуляції»; третя – вона є «об'єктом нескінченного поширення та споживання у різноманітних формах»; четверта – «вона виробляється і передається не під винятковим, але під панівним контролем та управлінням кількох великих політичних та економічних інститутів (університет, армія, засоби масової інформації)»; і, нарешті, п'ята – «вона є ставкою будь-якої політичної суперечки та будь-якого суспільного протистояння («ідеологічної» боротьби)» [5, р.72]. Ці риси (дещо гіперболізовані Фуко) власне підготували й сформували режим функціонування постмодерністської «постправди». З 1976 року відбулися докорінні зміни в «режимі істини» – з одного боку, в західних країнах під впливом зростання ролі різноманітних громадянських рухів великі політичні і економічні інститути остаточно втратили монополію на істину, з другого – винайдені нові більш досконалі методи контролю за «режимом істини», що продемонструвала нещодавня історія з епідемією COVID-19. Саме в цей «режим істини» намагався вписатися й проімперський російський дискурс принаймні для західного інтелектуального споживача.

Але російський «режим істини» путінських часів базується вже на принципово інших засадах ніж його візаві. Монополія на засоби ЗМІ, намагання замовчувати або спотворювати інформацію перетворює «режим істини» на «режим брехні», точніше на монополію на брехню, яке закріплюється за певними владними інституціями. Влада веде себе так немов їй належить *auctoritas*, тобто незаперечний авторитет у сфері знань та наявність силового потенціалу, достатнього для того, щоб цей авторитет підкріпити. Хоча такий режим був призначений для внутрішнього споживання громадянами які погодилися обміняти свої свободи на більш-менш комфортне існування та збереження непохитної віри в могутність власної держави за умови мовчазного погодження з брехнею влади.

Повномасштабна російсько-українська війна якщо не зруйнувала, то суттєво похитнула не тільки вже усталені стереотипи сприйняття інформації, а й самі «режими істини» як у формі «постправди», так і «авторитарної брехні». По-перше, був зруйнований (на жаль не остаточно) міт про всемогутність російської держави і армії та подоланий страх європейських держав перед російською «міццю», по-друге, необхідність в об'єктивній інформації задля власної безпеки надав легітимності альтернативним засобам масової інформації: соціальні мережі стали важливим каналом отримання знання; по-третє, певна недовіра до дій української влади та розповсюдження нею інформації в дусі «постправди» не завадило формуванню загальнонаціональної громадянської солідарності в Україні з огляду на наявність загрози власного існування.

Війна з підступним агресором формує в Україні свій, «надзвичайний» режим істини. Цей режим, з одного боку, санкціонує свідомий обман супротивника, свідоме використання засобів інформаційної війни, з другого – саме в воєнних, надзвичайних умовах виявляє себе справжність/несправжність як істинність/хибність дискурсів і дій військових, державних та політичних діячів, «іменитих» та невідомих «експертів» та політтехнологів.

Російська агресія, яку влада сусідньої держави навіть не назвала війною, а лише «спецоперацією» остаточно зірвала маски з російських пропагандистів, які намагалися позірно підлаштуватися під постмодерністський проєкт «постправди». Прийняття так званого «закону про боротьбу з фейками» та внесення в Кримінальний кодекс РФ статті 207.3. «Публічне розповсюдження завідомо хибної інформації про використання ВС РФ» [12] остаточно закріпили монополію на істину за державою, встановивши авторитарний режим істини. Коли навіть використання слова «війна» щодо сучасних подій є в сусідній державі підставою для кримінального переслідування, а її державні діячі (наприклад міністр іноземних справ Лавров) публічно проголошують, що його країна

«не нападала на Україну», – стає очевидним, що Росія остаточно перетворюється в імперію тотальної брехні.

Російсько-українська війна також поставила під сумнів пануючий на Заході «режим постправди». Знаковою тут можна вважати вже згадану статтю Кріспіна Сартвелла «Truth is real (Істина є реальною)». В ній він здійснює короткий огляд концепцій істини від Платона та Аристотеля до Д. Девідсона та Ж. Бодріяра. Американський дослідник вважає, що до тріумфу «епохи постправди» призвели дефляційна концепція істини в аналітичній традиції («Безглузді спроби визначити істину») та постмодерністські деконструкції цього концепту. Але неспроможність філософськи чітко визначити сутність істини є, на погляд Сартвелла, часто є нездатністю визнати її існування віч-на-віч. Він вважає, що «Істина може бути не тією вічною незмінною Ідеєю, якою її вважав Платон, але це не означає, що її можуть знищити кілька зловмисних політиків, технократів або лінгвістичних філософів, хоча технократи та деякі філософи (Девід Чалмерс, наприклад) можуть намагатися підмінити або вигадати реальність. Поки їм це не вдасться, питання істини є настільки ж актуальним, або більш актуальним, ніж будь-коли...» [4] Тобто мова йде про повернення до класичної концепції відповідності з переосмисленням концепту істини з урахуванням критичних сучасних концепцій.

В нарисі Сартвелла в якості об'єкта для критики згадується Девід Чалмерс один з найбільш відомих, навіть можна сказати «модних» філософів сучасності. Майже за місяць до початку війни 26 січня 2022 року відбулася непересічна подія у світовій філософській спільноті – у Нью-Йорку в видавництві Вільяма Нортон вийшла з друку книга одного з найвідоміших сучасних філософів Девіда Чалмерса «Reality+: Virtual Worlds and the Problems of Philosophy». Ця книжка, в майбутньому, мабуть, зможе претендувати на статус Opus Magnum австралійсько-американського мислителя. З одного боку вона є узагальненням поглядів першовідкривача «важкої проблеми» свідомості, з другого – має досить багато інноваційних, навіть епатажних думок, які дозволяють по-новому осмислити проблему істини. Чалмерс називає себе віртуальним реалістом, стверджуючи, що «сутності у віртуальній реальності реальні» – це цифрові об'єкти, які містяться в певній інформації. Він робить висновок, що ми не повинні боятися мігрувати у віртуальний світ, оскільки там ми можемо жити справжнім, повноцінним життям [3, р.238]. Не знаю, чи повернувся Чалмерс зі свого віртуального світу перед обличчям загрози світової ядерної війни, якою загрожує Заходу путінська автократія, але більшість західних інтелектуалів, навіть відверто лівого спрямування, засудила політику агресії та відвертої брехні, що проводиться сучасною Росією.

Відомий неомарксист та невтомний критик сучасного капіталізму Славој Жижек, критикуючи пацифізм своїх однодумців у питанні війни в Україні, закликає мислячу Європу прокинутися й покинути свій звичний уявний світ «постправди». В своїй статті, опублікованій в «The Guardian» він закликає лівих Європи підтримати Україна, яка виборює глобальну свободу [13].

Дещо більш помірковану позицію зайняв «патріарх» німецької та світової лівої філософської думки Юрген Габермас. В своїй статті «Війна і обурення» він поділяє загальнопоширене зараз переконання в тому, що російсько-українська війна є неприхованою агресією, розв'язаною російським президентом, який явно порушив всі норми міжнародного права. Але німецький мислитель вбачає небезпеку в переростанні її у ядерну світову катастрофу, в яку буде втягнута й Німеччина [14]. Габермас прагне зберегти той затишний постнаціональний і постгеройський світ «постправди» європейців, який може зруйнувати поширення духу героїчного спротиву російському авторитаризму серед молодого покоління німців та

й європейців взагалі, покоління яке не мало досвіду руйнівних наслідків Другої світової та страху ядерної катастрофи в часи Холодної війни.

Треба зазначити, що страхи засновника сучасного комунікативного раціоналізму є не безпідставними: жорстке протистояння нашого народу російській агресії руйнує не тільки «імперію брехні», але й зручний, затишний режим постправди, який панував у західному соціально-політичному дискурсі до останнього часу.

Висновки. На підставі викладеного матеріалу можна зробити низку попередніх висновків. Російсько-українська війна яка триває зараз актуалізувала низку фундаментальних філософським проблем, в тому числі й проблему істини.

В західному інтелектуальному дискурсі, масовій свідомості та ЗМІ на початок 20-х років нашого сторіччя пануючим стало розуміння сучасної істини як «постправди». Ця матриця істини спиралася на постмодерністській філософський дискурс і дефляційну концепцію істину аналітичної філософії. Проте, російський варіант цього концепту став скоріше його спотворенням та використанням владними структурами. Таким чином, можна казати про два «режими істини» – західної постмодерністської постправди та російської (до якої мабуть треба додати з певними застереженнями й китайську) авторитарної брехні. Україна з 2004 року робить спроби звільнитися не лише від імперіалістичних зазіхань Росії, але й позбавитися авторитарних стереотипів мислення, притаманних ідеології «руської міру», яка остаточно перетворює сусідню державу в «імперію брехні».

Війна, яка розпочалася в лютому цього року, сприяла появі надзвичайного «режиму істини» в Україні, який поєднує в собі й свідому оману ворога, але є й засобом перевірки справжності сили та інформованості. Саме в цьому сенсі ми можемо розглядати російсько-українську війну не тільки як світоглядний конфлікт, але й як зіткнення двох режимів істини з яких народжується новий концепт істини, який руйнує два попередніх. Але цей концепт знаходиться лише в стадії формування і в повну силу проявить себе після нашої Перемоги, коли, можливо, й стане предметом нашого дослідження.

Список використаної літератури

1. Сунь цзи. Мистецтво війни. Пер. з кит. Сергій Лесняк. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 112 с.
2. Тихолаз А. Г. Геракліт. Київ: Абрис, 1995. 160 с.
3. Chalmers, David J. Reality+: Virtual Worlds and the Problems of Philosophy. N.-Y.: W. W. Norton & Company. 2022. 544 p.
4. Sartwell, Crispin. Truth is real. *Aeon*. 14 April 2022. URL: <https://aeon.co/essays/truth-is-real-and-philosophers-must-return-their-attention-to-it>
5. Foucault, Michel. Dits et Écrits, Vol. 3: 1976–1979. Paris, Gallimard, coll. «Bibliothèque des Sciences humaines». 1994. 848 p.
6. Бодріяр, Жан. Симулякри і симуляція. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
7. Макінтайр, Лі. Постправда. Пер. з англ. Р. Свято. Київ: ArtHuss. 2021. 208 с.
8. Харарі, Юваль Ной. 21 урок для 21 століття. Київ: BookChef, 2020. 416 с.
9. Почепцов Г. Від правди – до постправди, від фейку – до постфейку. Дніпроград. 22.04.2018. URL: http://dniprograd.org/2018/04/22/vid-pravdi-do-postpravdi-vid-feyku-dopostfeyku_67006
10. Ланюк Є. «Пост-правда» і «три недуги» західного суспільства: рецепція ідей Чарльза Тейлора в цифрову епоху. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2021. Випуск 27, с. 33–43.

11. Pastukhov V. Fake news is 'very real' word of the year for 2017". *The Guardian*, 2 November 2017. URL: <https://www.theguardian.com/books/2017/nov/02/fake-news-is-very-real-word-of-the-year-for-2017>
12. The Criminal code of the russian federation. URL: https://www.imolin.org/doc/amlid/Russian_Federation_Criminal_Code.pdf
13. Žižek, Slavoj. Pacifism is the wrong response to the war in Ukraine. *Guardian*. 21 Jun. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/jun/21/pacifism-is-the-wrong-response-to-the-war-in-ukraine>
14. Habermas, Jürgen. Krieg und Empörung. *Süddeutsche Zeitung*, April 29, 2022. URL: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergenhabermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>.

WAR AND TRUTH

Volodymyr Popov

Vasyl Stus Donetsk National University,

Faculty of Law, Department of Theory, History of State and Law and Philosophy of Law

Simona Petliura str., 2, 21050, Vinnytsia, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-3097-7974>

The article is a reflection on the relationship between war and truth, the dialectical contradiction of the role of war as a realm of trickery and deliberate deception, and a means of verifying authenticity and asserting a special "regime of truth." The article examines the essence of the concept of "post-truth" and its role in the formation of the modern epistemological field in political rhetoric and mass media. It is indicated that such an understanding of truth is based on postmodern philosophical discourse and the deflationary concept of truth in analytical philosophy. In particular, it is argued that the concept of "post-truth" does not mean a bold lie, but certain false information about the facts presented in such a way as to satisfy the emotional and value orientations of various groups of information consumers. At the same time, "post-truth" provides opportunities for manipulation by various political forces.

It is claimed that in Russia the concept of "post-truth" is used for political and propaganda manipulations and is a distortion of its postmodern model. The article analyzes the concept of the "regime of truth" put forward by M. Foucault. It is indicated that two opposite "regimes of truth" have formed in the Western world and modern Russia: the "regime of truth" and the "regime of powerful lies."

The article traces the struggle of Ukraine against the imperialist encroachments of Russia and stereotypes of thinking inherent in the "empire of lies". This struggle intensified during the war that is currently taking place on Ukrainian soil. Fundamental changes taking place in the Western intellectual environment under the influence of unjustified Russian aggression and brazen violation of not only the norms of international law, but also compliance with any norms of information submission are analyzed.

The article claims that an extraordinary "truth regime" has formed in modern Ukraine, which combines deliberate deception of the enemy, but is also a means of verifying the authenticity of power and awareness. It is proved that the Russian-Ukrainian war is not only an ideological conflict, but also a clash of two regimes of truth from which a new concept of truth is born.

Key words: truth, post-truth, war, "truth regime", "empire of lies", fake, post-national world, virtual reality, worldview optics.

УДК 177:316.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.11>

ЕТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ЕТИКА У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ольга Проценко

*Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»,
Гуманітарно-правовий факультет, кафедра філософії та суспільних наук
вул. Чкалова, 17, 61070, м. Харків, Україна*

Тетяна Чубіна

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
Факультет цивільного захисту, кафедра суспільних наук
вул. Онопрієнка, 8, 18034, м. Черкаси, Україна*

Марія Дмитренко

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
Факультет цивільного захисту, кафедра суспільних наук
вул. Онопрієнка, 8, 18034, м. Черкаси, Україна*

У статті подано інтерпретацію етики як науки про мораль в її структурно-функціональному вимірі: теоретичному, де має місце загальна система поглядів та концепцій на суспільну та індивідуальну мораль, нормативному як сукупності вимог щодо вчинків та дій людини, на основі яких здійснюється регуляція її поведінки та практично-прикладному з урахуванням конкретних умов діяльності. Автори зазначають, що залишається багато дискусійного та невизначеного, що свідчить про необхідність подальшого вивчення та розробки сучасних тенденцій у гуманітаризації головних сфер суспільства в цифрову епоху та особистісного буття людини в цифрову епоху, що є головною метою даного дослідження. Цифрова етика розглядається як уточнення та розширення етичних знань в залежності від сучасних комп'ютерних технологій та засобів міжкультурних комунікацій у межах мережевого суспільства. Вона має конкретно-історичне значення і спрямована на трансляцію моральних цінностей у простір цифрової культури. Особлива увага приділяється дослідженню впливу цифрової етики на репрезентацію особистісних пріоритетів користувача та його поведінки в інформативному полі Інтернет мереж. Актуалізовані поняття «етичне знання», «моральна рефлексивність індивіда». Висвітлено прикладний аспект етики. Визначено основні морально-правові протиріччя нової етики. Окреслено роль цифрової етики у сучасному суспільстві. Розглянуто зміст та сутність прав і свобод людини крізь призму понять «інформаційна культура» та «цифрова культура», конкретизуючи роль інформативних та цифрових прав. Доведено об'єктивну необхідність у механізмі регулювання мораллю цифрового простору. Автори доходять висновку, що поява нової етики продиктована необхідністю регулювання та упорядкування соціальних процесів, пов'язаних із ефектом нових технологій у глобалізованому технологічному суспільстві.

Ключові слова: етика, мораль, інформаційна етика, цифрова етика, цифровий етикет, моральні цінності, цифрова культура, прикладна етика.

Суспільство сьогодні живе у новій цифровій реальності, створеній інформаційними технологіями. Цифрові технології проникли в усі сфери діяльності людини і вже сьогодні йде мова про виникнення нової реальності, яка не має аналогів у навколишньому світі. Цифровізація суспільства у політичній, економічній, морально-правовій та інших сферах, у яких розгортається сумісне життя людей потребує уваги дослідників у галузі соціально-гуманітарного знання для удосконалення та оновлення механізмів регулювання поведінкових стереотипів людини та контролю за ними. Серед тих, що стають предметом філософського осягнення є такі процеси, що впливають на формування цінностей найвищого гуманістичного потенціалу і таким чином підвищують загальний рівень культури. Вони не тільки заважають реалізації потворних інстинктів і схильностей, які мають наочні форми морального зла, але і безпосередньо впливають на розповсюдження морального релятивізму та індиферентизму. Останні тільки на перший погляд справляють враження відсутності моральних деструкцій, але в дійсності опосередковано сприяють їм.

У наш час актуальними для дослідження у розрізі філософського аналізу стають такі соціальні зміни, що потребують від самої людини самостійної практичної діяльності, поєднаної із творчою активністю, швидкістю у прийнятті рішень, виборі напряму поведінки у нестандартних ситуаціях, здібністю прогнозувати соціальні процеси і своє особисте майбутнє. Але соціальні умови, в яких знаходиться людина сьогодні вражають складністю та швидкістю змін, що спостерігаються майже в усіх сферах суспільного життя. Процеси, які домінують в інформативно-інтегрованому суспільстві, змушують індивіда бути критичним, гнучким, уміти адаптуватися до будь-якої нової ситуації, завдяки зміні стратегії своєї поведінки, удосконалювати свої морально-психологічні якості, щоб діяти на благо собі і своїм близьким, людській спільноті в цілому. У зв'язку з цим, значною мірою зростає важливість розширення етичного знання та етичної аналітики взагалі.

Проблему визначення нових обріїв в існуванні сучасного стану етичного знання досліджують представники різних сфер соціогуманітарного знання: філософи, соціологи, економісти, психологи, лінгвісти. Так, мова йде про інформаційну етику, яка акцентує увагу на моральних та правових вимогах до поведінки людей у ситуації безмежної наповненості інформаційного простору [2]. Мають місце дослідження цифрової етики в сфері міжнародної політики, яка базується на єдиних моральних цінностях та етичних стратегіях [3]. Серед дослідників сучасної цифрової етики не можна не звернути увагу на праці, в яких самостійно розглядаються проблеми цифрової етики, її поняття, функції та удосконалення цифрової культури взагалі [5]. Прикметою сьогодення є звернення до проблем культури поведінки в її сучасній формі, яка іменується цифровим етикетом як в теоретичному так і практичному вимірі. Характеризуючи ступінь розробленості проблем цифрової етики та репрезентації особистості в мережевому просторі, слід зазначити, що сьогодні мають місце матеріали, в яких висвітлюються різні філософські аспекти цифрової культури. Разом із тим, необхідно підкреслити, що залишається багато дискусійного та невизначеного, що свідчить про необхідність подальшого вивчення та розробки сучасних тенденцій у гуманітаризації головних сфер суспільства в цифрову епоху та особистісного буття людини в цифрову епоху, що є **головною метою** даного дослідження.

Дослідження цифрової етики та її впливу на репрезентацію особистості в мережевому просторі базується на таких принципах наукового пізнання як системність, єдність історичного та логічного, сходження від абстрактного до конкретного, головних положеннях діалектики (загальний зв'язок та розвиток), а також синергетики (співвідношення порядку та хаосу в системах, що самі організуються). Основою дослідження стало використання узагальнень феноменології, герменевтики, структурно-функціонального аналізу,

а також прийоми науково-теоретичного етичного знання: діалогічність, додатковість і контекстуальність.

Етичне знання складається із ідей і концепцій про те, що є мораллю. Сюди відносять теоретичні дослідження щодо суспільної і індивідуальної моралі, принципи побудови етичної поведінки, мотивацію і результативність вчинків, морально-особистісні прояви людини у різних видах спілкування. Система етичного знання закріплена в понятійно-категоріальному апараті, який співпадає з універсальними загально людськими цінностями, такими як благо, добро, зло, обов'язок, гідність, справедливість, відповідальність, порядність та багатьма іншими в їх конкретно-історичних формах та інтерпретаціях.

Безпосередній взаємозв'язок теоретичних досліджень із реально-практичною діяльністю людини слугував підґрунтям для того, щоб віднести етику до практичної філософії, Акцентуючи увагу на цьому, вже Аристотель, її засновник, зазначав, що етика має справу не з благом самим по собі, а з здійсненням благом, конкретними шляхами його досягнення. Мораль як ціннісно-оціночна соціальна активність людини виходить із положень, за словами Е. Канта, «практичного розуму». За думкою філософа, в моралі людина підкорюється тільки своєму власному, проте, загальному законодавству.

Етичне знання містить у собі і нормативний аспект, відображаючи гуманістичний потенціал моралі. Обґрунтування моральних вимог, з одного боку, пов'язано з їх конкретним змістом і класифікацією, а з іншого – з реалізацією в конкретних вчинках та діях. Нормативна етика володіє знанням про дозволена або схвалена і пристойна поведінку, наповнену вчинками, діями та різноманітними манерами та транслює його. Нормативна етика також декларує моральне належне у системі вимог і, таким чином, створює зразки поведінки, конструює етичний ідеал особи.

Безпосередня трансляція знань про мораль в умовах конкретної діяльності привела до появи практичної етики, а в її межах так званої прикладної. Призначення прикладної етики полягає у типізації етичної поведінки та створенні стереотипів дій та вчинків стосовно певного роду соціальної активності та стилю повсякденного життя. Етико-прикладні дослідження стають особливо актуальними у зв'язку з розширенням, ускладненням і новоутворенням у виробничій сфері, службово-професійній діяльності, а також організаційно-управлінській, торговельно-комерційній, фінансовій, тощо.

Виникла об'єктивна необхідність регулювання етичними нормами масової активності людей. Тут іде мова про корпоративну культуру, координування колективних і сумісних дій, їх упорядкування, вплив індивідуальних чинників моралі на ефективність соціальної діяльності, її емоційний настрій, що сприяє результативності будь-якого значущого заходу. Перед такою етикою постає завдання «модельовання» та «проектування» різних моральних якостей людей, кожний раз актуалізуючи ті, які безпосередньо пов'язані з конкретним видом діяльності, враховуючи при цьому волевиявлення, бажання і схильності зайнятих у ній людей. У цій площині досліджуване явище перетинається з поняттям корпоративної культури. Вона сприяє створенню середовища життєдіяльності в колективі, сума загальноприйнятих значень дозволяє членам групи жити і працювати у світі, який вони однаково сприймають, вчиняти дії, характер яких зрозумілий всім іншим, регулювати соціальні та виробничі взаємодії в рамках прийнятої конвенції даної організації [4, с. 136]

Етика пов'язана і з проблемами вдосконалення моральних відносин у повсякденному житті людей, проведенні свят та дозвілля. Вона орієнтована на дослідження, яке спрямоване на розробку практичних рекомендацій для вдосконалення моральних відносин, відповідно до їх «технічної», «інструментальної» сторони. У цьому значенні прикладна етика діє в безпосередньому зв'язку з соціальною практикою і включається в цей

процес як обов'язковий регулятивний і обмежувальний компонент.

У сучасному філософському знанні прикладний аспект етики знаходить оригінальну інтерпретацію. Особливий інтерес становить дискурсивна теорія моралі Ю. Габермаса, де етика виведена як своєрідний метод, за допомогою якого люди можуть дійти згоди та єднання. Етичні постулати у процесі дискурсивних практик трансформуються у конкретні рекомендації, що позитивно впливає на результати спільних дій людей. І ті етичні норми, які визнають усі, хто має до них відношення, можуть стати загальними порадами до конкретних дій.

Відповідь на запитання про те, чи можуть поєднуватися і доповнювати один одного моральні і позаморальні мотиви і наміри дає так звана комплементарна етика. Коли йдеться про конкретну ситуацію і активну діяльність суб'єкта в ній, тоді моральні цінності знаходяться в єдності з іншими цінностями на основі принципу доповнюваності. Комплекс мотивацій вчинків людини зумовлений складністю і багатомірністю його соціальної діяльності.

Кінець XX і початок XXI століть відзначено появою різних систем прикладної етики. Основне їх призначення полягає у виявленні «дійсних регуляторів», які оптимізують моральну поведінку людей у ситуаціях, що викликані новими інформаційно-комунікаційними процесами глобалізованого суспільства. Отже, мова йде про так звану інформаційну етику, яка все частіше маніфестує себе у сучасних соціальних відносинах. Слід погодитися з О. Дзюбанем, автором книги «Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності», що сьогодні надзвичайно актуальним є внесення термінологічної ясності в категорійний апарат соціальної філософії, включаючи поняття інформаційного насильства й інформаційної безпеки, які є продуктом соціального конструювання, кодування в культурі, придбання власної семантики за рахунок взаємодій різноманітних культурних дискурсів [2]. Це безпосередньо пов'язано з поняттям «інформаційна етика», скорочено «інфоетика».

Під поняттям «інформаційна етика» розуміємо науковий напрям, що досліджує сучасні моральні проблеми суспільства глобальних комунікацій, фокусуючись на впливі інформації на людські відносини і духовне життя.

У цифровому просторі сучасної культури моральна рефлексивність індивіда набуває особливого значення, перш за все, у виборі ціннісних орієнтирів, слідуванні особистісним пріоритетам. Слід враховувати, що серед ціннісних орієнтирів можуть бути як справжні так і уявні, як реальні так і ілюзорні. Саме вони мотивують поведінку, а також безпосередньо впливають на форми вчинків і дій, транслуючи і добродетель і порок. Цифровий простір заключає в собі можливість як формування і підтримку моральної культури, так і стає умовою для її занепаду і навіть руйнування. Етичні принципи у цьому процесі здатні прогнозувати і передбачати перспективні зміни у моральній атмосфері суспільства взагалі та їх роль у цифрових комунікаціях зокрема. Це свідчить про захисну функцію етичної нормативності завдяки механізмам свідомого обмежування різного ступеню суворості для того, щоб не допустити руйнації «цифрової особистості». Таким чином, етичні принципи трансформуються в моральні якості і діяльність користувачів з позитивною результативністю, яка продукує блага в загальнолюдській формі добра, істини, краси.

Цифрова етика – це система принципів нормативного характеру, які пов'язані з вимогами до моральної активності людей у межах інформаційного простору, які створюються на базі нових комп'ютерних технологій та засобів міжкультурних комунікацій. Цифрова етика призначена для гармонізації та гуманізації міжособистісного спілкування на основі універсальних моральних цінностей у мережевому просторі. У статті «Глибоке

вивчення поняття цифрової етики», її автор П. Маджоліні, стверджує необхідність нової етики з модусом цифрової, тому що в області інформаційно-комп'ютерних технологій виник ряд моральних дилем, що потребують негайного осягнення і регулювання [5].

Роль нової етики пов'язана із технологіями, які постійно ускладнюються, а тому значно зростають і загострюються морально-правові протиріччя. Зазначимо найбільш очевидні серед них. Потреба в інформації та її швидкій технологічній обробці збільшується, а механізми управління і ступінь контролю не завжди їй відповідають. Крім того, у процес управління інформаційними процесами включаються агенти, на котрих накладається відповідальність за роботу зі складними системами і тим самим надається довіра в наявності професійної та морально-етичної компетентності, що не завжди буває дійсним.

Водночас у багатьох позиціях цифрова етика призначена для захисту прав людини і має морально-правовий зміст. Захист приватних та особистих даних є основою для здійснення та реалізації більшості прав і свобод громадян. Проте, Інтернет сприяє збільшенню ризиків та порушень, пов'язаних із конфіденційністю, посилив розповсюдження певних форм насильства, зокрема на основі статі, расової та релігійної ситуації, які залишаються невідповідними та рідко виправленими чи переслідуваними. Крім того, підйом Інтернету та технологічні розробки, що пов'язані з ним, спричиняють значні труднощі для підтримки громадського порядку та національної безпеки для попередження злочинності та різного роду правопорушень, а також для захисту прав та свобод інших осіб, включаючи інтелектуальну власність. Створюються самостійні кампанії, що до дезінформації в Інтернеті з метою спеціально сіяти недовіру та плутанину, загострення існуючих в суспільстві розбіжностей, які можуть мати дестабілізуючий вплив на порядок і дисципліну громадян у суспільстві.

На відміну від традиційних підходів до аналізу змісту та сутності прав і свобод людини, деякі дослідники пропонують розглядати ці феномени крізь призму понять «інформаційна культура» та «цифрова культура», конкретизуючи роль інформативних та цифрових прав. Але права декларують обов'язки, які обмежують активність людей. І це не порушення свободи, а міра примусу до культурних форм присутності в цифровому просторі. Проблема примусу маніфестує дилему справжньої та удаваної свободи. Е. Фромм зазначає диспозицію розуміння позитивної свободи та негативної свободи, яка призводить в решті решт, або до всездозволеності, або стає важким тягарем [7]. У своїй сукупності вони мають конкретні культурно-історичні особливості в обмеженні активності особистості в її різноманітних контактах та спілкуванні з іншими. Тому роздуми З. Фрейда про незадоволення культурою дуже актуальні в умовах цифровізації суспільних відносин. Порядок, за думкою З. Фрейда є примусом до повтору, який обумовлює своєрідну напругу, що не є наміром людини. Крім цього, порядок потребує методичності у поведінці [8]. Такий негатив особливо простежується у сучасному суспільстві, де сфера дозвілля розгорнута і спрямована на отримання почуття задоволення та насолоди, сучасний цифровий простір та створена на його базі віртуальна реальність надає для цього безмежні можливості. Зазначені процеси знаходяться під впливом етичних принципів, які підтримують та удосконалюють рівень моральної культури користувачів цифрових мереж. Слід особливо зазначити, що поряд із м'якою примусовістю моральних імперативів, необхідні й норми права, які встановлюють більш жорстку систему вимог до поведінки в цифровому просторі завдяки встановленим санкціям. У цьому напрямі слід зазначити такі проблеми, як процес управління Інтернетом і кібертероризм, різноманіття видів активності, які слід оцінювати як «цифрові злочини».

Таким чином, на підставі використаної системи методологічних принципів і прийомів науково-теоретичного аналізу, а також результатів дослідження сучасного стану

культури поведінки та спілкування були проаналізовані проблеми нової етики, яка безпосередньо пов'язана з сучасною цифровою культурою та присутністю особистості в ній. Нова етика, а саме інформаційна етика та цифрова етика є похідною від традиційного знання про мораль та його універсальних принципів і загальнолюдських цінностей. Етика, як самостійне відгалуження філософського знання про сутнісні риси суспільної та індивідуальної моралі, існує у трьох версіях: теоретичній, нормативній та практично-прикладній. Практично-прикладний вимір етичного знання надихає на обмеження людської діяльності, орієнтуючи її на слідування моральним цінностям завдяки виконанню встановлених та схвалених суспільством вчинків і дій.

Поява нової етики продиктована необхідністю регулювання та упорядкування соціальних процесів, пов'язаних із ефектом нових технологій у глобалізованому технологічному суспільстві. У поведінці людей у мережах Інтернет, де спілкування відбувається дистанційно розповсюджується руйнування структури вчинку, коли випадає зв'язок між його мотивом та дією, що приводить до втрати ціннісного потенціалу вчинку та можливості його морального оцінювання. У наш час поняття «цифрова етика» ще не є сталим та розповсюдженим. Саме поняття і проблеми, які ним визначаються, знаходяться у стані розробки. Існує також об'єктивна необхідність у механізмі регулювання мораллю цифрового простору.

Список використаної літератури

1. Lyudmila Vasylieva, Olga Procenko, Svitlana Chmykhun Problems and solutions for an IT-dependent information society: essence, development and prospects 2020 *IEEE 11th International Conference on Dependable Systems, Services and Technologies (DESSERT)* : conf. paper, 14-18 May 2020, Kyiv, Ukraine. pp. 451-455. DOI: 10.1109/DESSERT50317.2020.9125064
2. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності : монографія / О. П. Дзьобань. Х. : Майдан, 2010. – 260 с.
3. Capurro R. Digital Ethics in Global Forum on Civilization and Peace Academy of Korean Studies, Seoul, 2009. pp. 207-216.
4. Дмитренко М.Й. Морально-етичні орієнтири корпоративної культури. *Науковий вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія «Філософія»*. Випуск 42. Ч.1. Х.: Хар.нац.пед.ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2014. С. 110-120.
5. Maggolini P. A Deep Study on the Concept of Digital Ethics *Revista de Administração de Empresas* Vol. 54(5):585-591. Проценко О.П. Етикет в просторі практичної філософії: монографія Харків: ХНУ, 2002
6. Erich Fromm *Escape from Freedom* Henry Holt and Company, 1994, 301 p.
7. Фрейд З. Невпокій в культурі Априорі, 2021. 120 с.

ETHICS AND INFORMATION ETHICS IN THE COMMUNICATIVE SPACE OF MODERN SOCIETY

Olha Protsenko

*National Aerospace University named after M. E. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute"
Humanities and Law Faculty, Department of Philosophy and Social Sciences
Chkalov Str. 17, 61070, Kharkiv, Ukraine*

Tetiana Chubina

*Cherkasy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chernobyl
of National University of Civil Defense of Ukraine,
Faculty of Civil Protection, Department of Social Sciences
Onoprienko Str. 8, 18034, Cherkasy, Ukraine*

Maria Dmytrenko

*Cherkasy Institute of Fire Safety named after Heroes of Chernobyl
of National University of Civil Defense of Ukraine,
Faculty of Civil Protection, Department of Social Sciences
Onoprienko Str. 8, 18034, Cherkasy, Ukraine*

The article presents the interpretation of ethics as a science of morality in its structural and functional dimensions. They are theoretical, where there is a general system of views and concepts on public and individual morality, normative as a set of requirements for human actions, based on which behavior regulation is carried out and practical, taking into account specific conditions of activity. The authors note that there is still a lot of debate and uncertainty, which indicates the need for further study and development of modern trends in the humanitarianization of the main spheres of society in the digital era and the personal existence of a person in the digital era, which is the main goal of this study. Digital ethics is considered as clarification and expansion of ethical knowledge depending on modern computer technologies and means of intercultural communication within the network society. It has concrete historical significance and is aimed at the transition of moral values into the space of digital culture. Special attention is paid to the study of the impact of digital ethics on the representation of the user's personal priorities and behavior in the informative field of Internet networks. The concepts of ethical knowledge and moral reflexivity of an individual are updated. The applied aspect of ethics is highlighted. The main moral and legal contradictions of the new ethics are defined. The role of digital ethics in modern society is outlined. The content and essence of human rights and freedoms are considered through the prism of the concepts of informational culture and digital culture, specifying the role of information and digital rights. The objective necessity of the mechanism of moral regulation of the digital space is proven. The authors conclude that the emergence of new ethics is explained by the need to regulate and organize social processes related to the effect of new technologies in a globalized technological society.

Key words: ethics, morality, information ethics, digital etiquette, moral values, digital culture, applied ethics.

УДК 130.2: 791.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.12>

ДОСВІД ОБРАЗОТВОРЕННЯ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ВИКЛИКАХ ТРАНСМЕДІЙНОСТІ

Оксана Пушонкова

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра філософії та релігієзнавства
бульв. Шевченка, 81, 18031, м. Черкаси, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8390-6806>*

Метою статті є розкриття контекстів культури трансмедіа у процесах конвергенції, визначення особливостей впливу якої на практики образотворення висвітлює специфічні характеристики ідентичності сучасної людини. **Методологія** роботи передбачає використання системного підходу та таких методів як аксіологічний, компаративний, герменевтичний в осмисленні культуротворчого потенціалу образотворення в умовах трансмедіа. **Наукова новизна** полягає в осмисленні особливостей медіаконвергенції у її впливі на процеси уваги та появи нових практик образотворення, ментальною основою яких є ідентичність «людини, яка обирає» у контексті візуальної культури. **Висновки.** Сучасні візуальні дослідження потребують не лише систематизації, а й комплексного підходу у виявленні особливостей нових режимів бачення, що виникають у форматах нової трансмедійної реальності. Актуальними залишаються дослідження впливу медіа на сприймання, саморефлексію і ціннісний вибір сучасної людини. Концепції «розсіяної уваги» стають комплементарними до новітніх досліджень «розширення» медіа. «Розсіяна увага» як основа творчого пошуку, асимптотичного наближення до образу через низку виборів, формує активну оптику, що сприяє самоорганізації візуального мислення. У сучасних візуальних практиках спостерігаємо певне зниження ролі зору, включення різних модальностей сприймання, що відповідають принципам освоєння сучасної трансмедійної реальності, у якій предметом уваги є «межа» і процеси комунікаційної взаємодії. Тенденція коливання між гібридним ускладненням та спрощенням є настановою до координації візуального досвіду у різномірних структурах трансмедіа, практик утворення естетично гармонійного енвайроменту. «Людина, яка обирає» набуває здатності до досягнення часової динаміки архетипів і діахронічних аспектів образотворення. Якщо функцію вибору у первісності обумовлювали міф і ритуал, а в модерні – суспільство споживання, то для людини розвинутих цифрових медіа виникає унікальна можливість будувати власну образну систему. «Людина, яка обирає» має відмовитися від старих схем, ілюзій вибору, обходити маніпулятивні спроби керування увагою. Вихід за межі «примусу» Паноптикону та «спокуси» Синоптикону призведе до розвитку індивідуальної культуротворчості на основі власного відчуття майбутнього.

Ключові слова: архаїка, медіафілософія, трансмедіа, досвід образотворення, візуальне мислення, візуальна практика, режими бачення, ідентичність.

Актуальність теми дослідження. У добу нових можливостей культури споживання людство продовжує освоювати нову медійну реальність та способи опанування різноманітних медіаформ. Дещо радикальна полярність реального і віртуального світів, що є характерною для попередньої моделі медіа, нівелюється. Увагу зосереджено на процесах взаємоперетворення та межових феноменах, що пов'язано з надзвичайним ускладненням середовища, яке отримує назву полімедійного. Сучасна медіакультура виходить за межі механічного тиражування, вона все частіше включає творчі аспекти: нині кожен

має можливість створити власну образну систему та мову комунікації, обрати інтерактивні засоби. Постсучасні поняття «мультимедіа», «кросмедіа», «трансмедіа» мають певні смислові відтінки, проте усі вони позначають процес медіаконвергенції – формування єдиного медіапростору, у якому поступово відбувається «злиття» змісту різних ЗМІ.

Процес розширення медіа не може не позначитись на досвіді образотворення та ідентичності людини першої третини ХХІ століття. Але цей зв'язок можливо прослідкувати лише через звернення до концепцій дослідників з різним парадигматичним досвідом та рівнем освоєння міждисциплінарних контекстів візуальних та культурантропологічних досліджень. Саме це дає можливість звернутись до засад образотворення в історичних контекстах, визначити особливості візуального мислення в умовах тотальної невизначеності, відсутності усталених зразків для наслідування, актуалізації латентних вимірів чуттєвої культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження сучасних процесів образотворення обумовило необхідність звернення до образу як культурної універсалії, особливостей включення його у повсякденні практики та поширення на семантику культури в цілому. Д. Елкінс, М. Баль, Т. Мітчелл, В. Флюссер, С. Холл та ін. дослідники окреслили нові підходи у тлумаченні образу: як культурної репрезентації та соціального конструкту, як автономного феномену. Звернення до метафори «повороту» («iconic turn» (Г. Бем, Дж. Александер), «pictorial turn» (Т. Мітчелл), «visual turn» (Н. Мірзоефф)) дає можливість розглядати сучасні візуальні практики як певну модель досвіду образотворення, рефлексувати зміни у візуальному мисленні людини доби трансмедіа.

Дослідження специфіки сучасних медіа та їх впливу на світосприйняття розкривають свій потенціал через поняття конвергенції культури (Д. Белл), що було поширено на численні медіа-практики (Г. Дженкінс, Ф. Джеймсон). Увагу привертають філософська аналітика «розширення» медіа (М. Маклюен) та механізми утворення та функціонування полімедійної реальності (Д. Міллер, М. Мадіану, А. Хербіг, Ендрю Ф. Херрманн, Адам В. Тім, М. Калка тощо).

Множинність форм медіа призводить до множини різноманітних практик, і це потребує вивчення власне поняття «медіа». Сутнісні підстави образотворення у контексті медіа-археології розкривають Ф. Кітлер, Д. Крері, Р. Дебре, Х. Інніс, Е. Хухтамо, К. Марвін, З. Алфьорова, К. Батаєва, О. Павлова та ін. Індивідуальні візуальні медіа-практики стають предметом вивчення Е. Юнгера, В. Беньяміна, Г. Бьома, Е. Вестона, Г. Чміль, візуальних антропологів Ж. Руша та К. Янга тощо. У розкритті їх культуротворчого потенціалу уваги потребують окремі міждисциплінарні аспекти та ситуації, коли теорія народжується безпосередньо з практики. Ідеї впливу трансмедіа на сприймання та ідентичність, предтечами яких були розвідки Е. Тоффлера та Г. Дженкінса, присутні у концепціях сучасних дослідників візуальних медіаформ, представників онлайн-журналістики (Л. Гітельман, С. Джонсон, М. Кіндер, Г. Хейсс, Д. Лонг, А. Делвиш, Д. Якобс-Хендерсон та ін.) та філософських рефлексій ідентичності (М. Фуко, З. Бауман, Ж. Ліповецький, М. Маффесоллі та ін.)

Метою статті є розкриття контекстів культури трансмедіа у процесах конвергенції, визначення особливостей впливу якої на досвід образотворення висвітлює специфічні характеристики ідентичності сучасної людини.

Виклад основного матеріалу. У численних візуальних та культур-антропологічних дослідженнях розвиток медіа в культурі людства завжди межує з вивченням нових можливостей світосприйняття, комунікації та специфіки ідентичності. Поняття «медіа» є доволі широкою універсалією, дослідження якої медіа-археологи розпочинають з часів появи перших зображень. З цієї точки зору фото- і кінокамера є технічними медіа, що назавжди

змінити природний код світосприйняття людини та започаткували більш потужні процеси конвергенції, або розширення медіа.

Ідея конвергенції культури початково належить Д. Беллу, який розумів її як результат розвитку інтелектуальних технологій, що вплинули на технологічні і соціальні процеси та тотально змінили «соціальний ландшафт» [6]. Термін «полімедіа» виникає у 90-х роках ХХ століття у процесах суттєвих змін комунікаційного середовища. Водночас виникає низка термінів: «кросмедіа», «мультимедіа», «трансмедіа», що свідчить не лише про ускладнення структури комунікації, а й про домінування хаотичних процесів у напрямі розширення та геометричної прогресії. Поняття «мультимедіа» як сполучення медіаформ, у яких присутні різні форми тексту: вербальні і візуальні, статичні і динамічні, виникло ще на початку цифрової доби. Медіаконвергенція у соціальних практиках стає процесом розширення медіа, обумовлює появу тих платформ, які не просто тиражують інформацію, а й змінюють можливості і умови її поширення, вдосконалюють пошук аудиторії, способи трансляції через нові цифрові носії. Цей процес носить характер поступового освоєння різних медіа з поглибленням інтерактивності та ефектів присутності. Поняття «кросмедіа» та «трансмедіа» розкривають вже саму динаміку розширення, яку ми прослідковуємо у процесах медіакомунікації.

Трансмедіа вирівнює процеси сприймання, коли одночасно використовується текстова, графічна, аудіо- та відео-інформація, тобто виникає нова референтність, яка розкриває свій потенціал «одночасно з кількома реальностями різного типу та різних рівнів» [1, с. 225]. Візуальне сприймання такої реальності позбавлене будь-яких обмежень. М. Мадіану і Д. Міллер розглядають безліч форм медіа і нові комунікаційні взаємодії як результат «вибуху комунікативних можливостей» [12, с. 1], що надають нові медіа. Повне занурення у медіареальність формує людину, яка змушена себе визначати самостійно, брати на себе відповідальність за власний вибір у творенні комунікаційного простору та його візуально-естетичних характеристик. Це потребує звернення до досвіду образотворення, адже нове сприймання в сучасних динамічних процесах не є канонічно усталеним та чітко визначеним. «Розсіяна увага», як результат «розчинення» у численних медіа, стає основою практик «блокового», «короткозорого» сприймання у форматах «блїп-культури» та «заппінгу», набутого у строкатих медіа досвіду «акваріумної рибки», яка принципово нездатна довго утримувати увагу.

В освоєнні нових медіа досвід людини є схожим з першими практиками людства в освоєнні простору. У проєкції на культуру в цілому – це досвід первісної людини або дитини до трьох років, коли процеси самоусвідомлення лише формуються. Звернемось до ідей футуролога Е. Тоффлера, який у книзі «Третя хвиля» дав влучне визначення цього процесу на момент зародження першої хвилі – «перепакуння простору». Наші предки вели «екстенсивне» існування в плані простору» [4, с. 98], і лише згодом прийшли до ідеї осілості як «радикальної переміни ландшафту» [4, с. 99]. Завдяки важливим характеристикам архаїчного мислення (дифузність, мінливість уваги, мімікрійність тощо) людина освоювала абсолютно непередбачуваний світ, а багате на стимули середовище виступало основою творчих практик.

Первісне мислення позбавлене раціональної зосередженості й фокусу уваги, який задається ціннісними стандартами культури. У проєкції на сучасну медійну культуру можна сказати, що уваги потребують самі процеси уваги, її якісні характеристики, вплив на візуальні практики. Л. Леві-Брюля часто критикували за те, що він принципово не редукував первісне мислення до сучасного і через закон партиципації стверджував наявність «дологічного», виключно контекстуального мислення, що формується через «живі»

енвайронменти та афекти [3]. Візуальна усталеність тут є відносною, адже один і той же предмет можна бачити по-різному внаслідок того, що його може бути включено у різні форми взаємодії і комунікації. Відтак, роль зору тут знижується до мінімуму. Особливо в ситуаціях наближення і злиття, відсутності дистанції для погляду.

За В. Беньяміном у нових технічних медіа природна дистанція зникає. Це змінює картину світу і режими бачення як «пристрасне намагання «наблизити» до себе речі» [7], дозволяє здолати недоступність ауратичного об'єкта, який завжди сприймається на відстані.

Суперечність між оптичним і тактильним, а потім їх жорстке протистояння, розхиляють усталені режими бачення, у яких зникають полярності. Бачення стає процесуальним, розкриває виникнення і становлення образних систем, коли «розважальне розслаблює мистецтво непомітно перевіряє, якою є здатність рішення нових задач сприймання» [7]. В. Беньямін описує це як «розслаблений стан», в якому є оперття на тактильне сприймання, і в зламні епохи саме воно стає основою формування нового досвіду. Відповідно, з усіх мистецтв – кіно – він називає «прямим інструментом тренування розсіяного сприймання», адже «картина оператора розчленована на множину фрагментів, які потім об'єднуються за новим законом» [7]. Це систематичне «розосередження уваги» стає основою візуального мислення у XX– на початку XXI століття.

Як це впливає на ідентичність? Протягом XX століття ми спостерігаємо, як ідентичність людини поступово втрачає усталені координати («фланер» В. Беньяміна, «однотипна людина» Г. Маркузе, «людина-локатор» Д. Рісмента, «конформна людина» Е. Фромма, «людина-турист» З. Баумана та Е. Тоффлера, «дрейфуюча ідентичність» Гі де Бора тощо). Мімікрійні процеси зачіпають майже усі сфери буття людини. Саме тому певною формою усталеності стає повторення, яке є основою збереження старої і утворення нової традиції. Але чи формується надскладними медіа нова традиція?

В. Беньямін попереджав, що з розвитком технологій долається «унікальність будь-якої даності через прийняття її репродукції» [7]. Про подібний досвід у контексті маскульту згадує також Ф. Джеймісон. Він робить висновок, що розфокусування зору виникає внаслідок відсутності усталеного об'єкта, а «повторення ефективно випаровує першопочатковий об'єкт» [9, с. 26]. Автор вбачає у цьому регресію як художника, так і «атомізованої» або «серійної» публіки [9, с. 25]. У світі цих симуляцій-повторень уможливорюються маніпуляції з увагою людини, адже «механізми відволікання уваги і деградації поза сумнівом діють в масовій культурі і ЗМІ» [9, с. 34]. Навмисне переключення уваги та «промивання мозку» стає основою для «хибної свідомості» і штучної ідентичності. Проте опір технологіям «відволікання уваги» можливий як «трансформаційна робота над соціальними і політичними тривогами» [9, с. 34], яку автор розглядає на прикладі мистецтва кіно, спираючись на психоаналітичну концепцію травми. В кіносюжетах, в яких так або інакше мерехтить історичний контекст, відтворюється візуальний досвід і колективність теперішнього. За Ф. Джеймісоном, вона є опором маскульту і присутня в кіноархетипах. Увага до колективного досвіду (народної культури або маргінальної) створює умови достовірності ідентифікації, яка втрачає поверхневий характер і тенденцію до мімікрійного розчинення. Це повернення здатності керувати власною увагою на основі розширення смислових контекстів, включення роботи мислення і пам'яті, вміння працювати з «наскрізними» образами, які транслуються крізь історію за діахронічним принципом. Повторення тут виступає як реінтерпретація одного й того ж образу в історичному часі та передбачає більш складну структуру сприймання.

Проте у первісних практиках, проєкції яких присутні у сучасній медіаконвергенції, людина вчиться лише накопичувати образи. При цьому обсяг пам'яті у первісності,

за Е. Тоффлером, був необмежений, адже носієм пам'яті була сама людина. Суспільна пам'ять «постійно освіжалася, розбуркувалася, збагачувалася та щось втрачала, вона була активною і динамічною. У найбільш буквальному значенні вона була живою» [4, с. 159]. У зв'язку зі стрибком в інфосферу пам'ять стає знов «екстенсивною і активною» [4, с. 160], адже комп'ютер створює нові умови для культурного синтезу, що є своєрідним засобом «відновлення розбитої на уламки культури» [4, с. 158].

Дослідник-футуролог мріє про розумове середовище, яке здатне змінювати роботу нашого мозку в напрямі творчої реалізації. Він вважає, що співучасть дає можливість створювати кожному свій унікальний контент і проявляти творчість на платформах, де кожен є режисером, оператором і актором. Проте це не завжди так. Доба широкомовного телебачення залишилася у минулому. Новини тепер завжди у доступі, є можливим їх перегляд у будь-який час, повторний перегляд, швидкий перегляд – ці практики споживання нівелюють уважне читання. Посилюється естетично розважальний аспект. Обсяг візуального архіву, що невинно збільшується у геометричній прогресії, обумовлює «необхідність прискорення переглядання у багатофокусному полі бачення» [1, с. 183]. У зв'язку з цим збільшується щільність образів та їх візуальна інтенсивність. З одного боку, можливість переглядання створює ілюзію «всебачення» й прозорості Інтернету, з іншого – візуальне стає непроникним для погляду, частково видимим внаслідок швидкого «перелистування» та змін енвайроментів. «Кліпове мислення» (Е. Тоффлер), «заппінг», що поєднує споглядання і переглядання (Гі Де Бор) стають практиками компонування первинних елементів або фрагментів екранного середовища, при цьому це відбувається пасивно, внаслідок чого формується поверхнева форма сприймання, «ковзання поверхнею», ігнорування.

В дослідженнях сучасної онлайн-журналістики присутні ідеї розвитку нових колективних медійних практик. Мультимедійний сторітеллінг доповнюється трансмедійним сторітеллінгом (transmedia storytelling), з'являються нові форми виробництва медіаконтенту, у якому має місце культура співучасті (participatory culture). Г. Дженкінс у своїй концепції культурної конвергенції (2006) позначає цю нову ситуацію як «свого роду культурний зсув, що передбачає активне залучення споживачів у пошук нової інформації» [11, с. 29]. В зв'язку з її невинним поширенням ніхто не здатний знати усе, кожен знає лише певну частину, але «ми можемо ділитися фрагментами наших знань, поєднувати наші ресурси і спільно використовувати наші здібності» [11, с. 30]. Такого роду колективний інтелект «можна розглядати як альтернативне джерело медіаенергії» [4, с. 30].

Особливий інтерес викликають міркування філософа стосовно змін у сприйнятті від Телебачення до Інтернету (2013) [10]. Трансмедійний простір постреальності та гіперральності є динамічним і активним, виступає як комунікаційне поле, яке вкрай перенасичене образами. Якщо в добу Телебачення йшлося про «прилипливе» сприймання, то зараз як про «таке, що розтікається» [10]. A Spreadable Media (поширювані медіа) – це спроба охопити думкою процеси у сучасному просторі медіа, зокрема «прилипливості» і «розтікання» контенту, що потребує вивчення процесів уваги людини, умов зосередження на певній інформації та умов переключення на інші джерела. Актуальними стають питання способів її розповсюдження, що носить часто непередбачуваний характер. Приклади форм онлайн-активізму та новітніх мистецьких практик ілюструють зміни, які потребують культурфілософської оцінки. Як можна контролювати поширення медіа? «Прилипливість» як основа широкомовного телебачення певною мірою контролювалася, адже було забезпечено обмежений кількістю каналів діапазон для вибору. Модель «розтікання» і «поширення» Г. Дженкінс розглядає з точки зору нових бізнес моделей і функціонування транснаціональних потоків. Сучасні трансмедійні патерни образів сприймаються як складні візуальні

синкрети та гібридизовані образи. Джерелами гібридизації є «поєднання двох (або кількох) патернів бачення, а відтак – «зразків» майбутніх образних структур в пошуках «новітньої ілюзорності» зображення» [1, с. 166]. Проте ідеї спрощення і тяжіння до «хорошого гешталту», є конструктивними у створенні умов для абсолютно нової творчості, в основі якої – активність візуального мислення.

Отже, у добу Інтернету виникають візуальні системи нового типу, які руйнують класичні форми сприймання внаслідок невпинного помноження образів, але й також встановлюють новий гармонійно узгоджений порядок глядацького сприймання. Сприяти його самоорганізації може лише активна оптика, розвинуте візуальне мислення. Новітні візуальні системи актуалізують видимість, у якій через систему «візуальних натяків» та асоціації асимптотично відбувається наближення до більш усталеного образу. Приміром, це вибір з численних репродукцій образу однієї найкращої.

Увага має ознаку – зосередження, фокусування. Але увага як процес стає процесом пошуком образу. І ця стратегія є дієвою у формуванні власної системи образів на основі інтуїтивно-творчого вибору. Якщо порівнювати моделі сприймання доби телекомунікації і Інтернет-практик, то перша відповідає «примусу» Паноптикону, а друга – «спокуси» Синоптикону. Паноптикон (І. Бентам, М. Фуко) змушує поставити у залежність фіксований погляд. У невпинному поширенні контенту присутня принципово більша свобода вибору. Ілюзія цього вибору здавалася б є очевидною і можливо наша увага скеровується на більш тонкому рівні медійної спокуси. Проте Синоптикон (Т. Матісен, З. Бауман) генерує також можливість усвідомленого вибору, на відміну від прихованого «примусу» Паноптикона.

Відтак, вперше створюється корпоративна онлайн-культура, в якій формуються нові стандарти сприймання і вибору. «Розсіяне сприймання» як асимптотична стратегія наближення до образу є формулою творчої свободи, з якої народжується вибір (коли з великої кількості варіантів ми обираємо найкращий). Не лише логіка і інтерпретація, а емоційне переживання простору присутності є основою вибору та його екзистенційних вимірів. Це стає основою нового типу ідентичності – «людина, яка обирає».

Цей концепт використав у праці «Плинна сучасність» (2000) З. Бауман. Він розуміє мінливість культури не просто як перехід на наступний щабель розвитку, а як абсолютно новий і незнайомий нам світ, який виникає перед нами окремими фрагментами. Філософ розкриває сутність «людини, яка обирає» як своєрідну мімікрію до мінливої реальності, як продукт культури бажань і суспільства споживання. З. Бауман впевнений, що діяльність людини у глобалізованому світі сформована на кшталт покупки товарів, тому у параграфі «Вільний купувати чи так здається» він схиляється до відповіді «здається», адже немає свободи вибору без поставки товарів. Споживацький вибір тепер став цінністю сам по собі, заохочується бажання, а не його задоволення». З. Бауман наголошує на складності нового універсуму, що організовано за непередбаченими колізіями «ефекту метелика». Він пов'язує бажане виключно з культурою Синоптикона, зі «спокусами» телеекрану, який транслює образи бажаного життя. Ідентичність також стає своєрідним товаром, який можна обрати та поміняти. Ідентичності сучасної людини внутрішньо нефіксовані і мінливі, тому важливою стає «здатність «розбиратися» в супермаркеті ідентичностей» [5, с. 83]. Тут можна обирати ідентичність і триматися за неї скільки завгодно, «це стає королівським шляхом до здійснення фантазій ідентичності» [5, с. 83]. «Людина, яка обирає» за З. Бауманом прагне відчути хоча б на мить щастя свободи вибору, але пов'язується він зі споживацьким типом свідомості. В свободі самоідентифікації філософ вбачає загрозливу силу, яка може спричинити «жорстку конкуренцію, а не уніфікацію умов життя людей для розвитку співпраці і солідарності» [5, с. 90].

В трансмедійній реальності людина опиняється усередині величезного енвайроменту, в якому стає можливим вибір, як екзистенційна практика свободи, якою людина вчиться користуватися в абсолютно нових умовах. У розумінні З. Баумана йдеться скоріш про ілюзію вибору. Його уявлення про «людину, що обирає» має більшу схожість з «соціальним характером» Е. Фромма та його концепцією конформістської людини. Проте зауважимо, що таке тлумачення ідентичності було характерним для середини ХХ століття, часу протестних контр-культур, коли людина, будучи позбавлена вибору, мала задовольнятися лише його сурогатами у контексті маскульту. У процесах плинної сучасності ми маємо справу з різномірними процесами й вчимося обирати за принципами освоєння нового світу (як це роблять діти), або ми залишаємось у парадигмі обтяжених репрезентаціями практик, коли локус контролю вибору переважно знаходиться ззовні.

Здатність вибору невпинно апробується у надскладних медійних формах. Ще у первісному образотворенні бачимо дві тенденції – до спрощення і ускладнення. З цими практиками пов'язана «твіттеризація медіа» [13], комунікаційна «кліповість», що наголошує на складності гібридизованих об'єктів і презентації динамічного процесу їх змін. Трансмедійні сторітеллінги та лонгріди у термінах сучасної онлайн-журналістики (С. Джекобсон, Дж. Маріно, Т. Воган, Д. Доулінг та ін.), започатковують нові традиції. Лонгвід, як гібридизована форма, може включати фото- і відеоматеріали, аудіо-цитати, текстові посилання, які відтворюють ефект присутності через включення різних медіа. Лонгвід поєднує синхронію і діахронію, образ і його історію, його можна оформити в серії і через це пропонувати до осмислення складні наскрізні ідеї і концепти. Ці тексти не є хаотичними, їм притаманна внутрішня логіка. Вони не мають ієрархії і є нелінійними, лабіринтоподібними структурами.

Ідея трансмедіа – це не просто розширення систем, а поєднання різних за способом подачі інформації медіа, які мають створити своєрідний енвайромент. Звісно, не будь-яке поєднання медіа є трансмедіа. Важливим є доповнення і розширення, мета яких – утримати увагу, поглибити сприймання. Сьогодні трансмедіа поєднує онлайн і офлайн режими, набуваючи певної тотальності і «всюдисущості». Це створює нову настанову в дослідженнях масових культурних феноменів.

Так, сучасні франшизи виходять далеко за межі таких медіа як книги, комікси, книги, театр, кіно, живопис, іграшки, сувенірна продукція, реклама, впроваджують медіа-образи у реальне життя, повсякденність і мистецтво. Це обумовлює ефект фасцинації, присутності образу в гібридизованих енвайроментах. Проте викликають зацікавлення не самі локальні образи, а їх функціонування «на межі», зв'язки між персонажами, їх перебування в різних медіа-ситуаціях, куди вони можуть бути переміщені уявою автора у лабіринтах-сценаріях. Так, персонаж Шерлока Холмса у сучасному кіно і серіалах діє у різних історичних і смислових контекстах, в яких допускається навіть зміна статі персонажа. Різні історичні умови для відтворення образів, тим не менш, не «розчинюють» базові ознаки героя, зберігаючи його суто архетипічні риси, окреслені першоджерелом А. Конан-Дойла. Ще один приклад. Образ Дракули Б. Стокера пройшов через численні екранізації, будучи включеним у процес образної трансформації в різних історичних і національних контекстах. Так, ще у німому кіно він резонує з образами Голема («Голем»), Носферато («Носферато»), Чезаре («Кабінет доктора Калігарі») тощо. Вивчення цих наскрізних мотивів і паралелей свідчить про розвиток візуального аналогового мислення, як асимптотичного наближення через різноманітні реінтерпретації втілення зла до архетипу страшного монстра, здатного захопити світ, індукувати його злом і знищити. Не випадково, поява цих образів вважалася багатьма кінокритиками колективною інтуїцією вселенського зла в обличчі фашизму та тотальної загрози для людства.

Частина візуального поля сучасної культури сповнена образами, які вирізняє принципова новизна. Готовий візуальний образ, як симулякр («образ без подоби»), який є по суті псевдообразом, набуває достовірності внаслідок своєї технологічності і він існує лише у презентизмі теперішнього. При цьому можуть виникати візуальні аналогії не стільки з минулим, скільки з майбутнім. З тим, що може з'явитися за певних умов. Цей діакронний принцип у практиках образотворення включає категорію часу в умовах «кризи майбутнього». Так, ідея часового розгортання архетипу у К. Юнга і С. Кримського відкриває невідоме. Останній визначав архетипи як «культуру попереду нас» [2, с. 305], маючи на увазі механізм проєкції архетипу не лише у минуле, а й у майбутнє.

Нова трансмедійна реальність потребує для свого первинного освоєння незаангажованого історією візуального мислення, проте знання історії дає можливості орієнтації в потоках інформації та вибору ступеню заглиблення для «людини, що обирає».

Амбівалентність і суперечності вибору в нових медіакомунікаціях стають предметом соціальної антропології М. Мадіану і Д. Міллера. Вони спробували дослідити особливості медійної комунікації матерів і дітей з Філіппін у просторі ментально чужої лондонської культури, щоб виявити характер опосередкованості медіакомунікацій людськими відносинами і цінностями. Адже вибір в цій умовній ситуації не залежить від характеристик самих медіа, а виключно від цінностей відносин і самої комунікативної ситуації. Емоційні резонанси, які виникли в цих ситуаціях, ще раз демонструють нові можливості олюднення медіапросторів у виборах, які вибудовують суб'єктивність людини. М. Калка звертає увагу на залежність уявлення людини про себе від технологічних інструментів, які дають можливість апробувати різні форми авторства у медійних проєктах, що орієнтовано на певну аудиторію. Саме тут ідентичність виступає «фрагментарно і цілісно водночас», адже ці авторські локації є «лише складовими частинами цілого, яким є наше Я» [8, с. 25]. Дослідниці зауважує, що форми авторства постійно змінюють свою форму, тобто оновлюються, а відтак, людина обирає практики на основі постійної переоцінки оригінальності думок, почуттів, естетичних уподобань. Варто додати, що цей процес може носити як імпульсивний характер, так і тривалий. Відомо, що меми, як фольклорна форма, розповсюджуються виключно за емоційним резонансом на певних «сплесках» уваги.

Як тенденцію розвитку процесів уваги від умовного «нуля» спостерігаємо утривалення коротких форм (коміксів, мемів, гіфок) на більш тривалі. Нові форми не є окремими фрагментами та візуальними коментарями, вони вже виступають як розгалужені сценарії (наприклад, лонгріди та сторітеллінги, відео ТікТок тощо). Інше питання у змістовній якості цієї продукції. Проте це символічне повернення практики творення індивідуальної історії, інтерес до повторення як низки різноманітних реінтерпретацій, до діакронних образів, що проходять крізь історію. Більш «продумані» проєкти свідчать про намагання утримати увагу саме за рахунок системності і глибини. Вони не пропонують «готову форму», а стають основою ідентифікаційного пошуку і творчості, презентують перманентні стани медіаформ та їх взаємодії, у яких людина розгортає своє Я, що триває у часі. Таке авторське проєктування відбувається на основі усвідомленого вибору. Саме вивчення практик стає дієвим у формуванні теорії і нової мови опису цього досвіду. Ці нові форми візуальної творчості часто є колективними, вони є комунікативними за своєю природою.

Соціальна й культурна активність окремої людини стає можливою в просторі співучасті та співпричетності. Доцільним є вивчення ідеї партиципації в контексті сучасного соціуму – як ідеї переходу від споживання до виробництва, до практик самостійного творення культурних смислів (Г. Дженкінс). Подальшого дослідження потребують стратегії

колективного відтворення сакральних образів та образотворення як результату колективної синергії.

Висновки. Сучасні візуальні дослідження потребують не лише систематизації, а й комплексного підходу у виявленні особливостей нових режимів бачення, що виникають у форматах нової трансмедійної реальності.

Увага стає предметом дослідження у контексті візуальних досліджень, адже сьогодні людині все важче її утримувати. З «прилипливого» сприймання телеглядача, суб'єкта сприймання недалекого минулого, відбувся перехід до «розширення медіа» та втрати «фокусу», що призвело до «розтікання сприймання».

Концепції «розсіяної уваги» стають комплементарними до новітніх досліджень «розширення» медіа у процесах медіаконвергенції. Вони резонують також з розвідками ідентичності, головною вимогою до невизначеності, мімікрійності і мінливості якої стає спроможність до вибору.

Якщо функцію вибору у первісності обумовлювали міф і ритуал, а в модерні – суспільство споживання, то для людини розвинутих цифрових медіа виникає унікальна можливість свободи у величезному енвайроменті трансмедіа. «Людина, яка обирає» має відмовитися від старих схем, ілюзій вибору, обходити маніпулятивні спроби керування увагою. Вихід за межі «примусу» Паноптикону та «спокуси» Синоптикону призведе до непередбачуваних колізій розвитку культуротворчості, позбавленої схематизму та здатної творити світ на основі власного відчуття майбутнього.

«Розсіяна увага» як основа творчого пошуку, асимптотичного наближення до образу через низку виборів, формує активну оптику, що сприяє самоорганізації візуального мислення. У сучасних візуальних практиках спостерігаємо певне зниження ролі зору, невпинні зміни «фокусу», включення різних модальностей сприймання, що відповідають принципам освоєння сучасної трансмедійної реальності, у якій предметом уваги є «межа» і процеси комунікаційної взаємодії. Тенденція «коливання» між гібридним ускладненням та спрощенням є настановою до координації візуального досвіду у різнорівневих структурах трансмедіа, практик утворення естетично гармонійного енвайроменту.

Дослідження архаїчних аспектів людського досвіду пояснює новітні режими бачення, які відтворюються на основі несвідомої аналогії з архетипами та їх часовою динамікою, актуалізують діахронні аспекти образотворення. «Людина, яка обирає» в енвайроментах цифрових медіа здобуває право будувати власну образну систему.

Візуальні практики на основі усвідомленого вибору дають можливість створення авторських проєктів та образів ідентичності, що тривають у часі, виступають у трансмедійній реальності окремими гранями творчої особистості. Це дає можливість уникнути «ножиць» «примусу» і «спокуси», від «готових блоків» образних систем перейти до авторської практики, як можливості гармонійного вирішення суперечностей різноструктурних утворень. Увага до первинних рівнів становлення візуального сприймання дає можливість розглядати образ у різних моментах образотворення.

Література:

1. Алфьорова З. Межі видимого. Становлення візуального мистецтва [Текст]: монографія. Харківська держ. академія культури. Х.: [б.в.], 2008. 268 с.
2. Кримський С. Під сигнатурою Софії. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
3. Суріна Г. Поняття «партиципація»: генеза і актуальність. Вісник Дніпропетровського університету. 2017. № 1. [Електронний ресурс] Режим доступу: <file:///D:/download/865-%23%23default.genres.article%23%23-2134-1-10-20171128.pdf>

4. Тоффлер Е. Третья Хвиля. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
5. Bauman Zygmunt. Liquid Modernity. Cambridge: Polity, 2000. 232 p.
6. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. N.Y.: Basic Books, 1973. 507 c.
7. Benjamin W., Zohn H. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction: An Influential Essay of Cultural Criticism. Research Triangle, NC. Lulu Press, Inc. 2018. 38 p.
8. Beyond New Media: Discourse and Critique in a Polymediated Age. Edited by Art Herbig; Andrew F. Hermann and Adam W. Tyma. London. Lexington Books, 2016. 226 c.
9. Jameson Fredric. Signatures of the Visible. With an introduction by the author. New York and London: Routledge. 1992. 357 c.
10. Jenkins H., Ford S., Green J. Spreadable media: Creating value and meaning in a networked culture. NY: New York University Press, 2013. 352 p.
11. Jenkins, Henry. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York: New York University Press. 2006. p. 308.
12. Miller D., Madianou M. Migration and New Media: Transnational Families and Polymedia. London: Routledge. New York: Routledge, 2011. 175 p.
13. Revers M. The augmented news beat: special structuring in a Twiterrized news ecosystem // Media, culture & society. 2015. 37(1), P. 3–18. DOI: 10.1177/0163443714549085.

IMAGE CREATION EXPERIENCE AND IDENTITY IN THE CHALLENGES OF TRANSMEDIALITY

Oksana Pushonkova

*Bogdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Philosophy and Religious Studies
Taras Shevchenko Boulev., 81, 18031, Cherkasy, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8390-6806>*

The purpose of the article is to reveal the contexts of transmedia culture in the processes of convergence, to determine the specifics of its impact on image creation practices, which highlights the specific characteristics of the identity of a modern person. **The methodology** of the work involves the use of a systemic approach and such methods as axiological, comparative, and hermeneutic, in understanding the cultural potential of image creation in transmedia conditions. **Scientific novelty** consists in understanding the features of media convergence in its impact on attention processes and the emergence of new image creation practices, the mental basis of which is the identity of the «person who chooses» in the context of visual culture.

Conclusions. Modern visual research requires not only systematization, but also a complex approach in identifying the features of new modes of vision that arise in the formats of the new transmedia reality. Studies of the influence of the media on perception, self-reflection and value choices of modern person remain relevant. Concepts of «distracted attention» become complementary to the latest studies of «augmenting» media. «Distracted attention» as the basis of creative search, asymptotic approach to the image through a series of choices, forms active optics, which contributes to the self-organization of visual thinking. In modern visual practices, we observe a certain decrease in the role of sight, the inclusion of different modalities of perception, which correspond to the principles of mastering modern transmedia reality, in which the object of attention is the «border» and the processes of communication interaction. The tendency to oscillate between hybrid complication and simplification is a guide to the coordination of visual experience in multi-level structures of transmedia, practices of creating an aesthetically harmonious environment. «The person who chooses» acquires the ability to understand the temporal dynamics of archetypes and diachronic aspects of image creation. If the function of choice in primitive times was determined by myth and ritual, and in

modern times by consumer society, then a person with advanced digital media has a unique opportunity to build his own visual system. «A person who chooses» must abandon old schemes, illusions of choice, bypass manipulative attempts to control attention. Going beyond the «compulsion» of the Panopticon and the «temptation» of the Synopticon will lead to the development of individual cultural creativity based on one's own sense of the future.

Key words: archaic, media philosophy, transmedia, image creation experience, visual thinking, visual practice, vision modes, identity.

УДК 378.004.946.06

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.13>

ОСВІТНЯ МОБІЛЬНІСТЬ В ЕКСТРИМАЛЬНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

Наталія Радіонова

*Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, кафедра філософії
вул. Валентинівська, 2, 61168, Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>*

Людмила Швидун

*Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»,
Дніпропетровської обласної ради», кафедра дошкільної та початкової освіти
вул. Володимира Антоновича, 70, 49006, Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>*

Стаття присвячена проблемам збереження популяції української молоді за лаштунками європейських освітніх студій в екстремальних життєвих ситуаціях, зокрема, в умовах повномасштабної війни, визначенню викликів, які несе освітня мобільність воєнного часу та з'ясуванню шляхів їх мінімізації або зведенню до нуля, розкриттю взаємозв'язку феномену освітньої мобільності, її актуальності та важливості для збереження національної системи освіти.

Дослідження феномену освітньої мобільності в екстремальних життєвих ситуаціях приводять до пошуку відповідей на запитання щодо можливості існування освітньої мобільності, характеру та особливостей її протікання у воєнний час. Феномен мобільності набуває нового прочитання, оновлення змісту і структури в умовах війни, спонукає до пошуку нових мобільних стратегій.

Відзначається, що національна освіта за допомогою інструментів правового забезпечення нових освітніх реалій та широкому впровадженню цифрових технологій розширила межі фізичних освітніх установ, дистанційне навчання та похідна від нього освітня мобільність створили умови для збереження та розвитку української освіти в умовах війни.

В статті припускається, що мотивація є вагомим чинником, який лежить в основі певної дії людини, і, формування якої відбувається, насамперед, через цінності, що сповідує людина. Саме тому аксіологічний підхід як методологічна база дослідження проблем мобільності воєнного часу дозволяє характеризувати освітню мобільність, визначати її специфічні риси тощо.

Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях не завжди є мобільністю справжньою, вона може мати фальшивий характер. Тому при вивченні освітньої мобільності кризової ситуації необхідно досліджувати її мобільний або немобільний аспекти.

Освітня мобільність в умовах війни, маючи вимушений характер, активізувалася та прискорила, змінилася та розширилася категорія її учасників, увага акцентується на віртуальній освітній мобільності, яка дає можливість отримувати освіту за українськими стандартами, знаходячись як за межами України, так і на тимчасово окупованих територіях тощо. Тому освітня мобільність воєнного часу – це особливий різновид освітньої мобільності екстремальної ситуації, який корелює з іншими видами мобільності, зокрема, просторовою, соціокультурною мобільністю, залежить від метабіотреб особистості, а також певних зовнішніх чинників.

Ключові слова: національна освіта, освітня мобільність, повномасштабна війна, екстремальна життєва ситуація, дистанційне навчання, місія освіти, аксіологічний підхід.

Постановка проблеми. Сучасна соціальна реальність, в якій перебуває кожен українець, задає нові вектори та диктує абсолютні імперативи, які досить часто гіперболізують

у ЗМІ, вони є ключовими в промовах президента, до яких постійно апелюють політики та суспільні діячі. Ці імперативи знаходять своє словесне втілення в гаслах на кшталт: «війна до останнього українця», яке, відразу зауважимо, не є фактичною вимогою, а радше є метафоричною конструкцією. Такого роду абсолютний імператив є звичайним морально-етичним наказом, вимогою мобілізуватись, забезпечити підтримку нашим військовим, які зі зброєю захищають нашу країну. У кожного, навіть якщо ми не беремо участь у воєнних діях на полі бою, є не менш запеклими битви чи то на економічному, духовному чи екзистенційному фронті. Ми повинні битися за життєстверджувальну ідеологію та світогляд, відстоювати свою державу на інформаційному фронті.

В одному із вечірніх звернень президент наголосив, що патріот – це той, хто б'ється з ворогом за свою землю і той, хто допомагає грошима, створюючи робочі місця, роблячи пожертвування, і той, хто прикладає зусилля, щоб втримати країну на інтелектуальних рейках.

В такий непростий воєнний час відбувається консолідація українського народу, насамперед, під жовто-блакитним прапором свободи, адже ще з давніх часів «...українською традицією є – свобода як воля, воля від зовнішнього диктату, а то й ворогів. І воля «для» – як реалізація власного світобачення, власної стратегії... Українське розуміння та відчуття свободи, свободи як волі не втратило своєї значущості й нині» [1, с. 137]. Серед основних архетипів української людини, які активізувалися у надсучасній екстремальній ситуації – війни рф проти України, це, насамперед, войовничість/миролюбство, ворожість/лагідність, ненависть/любов. Саме їх дуальність має плідний потенціал у ствердженні незламності духу українського народу, створює широку палітру у формуванні культури свободи. Культура свободи є найвищим компонентом культури миру, яка демонструє різні форми миролюбства через справедливість, моральність, відповідальність, а «освіта ... постає як практика свободи, яка розуміється як неодмінна умова процесу становлення особистості» [2, с. 50].

З самих давніх часів, коли освіта робила лише перші кроки у самоствердженні своїх інституційних форм, принцип відповідальності в його різноманітних інваріантах, був пріоритетним як в ситуації екзистенційної зустрічі вчителя з учнями, так і в функціонуванні освітніх структур.

В умовах повномасштабної війни, яка з боку рф ведеться з повним нехтуваннями основ міжнародного гуманітарного права війни, мішенями ворожих обстрілів часто стають заклади освіти. Саме тому, перед освітянами постало найвідповідальніше завдання – захистити майбутнє нашої країни. Одним із пріоритетних завдань є активізація освітньої мобільності учнівської та студентської молоді як в межах країни, так і за її кордонами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Проблема освітньої мобільності не є новою, освіта була екстериторіальною ще за часів Античності, але в сучасних українських реаліях відбулися зміни акцентів з гносеологічного на онтологічний та навіть на екзистенційний. Освітня подорож з планованого освітнього проекту підвищення кваліфікації, перетворилася на втечу від війни та вимушену адаптацію до іншого освітнього простору. Одне із основних завдань, що постає перед освітянами, як зберегти власну популяцію молоді, не загубити її за лаштунками європейських освітніх студій, що зробити для того, щоб освітня мобільність не перетворилася на освітню еміграцію.

Певні нароби в осмисленні проблем екстремальних життєвих ситуацій представлені в працях А. Єрмоленка, В. Шинкарук, В. Климчука, О. Білого, С. Пролєєва, Р. Кобця, Т. Гардашук, В. Козловського, О. Єременка, М. Сунгуровського, Ю. Лободи, О. Шевченка, Є. Головахи, О. Куценко, М. Поповича, Н. Радіонової та інших. Ми зробимо спробу

проаналізувати проблеми збереження освіти в умовах повномасштабної війни в Україні, відстежити роль та значення освітньої мобільності для вирішення безпекових питань учасників освітнього процесу.

Формулювання мети статті. Війна – це завжди виклик, «екстремальна ситуація», «явище і процес неочікуваного характеру», криза, а будь-яка кризова ситуація приносить не лише випробування, але й надає певні імпульси для розвитку людини. Анексія Криму, тероризм, повномасштабна війна змінили побутову практику життя, внесли корективи в економіку країни, її культуру, суспільну психологію, освіту. Місія освіти сьогодні потребує суспільно-політичного, морально-етичного посилення із залученням сучасних медійних технологій. **Робота освітніх закладів в умовах воєнного стану вимагає непростих і системних освітніх рішень, швидкої реакції на події, що змінюються, і, звісно, підтримки різних ланок освітньої галузі.** Феномен мобільності набуває нового прочитання, оновлення змісту і структури в умовах війни, спонукає до пошуку нових мобільних стратегій. Тому **метою статті є розкриття взаємозв'язку феномену освітньої мобільності з питаннями збереження національної освіти в умовах повномасштабної війни, доведення актуальності та важливості освітньої мобільності для пошуку відповідей на загрози воєнного часу.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські педагоги та національна освітня галузь, незважаючи на надзвичайно складну ситуацію в країні, змогли швидко зрозуміти виклики та реалії воєнного часу, знайти шляхи їх подолання. Маючи досвід дистанційного навчання та викладання в умовах коронавірусної інфекції, національна освіта швидко розширила межі фізичних освітніх установ за допомогою цифрових технологій.

Дистанційне навчання поряд з проблемними питаннями має «багато переваг, таких як гнучкість, модульність, паралельність, масовість та ексклюзивність. Цей вид навчання є економічним та технологічним. Більш того, дистанційне навчання забезпечує реалізацію принципів соціальної рівності в отриманні освіти (незалежно від місця проживання і стану здоров'я) та інтернаціоналізму (можливість отримувати освіту за кордоном, не залишаючи власної країни)» [3, с. 32], в нашому випадку – навпаки: здобувати вітчизняну освіту, перебуваючи за межами України, а також отримувати освіту за українськими стандартами, знаходячись на тимчасово окупованих територіях. Тому дистанційне навчання та похідна від нього освітня мобільність сьогодні є, безумовно, дієвою альтернативою для збереження та розвитку української освіти в умовах війни. В цей період кут нахилу змістився в сторону, власне, віртуальної освітньої мобільності. Педагоги, батьки та здобувачі освіти різного рівня можуть використовувати електронні ресурси: Всеукраїнська школа онлайн, регіональні платформи, ресурси закладів освіти, у тому числі приватних, ютуб-канали тощо. Здобувачі вищої освіти в рамках внутрішньої освітньої мобільності можуть продовжувати навчання в обраному закладі освіти на відповідному факультеті, спеціальності за відповідною освітньою програмою.

Інструментами правового забезпечення нових освітніх реалій на державному рівні стали ряд важливих документів. Зокрема, законом України від 05.03.2022 № 7133 «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» врегульовано державні гарантії здобувачам освіти, освітянам, науковцям, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) вимушені були змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від їхнього поточного місця проживання (перебування), на час особливого періоду.

Постановою Кабінету Міністрів України від 13.05.2022 № 599 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань академічної мобільності» визначено процедуру реалізації права на академічну мобільність, порядок проходження, визнання та зарахування результатів академічної мобільності для українських учасників в межах міжнародної співпраці в галузі освіти, науки, інновацій, передбачено етапи реалізації академічних обмінів.

Ряд демократичних країн світу запропонували допомогу Україні в освітніх питаннях. Зокрема, у цей надзвичайно складний період української історії країни Європейського Союзу оголосили про заходи з підтримки українських студентів, молоді, вчителів, освітян, науковців. Європейські освітні заклади відкриті для українських біженців, здобувачів освіти різного рівня, через розроблений комплекс заходів допомагають адаптуватися до їхньої освітньої системи. Наприклад, Вюрцбурзький університет у Баварії, який до війни співпрацював майже з десятком українських закладів вищої освіти, відразу ж після початку війни запропонував своїм українським партнерам допомогу. Значну допомогу надає Європейська комісія, яка підтримує національну освітню систему за допомогою програм ЄС: фінансування закладів освіти через Фонди згуртованості ЄС, а також Erasmus+ та Європейський корпус солідарності, різнопланова освітня мобільність для здобувачів різного рівня освіти та молоді, доступ до ресурсів для учасників освітнього процесу тощо; створення Групи солідарності ЄС з питань освіти України для визначення потреб українських дітей та підтримки держав-членів, які їх приймають, надання доступу до навчального матеріалу українською мовою та надання онлайн-ресурсів та курсів для викладачів через Шлюз шкільної освіти; підтримка вчителів-біженців через доступ до програм ЄС та обмінів у eTwinning громада.

Країнами Європейського Союзу пропонуються також програми для науковців з України, наприклад, Програма Horizon Europe в межах напрямку Marie Skłodowska-Curie Actions. Портал «Європейський дослідницький простір для України» – це площадка, що об'єднує понад 600 центрів, 43 національні портали в державах-членах ЄС та країнах, пов'язаних з Horizon Europe, надає інформаційні та допоміжні послуги українським дослідникам, зокрема, тим дослідникам, які тікають з України. Портал об'єднує ініціативи в кожній країні на рівні ЄС та ініціативи від неурядових груп, спрямований допомогти дослідникам, що постраждали від війни, знайти житло та роботу, сприяє визнанню їхніх дипломів тощо.

Інші ініціативи ЄС включають доступ до Science Refugees, існуючої ініціативи EURAXESS, яка забезпечує стажування, неповний робочий день та повний робочий день для біженців, а також доступ до Європейського дослідницького співтовариства та MSCA – Дослідники з групи ризику.

В такій ситуації, на наш погляд, «... важливо передусім запобігти розчиненню національної освіти в інших національних освітніх системах, які узурпують європейську освітню логістику, але зі семантикою не сучасної, а старої домодерної Європи» [4, с. 20].

Спроба дослідити феномен освітньої мобільності під час війни приводить нас до пошуку відповідей на ряд непростих запитань:

- Чи може існувати таке явище як освітня мобільність у воєнний період, зокрема, серед біженців або внутрішньо переміщених громадян?
- Який характер та особливості освітньої мобільності під час війни?
- Які виклики для українського суспільства несе освітня мобільність воєнного часу та яким чином їх мінімізувати або звести до нуля?

В реаліях війни українські учасники зовнішньої освітньої мобільності це, насамперед, біженці, які в пошуках захисту та безпеки змушені залишити місце проживання

та навчання. В мирному житті значна частина сучасних учасників освітньої мобільності не планувала брати участь у цьому процесі, була іммобільною. Війна, з однієї сторони позбавила їх звичних умов життя, змусила мобілізуватися, створивши «суспільне цунамі», а з другої – дала певний імпульс, відкрила нові перспективи для розвитку.

Вже сьогодні стає зрозуміло, що може з'явитися проблема повернення частини вимушених мігрантів, особливо, якщо війна затягнеться в часі. Адже *людський капітал наших громадян має доволі високу привабливість для європейських працедавців. Дані соціологічного опитування Центру Разумкова, проведеного на пунктах пропуску через державний кордон України протягом 15 березня – 01 квітня 2022 року свідчать, що майже 10% респондентів з числа біженців не планують повертатися до України після закінчення війни, 11% опитаних – ще не визначилися.*

«Справжня» академічна мобільність, на нашу думку, не носить на меті здійснення подальшої еміграції, а слугує можливістю для людини розширити свій світогляд та знання з метою їхнього подальшого використання у предметній галузі у своїй країні. Можна їхати за кордон вчитися з метою залишитись там і заробляти більше грошей, а можна, здобувши освіту за кордоном, повернутися і прикласти всі свої сили для розбудови рідної держави. Тут усе залежить від рівня рефлексії ситуації. Доречною, на нашу думку, є метафора про трьох будівельників церкви: перший із них говорив, що він возить каміння; другий, що він годує сім'ю; третій – що він будує Храм. Так і з академічною мобільністю: можна занурюватись в іншу культуру та академічні традиції з туристичною метою; можна з метою знайти нових друзів; можна з метою будівництва «храму» своєї особистості [5, с. 147]. Тобто мотивація є тим чинником, який лежить в основі певної дії людини, формування якої відбувається, насамперед, через цінності, що сповідує людина.

Аксіологічний підхід як методологічна база дослідження проблем мобільності воєнного часу дозволяє охарактеризувати освітню мобільність, визначити її особливості, специфіку тощо. Мобільність у широкому значенні можемо розглядати як детермінанту сучасної культури та суспільного розвитку, вагому складову онтології сучасного життя людини в інформаційному світі, масштаби мобільності з часом будуть лише розширюватися. І «справа не в тому що ми робимо в житті, а в тому, як ми сприймаємо власний життєвий проект, які цілі ставимо і які засоби обираємо для досягнення цих цілей. Можна бути продавцем, таксистом і бути гідною людиною, патріотом, а можна бути урядовцем чи бізнесменом, який не вірить в свою країну і не пов'язує з нею ані свого майбутнього, ані майбутнього своїх нащадків» [5, с. 146]. Не секрет, що проблеми дезорієнтації людини особливо загострюються в умовах проживання нею «екстремальної ситуації», коли на перший план виходять питання персональної безпеки, фізичного виживання, матеріальні проблеми, психологічні переживання, відбувається ревізія цінностей та життєвих орієнтирів, а для певної частини властива також онтологічна депресія та спустошення. В основі мобільності людини, що проживає життя в умовах екстремальної ситуації, може бути «мотивація виживання» або ж становлення буття всупереч загрозі небуття тобто «мотивація зростання». Тому освітня мобільність цього складного періоду не завжди може бути власне мобільністю справжньою, вона може мати фальшивий характер: за зовнішніми ознаками маємо феномен мобільності, але, за суттю – це мобільна немобільність. Тому, вивчаючи освітню мобільність кризової ситуації, варто також досліджувати її мобільний або немобільний аспекти.

Освітня мобільність в умовах війни, на нашу думку, має певну специфіку та особливості, які дозволяють нам говорити про її деяку відмінність від такої ж мобільності, але мирного часу. Через вимушений характер мобільності, що зумовлений, насамперед,

реаліями війни, освітня мобільність активізувалася та прискорилося, змінилася та розширилася категорія її учасників (активно включилися в процеси мобільності всі ланки національної системи освіти: дошкільна, початкова, загальна середня, професійна, передвища фахова, позашкільна, які в мирний період задіяні були нечасто). В період війни як кризової ситуації акцент робиться, власне, на віртуальну освітню мобільність, яка дає можливість отримувати освіту за українськими стандартами, знаходячись як за межами України, так і на тимчасово окупованих територіях тощо. Тому можемо припустити, що освітня мобільність воєнного часу – це особливий різновид освітньої мобільності екстремальної ситуації, який корелює з іншими видами мобільності, зокрема, просторовою, соціокультурною мобільністю, залежить від метапотреб особистості, а також певних зовнішніх чинників.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Таким чином, розглянувши феномен освітньої мобільності в екстремальних життєвих ситуаціях, ми дійшли певних висновків.

Освітня Україна, національна освітня галузь, уже маючи досвід роботи в умовах пандемії коронавірусної інфекції, в складний воєнний час змогли швидко розширити межі фізичних освітніх установ за допомогою цифрових технологій.

Дистанційне навчання, віртуальна освітня мобільність з однієї сторони, є дієвим інструментом збереження та розвитку української освіти в умовах війни, попри зусилля ворога їх знищити, з іншої – створюють ряд викликів, зокрема, проблеми збереження популяції української молоді за лаштунками європейських освітніх студій. Аксіологічний підхід дає можливість охарактеризувати освітню мобільність як особливий різновид освітньої мобільності екстремальної ситуації, визначити її специфічні риси, зокрема: справжній/несправжній характер, мобільний/немобільний аспекти тощо, залежить від метапотреб особистості, а також певних зовнішніх чинників.

Тенденції розвитку освіти під час війни та виклики, які стоять перед нею потребують подальшого дослідження шляхів реагування на зміни, створення нових безпечних моделей мобільності освіти, що розширюють межі фізичних закладів освіти за допомогою сучасних технологій.

Список використаної літератури

1. Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи / В. Табачковський, М. Булатов, Т. Лютий, Г. Шалашенко, Є. Андрос, А. Дондюк, Г. Ковадло, Н. Хамітов, О. Ярош, В. Загороднюк. Київ: Наукова думка, 2005. 272 с.
2. Філософія освіти: навчальний посібник / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської, М. Култаєвої. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
3. Швидун Л.Т. Освітня мобільність у контексті розвитку людської цивілізації: перспективи та ризики. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2022. Випуск 1 (49). С 30-35.
4. Радіонова Н. В. Освіта як чинник національного самоствердження України: історія і сучасність (на матеріалі Слобожанщини). Практична філософія і Нова українська школа: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2019 р., м. Київ. Київ: НАПН України, Інститут педагогіки НАПН України, 2019. 168 с.
5. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія / Д.Б. Свириденко. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 279 с.

EDUCATIONAL MOBILITY IN EXTREMES LIFE SITUATIONS**Natalia Radionova***Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovorody,**Department of Philosophy,**Valentinivska str., 2, 61168, Kharkiv, Ukraine**<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>***Liudmyla Shvydun***Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» Dnipropetrovsk**Regional Council», Department of Preschool and Primary Education**V. Antonovycha str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine**<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>*

The article is devoted to the problems of preserving the population of Ukrainian youth behind the scenes of European educational studies in extreme life situations, in particular, in the conditions of a full-scale war, defining the challenges posed by educational mobility in wartime and finding ways to minimize them or reduce them to zero, revealing the interrelationship of the phenomenon educational mobility, its relevance and importance for the preservation of the national education system.

The study of the phenomenon of educational mobility in extreme life situations leads to the search for answers to questions about the possibility of the existence of educational mobility, the nature and features of its course in wartime. The phenomenon of mobility acquires a new reading, renewal of content and structure in the conditions of war, prompts the search for new mobile strategies.

It is noted that national education, with the help of tools for legal support of new educational realities and the wide implementation of digital technologies, expanded the boundaries of physical educational institutions, distance learning and the educational mobility derived from it created conditions for the preservation and development of Ukrainian education in the conditions of war.

The article assumes that motivation is an important factor that underlies a certain human action, and the formation of which takes place, first of all, through the values that a person professes. That is why the axiological approach as a methodological basis for studying the problems of wartime mobility allows to characterize educational mobility, to determine its specific features, etc.

Educational mobility in extreme life situations is not always real mobility, it can have a false character. Therefore, when studying the educational mobility of a crisis situation, it is necessary to examine its mobile or non-mobile aspects.

Educational mobility in the conditions of war, having a forced character, became active and accelerated, the category of its participants changed and expanded, attention is focused on virtual educational mobility, which provides an opportunity to receive education according to Ukrainian standards, being both outside Ukraine and in temporarily occupied territories, etc. Therefore, wartime educational mobility is a special kind of educational mobility of an extreme situation, which correlates with other types of mobility, in particular, spatial, sociocultural mobility, depends on the metaneeds of the individual, as well as certain external factors.

Key words: national education, educational mobility, full-scale war, extreme life situation, distance learning, mission of education, axiological approach.

УДК 2:4,84

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.14>

ДУХОВНА ПРАКСЕОЛОГІЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ І УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Надія Руско

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,

кафедра суспільних наук

вул. Карпатська, 15, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-8962-6004>

ResearcherID ACV-4659-2022

Постановка проблеми. Актуальність статті обумовлена специфікою впливу духовного життя на формування державності та національної ідентичності. За останнє десятиліття спостерігається потужний спалах наукового й суспільного інтересу до історії християнізації України, церкви, релігійних традицій та найбільшого дослідження потребують саме Галицька духовна традиція. Галицька митрополія у духовно-праксеологічному аспектах. Проблемне поле інтерпретації духовної праксеології Галицької митрополії розглядається через імпліmentaційний та духовно-праксеологічний аспекти, а також через філософську інтерпритацію духовної аксіології. Мета статті – визначити роль Галицької митрополії у духовному світогляді, ціннісних орієнтаціях та як вони відображають і трансформують сакральний простір трансцендентного. Новизна статті визначається тим, що уперше глибоко досліджено національні особливості сакральної спадщини Галичини, їхній вплив на ціннісно-моральний потенціал та антропологічні особливості формування релігійної об'єктивації Західного регіону України. Сьогодні коли Україна перебуває перед новими викликами релігійного, філософського, політичного, економічного виміру, дуже важливо є через дослідження проблематики духовної спадщини показати роль ціннісних, сакралізованих, трансцендентних чинників у формуванні національного *sakrityu*. В цій статті стверджено, що світоглядно-ментальний стрижень філософії та естетосфери української національної культури унаочнюється, візуалізується в сакральних місцях, які є основою духовності та ціннісної ідентичності краю. З'ясовано, що вони мають не лише самотутній, неповторний культурний зміст та форму, а й власну духовну територію, де утверджують і виявляють традиційні цінності метафізики культури. де людина співвідносить себе з фундаментальними духовними цінностями, Абсолютом, з вищими смислами, національними святинями.

Ключові слова: духовна праксеологія, Галичина, сакральні місця, релігійна ідентичність, національна ідентичність, українська державність, духовне життя.

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних проблем сучасного релігієзнавства та історії філософії є пізнання сакральної історії Галичини, осмислення її духовного досвіду, який упродовж тривалого часу визначав культурно-цивілізаційний поступ, державотворчість та національну ідентичність. На думку відомого німецького філософа Ф. Шеллінга, стародавні народи набували своєї етнокультурної ідентичності тільки з оформленням своїх міфологічних, релігійно-світоглядних уявлень: «Вони стали самими собою лише разом з їх релігією. Народ здобуває релігію не в історії, навпаки, релігія визначає його історію або, точніше мовити, вона не визначає історію, а є його долею» [Schelling F. 1989 : 323].

Аналіз досліджень і публікацій. Філософські та релігієзнавчі аспекти духовної праксеології вивчали: Л. Филипович, І. Остащук, В. Личковах, С. Томашівський, С. Кияк. Проте, філософські ознаки духовної праксеології Галичини майже не вивчені.

Мета дослідження – визначити роль духовної праксеології Галицької митрополії у формуванні духовного світогляду, ціннісних орієнтацій, у духовному житті прикарпатців та як вони відображають і трансформують сакральний простір трансцендентного.

Виклад основного матеріалу. Активний пошук збереження своєї ідентичності спонукає особистість шукати духовний стержень власної ідентичності, сферу, де людина відчуває себе захищеною та коли її існування наповнене екзистенцією. Такою сферою є сакральна спадщина, де людина співвідносить себе з духовними цінностями, Абсолютом, з вищими смислами, національними святинами, які є джерелами особистісного становлення.

Віддавна Галицька земля була багатою на ціннісні духовні орієнтації, а отже, сакральні місця були не лише символами релігійності, але й центрами релігійного життя, духовної праксеології. Християнська церква впродовж свого становлення відігравала роль не тільки Божого дому, місця молитви, а й виконувала місію центру духовного життя, формувала світогляд нації, утверджувала етнічний характер нації, ідеї, зміст та форми творів духовної і матеріальної культури народу, була центром мистецтва, літератури, науки. Вплив релігії на самоідентифікацію вплився у духовності народу, його світогляді, морально-етичному розвитку, соціально-економічних та політичних процесах.

Еклезіологічна площина ідентичності є невід'ємною складовою всієї галицької духовно-національної ідентичності, тому що ця ідентичність є предметом не тільки майбутнього, скільки справою сьогодення, яка базується на минулому. Це минуле та сьогодення, зреалізоване в багатогранній традиції Церкви, яка складає спадщину та творить ідентичність всього українського народу, а також дозволяє прогнозувати його майбутнє, виходячи з історичної концептуальності та вселенського характеру більш ніж тисячолітнього українського церковноісторичного процесу, для якого характерне органічне поєднання вселенського і помісного рівнів ідентичності [Документи Другого Ватиканського Собору 1996 : 108].

Національне життя галичан також перебувало під вагомим впливом різноманітних релігійних конфесій, які відіграли важливу роль у процесах національного усвідомлення та збереження їх ідентичності. Релігійні конфесії Східної Галичини, як і Закарпаття, не обмежуючись релігійною діяльністю, перебрали на себе низку суспільних функцій. Однією з них була просвітницька діяльність ГКЦ, яка відіграла важливу роль у збереженні національної ідентичності українців краю. ГКЦ була найвпливовішою серед релігійних конфесій і мала розгалужену парафіяльну мережу.

Митрополит Андрей Шептицький і переважна більшість греко-католицького духовенства, вважали, що зміцнення авторитету Церкви вимагає участі у боротьбі з ворожими Церкві впливами задяки таким товариствам, як «Просвіта», «Рідна школа», «Союз українців» тощо. Як зазначає В. Перевезій, прихильники цієї позиції були переконані, що лише в об'єднаному українському суспільстві, у громадському житті якого активну участь бере греко-католицьке духовенство, впливаючи на піднесення культурного рівня громадян, на виховання дітей і молоді, можна забезпечити провід в ідеологічній системі суспільства, Церква може стати загальнонаціональною установою, здатною протистояти будь-яким деструктивним силам. ГКЦ надавала великого значення інтеграції духовної та світської освіти, вихованню молоді на християнських цінностях і традиціях, що постало в основі духовної праксеології Галицької митрополії [10].

С. Томашівський у своїх працях важливе місце відводить саме проведенню паралелей між національною ідентичністю та унією 1596 року. За переконанням науковця саме греко-католицька церква стала об'єднувальним елементом між потребами суспільства та

вимогами релігії, що втілювалося у потужну русійську силу на шляху до самоствердження народу як нації.

Внутрішню слабкість українського народу С. Томашівський вбачає у надмірній політизації суспільства: не маючи спільних політичних ідеалів не можна досягнути високого рівня державного розвитку.

В українській спільноті Галичини, окрім духовенства, не було іншої суспільної сили, яка могла б витворити програму національно-політичного розвитку й очолити цей рух. Важливою в цьому контексті була просвітницька політика Габсбургів, яка не просто зрівняла права греко- та римо-католицької верхівки духовенства, а фактично сприяла формуванню нового типу духівника, який не стояв осторонь суспільно-політичних процесів, а часто очолював їх. Підтвердженню саме такої векторності подій є діяльність «Руської трійці», учасники якої чітко окреслили відмінності між українцями та сусідніми народами, чим фактично опублікували першу національно-політичну програму (стаття Я. Головацького «Становище русинів у Галичині»).

С. Томашівський, – кожному розумному українцю, немає значення – православному чи греко-католику, навпаки, і сей, і той повинні бажати в інтересі української національної справи, щоб через сю католицьку вітку українські племена, весь національний організм міг користуватися духовними цінностями Заходу» [Томашівський 1916 : 23].

Євангелія в контексті становлення національної ідеї так можна назвати діяльність Галицької митрополії. І цей процес євангелізації не має бути суто механічним, а повинен охопити усі сфери людської діяльності, в центрі якої знаходиться людина – вважав митрополит Шептицький. Відтак, А. Шептицький закономірно ініціював антропологічний поворот у греко-католицизмі, що відповідало духу і настроям ХХ ст., характерною рисою чого є христосентричність та євангельські засади. На думку професора С. Кияка, проблема христосентричності українського католицизму мало досліджена. Богословське наповнення принципу христосентричності можемо з'ясувати з допомогою порівняння його дослідження з особою Ісуса Христа. Як у Христі поєднані божественна і людська природа, так само мають бути поєднані у своєму бутті за принципом обміну властивостями нація і церковна спільнота. Цей принцип поєднання означених інституцій є богословською парадигмою буття помісної церкви [Кияк 2006 : 203]. Слід підкреслити, що візантійська традиція акцентувала спільнотність церковного буття, яка була позначена надмірним впливом держави на внутрішньоцерковні процеси. Рівень співпраці між церквою і державою в Україні характеризується значно більшим ступенем демократичності, що виражається зокрема і в етичному впливі церкви на процес становлення релігійної та національної ідентичності.

Галич належить до однієї з найдавніших обителів християнської релігії в Україні. З історичних джерел відомо, що найстарішим галицьким єпископством є Перемишльке, яке було засноване в першій половині XI ст. Наступне єпископство виникло в Галичі. А в 1235 році Данило Галицький утворив Холмську єпархію.

Можна припустити, що перетворенню Галича в духовний центр регіону сприяли такі чинники:

1. Перехід у розпорядження вищого духовенства Крилоської гори разом із залишками фортифікації та княжих будівель після перенесення Данилом Галицьким столиці князівства до Холма. Фактичні господарі Галича земські бояри не чинили опору такому рішення, оскільки вони не хотіли, щоби місто втратило свою колишню славу, тому чинили серйозний опір поверненню князів, котрі вели боротьбу з боярською опозицією. Це був свого роду компроміс, за яким ні князь, ні земське боярство не могли претендувати на галицькі землі.

2. Наявність у Галичі давно освяченого єпархіального осередку з найбільшою в цьому регіоні культовою спорудою – Успенським собором та резиденцією владик. Звести щось подібне в інших містах під час міжусобних князівських воєн та загарбницьких нападів іноземних завойовників було неможливо.

3. Збереження церковної власності на частину земельних маєтностей і доходів від населених пунктів навіть після колонізації Галичини.

Саме це все сприяло тісній взаємодії держави і церкви.

Висновки. Певний час саме Галич вважався столицею на західноукраїнських землях. Особливістю цього міста було створення осідку Галицької митрополії, яка мала позитивний вплив на формування національної свідомості цієї частини українського населення. Серед найдавніших столичних міст східнослов'янського світу почесне місце займає місто Галич. У роки спустошення столиці українців Києва саме Галич був знаменом державності та християнської духовності, тут вирувало активне релігійне життя, народжувалися філософсько-теологічні трактати, будувалися численні святині. Галич став потужним релігійним центром, який відіграв важливу роль в утвердженні християнських моральних устоїв Східної церкви.

Сакральні місця абстрагують глибоку духовну аксіологію, висвітлену в Святому Письмі. Адже через духовну праксеологію та обряди відбувається антропологічна взаємодія з Абсолютом, а в міфологічно-релігійній площині криється сутнісний зміст національного та ідентичного становлення українського народу.

Список використаних джерел

1. Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. Львів, 1996. С. 107-109, 171, 201, 204
2. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. Івано-Франківськ, 2006. С. 278.
3. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря. 2006. 632 с.
4. Кияк С. Джерела української релігійності: духовно-культурний аспект // Етнос і культура. 2008. № 4-5. С. 33-42.
5. Кияк С. Синтез духовно-релігійного і національного в ідентифікації українського історичного процесу // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій трансформацій України. Кол. Монографія // Українське релігієзнавство. Київ, 2009. № 50. С. 204-210.
6. Томашівський С. Церковний бік Української справи. – Відень: Друкарня Адольфа Гольгавзена у Відні, 1916. 24 с.
7. Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Філадельфія, 1932. 159 с.
8. Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику: Відкритий лист до В. Липинського. Львів, 1929. 132 с.
9. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі. Львів: «Інститут дослідів національних справ» у Варшаві, 1929. 48 с.
10. «Український Мойсей». Митрополит Андрей Шептицький та український національний рух. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sde.org.ua/zmi/zvoda/item/3079-ukrajinskyj-mojsej-myropolyt-andrej-sheptyckyj-ta-ukrajinskyj-nacionalnyj-rukh.html>
11. Филипович Л. Українські релігійні стереотипи та їх вплив на процеси культурної ідентифікації сучасних українців: європейський та альтернативний вектори: доповідь на Міжнародній філософській конференції «Європа: об'єднавчі процеси і християнські

цінності», Львів, 27-28 лютого 2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.risu.org.ua/ukr/study/religstudy/article;27763/>.

12. Schelling F. Historical-Critical Introduction to the Philosophy of Mythology (SUNY Series in Contemporary Continental Philosophy). 1989. T.2. С. 323, 213.

SPIRITUAL PRAXEOLGY GALICIAN METROPOLITAN AND THE UKRAINIAN STATE AND NATIONAL IDENTITY

Nadia Rusko

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,

Department of Social Sciences

Karpatska str., 15, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8962-6004>

ResearcherID ACV-4659-2022

Formulation of the problem. The relevance of the article is determined by the specifics of the influence of spiritual life on the formation of statehood and national identity. Over the last decade, there has been a strong outburst of scientific and public interest in the history of the Christianization of Ukraine, the church, religious traditions, and the Galician spiritual tradition needs the most research. Galician metropolis in spiritual and praxeological aspects. The problematic field of interpretation of the spiritual praxeology of the Galician metropolis is considered through implementation and spiritual-praxeological aspects, as well as through the philosophical interpretation of spiritual axiology. The purpose of the article is to determine the role of the Galician metropolis in the spiritual outlook, value orientations and how they reflect and transform the sacred space of the transcendent. The novelty of the article is determined by the fact that, for the first time, the national peculiarities of the sacred heritage of Galicia, their influence on the value and moral potential and anthropological peculiarities of the formation of religious objectification of the Western region of Ukraine have been deeply investigated. Today, when Ukraine is facing new challenges of the religious, philosophical, political, and economic dimension, it is very important to show the role of valuable, sacralized, transcendent factors in the formation of national sakrumy through the study of the problems of spiritual heritage. This article asserts that the worldview-mental core of the philosophy and aesthetic sphere of Ukrainian national culture is visualized in sacred places, which are the basis of spirituality and value identity of the region. It was found that they have not only an original, unique cultural content and form, but also their own spiritual territory, where they affirm and reveal the traditional values of the metaphysics of culture, where a person correlates himself with fundamental spiritual values, the Absolute, with higher meanings, national shrines.

Key words: spiritual praxeology, Galicia, sacred places, religious identity, national identity, Ukrainian statehood, spiritual life.

УДК 1:355

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.15>

СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ РИЗИКИ У ПЕРСПЕКТИВІ МАЙБУТНЬОГО

Ірина Севрук

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України 3, 61001, м. Харків, Україна*

Юлія Соколовська

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України 3, 61001, м. Харків, Україна*

У дослідженні на основі системного, міждисциплінарного та функціонального підходів здійснено аналіз морально-етичних ризиків суспільства, яке знаходиться у стані війни, що є принципово важливими з огляду на можливості їх переростання у стійкі руйнівні для майбутнього тенденції.

Метою дослідження є усвідомлення ненависті як принципово важливого фактору, що загрожує переродженню суспільства, яке знаходиться у стані війни, на «суспільство ненависті»; визначення відповідного спектру морально-етичних проблем.

При проведенні дослідження було використано методи філософської рефлексії, аналізу, синтезу, аналізу документів, моніторингу, спостереження та опитування. Контекстом даного дослідження є реальність сучасної України як країни, яка знаходиться у стані війни.

Своєрідність отриманих результатів: 1) На основі аналізу наявних у науково-теоретичній думці підходів щодо сутності ненависті виявлено морально-етичні ризики, пов'язані з її здатністю існувати у двох конфігураціях: як короткострокова емоція та довготривале почуття. 2) На основі функціонального підходу визначено конструктивні та деструктивні функції ненависті як короткострокової (ситуативної) емоції та тривалого («хронічного») почуття/стану. 3) Визначено групи морально-етичних ризиків, пов'язаних із: контекстами розгортання ненависті (небезпека, страх, почуття безсилля та відсутності контролю над ситуацією); специфікою існування ненависті на міжособистісному та міжгруповому рівнях; здатністю ненависті породжувати безкомпромісну дію, спрямовану на знищення (фізичне, психологічне, соціальне) об'єкту ненависті; здатністю «хронічної» ненависті бути консолідуючим фактором, який організує соціальні взаємодії, зміцнюючи внутрішні зв'язки у цій групі через протиставлення іншим (аутгрупам); використання «мови ненависті» як інструменту у деструктивних соціальних практиках. 4) Обґрунтовано, що здатність ненависті переростати у стійке почуття утворює ризики суттєвих деформацій не тільки морально-психологічних станів людини/суспільства, а й самого суспільства в цілому, перетворення його на «суспільство ненависті». 5) Надано визначення поняття «суспільство ненависті», що введено авторами у дослідженні.

Проведене дослідження відкриває чисельні перспективи для подальших розвідок науково-теоретичного та науково-практичного спрямування.

Ключові слова: війна, морально-етичні ризики, деструктивність, ненависть, суспільство ненависті, мова ненависті.

Постановка проблеми та її актуальність. Суспільство, як і будь-яка система, поки воно залишається цілісною системою, тяжіє до саморозвитку та самозбереження (Н. Вінер).

Війна, на якій б концептуальні підходи щодо усвідомлення її сутності від давнини до сучасності ми не посилались, кінцевою метою у розвитку суспільства не є. І не може бути. Спрацьовує закон самозбереження системи.

Війна – явище тимчасове. Війна може слугувати джерелом розвитку на певному етапі існування суспільства. Вона може бути джерелом постачання будь-яких ресурсів, способом задоволення владних амбіцій, вирішення політичних протиріч тощо, тощо. Але завжди будь-яка війна завершується миром. І це бажаний стан для будь-якого суспільства. Особливо для сучасного, враховуючи ризики техногенної цивілізації.

Війна – явище вкрай надскладне та суперечливе. Завдяки війні може відбутися максимальна мобілізація усіх ресурсів суспільства, піднесення патріотичних почуттів, консолідація нації, війна може стати каталізатором у процесах формування національної самосвідомості та національної ідентичності. Водночас, війна може принести абсолютно протилежні наслідки. Історія війн є яскравим унаочненням цієї тези.

Але, в будь-якому випадку, війна – явище руйнівне, якщо брати до уваги її соціокультурні наслідки. Вона негативно впливає на демографічні показники суспільства, руйнує соціальні структури, утворює загрози суспільній моралі. Наслідки війни є руйнівними, при чому для обох ворогуючих сторін, про що свідчить масштабне дослідження впливу війни на склад населення, його властивості та суспільну організацію, проведене знайомим західним соціологом П. Сорокіним.

Те, що сьогодні турбує авторів статті – це морально-етичні ризики суспільства, яке знаходиться у стані війни. Оцінені з огляду на перспективи Майбутнього, ці ризики, на думку авторів, здатні стати визначальними для суспільства в цілому. Йдеться, в першу чергу, про ненависть, породжену війною, та ризики формування «суспільства ненависті».

Аналіз досліджень і публікацій. Ненависть, яка постає як атрибутивний супутник війни, нерозривно пов'язана із насильством та агресією. Тема війни, насильства та агресії є однією з тих, що привертають увагу мислителів з найдавніших часів, і водночас, залишають і на сьогодні достатню кількість «білих плям», – проблем мало/недостатньо досліджених, або таких, які через появу новітніх технологій ведення війни та супутніх соціально-культурних проблем, взагалі, є принципово новими.

Підвалини дослідження війни та феноменів, пов'язаних з нею, були закладені ще з часів Античності та класичних праць Платона й Аристотеля. У європейській традиції сформувався цілий комплекс досліджень, які разом до XIX–XX століть утворили підґрунтя окремого філософського напрямку – «філософії війни», – що його найбільш показово презентують роботи К. Клаузевіца «Про війну», А. Снесарева «Філософія війни», Р. Штейнметца «Філософія війни» та інші.

Особливим внеском у дослідження війни, насильства та агресії стали нароби психологічних наук, в першу чергу, психоаналітичної (З. Фрейд та інш.) та бігевіористської (Е. Торндайк, Дж. Уотсон та інш.) шкіл. Фундаментальним дослідженням агресії стала широко відома праця Е. Фромма «Анатомія людської деструктивності» (1973). Е. Фромм, аналізуючи наслідки дегуманізації суспільних практик (суспільство «відчуження», в якому відбувається «опредметнення» людини), фіксує появу специфічного – «деструктивного» – типу особистості, який, на думку філософа, стає загрозою для самого існування суспільства [1]. Новітні – постмодерністські – модифікації бігевіоризму, обґрунтовують можливість управління поведінкою через «смыслову сферу» й «ціннісне середовище». Прикладне значення цих ідей розкривається через концепції «бігевіористичної війни», «культуроцентричної війни», «когнітивної війни», які реалізуються у практиках ведення війн інформаційної доби. Методологічне значення цих ідей для пропонуваного дослідження розкривається

через усвідомлення й виявлення морально-етичних ризиків, пов'язаних з можливістю перетворення ненависті на «смыслову сферу» й «ціннісне середовище» країни, яка знаходиться у стані війни.

Усвідомлення ризиків сучасного техногенного суспільства, загроз, в першу чергу, самій «людській природі», формують специфічну «етику відповідальності» (Г. Йонас), яка долаючи кризу класичної парадигми моралі, закликає відповідальність перед Майбутнім обрати в якості основного, домінуючого принципу, що регулює усі суспільні практики. Орієнтація на перспективу Майбутнього та оцінка загроз та ризиків сучасності саме у цій перспективі є методологічним принципом, на який варто спиратися, вирішуючи, зокрема, і проблеми ненависті, як пролонгованого наслідку війни.

Незважаючи на те, що ненависть є одним з найбільш деструктивних та небезпечних явищ, що породжуються війною та кризовими ситуаціями, на сьогодні вона залишається явищем малодослідженим.

Тема ненависті, як такої, у науковому дискурсі актуалізувалася лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Можемо припустити, що поява цієї теми завдячує необхідності усвідомлення наслідків збройних, міжнаціональних, релігійних та інших конфліктів, починаючи з другої половини ХХ століття, та їх переоцінки в термінології «філософії миру».

Тенденцію на загострення уваги науковців до теми ненависті, наявну в сучасних закордонних джерелах, засвідчують автори міждисциплінарного дослідження ненависті Агнета Фішер, Еран Гальперін, Дафна Канетті, Альба Ясіні [2]. Водночас фіксується і незначна кількість ґрунтовних робіт, особливо тих, що спираються на емпіричні дослідження ненависті та мають практичну спрямованість. Аналіз сучасних наукових розвідок, дозволив авторам дослідження зробити висновок про те, що специфікою ненависті є, зокрема, її здатність існувати у двох конфігураціях: ненависть може бути короткостроковою та існувати як емоція, але може бути і довгостроковою, існуючи як стійке почуття [2].

У національному науково-теоретичному дискурсі ненависть здебільшого розглядають через протиставлення толерантності й справедливості в контексті комунікативних практик як «мову ненависті» [3].

В цілому, аналіз наукових джерел та публікацій, дотичних до зазначеної проблематики, свідчить про наявність широкого кола проблем, пов'язаних із феноменом ненависті, які потребують уваги українських фахівців та міждисциплінарних досліджень.

Метою даної статті є усвідомлення морально-етичних ризиків перетворення ненависті як короткострокової емоції, породженої війною, на стійке «хронічне» почуття, яке може стати домінуючим у суспільстві; визначення змісту поняття «суспільство ненависті», яке вперше введено авторами у даному дослідженні; виявлення потенційних морально-етичних та соціально-культурних ризиків, пов'язаних із можливими трансформаціями суспільства, яке знаходиться у стані війни, у «суспільство ненависті».

Методи, методологія. Методологічною основою даного дослідження є системний, функціональний та міждисциплінарний підходи. Системний та міждисциплінарний підходи є універсальними в методології сучасного наукового пізнання. Функціональний підхід, який запропонували автори міждисциплінарного дослідження ненависті [2], дозволив виявити морально-етичні ризики суспільства, яке перебуває у стані війни, пов'язані з можливістю перетворення ненависті як короткострокової емоції на тривале почуття, яке здатне стати консолідуючим для суспільства, перетворюючи його на «суспільство ненависті». Методологічне значення мають ідеї бігевіоризму у його сучасних модифікаціях, які дозволяють усвідомити можливості через «ціннісне середовище» моделювати поведінку людини та обумовлювати її рішення. Методологічним принципом, на який спирається дане

дослідження, став принцип «відповідальності перед майбутнім», запропонований етикою відповідальності Г. Йонаса.

Теоретичною основою є фундаментальні праці вітчизняних та закордонних фахівців щодо проблем війни, насильства та агресії. Практично значущими з огляду на завдання даної статті стали сучасні закордонні дослідження ненависті (А. Фішер, Е. Гальперін, Д. Канетті, А. Ясіні, І. Ройзман, Р. Розін та інш.).

Методи, які використовувались при проведенні дослідження: філософська рефлексія, аналіз, синтез, аналіз документів, моніторинг, спостереження та опитування, зокрема, глибоке інтерв'ю.

Контекстом даного дослідження є реальність сучасної України як країни, яка знаходиться у стані війни, зокрема, її медійний та інформаційний простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна сьогодні – це суспільство, що знаходиться у стані війни. Суспільство вимушено мобілізувати абсолютно усі ресурси на протистояння військовій агресії. На сьогодні – це питання виживання та самозбереження для українського соціуму.

Ненавість до ворога є природним явищем у війні. Ненавість для війни – природна емоція, вона інструментальна, вона дозволяє суспільству мобілізувати усі внутрішні ресурси у протистоянні ворогові.

Але ненавість – дуже «ризикована», деструктивна емоція. За свідченням сучасних західних дослідників І. Ройзмана, Р. Розіна та інш., які провели комплексний огляд концептуалізацій ненависті, вона є найбільш деструктивним емоційним явищем в історії людства [4].

Контекстом розгортання ненависті стають небезпека, страх, почуття безсилля та відсутності контролю над ситуацією, переконаність у стійкій «злій природі» (злі наміри, аморальність) об'єкту ненависті, принциповій неможливості «змінити вкрай негативні характеристики, приписувані об'єкту ненависті». Крім того, ненавість є результатом не тільки якоїсь конкретної дії людини/групи людей, скільки переконання у стійких ненависних характеристиках самого об'єкту ненависті (людини, групи людей) [3].

Ненавість деструктивна. Найчастіше її метою є заподіяння шкоди об'єкту ненависті, при цьому чим більшої, тим краще, аж до його знищення. В залежності від ситуації знищення може бути фізичним (вбивство, катування), або психічним (приниження), або соціальним (виключення, ігнорування). Але завжди дія, спричинена ненавистю, супроводжується метою примусити об'єкт ненависті максимально страждати. Як стверджують автори міждисциплінарного дослідження ненависті [3], мета ненависті завжди емоційно забарвлена, вона спонукає до дії, яка спрямована не тільки («не просто») на «остаточне усунення або знищення» об'єкту ненависті, а на максимальне «завдання болю» цьому об'єкту.

Конкретні дії, спричинені ненавистю, реалізуються через різноманітні форми та мають достатньо широкий розворот. Але спільною для усіх цих форм є принципова ознака: дія, яка базується на ненависті, виключає компроміси. Ця дія розгортається за логікою «або-або», потребуючи знищення об'єкту ненависті.

Водночас, якщо реалізувати ненавість через конкретну дію неможливо, відбувається її «перенос»/компенсація через плекання почуття помсти.

Ненавість, незалежно від того, чи вона реалізована через конкретну дію, чи переведена у латентні форми «плекання почуття помсти», може поступово перетворитися на хронічний стан, формуючи «синдром ненависті», адже за своєю природою ненавість може існувати у двох конфігураціях – і як емоція (короткострокова), і як стійке почуття (довгострокове) [3].

Ненависть функціонує як на міжособистісному, так і міжгруповому рівнях. І якщо на міжособистісному рівні ненависть може бути як тимчасовою емоцією, так і тривалим почуттям, але вона завжди персонально спрямована та має чітко визначеного адресата (конкретну людину з її якостями та вадами), то ненависть на міжгруповому рівні розкривається завжди як деперсоніфіковане стійке тривале ставлення до певної групи («аутгрупи»), якій приписуються вкрай негативні характеристики.

Персональна історія українського громадянина, який хлопчиком навчався у 2010-ті роки в одній із шкіл Південно-Африканської Республіки, унаочнює специфіку ненависті як деперсоніфікованого міжгрупового почуття, яке спрямовується на людину не стільки як на конкретного носія конкретної дії, скільки як носія ненависних, в даному випадку, – расових, – деперсоніфікованих ознак. Його постійно лупцювали місцеві однолітки лише за те, що він був білим. І ніякі виправдовування про те, що він не має жодного відношення до режиму апартеїду, не були для кривдників аргументом (результати глибинного інтерв'ю, проведеного серед військових абітурієнтів Національної академії Національної гвардії України, 2017).

Крім того, на міжгруповому рівні ненависть постає не тільки як стале/тривале почуття. «Хронічна ненависть» стає фактором, який організує соціальні взаємодії, консолідуючи людей у певну групу, зміцнюючи внутрішні зв'язки у цій групі через протиставлення – іншим, аутгрупам («ненависть до аутгрупи») [5]. Саме на міжгруповому рівні можуть виникнути ризики формування своєрідної «інерції ненависті», коли за умов вже відсутності реальних загроз, ненависть не зникає, потребуючи живлення через моделювання все нових об'єктів. Ситуативна ненависть, яка дозволяє здолати реальну смертельну загрозу, є виправданою. Ризики виникають тоді, коли реальні загрози відсутні, але залишається відчуття безсилля, залишається страх, залишається ненависть.

Ненависть, трансформована у «хронічний стан», загрожує позбавити того/тих, хто ненавидить, самодостатності. Це стосується як окремої людини, так і соціальних груп, і суспільства в цілому. Існування, яке б мало розгортатися як самоцінне, самодостатнє, може перетворитися на таке, що обумовлюється ставленням до об'єкту ненависті (зосередженням на ньому), і в такий спосіб, – перетворюється на залежне від об'єкту ненависті.

Ненависть має специфічну риторику, «мову ненависті». Ще у 2015 році учасники Круглого столу «Війна та суспільство» – видатні українські вчені – відмічали наявну у вітчизняному медіапросторі тенденцію на «мономодальність, моновалентність», яка формує «гранично спрощений, без відтінків образ конфлікту...для якого є характерним кліше «свої–чужі» [6, с. 55]. Безумовно, Україна 2022 року – не Україна 2015 року. Сьогодні на теренах країни розгортається повномасштабна війна. Але. Маємо визнати і урозуміти – підтримувана, культивована усіма засобами інформаційної протидії/війни «мова ненависті» здатна закріпити емоцію ненависті, перетворюючи її на стійке довготривале почуття, закріплюючи страхи та формуючи фобії.

Водночас, ще у 2019 році ООН було не тільки офіційне зафіксоване розповсюдження «мови ненависті» по всьому світу, а й визнано необхідність «принципового противу» ненависницьким висловлюванням «на кожному етапі», як превентивних заходів, які здатні забезпечити «створення мирного, інклюзивного та справедливого суспільства» [7]. У «Стратегічному плані ООН щодо боротьби з ненависницькими висловлюваннями» (2019) відмічалось, що по усьому світу наявна тенденція на використання суспільного дискурсу «у якості зброї...з використанням розпалюючої риторики, спрямованої на ...усіх тих, кого можна вважати «іншими» [7]. Підкреслювалося, що ненависницькі висловлювання є загрозою демократичним цінностям, соціальній стабільності та миру. У документі

проведено прямі кореляції між ненависницькими висловлюваннями та загрозами насильства, збройних конфліктів, жорстких злочинів та тероризму [7].

Ненавість настільки деструктивна, що будь-яке стабільне цивілізоване суспільство визнає її небажаність, аномальність. Ця соціальна аномальність та недоречність ненависті обертається тим, що людина/соціальна група/суспільство, які відчують ненавість, водночас не готові/не бажають визнавати її наявність у себе. Опитування учасників ізраїльсько-палестинського конфлікту, проведене у 2008 році Е. Гальперінім, довело цей факт [8]. Зрозуміло, що нездатність надати точну діагностику соціальним станам, наявним у суспільстві, тягне за собою чисельні ризики переростання проблем у «хронічні соціальні хвороби». І ненавість, нажаль, не є виключенням з цього правила.

Отже, ненавість, як короткострокова емоція/реакція є природною у стані війни. Вона може виконати позитивну роль/функцію, забезпечивши ситуативно можливість виживання та самозбереження людини/групи людей. Водночас здатність її переростати у стійке почуття утворює ризики суттєвих деформацій не тільки морально-психологічних станів людини/суспільства, а й самого суспільства в цілому. Перетворення його на «суспільство ненависті».

Щодо змісту поняття «суспільство ненависті». Вважаємо за необхідне зробити певні пояснення, зокрема, термінологічні. Суспільство, як таке, є не тільки територіальним об'єднанням людей. Єдність, цілісність суспільства визначається чисельними факторами (соціально-політичними, соціально-економічними, історико-культурними тощо). Серед цих факторів одну з провідних ролей відіграє ідея, яка консолідує різноманітні соціальні групи у єдине ціле – суспільство. Ця ідея може бути релігійною, «національною ідеєю», «комуністичною ідеєю», – будь-якою. Головною її інструментальною характеристикою стає здатність об'єднати у єдине ціле суспільство.

Поняття «суспільство ненависті», яке вводять автори у даній науковій розвідці, може бути визначено наступним чином: суспільство, у якому головним фактором консолідації, об'єднання людей стає ненавість як домінуюча ідея та домінуюче почуття, є «суспільством ненависті».

У «суспільстві ненависті» всі сутнісні характеристики ненависті як короткострокової емоції та довготривалого почуття реалізуються через чисельні соціальні практики.

Формат статті не дозволяє надати у межах даного дослідження ретельний аналіз характерних ознак «суспільства ненависті» та відповідних соціальних практик, аргументуючи кожен з тез емпіричними даними. Це завдання потребує тривалої аналітичної роботи та усвідомлюється авторами як перспектива дослідження. Також перспективними вважаємо дослідження страху та недовіри як морально-етичних контекстів розгортання ненависті. У даній науковій розвідці для авторів принципово важливим було зафіксувати ненавість як принципово важливий фактор, що загрожує переродженню суспільства, що знаходиться у стані війни, на «суспільство ненависті» та розкрити зміст цього поняття.

Висновки: Ненавість – природний атрибут війни. Але вона є вкрай шкідливою у мирному житті. Її граничний розворот – це шлях до саморуйнування, це шлях у Небуття.

Ненавість здатна як іржа «проїдати» свідомість людини/групи, перетворюючись на стійке почуття, яке і у довготривалій перспективі все продовжує розподіляти світ на «своїх» та «чужих»-ворогів, яких треба знищити у будь-який спосіб.

Ненавість, на яку під час війни суспільство або не звертає достатньої уваги, або, навпаки, культивує у будь-який спосіб заради забезпечення перемоги, здатна охопити суспільство в цілому, перетворивши його на «суспільство ненависті». Саме тому вона постає як фундаментальний морально-етичний ризик суспільства, яке знаходиться у стані війни.

Але. Буде і день завтрашній. Прийде час – Майбутнє, – яке є вільним, мирним, стабільним. І українське суспільство сьогодні саме заради цього Майбутнього готове на чисельні жертви.

Список використаної літератури

1. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness* (Paperback February 15, 1992). New York: Holt Paperbacks, 1992. 576 p.
2. Fischer A. Halperin E., Canetti D., Jasini A. Why We Hate. *Emotion Review*. Vol. 10, No. 4 (October 2018) P. 309–320. <https://doi.org/10.1177/1754073917751229>
3. О. Пастух. Мова ненависті і толерантне суспільство несумісні. Офіційний сайт міжнародного фонду «Відродження» 17 березня 2014. https://www.irf.ua/mova_nenavisti_i_tolerantne_suspilstvo_nesumisni/
4. Royzman E. B., McCauley C., & Rozin P. From Plato to Putnam: Four ways to think about hate. *The psychology of hate*. Washington, DC: American Psychological Association, 2005 (pp. 3–35).
5. Halperin E., Canetti D., & Kimhi S. In love with hatred: Rethinking the role hatred plays in political behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 2012. 42(9), pp. 2231–2256.
6. Білий О., Гардашук Т. Війна і суспільство. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*, 2015. № 1. с. 5–60. URL: <http://journal.philosophy.ua/node/6479>
7. Hate speech ‘on notice’ as UN chief launches new plan to ‘identify, prevent and confront’ growing scourge. 18 June 2019. Official site UN. UN News Global perspective Human stories. URL: <https://news.un.org/en/story/2019/06/1040731>
8. Halperin E. Group-based hatred in intractable conflict in Israel. *Journal of Conflict Resolution*, 2008. 52(5). pp. 713–736.

SOCIETY, WAR AND MORAL AND ETHICAL RISKS IN THE FUTURE PERSPECTIVE

Irina Sevruck

*National Academy of the National Guard of Ukraine, Faculty of Humanities,
Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Yulia Sokolovska

*National Academy of the National Guard of Ukraine, Faculty of Humanities,
Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Based on systemic, interdisciplinary and functional approaches, the current study analyzes the moral and ethical risks of a society in a state of war with respect to their fundamental significance in view of their probable development into persistent destructive trends for the future.

The purpose of the study is to understand hatred as a fundamentally important factor that threatens the transformation of a society in a state of war into a “society of hatred”; determination of the appropriate spectrum of moral and ethical problems.

During the research, the methods of philosophical reflection, analysis, synthesis, document analysis, monitoring, observation and survey were used. The context of this study is the reality of modern Ukraine as a country at war.

Peculiarities of the obtained results: 1) Based on the analysis of the approaches available in scientific and theoretical thought regarding the essence of hatred, the moral and ethical risks associated with its

ability to exist in two configurations: as a short-term emotion and a long-term feeling were revealed. 2) On the basis of the functional approach, the constructive and destructive functions of hatred as a short-term (situational) emotion and a long-term (“chronic”) feeling/condition are defined. 3) The groups of moral and ethical risks have been singled out. They are formed based on: the contexts of deployment of hatred (danger, fear, feeling of powerlessness and lack of control over the situation); the specificity of the existence of hatred at the interpersonal and intergroup levels; the ability of hatred to generate uncompromising action aimed at the destruction (physical, psychological, social) of the object of hatred; the ability of “chronic” hatred to be a consolidating factor that organizes social interactions, strengthening internal ties in this group through opposition to others (outgroups); the use of “hate speech” as a tool in destructive social practices. 4) It is substantiated that the ability of hatred to grow into a persistent feeling creates risks of significant deformations not only of the moral and psychological states of a person/society, but also of society as a whole, turning it into a “society of hatred”. 5) The concept of “society of hatred” introduced by the authors in the study is defined.

The conducted research opens numerous prospects for further explorations of scientific-theoretical and scientific-practical direction.

Key words: war, moral and ethical risks, destructiveness, hatred, society of hatred, hate speech.

УДК 141.81+ 304.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.16>

АНАЛІЗ КОРЕКТНОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ТЕРМІНАХ УТОПІЇ

Уляна Хамар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Предметом дослідження є з'ясування коректності віднесення окремих ідей філософської спадщини Григорія Сковороди до утопії. Для з'ясування цієї пізнавальної проблеми сформульовано такі питання, щодо яких треба отримати відповіді: чи можна тлумачити ідеї Григорія Сковороди про споріднену працю і про «горній Єрусалим», а також опис подорожі в неіснуюче місце у праці «Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті» як прояви утопійності. Метод дослідження полягав у виконанні такої послідовності пізнавальних дій: обґрунтування змісту поняття «утопія»; актуалізування ідей про споріднену працю, про «горній Єрусалим» і опис подорожі в праці «Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті»; зіставлення ідей Григорія Сковороди з прийнятими критеріями утопійності. Отримані внаслідок пошуку результати дослідження містять: аналіз набору ознак, які можуть виявитися істотними для поняття «утопія»; зі сприйняття роману Томаса Мора до таких ознак віднесено: 1) щось (або тільки суспільство), що на актуальний момент часу не існує, тобто щось уявне, 2) щось (або тільки суспільство), що може існувати в майбутньому 3) щось (або тільки суспільство), що є ідеальним, тобто найкращим, без вад, а отже, бажаним; 4) щось (або тільки суспільство) описане в літературній формі роману. На основі різних поєднань цих ознак можна створити різні поняття «утопія». Обґрунтовано вузьке поняття «утопія», яке стосується тільки ідеальних суспільних умов життя людини і ширше поняття «утопія», яке стосується ідеальних умов життя людини загалом (тобто утопійними будуть погляди й тих, хто ідеальний стан людини визначає не суспільним устроєм. Зроблено висновки, що віднесення окремих ідей філософської спадщини Григорія Сковороди детермінується прийнятою виознакою утопії.

Ключові слова: утопія, ідеальний суспільний устрій, ідеальні умови життя людини, філософія Григорія Сковороди.

Суть та актуальність пізнавальної проблеми. Філософські ідеї Григорія Сковороди у процесі їх дослідження чи використання різними авторами зазнають різних інтерпретацій. Водночас, з погляду історико-філософського, важливо, щоб множину «розсипаних» у різних текстах міркувань перетворити в системний виклад, який найбільш точним способом відтворював би його автентичні ідеї. До тих проблем, в яких бажано досягнути більшої однозначності, належить оцінка Г. Сковороди як утопійця. Це пов'язане, зокрема, з тим, що в літературі можна натрапити на різні думки щодо згаданої інтерпретації ідей українського філософа.

Стан пізнавальної проблеми. Мабуть першим, хто пов'язав Григорія Сковороду з утопійністю, був Дмитро Багалій: «Науку Сковороди про життя в її практичному виконанні треба назвати й узагалі утопічною і щодо наших часів непридатною, ідеалістичною» [1, с. 137]. Із цих слів починається розділ «Відповідність життя та науки», в якому Д. Багалій відзначив, окрім іншого, що правила життя, які пропагує, і яких дотримувався

сам філософ, важко застосувати для широкого загалу. Зважаючи на такий контекст, можна стверджувати, що слово «утопійний» вжито тут не в сенсі соціальної доктрини, а на позначення нереальності, фантастичності аналізованих ідей, мовляв, якщо життєва практика філософа незастосовна до загалу, а його життєва практика мала б бути узгоджена з його твердженнями про життя, то ці твердження є неприйнятні для загалу, а отже нереальні.

У пізніших працях дослідників філософської спадщини Сковороди можна неодноразово натрапити на пов'язування різних ідей мисленика з утопіями, порівняння його ідей з ідеями утопійців. Для прикладу, порівнюючи подібну проблематику в працях Г. Сковороди і Сен-Сімона (як і утопійців, які були попередниками Сен-Сімона) [2], автори відзначили, що «Сковорода ніколи серйозно не задумувався над формами організації суспільного устрою» [Там само, с. 191]. Оскільки в працях Сковороди відсутні міркування на теми суспільного устрою, то, якщо стосувати слово «утопія» лише до опису суспільного життя, то його ідеї не можна оцінювати як утопійні. Водночас для остаточного висновку, треба мати надійне обґрунтування, що під поняття «утопія» підпадають тільки описи суспільного устрою.

Дмитро Чижевський лише один раз вжив у своїй праці про Г. Сковороду [3] слово «утопія» – там, де він відзначив, що в «Розмові п'яти подорожних про істинне щастя в житті» міститься оповідь у стилі утопії про мандрівку п'ятьох друзів у невідому країну (первородний світ). Цей факт може бути витлумачений по-різному. Якщо в згаданій подорожі нема відтворення ідеального суспільного життя, то таку подорож в неіснуюче місце можна оцінити як утопійну лише в сенсі літературного жанру. Якщо ж там описано шлях до щастя через зміну людиною самої себе (наприклад, внаслідок з'ясування, якою для неї є споріднена праця) і тлумачити ідеальне суспільство як стан всезагального щастя, досягнутого перекваліфікацією всіх на споріднену працю, то такі ідеї треба оцінити як утопійні.

Неоднозначно висловлено відносини між вченням Сковороди і утопізмом у статті Володимира Шинкарука та Івана Іваньо, уміщеній у повній збірці його творів (1973 року видання) [4, с. 18]: «Історична обмеженість його світогляду виявляється у нерозумінні суспільної природи людини. Він вважав, що сили, які протистоять злу, сили добра знаходяться в самій людині, дані їй від природи; їх треба відкрити, пізнати й привести в дію. Необхідно просвітити людей, навчити їх долати зло і вести спосіб життя, справді гідний людини. На цій основі і склалось його просвітительське, утопічне вчення». Ці слова можна сприйняти як віднесення вчення Г. Сковороди до утопійних в сенсі відтворення ідеального суспільного укладу. Водночас у наступних вжитках слова «утопія» йдеться радше про те, що ті чи інші ідеї є недостатньо обґрунтовані, побудовані на основі неповних, некоректних засновків.

Відзначивши, що тлумачення Г. Сковороди як утопійця усталилось в українській філософії, Володимир Шелухін, спираючись на ідеї Віктора Петрова, відкидає тлумачення вчення про «горній Єрусалим» як утопію [5]. Аргументує він тим, що Сковорода лише відкидає наявний стан справ, але не подає власного бачення ідеального суспільного стану.

Мета дослідження. На підставі ознайомлення зі станом проблеми можна звизити поле дослідження до відповіді на такі питання: чи можна тлумачити ідеї Григорія Сковороди про споріднену працю і про «горній Єрусалим», а також опис подорожі в неіснуюче місце у праці «Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті» як прояви утопійності.

Методологічні аспекти дослідження. Відповідь на питання щодо утопійності окремих ідей Григорія Сковороди залежить від того, який зміст вкладати в слово «утопія» – щодо окремих значень цього слова ідеї філософа можуть виявитися утопійними, а щодо інших – ні. Цей факт зумовив структуру дослідження: насамперед треба обґрунтувати зміст поняття «утопія»; після цього доцільно актуалізувати ідеї про споріднену працю, про

«горній Єрусалим» і опис подорожі в праці «Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті»; у підсумку можна буде зіставити ідеї Григорія Сковороди з прийнятими критеріями утопійності.

Результати дослідження. З'ясуймо насамперед зміст поняття «утопія» – завдяки цьому отримаємо критерії віднесення тих чи інших ідей до цього поняття. Щоб виконати це завдання, треба проаналізувати запропоновані різними дослідниками виознаки¹, і вибрати з-посеред них найобґрунтованішу (або запропонувати таку).

Читач роману Томаса Мора міг сформулювати такі ознаки об'єкта, позначеного цим словом: 1) щось (або тільки суспільство), що на актуальний момент часу не існує, тобто щось уявне, 2) щось (або тільки суспільство), що може існувати в майбутньому 3) щось (або тільки суспільство), що є ідеальним, тобто найкращим, без вад, а отже, бажаним, 4) щось (або тільки суспільство) описане в романі. На основі різних поєднань цих ознак можна створити різні поняття «утопія», що й відбулось насправді. Розгляньмо виознаки цього терміна, запропоновані різними авторами, і думки, які можуть виявитися потрібними під час обґрунтування прийнятної виознаки.

Насамперед зосередимо увагу на тих аргументах, які дадуть змогу відкинути тлумачення утопії як лише майбутнього суспільного устрою (яке може виявитися і позитивним, тобто бажаним для всіх, так і негативним). Супроти обмеження змісту поняття «утопія» лише тим, що це суспільний устрій майбутнього, виступає поширене використання антоніма «антиутопія» (з термінами-дублікатами «дистопія», «какотопія»). Отже обов'язковим компонентом змісту поняття «утопія» повинна бути ідеальність (в сенсі «безвадність») суспільного укладу. Деякі автори наголошують на тому, що це має бути найвищий ступінь вияву досконалості, тобто утопійність – це «переконання тих, хто зацікавлений у створенні не просто кращого, а досконалого суспільства» [6, с. 335].

Одним зі значень слова «утопія», яке подають українські (і чужомовні) тлумачні словники, є нереальність описаного. Адже «несвоечасність схеми Мора зробила значення слова «утопія» благородним ідеалом, який є малоімовірно застосовним» [7, с. 596]. Водночас Мілан Шімечка у праці «Соціальна утопія та утопісти» [8] зазначив, що розуміння утопії як неіснуючого місця, нездійсненого задуму «не є виразом», тобто неіснуюче не означає нереальне в тому сенсі, що таке не може настати ніколи: те, що видавалося безглуздою утопією, з часом стає дійсністю. Коли йдеться про опис зразкового майбутнього, то мабуть раціонально вмістити у зміст такого поняття можливість досяжності згаданого зразкового стану.

Багато авторів пропонують головним компонентом змісту брати ідеальність, тобто зразковість, найбільшу бажаність описаного, незалежно від того періоду, якого воно стосується: минулого, теперішнього чи майбутнього, і незалежно від того, чи воно взагалі досяжне (в такому разі це може бути позначено словом «мрія»). Згідно з цим, Томас Мор

¹ Як український відповідник до терміна латинського походження «дефініція» часто вживають слова «визначення» і «означення». Вживання терміна «дефініція» є небажане, оскільки, згідно зі стандартом ДСТУ 3966:2009 Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять, треба надавати перевагу тим термінам, лексичною основою яких є слова української мови. Слова «визначення» і «означення» також мають вади. Перша вада полягає в тому, що кожне з цих слів є широким виживанням з іншим значенням (визначити – встановити невідому величину під час розв'язування задачі, означення – частина речення в мовознавстві). Друга вада полягає в тому, що віддієслівними іменниками, які закінчуються на «-ання» позначають дію, а не її результат (внаслідок писання отримують напис). Тому замість слова «дефініція» вживатимемо слово «виознака» (внаслідок виозначення отримуємо виознаку), запропоноване в статті: Пшенична Л., Моргунюк В. Визначення чи означення (який має бути український відповідник термінові дефініція) // Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матер. 6-ї Міжн. наук. конф. СловоСвіт 2000. 2000. № 402. С. 45–46.

«описав у формі роману ідеальну державу» [9, с. 327]. Як ілюстрацію цього підходу можна навести багато виознак. Наприклад: «утопія – модель вигаданого суспільства як втілення суспільного ідеалу, світоглядна форма освоєння майбутнього» [10, с. 659].

Можна натрапити на різні погляди також стосовно ступеню досконалости описуваного в утопіях стану. Згідно з одним із варіантів, до утопій належать описи чи спроби створення кращого суспільства [11]. Натомість інші дослідники вважають, що йдеться про ідеал, про зразкове суспільство. Фактично йдеться про те, чи тлумачити утопії як остаточну мету, чи як ціль поточних реформ. Мабуть поняття про образ остаточних прагнень щодо суспільного укладу більше відповідає змісту праць утопістів.

З'ясовуючи зміст поняття «утопія» треба визначитись з тим, чи утопією є лише відтворення ідеального суспільства у формі літературного твору, чи це може бути довільна літературна форма викладу (в такому разі сюди підпадатимуть і праці всіх науковців, які прогнозують форми устрою майбутнього суспільства, шукають оптимальні його моделі). Для прикладу, деякі автори стверджують, що літературна форма може бути будь-яка: «можна досягнути ясности, якщо ми побачимо серцевину утопізму як теоретизування, у будь-якій літературній формі, про ідеальні спільноти та ідеальні способи життя для цілих спільнот, в яких досконалість, детермінована відповідно до загальних попередньо встановлених принципів, а не просто особистими пристрастями» [12, р. 616].

Крім названих до аналізу змісту поняття «утопія» треба долучити таке міркування. Утопійні і неутопійні праці можуть бути розрізнені за тим, яким чином вони були створені. Багато дослідників відзначили, що утопії вибудовували свої моделі майбутнього, на основі неприйняття негативних явищ тієї дійсності, в якій вони перебували, тобто вони творили модель суспільства описуючи суспільний устрій без тих негативних ознак. Міркуючи над питанням появи утопій, польський соціолог Єжи Шацький зазначив [13], що людина, внаслідок невдоволення станом речей в існуючому світі, вдається до передбачень, мрій, вибудови проєктів майбутнього, тобто утопій (на думку Єжи Шацького саме незгода є причиною виникнення утопій; коли людина починає усвідомлювати, що світ існуючий, в якому вона живе, далекий від морального та соціального ідеалу, відмінний від вимірюваного). Подібно Фернандо Аінса у праці «Реконструкція утопії» [14] витлумачив причини виникнення утопії так: невдоволена людина критикує існуючий лад і як наслідок, вибудовує утопічну модель, в яку закладає своє бачення ідеального суспільного укладу. На противагу цьому Карл Маркс, оцінював свою модель соціалістичного устрою не утопією, оскільки він будував її керуючись закономірностями. Його модель не підтвердилась дійсністю, однак це не змінює суті, вона була побудована не шляхом заперечення існуючих негативів, а як наслідок оперування моделями причинових зв'язків.

Отже утопія – це описова модель, образ, опис чогось, що зараз не існує (насамперед суспільного устрою). Водночас описові моделі можуть бути різними. Це може бути перелік засад, згідно з якими діють суб'єкти, без деталізації механізму втілення цих засад (одна й та ж засада може мати різні способи втілення). Однак це може бути опис самої цієї діяльності. Коли ми розглянемо класичні твори утопістів, то це будуть доволі детальні описи того (мовлячи сучасним стилем) «як це працює».

На підставі аналізу виознак поняття «утопія» синтезуємо виознак, яку використаємо під час оцінювання ідей Григорія Сковороди на предмет належності до утопійних. Утопія – це опис ідеального суспільного укладу, виконаний у формі переліку засад, на яких відбувається життя в ідеальних умовах, або у формі детального відтворення цього життя, без обґрунтувань, чому саме таким воно може/повинно настати в дійсності. Оскільки частина філософів упродовж розвитку філософії вважали, що причина нещастя

лише всередині людини, тобто людині досить змінити себе, щоб стати щасливою (згідно з цим, щастя не залежить від суспільного устрою), то треба приймати загальнішу виознаку утопійності. (Важливо відзначити, що в сучасній філософській думці можна натрапити на оцінку філософів, які бачать шлях до щастя у зміні людини, як утопійців [15]). У цьому загальнішому випадку, утопія – це опис ідеальних умов життя людини (а отже й спільноти), виконаний у формі переліку засад, характерних для ідеальних умов життя, або у формі детального відтворення цього життя, без обґрунтувань, чому саме таким воно може/повинно настати в дійсності.

Якщо йдеться про оцінку наявності в творчій спадщині Сковороди утопійності, то треба дати відповідь на два питання: 1) чи є описи ідеального суспільного устрою, або принаймні ідеальних умов життя людей, коли всі щасливі (принаймні на зразок релігійної утопії у вигляді раю); 2) якщо є описи ідеального устрою життя, то чи містять вони обґрунтування у вигляді наукових закономірностей (якщо так, то це вже не утопія).

Актуалізуємо головні ідеї Григорія Сковороди, які могли б бути оцінені як утопічні. Розглянемо насамперед його ідеї про споріднену працю. Ці ідеї можна укласти в такий ланцюг: 1) щоб досягнути щастя треба зайнятися спорідненою працею; 2) споріднена праця має визначений набір ознак, зокрема, це праця згідно з природою (природа не могла потрібне (споріднене) зробити важким); 3) пізнати природу – означає пізнати бога, тобто пізнати божественну предестинацію; 4) практичні аспекти виявлення того, що є спорідненою працею. Розглянемо ці ідеї детальніше.

Як мислитель трактує цей принцип – згідно з природою? В байці «Бджола і Шершень» він міркує окрім іншого також і про те, що означає жити згідно з природою? І у цих міркуваннях посиляється на богословів, які стверджують, що причиною спорідненості для всього живого є напередвизначеність, яку здійснює «блаженне єство, що зветься в богослов'ях трисонячне, котре всякій живій істоті її призначення та відповідність приписує» (про яке Епікур сказав: «Вдячність моя блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке – непотрібним») [16, с. 123].

В «Розмові, названій Алфавіт, або Буквар миру» Сковорода зазначив, що в Мойсєвих книгах вислови «Почуй себе», «Збагни себе» змістовно тотожні принципу «Пізнай себе», який потрібно розуміти так: «від пізнання себе самого входить у душу світло відання Божого, а з ним шлях мирний щастя. Що компас на кораблі, те Бог у людині» [Там само, с. 415]. Отже, таким чином, згідно з Сковородою, запорукою щастя людини є пізнання нею в своїй душі істини, природи, закону духовного, «трисонячного єства», тобто Бога: «Хто з Богом згідніший, той мирніший та щасливіший. Це значить: "Жити за натурою" [Там само, с. 417]». Природа, як блаженний дух у людині, «наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою» [Там само, с. 419].

В поезії «Ось вона, молодість року! Природи лице оновилося...» мислитель описав важку працю хлібороба, яку той, однак, виконує з радістю: «Але щасливіший од нього, Хто залюбки обробив ниву душевну свою» [17]. Отже, згідно зі Сковородою, щасливий той, хто турбується про своє духовне єство. І навпаки, в байці «Дві курки» мислитель міркує про те, що практична діяльність людини (для якої ця діяльність є неспорідненою) є недіальною, і, відповідно, знання про результати неспорідненої праці не є корисними ні для власне цієї людини, ні для суспільства [16].

Сковорода (в байці «Бджола і Шершень») стверджує, що людина, яка займається неспорідненою працею, страждає, є нещасливою, навіть, якщо живе в достатку. А якщо душа людини насолоджується працею згідно з природою (спорідненою), то людина працює фізично із задоволенням. І хоча тіло людини навантажене (йому важко), все ж краще

зазнати смерті тіла у процесі виконання фізичної праці, яка є спорідненою душі людини, аніж зазнавати страждань душі через неспоріднену працю [Там само].

Сковорода твердить, що «рівна рівність» супротивна природі і вислів «неоднакова всім рівність» тлумачить так: «Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою», що так само повна» [Там само, с. 437].

Отже, та людина в суспільстві є щасливою, яка пізнала себе чи свою природу, виконує споріднену працю, яка є корисною для суспільства загалом. Не важливо яку саме роботу вона виконує: ліпити горщики чи вирощує хліб, аби праця була їй природженою – «Не дивись, хто вище і хто нижче, хто видніше і незначніше, багатше й убогіше, але дивись на те, що з тобою споріднене. Вже ми казали, що без спорідненості все ніщо...» [Там само, с. 422]. Тільки в ідеальному суспільстві («плодоносний церкви, ясніше кажучи, суспільства сад» [Там само, с. 418] живуть люди, які виконують роботу, споріднену собі, «чесних станів і благословених видів промислів, які не суперечать Божому й людському закону» [Там само].

Сковорода замислюється над питанням ознак спорідненостей, як визначити, що тобі споріднене? І каже, що «Будь-яка таємниця має свою викривальну тінь» [Там само, с. 436]. До прикладу, «викривальною тінню» поклику до землеробства є прагнення хлопчика у процесі гри, зробивши волове ярмо, накласти його щенятм; за аналогією: гра шаблею свідчить про схильність до військового мистецтва; гортання дитиною сторінок священних книг – свідчить про її скерованість до богослов'я та ін. [16].

Людина, народжена до занять землеробством (бо це згідно з її природою), любить сади, поля, ліси; її батько – землероб; і ще такий аргумент Сковороди: «Ти до цього народився тому, що інші до іншого, а вони до іншого народжені тому, що ти до цього» [Там само, с. 438]. Отже, людина, народжена до якогось виду діяльності згідно з волею Бога, повинна слідувати його призначенню і добре виконувати споріднену працю не тільки заради себе, але й заради інших людей («бо цього чекає від тебе твоя вітчизна» [Там само].

Аналогічно, людина-воїн, отримавши, згідно з природою, Боже звання буде щасливою, а у випадку, якщо вона відмовиться від цього призначення, то зазнаватиме щохвилинного страждання і смерті своєї душі. Крім цього, Сковорода говорить про удосконалення спорідненості через науку, але, якщо людина не займається природженою їй справою, то наука нічого не зможе здійснити: «Нехай ніхто не сподівається щастя ні від високих наук, ні від шановних посад, ні від багатства... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце – від миру, мир – від звання, звання – від Бога. Тут кінець: не ходи далі» [Там само, с. 441].

Для питання «чи можна тлумачити ідею «горного Єрусалиму» візьмемо до уваги розуміння цього об'єкта самим Сковородою. Він написав вірш, рядки з якого дають змогу зрозуміти, що саме розуміє автор під поняттям «горній Єрусалим», «божий град». Йдеться про 20-ту пісню «Саду божественних пісень» («Хто серцем чистий і душею»). Цей вірш завершується такими рядками [18, с. 70]:

ГдѢ ж есть оный толь прекрасный град?

Сам ты град, з души вон выгнав яд,

Святому духу храм и град.

Отже ідеальне місто, ідеальна спільнота – це образ, алегорія. Цей стан ідеальності, згідно зі Сковородою, полягає не в особливостях суспільних відносин, а у специфічному стані душі, у специфічному ставленні людини до оточуючих і до себе. Зважаючи на таке тлумачення, нема підстав інтерпретувати погляди Григорія Сковороди на «горній Єрусалим», «божий град» як концепцію ідеального суспільного укладу, а отже це не має стосунку до утопії.

Розгляньмо останній із запланованих випадків, коли ідеї Григорія Сковороди можуть бути витлумачені як утопійні – йдеться про подорож п'яти мандрівників у місце, якого нема у праці «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя у житті». У згаданий подорожі відтворено шлях людини до щастя. Стисло викладемо цей шлях: щастя полягає у внутрішньому мирі серця (тобто внутрішнього миру в душі людини, іншими словами, у відсутності страждань). Згаданий внутрішній мир є тотожний погодженості думок з богом. Це погодження думок з богом (тотожне примиренню думок, позбавленню від неправдивих думок) можна порівняти зі сходженням на гору Господню в царство миру і любові, де головним гаслом є «Зрозумій себе міцно». Перехід в стан щастя (лікування) виконується за допомогою Біблії. Коли людина стає щасливою (мабуть, досягнувши за допомогою Біблії споріднену працю) в неї зникає боротьба думок, настає внутрішній мир.

Зіставимо всі ці погляди Григорія Сковороди з виознакою утопії. Якщо брати вузьку виознаку, то як такого опису суспільного устрою Григорій Сковорода не дає, тож і відносити його до утопійців нема підстав. Якщо брати загальнішу виознаку утопії (як опис ідеальних умов життя людини, а отже й спільноти, без обґрунтувань, чому саме таким воно може/повинно настати в дійсності), то в такому разі Григорій Сковорода утопієць – він пропонує шлях досягнення щастя без зміни форм організації відносин між людьми, однією лише зміною кожною людиною самої себе, серцевиною чого є споріднена праця. У цих своїх міркуваннях Сковорода не спирається на науково встановлені причинові зв'язки у сфері суспільних відносин.

Висновки. На підставі виконаного пошуку, обґрунтовано виознаку утопійності і зіставлено з нею ті ідеї Григорія Сковороди, які найчастіше тлумачать як утопійні. З'ясовано, що остаточний висновок щодо віднесення ідей Григорія Сковороди до утопійних видетермінується тим, як виозначено утопію – якщо це тільки ідеальний суспільний устрій, то Григорій Сковорода не утопіст, якщо утопія – це ідеальні умови для життя людини, (які хтось може уявляти як незалежні від суспільного устрою), то Григорій Сковорода є утопійцем.

Список використаної літератури

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків: Державне видавництво України, 1926. 397 с.
2. Драч І. Ф., Кримський С. Б., Попович М. В. Григорій Сковорода. Київ: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1984. 231 с.
3. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. – Варшава: УНІ, 1934. – 224 с.
4. Шинкарук В., Іваньо І. Григорій Сковорода // Григорій Сковорода. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ, 1973. Т. 1. С. 11–57.
5. Шелухін В. Між просвітленням і Просвітництвом: чи був Сковорода соціальним утопістом? Володимир Шелухін. Між просвітленням і Просвітництвом: чи був Сковорода соціальним утопістом? // Творчість Г.С. Сковороди як метатекст української культури. Пам'яті Мирослава Поповича: матеріали XXVI Харківських міжнародних скворородинських читань (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», 28-29 вересня 2018 року) / Наук. ред. І.В. Карпенко. Харків: Майдан, 2018. С. 60–67.
6. A Dictionary of Philosophy / A. Flew (eds.). Palgrave Macmillan UK, 1979. 363 p.
7. The Edinburgh Dictionary of Continental Philosophy / J. L. Protevi (eds.). Edinburgh University Press, 2006. 641 p.
8. Šimečka M. Sociálne utópie a utopisti. Bratislava : Vydavateľstvo Osveta, 1963. 196 s.
9. The Dictionary of Philosophy / D. D. Runes (eds.). NewYorc : Philosophical Library. 355 p.

10. Розова Т. Утопія. *Філософський енциклопедичний словник* / за ред.: В. І. Шинкарука. Київ, 2002. С. 659–660.
11. Routledge Encyclopedia of Philosophy / E. Craig. 10 Volumes Set. Routledge, 1998. 9169 p.
12. Kateb G. Utopias and utopianism. *Encyclopedia of Philosophy* / D. M. Borchert (eds.). Vol. 9. Macmillan Reference USA, 2005. P. 616.
13. Szacki J. Spotkania z utopią. Warszawa: Sic, 2000. 240 s.
14. Ainsa F. La reconstrucción de la utopía. Ediciones Del Sol, 1999. P. 256.
15. Pietikainen P. Alchemists of Human Nature – Psychological Utopianism in Gross, Jung, Reich and Fromm. Pickering & Chatto Publishers, 2007. 299 p.
16. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т 1. 528 с.
17. Сковорода Г. Поетичні твори. Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2016. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/grigorij-skovoroda-poetichni-tvori.html>
18. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

ANALYSIS OF THE CORRECTNESS OF THE INTERPRETATION OF THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF GRIGORY SKOVORODA IN THE TERMS OF UTOPIA

Ulyana Khamar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of History of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The subject of the study is to establish the correctness of attributing individual ideas of the philosophical heritage of Grigory Skovoroda to utopia. To clarify this cognitive problem, the following questions are formulated that need to be answered: is it possible to interpret the ideas of Grigory Skovoroda about kindred labor and about “upper Jerusalem”, as well as the description of a journey to a non-existent place in the work “A Conversation of Five Travelers About True Happiness in Life” as manifestations of utopianism. **The research method** was to perform the following sequence of cognitive actions: substantiation of the content of the concept of “utopia”; actualization of ideas about kindred work, about “upper Jerusalem” and a description of the journey in the work “A Conversation of Five Travelers about True Happiness in Life”; comparison of the ideas of Grigory Skovoroda with the accepted criteria of utopianism. **The research results** obtained as a result of the search contain: analysis of a set of features that may be essential for the concept of “utopia”; from the perception of the novel by Thomas More, the following features are referred to: 1) something (or only society) that does not exist at the current moment in time, that is, something imaginary; 2) something (or only society) that may exist in the future 3) something (or only society) that is ideal, that is, the best, without flaws, and therefore desirable, 4) something (or only society) is described in the literary form of a novel. Based on different combinations of these features, different concepts of “utopia” can be created. The narrow concept of “utopia” is substantiated, which concerns only the ideal social conditions of a person's life, and the broader concept of “utopia”, which concerns the ideal conditions of a person's life as a whole (i.e., the views of those who determine the ideal state of a person not by a social structure, will be utopian). The attribution of individual ideas of the philosophical heritage of Grigory Skovoroda is determined by the accepted definition of utopia.

Key words: utopia, ideal social structure, ideal conditions for human life, philosophy of Grigory Skovoroda.

УДК 133(075)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.17>

ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТА ПРИВАТНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Андрій Шевчук

*Український гуманітарний інститут,
гуманітарний факультет, кафедра психології та педагогіки,
вул. Інститутська 14, 08293, м. Буча, Україна*

У статті проведено аналіз філософії управління в загальноосвітніх державних та приватних школах України. З'ясовано визначні перспективи управління сучасного українського освітнього простору та їхній інструментарій, що використовується у формуванні навчальних перспектив та представляє стратегію розвитку освітньої структури. Відповідно до результатів дослідження показано, що реформаційні процеси в галузі освіти України продовжують втілюватися настільки активно, наскільки це можливо, попри окупаційні дії РФ на території країни, а сучасні вимоги світових глобалізаційних процесів освітнього простору визначають ключову роль комплексної політики реформ, яка окреслює роль керівника як лідера, який здатний втілювати намічені цілі, використовуючи новітні компетентності та практики. З'ясовано особливості ознак, що притаманні сучасному лідеру-управлінцю загальноосвітньої школи, які окреслюються такими аспектами: набуття нових компетентностей та систематичне підвищення рівня кваліфікації, використання новітніх практик; наполегливість щодо навчання, яка веде до кар'єрного зростання; індивідуальне та інтеграційне оцінювання; набуття компетентностей щодо визначення опорних джерел у різноманітному просторі; радикальні рольові практики. Філософський контекст системи управління в загальноосвітніх та приватних школах України репрезентує три наступних елементи, які гарантують досягнення загальних цілей та тісно пов'язані один із одним: адміністративний лад, керівництво та лідерство. У результаті проведеного дослідження визначено роль лідерства серед керівників шкіл України в організації навчального процесу згідно з вимогами сучасних освітніх практик щодо подолання перешкод як у кількісному, так і в якісному освоєнні новітніх програм, застосовуючи комплексний підхід, приділяючи особливу увагу програмам формування лідерства в освітній галузі. У ході дослідження було розкрито, що керівники шкіл не мають прямого дотику до учасників освітнього простору, тому успіх взаємовідносини між цими двома групами у прагненні досягнення окреслених змін залежить від рівня стимулювання лідерів.

Ключові слова: лідер, управління, реформаційні зміни, Україна, школи, програми, глобалізація.

Актуальність теми дослідження. Процес розвитку освітнього процесу багатьох провідних країн світу свідчить про особливий внесок лідерів освітянського простору у процес реформування освіти, що мав за ціль реалізувати зазначені виклики та перспективи технологізації і глобалізації з їхніми ризиками. Тому такі тенденції ми можемо бачити сьогодні також і в Україні [1]. Лідерство у приватних школах та державних школах України базується на педагогічній платформі наукових зарубіжних та вітчизняних досліджень. Так, наприклад, розробники шкільної теорії лідерства, науковці Д. Гловер, Д. Дьюк, Дж. Спіллейн, Т. Буш, Ч. Ченг, П. Гронн, К. Лейтвуд [2,3] та інші представили декілька класифікацій стилів управління. Калашникова С. А. у своїй дисертаційній роботі представила методологію професійної підготовки лідерів-управлінців в умовах вимог сучасних практик [4]. Науковець Сторчак Н. В. у своєму дослідженні окреслив нові сучасні методи формування

лідерства в освітньому просторі [5]. Дослідники О. І. Бондарчук та О. О. Нежинська представили аспекти сучасного лідерства управління освітньою організацією [6]. Автори Оксана Заболотна, Світлана Щудло, Тетяна Лісова, Олена Ковальчук, Наталія Горук, Тетяна Медіна означили у проведеному аналізі перспективи явища лідерства в освітньому середовищі [7]. Тому **метою дослідження є визначення специфічних управлінських рис філософії менеджменту в загальноосвітніх та приватних школах України.**

Сучасні виклики стосовно трансформаційних змін освітнього процесу України дедалі більше потребують від управлінців навчальних закладів критичного мислення, швидкого редагування в оволодінні новими технологіями, навичок обробки нової інформації, постійного процесу самонавчання, опанування такими якостями: мобільністю, гнучкістю, креативністю. На жаль, очевидним є той факт, що українська освіта сьогодення не повністю відповідає сучасним потребам чи запитам економіки та спільноти, тому ця проблема стала однією із головних причин, чому освітні процеси в Україні мають значні трансформаційні зміни. Цей процес став необхідністю на різних рівнях освітньої практики, починаючи із дошкільної освіти і далі до освіти вищої. Ці зміни окреслені законодавчими нормами в Законі України «Про освіту». Тобто реформаційні дії в освітянському просторі відтепер в Україні проходять за такими переважними напрямками: якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих; доступна та якісна дошкільна освіта; нова українська школа; розвиток науки та інновацій; сучасна професійна освіта [8].

Визначні інтеграційні процеси системи Української шкільної освіти, що направлені до світового та європейського навчального простору вимагають очікуваних кардинальних перемін, які зорієнтовані на конкурентоспроможність та якість освіти, яка реалізується за новітніх умов економічного та соціального прогресу. Наступний контекст представлений у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» [9]. Цей документ показує вектори пріоритетного освітнього розвитку в Україні, де один із напрямів окреслює необхідність перерозподілу повноважень і функцій між регіональними та центральними органами керування освітою, системами і навчальними установами місцевого самоврядування у процесах децентралізації структур керування освітою [7]. Одним із великих кроків в українському суспільстві до формування демократичної держави стало прийняття у 2015 році Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів», № 31, який надав можливості для релігійних організацій створювати релігійні освітні заклади різних категорій та бути їхніми власниками [10]. Тому вже на початок 2021 року в Україні нараховується 14815 загальноосвітніх шкіл нерелігійного напрямку та з'являється певна кількість шкіл релігійної освіти, як показано на рис. 1.

Цей огляд показує загальну картину стану розвитку релігійної освіти в Україні [11]. Наступна статистика демонструє певний успіх в Україні на шляху до очікуваних змін у напрямі демократичних реформ. Однак війна, яка почалась 24 лютого 2022 року в Україні, призупинила реформаційні дії подальшого розвитку освітніх реформ взагалі та релігійної освіти зокрема. Проте керівники держави бажають продовжувати початі реформаційні зміни в освітньому просторі, незважаючи на військовий стан у країні. У цей важкий час в Україні явище освітнього лідерства може зіграти особливу роль формувального вектора в досягненні змін у освітній практиці. Тому організація економічної співпраці та розвитку (OECD) вважає одним із пріоритетних напрямів поліпшення шкільного лідерства в країнах-учасницях, надання допомоги в забезпеченні постійної професійної підготовки кадрів управління та збільшення їхньої спроможності в адаптації до нестійких вимог суспільства.

Отже, навчання та професіоналізм упродовж життя, що формують риси лідерства, є ключовими пунктами сучасних звітів та документів освіти [12].

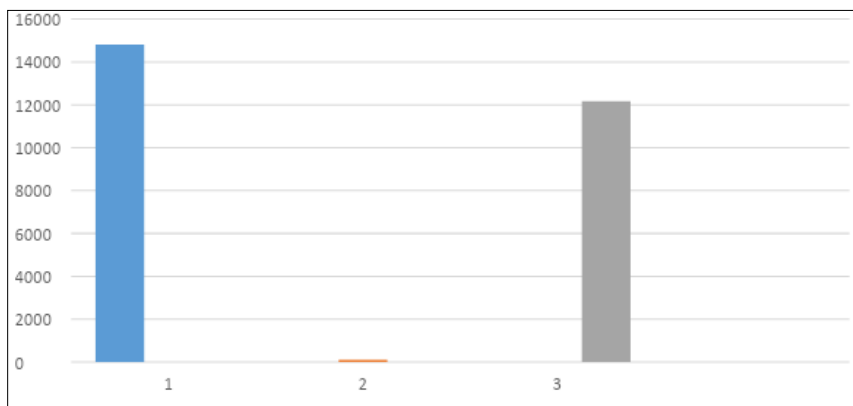

Рис. 1. Загальний огляд шкіл України на вересень 2021 року, де:

- 1 – кількість загальноосвітніх не релігійних шкіл; 2 – релігійні загальноосвітні школи;
3 – релігійні недільні школи

Значну роль у вирішенні представлених завдань, на які направлені прагнення провідних громадських та освітянських організацій, відіграють Асоціація керівників шкіл м. Києва та Асоціація директорів шкіл України, які вже реалізували декілька проєктів, заручившись підтримкою Фонду «Відродження». Процес введення змін пов'язаний із формуванням наукового підґрунтя, що є основою того, якими мають стати педагогічні ініціативи, як порівняти з дослідженнями успішно випробуваних зарубіжних досягнень. Наприклад, це країни Європейського Союзу, які мають великий досвід реформаційних процесів у навчальних закладах з метою виведення їх на рівень децентралізації. Тому освітні реформи, які відбулися в цих державах у період кінця XX ст. та початку XXI ст., спричинили великі зміни в оцінці пріоритетів у галузі та примусили директорів шкіл опанувати новий ступінь компетентності, який змінює статус від директора-адміністратора до директора-лідера та директора-менеджера, що вимагає нової якісної підготовки до діяльності управління, яка формує професійно-керівну культуру [7]. Формування сучасної школи України визначає зміну тоталітарного адміністративно-командного керівництва навчальних установ. Ключовими словами новітнього освітнього лідерства є відповідальність, автономність, свобода та самоврядування. До того ж у прийнятому Законі «Про освіту» було задекларовано принципи автономії, які стали гарантом організаційної, академічної, фінансової та кадрової свободи, що допомагає результативно осилувати вимоги сьогодення. Важливим кроком у процесі змін в керівництві освітніми закладами є зміна мислення управлінця та підготовка його волі до інноваційних змін, його внутрішньо-індивідуальна активність, яка допоможе перейти межі сталих шаблонів та зможе допомогти реалізувати сучасне бачення особистої діяльності та загалом дій персоналу школи. Ця сучасна філософія та культура управління окреслює людиноцентричний підхід, який визначається принципами демократичного керування, а саме: скорочення бюрократичних вимог; залучення батьків та учнів до прийняття відповідальності; надмірна звітність та адміністративний контроль; відкритий простір щодо творчості, саморозвитку та самостійності [13].

Важливою умовою тривкого реформування процесів освіти України є науково обґрунтований підхід, який дає можливість відкрити найкращі сучасні практики світу, щоб, використовуючи успішні приклади, переймати досвід та робити певні висновки щодо рівня української освіти. Реформаційні дії української освіти мають постійну підтримку фахівців-консультантів країн-партнерів, які пропонують різні освітянські програми, направлені на формування нового мислення учасників освітнього процесу з метою покращення освітньої практики. Так Міжнародна асоціація оцінювання освітніх досягнень та Організація економічного співробітництва і розвитку (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) постійно представляють ряд інтернаціональних опрацювань у напрямі освіти, що пропонується як матеріал для узагальнень, які далі використовуються як основа змін освітнього простору держави [14].

Отже, наукові дослідження поширюються на такі аспекти освітніх ініціатив: викладання та навчання; емпіричні дослідження результатів навчання; застосування та розвиток навичок; майбутнє освіти та її інноваційні зміни; опрацювання та введення освітніх перспектив. У цьому контексті слід відзначити міжнародне дослідження TALIS (Teaching and Learning International Survey), яке спрямоване на придбання глобальної інформації щодо освітніх процесів усіх учасників цього проєкту [15].

Традиційна класифікація тристильової схеми управління, до якої належали ліберальний, авторитарний та демократичний стиль управління, була доповнена дослідниками із Британії Д. Гловером та Т. Бушом [2], які запропонували шість моделей менеджменту освіти, водночас як Р. Стейнбах, Д. Джантці, К. Лейтвуд поширили кількість моделей шкільного лідерства до дев'яти [16]. Головні стилі лідерства, менеджменту та управління представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Стильові моделі шкільного лідерства

Керівництво	Лідерства (стилі, К. Лейтвуд)	Менеджмент (стилі, а Д. Гловером та Т. Бушом)
ліберальне	ситуативний, транзакційний, організаційний	ситуативний, транзакційний, організаційний
демократичне	моральний/етичний, партисипативний, трансформаційний, спільної взаємодії,	культурний, колегіальний
авторитарне	інструктивний	вольовий

Представлений підхід визначає закономірне гнучке управління, яке сприяє появі новітніх моделей лідерства. Сучасні моделі лідерства, які використовують у приватних та державних школах України, такі:

– дистрибутивне лідерство (engl. distributional leadership) – це керівництво на базі розуміння того, що довершеного лідера не може бути. Тому усі учасники навчального процесу, незалежно від займаної посади, реалізації впливу серед колег, ступеня відповідальності, а також суцільного напрямку росту, здатні керувати організацією. Цікаво, що теорія дистрибутивного лідерства вперше була представлена професором шкільного лідерства університету Гарварду Р. Елмором (R. Elmore), що породила різні трактування та назви в іноземних педагогічних виданнях, такі як: розподільне (dispersed), колективне (collective), реляційне (relational), центровано-групове (group-centered), широкоосяжне (broadbased), спільне (shared), інклюзивне (inclusive), партисипативне (participatory) лідерство та лідерство підтримки (supportive leadership). Хоча школи держав Європи використовують більше назви «партисипативне» або «спільне» лідерство [17];

– навчальне лідерство (engl. educational leadership), що направлене на удосконалення навчального процесу. Результативний лідер, відповідальний за навчальний процес, зобов'язаний створити можливості та умови для використання різних методів викладання предметів навчальної програми, забезпечити контроль результатів навчального процесу, вчасно надавати підтримку та пораду педагогам з питань їхньої професійної практики.

Доктор Лондонського інституту освіти, професор А. Харріс відзначає, що лідерство вчителя в освітньому просторі знань є базовою необхідністю здобутку ефективності діяльності школи, а також результатом управлінської діяльності лідера-директора освітнього закладу [18]: інтегроване лідерство визначається як зближення лідерських перспектив вчителів, директора школи та інтеграційні процеси різних видів лідерства; системне лідерство визначається як формувальні процеси взаємозв'язку між головними органами влади та школами [19]. Основна домінанта системного лідерства окреслена направленістю функцій директора школи на створення умов щодо добробуту та успіху інших загальноосвітніх шкіл, безпосередньо як і успіху своєї школи; інклюзивне лідерство, що з'явилося на базі критичної концепції та вимагає демократичного, співробітницького стилю управління, стійких взаємовідносин, збудованих на позитивному діалозі [20].

Послідовники інклюзивного лідерства представляють таке лідерство незалежним від певної людини або обійманої посади, але найперше як рівні, турботливі, справедливі взаємовідносини різних людей, які мають право голосу, щоб бути почутими та можливість впливати на ті процеси, які відбуваються в навчальних закладах [21]. Сучасне суспільство сьогодення неможливо уявити без інклюзивного лідерства в освітньому процесі. Тому піклування щодо створення інклюзивного простору доступності і рівності для людей з інвалідністю та надання певних освітніх відповідей є головною метою системи освіти.

Отже, контекст інклюзивного лідерства у шкільній освіті є кардинальним фактором щодо покращення інклюзивного простору школи. Вимоги сучасної школи ставлять перед командами управління непросту мету у справі формування особливого середовища, де б мали комфортні та безпечні умови навчання діти з різними формами інвалідності, які є частиною освітньої спільноти, виконуючи вимоги Конвенції про права людей з інвалідністю щодо створення сучасного освітнього середовища [22]. Тобто суттєвою ознакою лідерства як суб'єктивної позиції людини є активність, що за визначенням дослідниці В. Лозової окреслена як пріоритетна та знаходиться у стані постійної готовності, бажанні до індивідуальної діяльності та прагненні до якісних здійснень у селекційній апробації та пошуку оптимальних напрямів щодо досягнення визначених вершин» [23, с. 12].

Особлива роль в умовах сьогодення покладається на директорів шкіл України, які покликані об'єднати педагогічний колектив, формуючи функції так, щоб підвищити ефективність процесів та ролей навчання через втілення новітніх програм та скасувати такий

підхід до викладання, що не забезпечує отримання учнями потрібних життєво важливих компетентностей, та сформувати навчальне середовище із необхідними умовами щодо успішного навчання та праці вчителів і учнів. Отже, функція директора набуває іншого аспекту – фасилітатора, тобто в його обов'язки входить організація дієвого діалогу учасників шкільного процесу та їхньої взаємодії. Високий рейтинг в українському загальноосвітньому середовищі набуло системне лідерство, яке поширилося та набрало сили у шкільних коаліціях: школах з невисокими результатами успішності та результативними школами, федераціях шкіл, школах-академіях, що потребують допомоги національних провідних лідерів-фахівців освіти щодо покращення та налагодження діяльності шкільного закладу. Тому визначна роль директора як системного лідера окреслюється такими аспектами: допомога проблемним закладам освіти та дослідження і опрацювання змін щодо удосконалення діяльності подібних шкіл; поглиблення успішного співробітництва між різними школами та застосовування сучасних методів управління, ставлячи за ціль підвищення рівня навчання. Ці можливості можуть бути реалізовані під час формування навчальних програм, обміну інноваційними перспективами тощо; надання допомоги шкільним закладам, що відстають, використовуючи аналітичне опрацювання недоліків; виконання ролі експерта чи «лідера змін», що запроваджує набутий практичний навик та абстрактно-логічні знання у процесах покращення наявних ініціатив щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів; у використанні лідерських навичок у формуванні системи школа-суспільство щодо організації розширеного співробітництва між представниками громадськості та робітниками школи, яке направлене на розвиток здібностей та творчого потенціалу школярів [9].

Проведені дослідження відзнак лідерства опитувальником TALIS, визначили, що із переліку стилів лідерства директорів у багатьох країнах більш затребуваний став стиль інструктивного лідерства, хоча він за характером має авторитарний напрям. Тому високі ознаки інструктивного лідерства, які з'явилися в Україні та державах постсоціалістичного напрямку, демонструють наявну течію, яка сформувалася внаслідок інтегральних змін педагогічного мислення щодо визначення ролі управлінця школи як результативного лідера-керівника. Однією із позитивних складових авторитарного лідера-керівника є здібність розсіювати страхи; під час кризових обставин, коли необхідні екстрені зміни, він може швидко організувати діяльність навчального закладу та вказати необхідний напрямок динаміки у складних обставинах [24].

Отже, представлений стиль інструктивного лідера може стати рішенням щодо зростання освітніх стереотипів України адекватно до європейських стандартів у прагненні створити конкурентоспроможну вітчизняну школу. Тобто його основними завданнями є представлення ясної мети, забезпечення зручного освітнього простору та успішне формування навчальної діяльності. Отож навчальні заклади із високим ступенем академічних здобутків школярів нерідко показують інструктивний стиль лідерства, у якому директор розглядається як фахівець з організації навчальної діяльності та радник. Виявлений у результаті дослідження цікавий факт полягає в тому, що найменша кількість директорів, що використовує стиль інструктивного лідерства, виявлена у тих країнах, де є високий рівень економічного зростання та розвинуті норми децентралізації та самоуправління, наприклад, у Данії, Швеції, Франції, Фінляндії. Хоча здебільшого можна помітити наукові твердження, що лідерство – це насамперед колективна практика та зусилля педагогічного колективу навчального закладу [25].

Американський науковець, прихильник освітніх реформаційних змін К. Коттон, відмітив, що процес зміни форми керівництва директора школи формує перелік інтеграційних

змін у його управлінні. Тому директору необхідно керувати ходом змін всієї місії навчального закладу, починаючи від переходу щодо надання незмінного комплексу вмінь та знань, сутність яких окреслюються керівниками вищих органів, аж до стратегічних планів освіти, які впроваджуються на прохання та потреби учнів, а також незмінних трансформаційних процесів робочих місць [26]. До того ж лідери-директори несуть відповідальність за створення стійких та надійних зв'язків з місцевими товариствами, сім'ями школярів, щоб допомагати інвестуванню в розвиток школи зі сторони громад [4]. Усі ці реформаційні дії в управлінні загальноосвітніми школами в Україні звершують трансформаційні зміни в ролі лідера-управлінця (табл. 2).

Таблиця 2

Трансформаційні зміни у ролі лідера-управлінця

Традиційні дії лідера-управлінця	Сучасний лідер-управлінець
виконувати бюрократичні рутинні процедури	акумулювати ресурси та вміло використовувати їх
призначати та наймати учителів	опанувати лідерські навички освітнього процесу
вести головні форми звітності	організувати підзвітність за наслідками діяльності школи
організувати зв'язок між міністерством освіти та школою	влаштувати зв'язок із управлінцями суспільства та представниками влади, які найближче
надавати замовлення на постачання ресурсів	вміло керувати матеріальними потоками
незмінно впроваджувати адміністративний контроль	вирішувати кризові ситуації та проблеми, розсудливо підходити до прийняття рішень

Отримання високого лідерсько-управлінського рівня в навчальних закладах, з погляду науковців-теоретиків реформ освіти, вимагає від шкільного лідера сучасних знань та навичок, а саме: створення та розвиток серед педагогічного складу здібностей щодо вдалого втілення новітніх перспектив, майстерність коректувати недоліки, які з'являються; надихати та мотивувати робітників; проводити роз'яснення та обговорення шляхів розвитку навчального закладу; об'єднувати працівників, вдосконалюючи досвід колективної праці [5].

Відомий науковець лідерського напрямку І. Миськів вирізняла три головні складові, що мають певний вплив на формування якості шкільного лідерства, що окреслюються: витримкою на шляху до успіху, враховуючи відсутність чи наявність потрібної інформації, що впливає на прийняття важливих рішень або вміле використання отриманих ресурсів (фінансами, часом, персоналом) тощо; навчанням, що сприяє переконанню суспільства щодо готовності шкільних лідерів до виконання праці у соціумі, маючи усі потрібні

навички у досягнення визначених стандартів; стандартами, що чітко характеризують фаховий ступінь знань шкільних лідерів, визначаючи їхні вміння та навички, що необхідні щодо покращення навчання та викладання, а також створення фундаменту відповідальності за отримані результати [27].

Ефективність лідерства в управлінні загальноосвітніми школами в Україні визначається такими факторами: обсяг та зміст навчальних завдань, що окреслює шкільна програма [28], рівень якісного викладання; наповнення навчальних програм та планів; формат школи; рівень спроможності навчання учнів; створення сприятливої атмосфери у школі, коли максимально задоволеними залишаються батьки, учні, соціум та держава [29]. Протягом останніх років дедалі все частіше висловлюється думка про необхідність об'єднання шкільних мереж задля загального управління з ціллю покращення результатів шкільного процесу, про що йдеться у статті «Кожна школа повинна працювати в партнерстві з іншими школами з метою повного задоволення потреб своїх учнів» (National College of School Leadership, 2014) та у виданні Білої книги освіти Великої Британії («Your child, your schools our future», 2009). Тобто малокомплектні заклади підпорядковуються керівництву спільного лідера-директора. Таке управління передбачає використання мережі шкіл, яку створює громадський орган управління, що складається із лідера-директора та лідерів-підрозділів, які визначають колективний освітній напрям цих мереж та мають абсолютне право вирішувати кадрові та фінансові проблеми. Цей варіант представляє собою холістичне мережеве лідерство.

Формування процесів лідерства загальноосвітніми школами в Україні спрямовано на виконання новітніх програм світового суспільства щодо створення єдиного освітнього простору, реалізуючи сучасні процеси глобалізації [8]. Ще один із визначних напрямів у формуванні лідерства в загальноосвітньому просторі України є делеговане лідерство [30], відповідно до якого органи управління кожної мережі шкіл обирають відповідальну людину, якій передають право щодо прийняття будь-яких рішень та повноваження представляти шкільні інтереси на зборах комітетів або колегіального органу керування. Його структура представлена на рис. 2.

Основні атестаційні якості мережевого лідерства представлені як кооперовані, дис-трибутивні, системні, тому лідери мереж шкіл повинні мати ознаки ментора, фасилітатора, координатора шкільних організацій, які здатні утримувати федерацію в дієздатному стані. Отже, вони повинні мати такі уміння, знання та володіти особистими якостями, які сприяють удосконаленню й розвитку освітнього процесу [13].

Визначним вкладом Українських шкіл у загальний розвиток освітньої культури є процес залучення учнів до керівництва освітнім закладом, який має найбільший показник за міжнародним дослідженням – 86% проти 75,6%. Також участь опікунів та батьків у процесі управління школою складає 96,4% проти 83,5%. Ці ознаки ясно свідчать про наявність високої шкільної практики у процесах співпраці та дистрибутивного лідерства в Україні [7]. Отже, реформаційні дії в загальноосвітніх закладах України принесли вагомий зміст та цілей освіти та її головними домінантами стали плюралізм, демократизація, відкритість, гуманізація, варіативність, альтернативність, безперервність та націоналізація.

Висновки. Здійснений аналіз філософії управління в загальноосвітніх та приватних школах України окреслив новітні шляхи щодо реформаційних змін у галузі освіти з використанням різних типів лідерства керівниками освітніх закладів залежно від ситуаційних обставин. Також були представлені фактори, що впливають на ефективність лідерства в управлінні загальноосвітніми школами в Україні та визначені ключові складові, що мають певний вплив на формування якості шкільного лідерства. Визначено вагомий

внесок сучасних освітніх програм у формування єдиного освітнього простору, що запропоновано лідерами-партнерами світової освітньої практики на шляху до реалізації процесів глобальних перспектив.

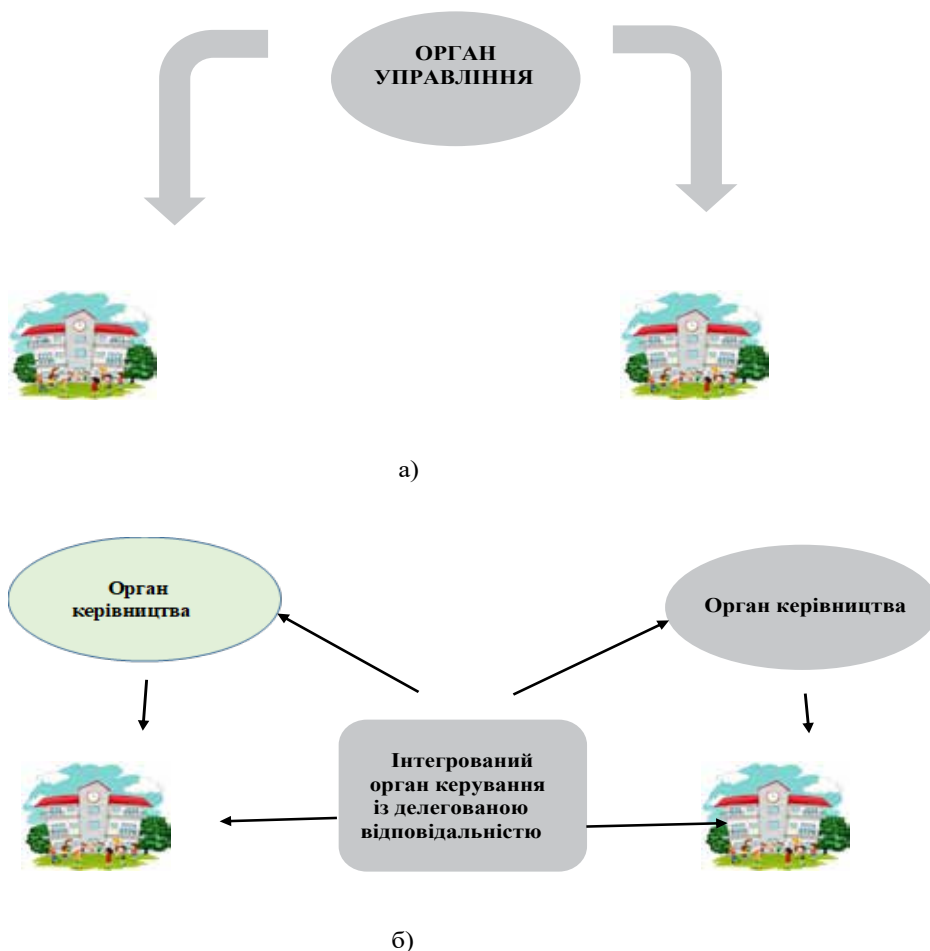

Рис. 2. Форми мережевого лідерства:

а) – холістичне мережеве лідерство; б) – делеговане мережеве лідерство.

Список використаної літератури

1. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. 3-тє вид., доопрац. і доп. / О. І. Вишневський. – Київ: Знання, 2008. – 566 с.
2. Tony Bush, Suriani Abdul Hamid, Maria Kaparou and Ashley Yoon Mooi. (2018). School leadership theories and the malaysia education blueprint: findings from a systematic literature review. *International Journal of Educational Management*. № 4. 1-28 p.p.

3. Tony Bush, Derek Glover. (2004). Leadership Development: Evidence and Beliefs. *ResearchGate*. 1-26 p. p.
4. Калашникова С. А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.06 / Калашникова С. А. – К., 2011. – 462 с.
5. Т. Пантюк, Лідерство в освіті як суспільно-педагогічна детермінанта. Університети і лідерство. 2015. № 1. С. 41-44.
6. О.І. Бондарчук, О.О. Нежинська. Лідерство у діяльності керівника освітньої організації. Київ. 2017. 37с.
7. Оксана Заболотна, Світлана Щудло, Тетяна Лісова, Олена Ковальчук, Наталія Горук, Тетяна Медіна. Учителі та освітнє середовище: крос-культурна перспектива. 2020. 226 с.
8. Даниленко Л. І. Модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи: монографія / Л. Даниленко. – К.: Логос, 1998. – 140 с.
9. Кабінет Міністрів України Розпорядження. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року від 14 грудня 2016 р. № 988-р. Київ.
10. Закон України. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів. № 31. 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498-19#Text>
11. Релігійна освіта в Україні. Вікіпедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/F>
12. OECD (2018). TALIS 2018 Technical Report, TALIS, OECD Publishing, Paris
13. Щудло С., Заболотна О., Лісова Т. (2017). Українські вчителі та навчальне середовище. Результати Всеукраїнського моніторингового опитування викладання та навчання серед директорів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів (за методологією TALIS). Дрогобич: УАДО; ТзОВ «Трек-ЛТД»
14. Фаст, О. (2018). Методологічні орієнтири формування педагогічної самоефективності майбутніх учителів у контексті викликів освітньої реформи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, № 10 (84), С. 215-226.
15. Lisova T. & Yu Kovalchuk (2019). The Self-efficacy of Ukrainian Teachers According to the Results of the Study by the TALIS Methodology. European Educational Research Conference (ECER 2019), Hamburg. – <https://eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/24/contribution/48564/>.
16. K. Leithwood, D. Jantzi & R. Steinbach (1999) Changing Leadership For Changing Times. Buckingham. 254 p.
17. В. Р. Міляєва. Освітнє лідерство: від теорії до практики. Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021. 296 с.
18. Harris, A. (2003). Teacher leadership as distributed leadership: Heresy, fantasy or possibility? *School Leadership & Management*. 23. 313- 324 p.p.
19. Charles C. Manz, H. P. Sims. (1991). Super Leadership: Beyond the myth of heroic. *Education. Organizational Dynamics*.
20. James C. Ryan, Syed Awais Ahmad Tipu. (2013). Leadership effects on innovation propensity: A two-factor full range leadership model. *Journal of Business Research*. 66(10). 2116-2129 p.p.
21. Frederick T. Evers, James C. Rush, and Iris Berdrow. (1998). He bases of competence: Skills for lifelong learning and employability. *Human Resource Development Quarterly*. 11(2). 203 – 207 p.p.
22. Inmaculada Gómez-Hurtado, René Valdés, Inmaculada González Falcón, Felipe Jiménez Vargas. (2021). Inclusive Leadership: Good Managerial Practices to Address Cultural Diversity in Schools. *ResearchGate*. 9(4). 69-80 p.p.

23. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів: спецкурс із дидактики / В.І. Лозова. Харків: Основа, 1990. – 89 с
24. Annie McKee, Richard Boyatzis, Daniel Goleman. (2018). Emotional leadership. The art of managing people based on emotional intelligence. Alpina Publisher. 301p.
25. Viviane M. J. Robinson. (2008). The Impact of Leadership on Student Outcomes: An Analysis of the Differential Effects of Leadership Types. ResearchGate. 44(5).
26. Kathleen Cotton. (Research You Can Use To Improve Results. Virginia. 1999. 137 p.
27. Миськів І. Шкільне лідерство як основа реформування сучасної британської загально-освітньої школи. Молодь і ринок. 2015. № 6. С. 45-49.
28. Thomas J. Sergiovanni. Rethinking Leadership: A Collection of Articles 2nd Edition. 2006. 192 p.
29. Alma Harris. (2003). Teacher Leadership as Distributed Leadership: Heresy, fantasy or possibility? ResearchGate. 23(3). 313-324 p.p.
30. Мандрагеля В. Розподілене лідерство в закладах освіти: розмаїття підходів до сутності і змісту. OpenAire. 2021. С. 1-29.

MANAGEMENT PHILOSOPHY IN COMPREHENSIVE PUBLIC AND PRIVATE SCHOOLS OF UKRAINE

Andrii Shevchuk

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences,
Department Psychology and Pedagogy,
Instytutska st., 14, 08293, Bucha, Ukraine*

The article analyzes the philosophy of management in comprehensive and private schools of Ukraine. Significant prospects for the management of the modern Ukrainian educational space and their tools, which are used in the formation of educational prospects and represent its strategy for the development of the educational structure, have been clarified. The results of the study showed that the reformation processes in the field of education in Ukraine continue to be implemented as actively as possible, regardless of the occupation actions of the Russian Federation on the territory of the country. The modern requirements of the world globalization processes of the educational space determine the key role of a comprehensive policy of reforms, which outlines the role of the manager as a leader who is able to implement the intended goals, using the latest competencies and practices. The peculiarities of the characteristics of a modern leader-manager of a comprehensive school have been clarified, and they are outlined by the following aspects: acquisition of new competencies and systematic improvement of the qualification level using the latest practices; perseverance in learning, which leads to career growth; individual and integration assessment; acquiring competencies in determining reference sources in a diverse space; radical role practices. The philosophical context of the system of management of secondary education and private schooling of Ukraine represents the following three elements that guarantee the achievement of common goals and are closely related to each other. They are: administrative system, management and leadership. The conducted analysis of the study determined the role of leadership among the Ukrainian school principals concerning the organization of the educational process in accordance with the requirements of modern educational practices regarding overcoming obstacles both in quantity and quality in the development of the latest programs, for which a comprehensive approach is applied, and special attention to programs for the formation of leadership in the educational field is paid. In the course of the study, it was revealed that school leaders do not have direct contact with the participants of the educational space, so the success of the relationship between these two groups in the pursuit of the outlined changes depends on the level of stimulation of the leaders.

Key words: leader, management, reformation changes, Ukraine, schools, programs, globalization.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 23:342.553(477.82)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.18>

ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Валерій Бортніков

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра політології та публічного управління
просп. Волі, 13, 43025, м. Луцьк, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0991-4047>*

Олена Козюпа

*Волинська обласна рада,
відділ забезпечення діяльності керівництва
Київський майдан, 9, 43027, м. Луцьк, Україна*

Одним із впливових інститутів органів місцевого самоврядування є обласні ради, які через своїх обранців не лише репрезентують інтереси населення регіону: вони значною мірою є уособленням регіональних політичних еліт, роль яких із запровадженням адміністративно-територіальної реформи в Україні невіддільно зростає. Демократичний характер обласних рад зумовлено їх представницьким характером, структурою, механізмами прийняття рішень, процедурами обрання робочих органів ради, вирішення спірних питань, їх колегіальним характером. Практика вироблення рішень передбачає відкрите, вільне обговорення проблем, досягнення компромісу і консенсусу між депутатами, які належать не лише до різних соціальних груп, а й є носіями певних ментальних, ідеологічних настанов і цінностей, політичних інтересів тощо. Великий з кількістю та мультикультурний за складом контингент депутатів обласних рад вимагає відповідної координації їх діяльності та оперативного вирішення поточних організаційних питань. Зазначені чинники обумовлюють наявність у структурі місцевих рад таких демократичних інститутів, як президія ради, її голова, заступники голови, погоджувальні ради, постійні і тимчасові комісії, депутатські групи і фракції та ін. Відкритість та гласність роботи представницького органу краю забезпечується завчасним оприлюдненням проєктів його рішень на вебсайті ради з метою їх громадського обговорення та внесення пропозицій. Важливим документом, який регулює діяльність рад, є їх регламент, що має регулювати не лише процедурні питання, а й враховувати рівень фахової підготовки депутатів, специфіку економічного, політичного та соціокультурного розвитку регіону, стан розвитку засобів масової інформації та комунікації тощо. Метою статті є аналіз інституційної структури, зокрема, Регламенту Волинської обласної ради у контексті забезпечення ефективної взаємодії влади і громадськості на засадах транспарентності. Аналіз інституційної структури обласної ради передбачає використання низки методів, зокрема, системного та інституційного підходів, які дають змогу розглядати предмет дослідження як сукупність інститутів, які утворюють реальність, що має певні властивості та способи взаємозв'язку із оточуючим середовищем.

Ключові слова: Україна, місцеве самоврядування, Волинська обласна рада, інституційна структура, транспарентність.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні спостерігається низка процесів, які характеризують поступовий перехід українського суспільства у нову якість: відбувається помітний розвиток медіапростору, його глобалізація, зміцнення громадянського

суспільства, впровадження у діяльність органів публічної влади та управління новітніх інформаційних технологій, вдосконалення їх нормативно-правового регулювання тощо. Під час вивчення сучасних проблем забезпечення прозорості і гласності у діяльності органів публічної влади, наявності зворотного зв'язку між владою та громадою, слід враховувати й такі реалії сьогодення, як глобалізація медіапростору та його віртуалізація, утворення користувачами мережових структур тощо.

Водночас, набувають якісних змін відносини центральної влади і регіональних спільнот, оскільки адміністративно-територіальна реформа на засадах децентралізації вимагає їх переходу на принципово новий рівень, що відповідає засадам принципів народовладдя та субсидіарності. Фактично йдеться про відмову від концепту центр-периферійних відносин до визнання регіонів як рівноправних у політико-правовому і соціально-економічному вимірах не лише формально, а й фактично, із наданням відповідних прав та фінансових ресурсів. За такого підходу актуалізується проблема передання значного обсягу повноважень із центру на місця, подолання надмірної централізації й патерналізму.

Огляд останніх публікацій. Аналіз інституційної структури обласної ради як інституту публічної політики апіорі передбачає використання системного підходу, який дозволяє розглядати предмет дослідження як сукупність інститутів, які утворюють реальність, що має певні властивості та способи взаємозв'язку із оточуючим середовищем. Водночас, системний підхід має певні обмеження, оскільки виключає із кола досліджуваних феноменів ті, які не підлягають системному та інституційному узагальненню, як, наприклад, етнокультурна специфіка комунікації, рівні адекватності сприйняття явищ і процесів тощо. Так, за твердженням вітчизняних політологів, положення синергетичної теорії, розробленої Г. Хакеном і Й. Пригожиным, «можуть дати можливість розглядати ці явища у контексті біфуркації і флуктації як одномоментних змін стану публічності публічної сфери [1, с. 4, 5].

Органи місцевого самоврядування, як міні-колективи свідомих громадян – представників територіальних громад, грають велику роль не лише у процесах державного управління, демократизації тощо, а й у формуванні громадянської ідентичності. Як справедливо зазначають автори колективної монографії «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» (2022), процес громадянської самоідентифікації сприяє усвідомленню людьми «своєї належності до співтовариства громадян» [2, с. 416].

Обласні ради за своїм складом значною мірою відбивають стан розвитку регіональної політичної еліти. У цьому контексті науковий інтерес викликає монографія «Регіональна політична еліта Сумщини: цінності, ідентичності, політична поведінка» (2022). Зокрема, її авторка Т. Бевз зазначає, що проблема якості, професіоналізму та компетентності політичної еліти надзвичайно актуальна для сучасного українського суспільства «як “суспільства ризику”». Україні доводиться протидіяти багатьом викликам, до яких вона здебільшого виявилася не готовою. І одним із таких викликів була якість політичної еліти» [3, с. 9]. В. Яремчук, який здійснив аналіз процесів формування регіональної політичної еліти на Івано-Франківщині, засвідчує наявність там кореляції процесу елітотворення із загальними тенденціями трансформації політичної системи України, дією центр-периферійної парадигми. На думку вченого, в умовах становлення гібридного політичного режиму, попри значну динаміку оновлення складу основних інститутів влади області, на зламі ХХ–ХХІ ст. цей процес проходив здебільшого у формі циркуляції або репродуктивної циркуляції – обмеженого, формального процесу оновлення політичної еліти, який перебував під впливом провідних політико-економічних груп [4, с. 70].

Метою статті є аналіз інституційної структури, зокрема, Регламенту Волинської обласної ради у контексті забезпечення ефективної взаємодії влади і громадськості на

засадах транспарентності.

Виклад основного матеріалу. Структура Волинської обласної ради, як представницького органу місцевого самоврядування у краї, є похідною від конституційного статусу та природи місцевого самоврядування – інституту народовладдя, діяльність якого гарантується державою (ст. 5, 7, 140–146 Конституції України) [5]. Робота ради базується на принципах законності, гласності, колегіальності, поєднання місцевих і державних інтересів, підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами, їх органів та посадових осіб тощо відповідно до норм Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 4) [6]. Волинську обласну раду восьмого скликання, яка нараховує 64 депутатські мандати, сформовано за результатами місцевих виборів, що відбулися 25 жовтня 2020 р.

Важливим чинником діяльності обласної ради є її відповідність європейським стандартам місцевого самоврядування, насамперед, положень Європейської хартії місцевого самоврядування. А запорукою її успішного функціонування має бути наявність міцного зв'язку з населенням, довіра до неї з боку людей, що забезпечується відповідними механізмами, процедурами та інститутами, виконанням настанов Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» [7], «Про доступ до публічної інформації» [8], розпоряджень Кабінету Міністрів України: «Про схвалення концепції розвитку системи електронних послуг в Україні» (2016); «Про схвалення концепції розвитку електронного урядування в Україні» (2010, 2017) та ін.

Усі проєкти, ухвалені рішення і розпорядження голови обласної ради про скликання сесій розміщуються на офіційному вебсайті ради, а питання, які потребують невідкладного вирішення, обговорюються на засіданнях постійних комісій і на погоджувальних радах за участю голів фракцій, що дає можливість включати їх у порядок денний сесій обласної ради.

Головним документом, що регламентує порядок формування, діяльності, форми та засоби комунікації ради з громадськістю, є Регламент Волинської обласної ради восьмого скликання (далі – регламент), прийнятий 10 грудня 2020 р. [9]. Із метою вдосконалення роботи ради та її відповідності новим умовам та завданням, що постають перед вищим представницьким органом краю, до порядку його роботи 11 лютого 2020 р. внесено зміни [10]. Регламент, що складається із 145 статей, об'єднаних у 21 розділ, установлює порядок підготовки, скликання і проведення сесій ради, підготовки і розгляду нею питань, прийняття рішень ради, формування органів ради, визначає порядок здійснення контрольних функцій, інших видів діяльності ради відповідно до її повноважень, установлених Конституцією України та законами України.

Забезпечення доступності до широкого загалу рішень, які приймає рада, гарантує виконання положення регламенту, де йдеться про те, що гласність роботи ради забезпечується через засоби масової інформації, а також шляхом оприлюднення відповідної інформації на офіційному вебсайті ради <http://www.volynrada.gov.ua>. Рішення нормативно-правового характеру, про обласний бюджет та інші, за рішенням ради, публікуються у друкованому засобі масової інформації (ст. 6 регламенту).

Неодмінною умовою об'єктивного висвітлення роботи обласної ради, перебігу подій на її засіданнях, змісту проблемних або конфліктних питань (ситуацій) та їх розв'язання, контроль за своєчасним виконанням рішень ради та ін. можливе лише за умови ефективної співпраці апарату ради та незалежних ЗМІ. Останнє закріплено у її регламенті, де йдеться про те, що акредитація представників ЗМІ здійснюється відповідно до ст. 26 Закону України «Про інформацію», на підставі заяви окремого журналіста або подання засобу масової

інформації за підписом керівника. Водночас, працівники пресслужби сприяють акредитованим журналістам, працівникам ЗМІ у провадженні ними своєї діяльності, завчасно сповіщають їх про місце і час проведення сесій, засідань, нарад, брифінгів та інших публічних заходів, а також сприяє створенню умов для здійснення запису і передачі інформації, проведення інтерв'ю, отримання коментарів посадових осіб, забезпечує їх визначеними місцями в сесійному залі (ст. 2, 12 регламенту).

Із метою створення необхідних умов для журналістів та громадськості у приміщенні Волинської обласної ради існує пресцентр, облаштований сучасним технічним обладнанням. Відкритість та гласність роботи представницького органу краю забезпечується завчасним оприлюдненням проєктів його рішень з метою їх громадського обговорення та внесення пропозицій. Суб'єкти подання пропозицій, терміни подання, порядок їх обговорення та прийняття визначає ст. 15 і 16 регламенту ради.

Діяльність Волинської обласної ради характеризує прагнення перетворити публічне управління на більш ефективний, прозорий і підзвітний громадянам процес за допомогою використання сучасних інформаційних технологій, які вписуються у концепт електронної демократії. Зазначена форма публічного управління шляхом запровадження різних форм і механізмів е-урядування набула значного поширення у розвинутих європейських країнах.

Так, чинником забезпечення гласності у діяльності обласної ради є фіксація перебігу роботи її сесійних засідань на електронних носіях. За регламентом її секретаріат «веде облік кількості присутніх депутатів, осіб, які бажають виступити, здійснює запис пленарних засідань Ради за допомогою електронної системи “ВІЧЕ”, веде протоколи засідань, реєструє звернення депутатів, депутатські запити і запитання, заяви і пропозиції до питань порядку денного засідання Ради» (ст. 25). Зокрема, протоколи пленарних засідань ради за її регламентом є відкритими та оприлюднюються, а копії протоколів можуть бути надані за запитом відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (ст. 63 регламенту).

Іншим каналом комунікації між обласною радою та громадою за допомогою електронних носіїв є інститут електронних петицій, завдяки якому громадяни можуть звернутися до Волинської обласної ради через сервіс «Місцеві електронні петиції» вебплатформи «Єдина платформа місцевої електронної демократії». Порядок же розгляду зазначених петицій, адресованих раді, визначається шляхом затвердження обласною радою рішення з цього питання, що закріплено у ст. 144 її регламенту.

Результативність такого інституту взаємодії влади та громадськості підтверджує одне із останніх рішень Волинської обласної ради 2021 р., де йдеться про розгляд електронної петиції громадян Мар'янівської територіальної громади Луцького району щодо критичного стану дороги між селами Широке та Бужани. Контроль за виконанням цього рішення покладено на постійну комісію обласної ради з питань промисловості, транспорту, зв'язку, паливно-енергетичного комплексу, архітектури, будівництва та житлово-комунального господарства [11].

Загалом, система електронного урядування має не лише такі переваги, як питання зручності, економії часу та матеріальних ресурсів для населення, головне – змінюється філософія відносин між владою та суспільством. За такої системи безособового контакту, представники влади та суб'єкти звернення виступають як рівноправні особи, що майже унеможлиблює приниження гідності людини, зменшує корупційні ризики тощо. Е-урядування виступає чинником трансформації змісту публічної влади в напрямі більшої прозорості та відкритості, яке відбувається під відповідним контролем громадськості. Водночас е-урядування є сприятливим середовищем для сталого соціально-економічного розвитку країни

через створення інвестиційно-привабливого середовища для розвитку бізнесу, а також забезпечує залучення та участь суспільства в політичному житті країни [12, с. 219–220].

Неодмінним демократичним інститутом ради, через який здійснюється лєвова частка повноважень депутатів та забезпечується реалізація інтересів і потреб громадян, є постійні комісії ради, склад яких може коливатися від трьох до 13 депутатів. Розділ XII (ст. 98–109) регламенту визначає кількість, профіль, повноваження, обов'язки постійних комісій та їх членів. Волинська обласна рада восьмого скликання налічує десять постійних комісій, зокрема: постійна комісія обласної ради з питань бюджету, фінансів та цінової політики; постійна комісія обласної ради з питань депутатської діяльності, місцевого самоврядування, захисту прав людини, законності, боротьби зі злочинністю та корупцією; постійна комісія обласної ради з питань використання майна спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області; постійна комісія обласної ради з питань промисловості, транспорту, зв'язку, паливно-енергетичного комплексу, архітектури, будівництва та житлово-комунального господарства; постійна комісія обласної ради з питань соціального захисту населення, охорони здоров'я, материнства та дитинства; постійна комісія обласної ради з питань освіти, науки, інформаційного простору, культури та мови, національного і духовного розвитку; постійна комісія обласної ради з питань екології, раціонального використання природних ресурсів; постійна комісія з питань сільського господарства, продовольства, земельних відносин; постійна комісія обласної ради з питань міжнародного співробітництва, зовнішньоекономічних зв'язків та інвестицій; постійна комісія з питань сім'ї, молоді, спорту та туризму. Діяльність постійних комісій обласної ради регламентується відповідним Положенням, прийнятим у грудні 2015 р. [13].

Для оперативного реагування на проблеми, що раптово виникають в умовах швидкоплинних змін, у структурі обласної ради існує такий інститут, як тимчасові комісії. У 2022 р. продовжували свою роботу попередньо створені чотири тимчасові комісії обласної ради. Так, з метою визнання осіб, жителів Волинської області, які перебували або перебувають у складі добровольчих формувань, але у подальшому їх не було включено до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, рішенням обласної ради від 20.12.2018 № 22/57 утворено Комісію з визнання статусу бійців-добровольців АТО/ООС.

Умовою успішного розвитку області, її територій, а відповідно і добробуту десятків тисяч людей є визначення стратегії соціально-економічного та культурного розвитку, поточне планування об'єктів життєдіяльності територіальних громад тощо. Відповідно цьому питанню приділено багато уваги у діяльності обласної ради, де розділ XIX її регламенту унормовує порядок підготовки та розгляду обласною радою проєктів регуляторних актів. Загалом регуляторна політика охоплює всі сфери державного регулювання підприємницької діяльності і включає «сукупність законодавчих та інших нормативних актів, що регулюють відносини в суспільстві з приводу здійснення підприємницької діяльності» [14, с. 364]. Затверджений у встановленому порядку обласною радою річний план діяльності з підготовки проєктів регуляторних актів, а також зміни до нього, оприлюднюються шляхом опублікування в друкованому ЗМІ та шляхом розміщення плану та змін до нього на офіційному вебсайті обласної ради в мережі Інтернет не пізніше як у 10-денний строк після його затвердження (ст. 136 регламенту).

Як засвідчує практика, нормативно-правовий акт залишається «мертвою літерою», якщо до нього не додано механізмів його впровадження. Відповідно, до кожного проєкту регуляторного акту розробником має додаватися аналіз регуляторного впливу. У разі

внесення на розгляд сесії обласної ради проєкту регуляторного акту без аналізу регуляторного впливу постійна комісія обласної ради з питань використання майна спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст області відповідно до норми ст. 137 регламенту приймає рішення про спрямування проєкту регуляторного акту на доопрацювання органу чи особі, які його внесли. Забезпечення публічності цього проєкту сприяє положення регламенту ради, яке зазначає, що проєкт регуляторного акту та відповідний аналіз регуляторного впливу «оприлюднюються шляхом опублікування в друкованому засобі масової інформації та шляхом розміщення на офіційному вебсайті обласної ради. Зміст повідомлення про оприлюднення проєкту повинен відповідати вимогам, визначеним ст. 9 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, налагодження постійного конструктивного діалогу між владою та громадськістю – це незмінний пріоритет діяльності обласної ради як найвищого представницького органу Волині. Важливим носієм інформації про діяльність обласної ради є її офіційні сторінки в соціальних мережах *Facebook* та *Youtube*. Технічні можливості ресурсу передбачають автоматичне надання інформації про дати оприлюднення документів, створено належні умови для зворотного зв'язку з користувачами сайту. Громадськість краю має можливість своєчасно отримувати інформацію про рішення сесії обласної ради, роботу постійних та тимчасових комісій, а також хід роботи з депутатськими зверненнями, запитами та реакцією на них відповідних владних інститутів.

Перспективним напрямом досліджень є аналіз персонального складу депутатів Волинської обласної ради за партійною належністю, специфіки процесу формування депутатських фракцій і груп, їх залежності від фінансово-промислових груп та впливових місцевих політиків і бізнесменів, плинність депутатського корпусу ради тощо.

Список використаної літератури

1. Третяк О. А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: теоретико-концептуальні засади і напрямки структурної еволюції: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2012. 376 с.
2. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (наук. ред.), О. Калакура, М. Юрій. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
3. Бевз Т. Регіональна політична еліта Сумщини: цінності, ідентичності, політична поведінка: монографія. Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 224 с.
4. Яремчук В. Регіональна політична еліта: принципи та механізми формування: на прикладі Івано-Франківської області. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 70–89.
5. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Редакція від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
7. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР. Редакція від 16.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
8. Про доступ до публічної інформації Закон України від 3 січня 2011 р. № 2939-VI.

- Редакція від 01.01.20221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 12.02.2022).
9. Про затвердження Регламенту Волинської обласної ради восьмого скликання: рішення від 10 грудня 2020 р. № 2/5. URL: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-...> (дата звернення: 12.02.2022).
 10. Про внесення змін до рішення Волинської обласної ради від 10 грудня 2020 р. № 2/5 «Про затвердження Регламенту Волинської обласної ради восьмого скликання»: рішення від 11 лютого 2021 р. № 4/13. URL: <http://npa.voladm.gov.ua/index.php?content=all> (дата звернення: 12.02.2022).
 11. Щодо розгляду електронної петиції «Критичний стан дороги О 030210 між селами Широке та Бужани»: рішення від 4 січня 2021 р. № 3/3. *DEM місцеві петиції*. URL: <https://petition.e-dem.ua/volyn-or> (дата звернення: 12.02.2022).
 12. Основи громадянського суспільства та політичних знань: навч. посіб. / В. І. Бортніков, О. Б. Ярош, С. О. Байрак та ін.; за заг. ред. В. І. Бортнікова. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 456 с.
 13. Положення про постійні комісії обласної ради: Рішення обласної ради 08.12.2015 № 1/10. URL: http://volynrada.gov.ua/commission_regulation (дата звернення: 12.02.2022).
 14. Місцеве самоврядування в Україні: євроінтеграційний шлях: колект. монографія / за заг. ред. Р. М. Плюща. Київ: РІДНА МОБА, 2016. 808 с.
 15. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України № 1160-4 від 11 вересня 2003 р. Редакція від 19.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (дата звернення: 20.03.2022).

INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE VOLYN REGIONAL COUNCIL

Valeriy Bortnikov

*Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Political Science and Public Administration
Voli ave., 13, 43025, Lutsk, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0991-4047>*

Olena Kosyupa

*Volyn Regional Council,
Management Support Department
Kyivskiyi Maidan, 9, 43027, Lutsk, Ukraine*

One of the influential institutions of local self-government bodies is regional councils, which through their elected representatives not only represent the interests of the region's population: they are to a large extent the personification of regional political elites, whose role is constantly growing with the introduction of administrative and territorial reform in Ukraine. The democratic nature of regional councils is determined by their representative nature, structure, decision-making mechanisms, and procedures for electing council working bodies, resolving controversial issues, and their collegial nature. The practice of decisions-making involves an open, free discussion of problems, reaching a compromise and consensus among deputies who belong not only to different social groups, but are also the bearers of certain mental, ideological guidelines and values, political interests, etc. The large number and multicultural composition of the contingent of deputies of the regional councils requires appropriate coordination of their activities and prompt resolution of current organizational issues. The mentioned factors determine the presence in the structure of local councils such democratic institutions as the presidium of the council, its chairman, deputy chairman, conciliation councils, permanent and temporary commissions, deputy groups and factions,

etc. The openness and transparency of the representative body of the region work is ensured by the early publication of its decisions' drafts on the website of the council for the purpose of their public discussion and the introduction of proposals.

An important document that regulates the activities of councils is its regulations, which should regulate not only procedural issues, but also take into account the level of professional training of deputies, the region's specifics of the economic, political and socio-cultural development, the state of mass media and communication development, etc.

The purpose of the article is to analyze the institutional structure, in particular, the Regulations of the Volyn Regional Council in the context of ensuring effective interaction between the authorities and the public on the basis of transparency.

The analysis of the institutional structure of the regional council involves the use of a number of methods, in particular, systemic and institutional approaches, which make it possible to consider the subject of research as a set of institutions that form a reality that has certain properties and methods of interaction with the surrounding environment.

Key words: Ukraine, local self-government, Volyn regional council, institutional structure, transparency.

УДК 329.1/6:502

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.19>

ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Антон Бугайчук

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
факультет історії, політології та національної безпеки,
кафедра політології, управління та державної безпеки
вул. Шопена, 24, м. Луцьк, 43000, Україна*

У статті досліджений вплив повномасштабної агресії російської федерації проти України на становище екологічних громадських організацій в Україні та зміну напрямів їх діяльності. Актуальність дослідження зумовлена суттєвим впливом війни на всі галузі людської діяльності, зокрема на політичні процеси, діяльність громадських організацій, екологічну та енергетичну політику тощо. Екологічні громадські організації є важливим інститутом артикуляції інтересів суспільства щодо захисту довкілля та безпечних умов життя людини, тому їх збереження та розвиток є необхідними для захисту довкілля та розвитку практик сталого екологічного розвитку в Україні. Встановлено, що війна суттєво вплинула на ставлення суспільства до проблем довкілля загалом у бік зменшення уваги до цього порівняно із проблемами особистої безпеки добробуту. Тим не менш, безпечне довкілля турбує громадськість в контексті особистого здоров'я, чистоти повітря, води тощо, захисту від можливих техногенних катастроф. Характер взаємодії екологічних ГО із представниками влади змінився в контексті суттєвого обмеження доступу до відкритих даних щодо стану довкілля і господарської діяльності, яка може завдати шкоди довкілля. Також питання захисту довкілля стали менш пріоритетними для представників влади на фоні інших напрямків діяльності, пов'язаних із умовами війни. Тим не менш, екологічні ГО були допущені до обговорення програмних документів щодо стратегії відновлення України після війни. Фінансове становище екологічних ГО не змінилося а подекуди і покращилося в контексті посилення міжнародної підтримки України, зокрема і в екологічній галузі. Попри це вони витрачали додаткові ресурси на підтримку власних працівників, армії, об'єктів природно-заповідного фонду тощо. Серед нових напрямків діяльності екологічних ГО в умовах війни відзначаємо фіксацію екологічних злочинів ворога (забруднення довкілля, провокації та аварії на об'єктах інфраструктури, зокрема ядерних тощо), волонтерство для підтримки армії, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців, евакуація людей та тварин, підтримка об'єктів природно-заповідного фонду.

Ключові слова: громадські організації, екологічні громадські організації, екологія, політичні процеси, екологічна політика, війна РФ проти України.

Початок повномасштабної агресії російської федерації (РФ) вплинув практично на всіх суб'єктів політичного процесу, зокрема на громадські об'єднання. Одним із типів таких об'єднань є екологічні громадські організації, які працюють переважно у полі взаємодії людини та природи на різних рівнях. Оскільки питання захисту довкілля та гарантування належних екологічних стандартів життя громадян є одними із ключових в умовах війни, тому реакція ключових інститутів громадянського суспільства у цій галузі потребує додаткового вивчення, зважаючи на суттєво змінені об'єктивні обставини.

Загальним вивчення ролі екологічних громадських організацій у процесі прийняття рішень щодо екологічної політики займалися Я. Абламєтова, Л. Ковпак, В. Швець, В. Акоюн, С. Люленко, аналітичний центр Cedos. Тим не менш, тема впливу війни на діяльність таких організацій в нових обставинах залишається не вивченою і актуальною через значний вплив її як на політичні процеси, так і на екологічну ситуацію і громадські організації як інститути.

Вплив настільки комплексного явища як повномасштабна війна на діяльність екологічних громадських організацій (ГО) потребує вивчення на різних рівнях. Зокрема йдеться про вплив війни на екологічну ситуації з точки зору шкоди для екосистем і для людини, вплив війни на діяльність цього типу громадських організацій як інституцій, вплив війни на пріоритети суспільства та порядок денний громадських організацій, політичних партій, уряду тощо. Все це в результаті прямо чи опосередковано може впливати та діяльність екологічних громадських організацій в таких умовах.

Для оцінки впливу повномасштабної агресії РФ на діяльність екологічних громадських організацій в Україні ми провели порівняльний аналіз їх діяльності у 2021 році та за шість місяців війни у березні – вересні 2022 року. Дані зібрані на основі проведених інтерв'ю із представниками громадських організацій «Екодія» та «Українська природоохоронна група», аналізу веб-сайтів та сторінок у соціальних мережах громадських організацій «Екодія», «Українська природоохоронна група», «Екологія-Право-Людина», «Еколуб», «SaveDnipro» громадського руху «UAnimals». Також для оцінки опосередкованого впливу проаналізовані результати доступних соціологічних опитувань щодо ставлення українського суспільства до екологічних питань та визначення їх пріоритетності серед інших до початку повномасштабної війни та після нього.

Результати дослідження. Вплив повномасштабної агресії РФ на діяльність екологічних ГО в Україні можна розглядати як зміну об'єктивних чинників, які впливають на діяльність цих організацій, зокрема зміни, які стосуються об'єктів їх діяльності (передусім довкілля, суспільство), а також конкретних стейкхолдерів та інституцій, з якими взаємодіють екологічні ГО (держава, суспільство, окремі ініціативні групи у суспільстві, бізнес, грантодавці та інші донори). Також ми включаємо сюди внутрішні зміни у самих інституціях, спричинені потребою адаптуватися до нових умов.

Можливі зміни в діяльності екологічних ГО досліджувалися у кількох вимірах: стратегічні напрямки діяльності, зміна фінансового становища організації, зміна характеру взаємодії із державними органами, зміна громадської думки щодо галузей, в яких працюють екологічні ГО. На останній фактор опосередковано впливає і загальна зміна пріоритетів суспільства в цілому у зв'язку з повномасштабною війною.

Зміна громадської думки. Найбільш загальний вплив на екологічні ГО становить суспільство, із яким вони взаємодіють. Чинне законодавство в Україні визначає громадську організацію як вид громадського об'єднання, що працює «для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів». У випадку екологічних ГО йдеться передусім про захист прав на здорове довкілля, захист довкілля, здорове харчування, екологічне господарювання тощо. Суттєвим об'єктивним чинником, який впливає на діяльність екологічних ГО є важливість та актуальність для суспільства або його частини екологічних та дотичних до них проблем [1].

На основі доступних результатів соціологічних опитувань встановлено, що екологічні проблеми та екологічна ситуація загалом стали менш пріоритетними для українського суспільства у період повномасштабної війни порівняно із 2020-2021 роками. Так,

за даними опитування проведеного у квітні 2021 року, серед проблем, які хвилюють найбільше, 25,6% відзначили екологічну ситуацію. Натомість у травні 2022 року на третій місяць повномасштабної війни екологію як пріоритет в питанні безпеки відзначили лише 5% опитаних. При цьому найважливішими пріоритетами щодо безпеки опитані відзначили безпеку життя (52%) і захист від терористичних, військових загроз (52%), що опосередковано включає і екологічні виклики, зокрема техногенні катастрофи та вплив забруднення довкілля на життя та здоров'я людини [2; 3].

Серед ключових прав, гарантованих Конституцією України, найважливішим для респондентів було право захищати своє життя (58%). Свобода слова найважливіша для 32%, право на особисту недоторканість – для 30%. Право на безпечне довкілля – 8% опитаних.

При цьому за даними іншого опитування, проведеного у травні 2022 року Київським міжнародним інститутом соціології, більшість опитаних вважають себе обізнаними щодо загроз для довкілля від ведення бойових дій (66% цілком обізнаних або скоріше обізнаних), використання ядерної зброї (63,2%), використання хімічної зброї (59,9%), забруднення повітря, води і ґрунту небезпечними хімічними елементами (58,8%). Таким чином опитані вважають, що вони добре розуміють потенційні та реальні загрози для екології, проте на надають їм високого пріоритету порівняно із іншими. Варто зауважити, що опитані звертають більшу увагу на ті аспекти довкілля, які безпосередньо стосуються їх особистого здоров'я і ризиків для нього порівняно із станом довкілля загалом [4].

Можна також відзначити, що порівняння результатів таких соціопитувань потрібно робити із урахуванням різного характеру та формулювання запитань та типу опитування. Тим не менш, ми використовуємо їх, зважаючи на обмеженість наявних результатів опитувань громадської думки в умовах воєнного стану.

Ще одним фактором безпеки довкілля в контексті війни стала підвищена увага громадськості та мас-медіа до теми забруднення в результаті можливих аварій на атомних електростанціях або використання ядерної зброї. Ці темі приділяли увагу як представники влади в Україні, так і міжнародні організації, а також екологічні ГО, які є об'єктом нашого вивчення.

У проведених нами інтерв'ю із представниками екологічних ГО вони відзначають, що загальне ставлення тих представників суспільства, із якими вони працюють, до пріоритетності екологічних проблем суттєво не змінилося. У перші місці повномасштабної війни для них, як і для самих членів організацій питання особистої безпеки стало ключовим, проте станом на вересень 2022 року екологічні проблеми повернулися до порядку денного тих громадян, із якими вони контактують. Водночас особливу увагу суспільство, мас-медіа, екологічні ГО та інші учасники публічного дискурсу приділяють питанням наявних та потенційних наслідків техногенних катастроф в умовах воєнного стану, зокрема мінування території, забруднення вибухонебезпечними предметами та іншими речовинами, пошкодження ландшафтів через будівництво укріплень, наслідків техногенних катастроф на об'єктах інфраструктури, порятунку домашніх тварин із зони бойових дій, неможливості забезпечувати належний догляд за об'єктами природно-заповідного фонду тощо.

Взаємодія з органами влади. Ще одним ключовим суб'єктом взаємодії із екологічними громадським організаціями в Україні є державні органи. За кожен напрямок діяльності у сфері екології (природно-заповідний фонд, захист тварин, озеленення, зміни клімату тощо) відповідають відповідно визначені нормативно-правовими актами державні органи або їх структурні підрозділи, з якими так чи інакше взаємодіють екологічні ГО. У цьому контексті опитані під час інтерв'ю представники екологічних ГО відзначають певне утруднення взаємодії із державною порівняно із періодом до початку повномасштабної

війни. По-перше, йдеться про обмеження доступу до державних реєстрів відкритих даних, зокрема єдиного реєстру оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки, реєстру лісорубних квитків. Це ускладнювало здійснення типової станом на 2021 рік діяльності екологічних ГО із моніторингу діяльності лісгосподарських підприємств, стану природно-заповідного фонду, ведення діяльності, що вимагає проведення оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки.

По-друге, в окремих випадках діяльність державних органів у сфері екології стала менш прозорою загалом, оскільки питання публічності та відкритості вони називали такими, що «не на часі» під час повномасштабної війни. За твердженням окремих представників екологічних ГО, представники органів влади та суб'єктів господарської діяльності могли скористатися обмеженням відкритості та прозорості цих видів діяльності для зловживань і можливих порушень, наприклад, під час ведення рубок лісів. Таким чином, діяльність в умовах воєнного стану могла стимулювати зростання корупційних ризиків у діяльності органів влади, що відповідають за екологію та дотичні галузі.

Водночас екологічні ГО були допущені до подання пропозицій та участі у обговоренні Національного плану відновлення України. Для цього у квітні 2022 року Указом Президента України було створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни з 24 робочими групами за окремими напрямками. У липні 2022 року на основі цих напрацювань був презентований відповідний план. Зі свого боку 42 українські ГО розробили принципи, на яких відповідно до їх бачення має базуватись відновлення України. Це зокрема «наскрізність природоохоронної та кліматичної політики у всіх секторах», «відновлення має слугувати потребам українців і сприяти сталому розвитку України», «розвиток зеленої економіки», «екологічні стандарти на всіх рівнях», «дотримання європейських екологічних інструментів планування у розбудові України», «роль місцевого самоврядування, прозорість, залучення громадськості та громад до прийняття рішень», «ефективне функціонування і використання цільових/донорських фондів для післявоєнного відновлення і розбудови зеленої економіки». Значний акцент у своїх рекомендаціях щодо повоєнного відновлення екологічні ГО приділяли змінам в системі контролю та покарання за порушення, а також інтеграції українських нормативів щодо екологічного ведення господарства у відповідну систему European Green Deal та інших стратегічних документів Європейського Союзу. Також вони висловлюють побоювання, що інтенсифікація видобувної галузі в контексті повоєнного відновлення може бути пов'язана із зростанням екологічних ризиків [5; 6].

Водночас залишаються актуальними типові проблеми у взаємодії екологічних ГО та органів влади, які існували і до повномасштабної війни. Наприклад, за даними дослідження аналітичного центру Cedos, у 2021 році опитування представників кліматичного року показало такі проблеми у їх взаємодії із органами влади: брак людських ресурсів та кадрів у громадських організаціях та органах влади, взаємне нерозуміння роботи сторін, недовіра, відсутність зацікавленості до кліматичних та екологічних питань у органів влади, протилежні інтереси представниць органів влади та активістів, перешкоди у вигляді впливу бізнес-лобі на прийняття рішень представників органів влади. Подібні проблеми так чи інакше відзначали у своїх коментарях представники інших екологічних ГО інших напрямків, крім кліматичного.

Фінансове становище. У цьому аспекті на діяльність екологічних ГО вплинули два ключових фактори: необхідність додаткових витрат у зв'язку із війною та отримання додаткової допомоги через збільшення уваги міжнародних партнерів до проблем України. Наприклад, у інтерв'ю представник «Української природоохоронної групи» відзначив, що

у перші місяці після повномасштабної вторгнення РФ їх організації активно займалися евакуацією та релокацією своїх представників, а також підтримкою об'єктів природно-заповідного фонду, які опинилися у зоні бойових дій або поблизу неї.

З іншого боку, значну частину фінансування досліджених екологічних ГО в Україні отримували від міжнародних донорів (урядів інших держав або міжнародних організацій), тому їх фінансове забезпечення було частко захищене. Як відзначають опитані учасники екологічних ГО, їх підтримка з боку міжнародних донорів залишилася на приблизно тому ж рівні або подекуди і зростала в рамках загального зростання уваги та підтримки України на різних рівнях з боку міжнародних партнерів.

Зміна напрямів діяльності. Серед напрямів діяльності досліджених екологічних ГО станом на 2020-2021 роки варто відзначити: протидію змінам клімату, захист екосистем, підтримку природно-заповідного фонду, боротьбу із екологічними злочинами, підтримку сталих та екологічних методів господарювання, захист тварин, боротьбу із забрудненням довкілля. Із початком повномасштабної війни новими напрямками діяльності для них стали фіксація екологічних злочинів ворога (забруднення довкілля, провокації та аварії на об'єктах інфраструктури, зокрема ядерних тощо), волонтерство для підтримки армії, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців, евакуація людей та тварин, підтримка об'єктів природно-заповідного фонду тощо.

Наприклад громадська організація «Екологія-Право-Людина» (ЕПЛ) публікувала огляди екологічних злочинів РФ, зокрема пошкодження об'єктів енергетики, знищення та шкоди для екосистем, спричинені бойовими діями та диверсіями аварії, пожежі тощо. Також ЕПЛ спільно з Мережею захисту національних інтересів «АНТС» проводила прес-тури на деокупованих територіях для привернення уваги мас-медіа до екологічних наслідків бойових дій. «Ми прагнемо, щоб ці матеріали незабаром стали доказами у міжнародному суді проти росії, у якому, крім іншого, йтиметься про відшкодування збитків державою-агресоркою і визнання таких її дій злочином проти довкілля на рівні судового рішення», – йдеться у заяві ЕПЛ. Окрім цього, вони зробили внесок у юридичне напрацювання визначення терміну «екоцид» для подальшого притягнення до відповідальності винних у екологічних злочинах [7; 8; 9].

Реагуючи на загрозу відключення електроенергії, опалення та інших комунальних послуг від обстрілів, екологічні ГО почали виконувати функцію комунікаторів для поширення інформації про альтернативних практик забезпечення побутових потреба серед населення, ресайклінгу відходів, збереження екосвідомого підходу до життєдіяльності в умовах війни. Наприклад, ГО «Екодія» поширювала поради для населення на випадок аварійного відключення електропостачання, а також загальної економії електроенергії [10].

Загалом нові напрямки діяльності варто розділити на ситуативні та стратегічні. До ситуативних можна віднести евакуацію людей та тварин із небезпечних зон, а також фінансову та матеріальну підтримку об'єктів природно-заповідного фонду, армії, ВПО та біженців. Водночас до нових напрямків, які можуть стати постійними, ми відносимо фіксацію та дослідження екологічних злочинів під час війни, сприяння відновленню постраждалих галузей господарства відповідно до принципів сталого та екологічного розвитку, дослідження та поширення інформації про можливі наслідки техногенних катастроф, які спричинені або можуть бути спричинені війною. Зокрема екологічні ГО стали активними пропагандистами ідеї «Зеленого відновлення», тобто відновлення та розвитку господарства в Україні, особливо в постраждалих регіонах, не за старими стандартами, а відповідно до екологічних принципів сталого розвитку, зокрема «зеленої» енергетики, ефективного менеджменту відходів, природокористування загалом.

Таким чином негативні наслідки війни для довкілля в Україні стимулюють українські екологічні ГО набувати особливого спрямування, коли усі напрямки їх діяльності так чи інакше пов'язані із вже наявними або можливими наслідками війни і відновлення господарства після війни.

Висновки. Тема діяльності екологічних ГО в Україні в умовах війни не є достатньо вивченою через відносну новизну особливих обставин воєнного стану, в яких вони працюють. Тим не менш, вона є актуальною через суттєвий вплив війни на всі сфери людської діяльності, зокрема суспільні та політичні процеси, економічну та екологічну ситуацію, громадську думку, умови діяльності громадських організацій, доступ до необхідних ресурсів для їх діяльності тощо.

Встановлено, що вплив війни на діяльність екологічних ГО можна розглядати в кількох основних аспектах: взаємодія із громадськістю, взаємодія із органами влади, фінансове становище, зміна напрямів діяльності.

Дані наявних соціологічних опитувань, а також інтерв'ю із представниками екологічних ГО показують, що війна вплинула на пріоритети значної частини суспільства і поставила значно вище питання особистої безпеки і добробуту, а не проблеми довкілля. Тим не менш, ризики забруднення довкілля, які стосуються здоров'я людини, ми також можемо розглядати як частину особистої безпеки людини. Водночас самі представники досліджених екологічних ГО відзначають відсутність серйозних змін у ідеологічних позиціях щодо взаємодії людини та довкілля серед тих представників суспільства, із якими вони активно контактували під час війни.

У взаємодії екологічних ГО із органами влади відбулися певні зміни, які стосуються передусім доступу до відкритих даних та уваги представників влади до екологічних проблем. Зокрема йдеться про обмеження доступу до інформації щодо стану довкілля, господарських робіт із екологічними ризиками із міркувань. На думку представників окремих екологічних ГО, представники влади зловживали такими обмеженнями. Водночас представники екологічних ГО отримали доступ до внесення пропозицій до Національного плану відновлення України, роботу над яким ініціював Президент України та мають можливість публічно стимулювати представників влади зробити відновлення країни від наслідків війни більш відповідним екологічним стандартам та практикам.

Фінансове становище досліджених ГО в цілому не змінилося а подекуди і покращилося через зростання міжнародної підтримки України і відкриття програм та проєктів, які стосуються моніторингу, збереження та відновлення довкілля в Україні. Водночас екологічні ГО робили додаткові витрати на підтримку та евакуацію своїх представників, волонтерську підтримку армії, об'єктів природно-заповідного фонду тощо.

Серед нових напрямків діяльності екологічних ГО в умовах війни варто відзначити фіксацію екологічних злочинів ворога (забруднення довкілля, провокації та аварії на об'єктах інфраструктури, зокрема ядерних тощо), волонтерство для підтримки армії, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців, евакуація людей та тварин, підтримка об'єктів природно-заповідного фонду. Частина із них мають тимчасовий характер, проте інші можуть стати постійними в країні із серйозними довготривалими наслідками війни. Це зокрема фіксація та дослідження екологічних злочинів під час війни, сприяння відновленню постраждалих галузей господарства відповідно до принципів сталого та екологічного розвитку, дослідження та поширення інформації про можливі наслідки техногенних катастроф, які спричинені або можуть бути спричинені війною.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про громадські об'єднання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 26.10.2022).
2. Балюк С., Клаунінг Н., Четвертухіна Л., Коваль-Гончар М., Екологічні тренди в Україні: погляд громадян. Звіт за результатами соціологічного дослідження (квітень 2021). URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17805.pdf> (дата звернення: 26.10.2022).
3. Соціологічна група «Рейтинг». Одинадцять загальнонаціональних опитувань: особиста свобода, безпека та питання зброї (травень 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/odinnadcaty_obschenacionalnyu_opros_lichnaya_svoboda_bezopasnost_i_voprosy_oruzhiya.html (дата звернення: 26.10.2022).
4. Київський міжнародний інститут соціології. Думки і погляди населення України щодо екологічних наслідків війни: травень 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1119&page=1> (дата звернення: 26.10.2022).
5. ГО «Екодія». Пропозиції Екодії до Національного плану відновлення України. URL: <https://ecoaction.org.ua/propozytsii-do-natsplanu-vidnovlennia-ua.html> (дата звернення: 26.10.2022).
6. Зелена відбудова України: Позиція громадськості. URL: <https://ecoaction.org.ua/zelena-vidbudova-ukrainy-pozytisia-hromadskosti.html> (дата звернення: 26.10.2022).
7. ГО «Екологія-Право-Людина». Огляд злочинів росії проти довкілля України (друга половина серпня). URL: <https://www.facebook.com/epl.org.ua/photos/a.295698337118290/5516009545087117/> (дата звернення: 26.10.2022).
8. ГО «Екологія-Право-Людина». Задokumentувати і знешкодити: фіксуємо факти злочинів росії проти довкілля. URL: <http://epl.org.ua/announces/zadokumentuvaty-i-zneshkodyty-fiksuemo-fakty-zlochyniv-rosiyi-protu-dovkillya/> (дата звернення: 26.10.2022).
9. ГО «Екологія-Право-Людина». Напрацювання Незалежної експертної групи для юридичного визначення екоциду у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/napratsyuvannya-nezaleznoyi-ekspertnoyi-grupy-dlya-yurydychnogo-vyznachennya-ekotsydu-u-rymskomu-statuti-mizhnarodnogo-kryminalnogo-sudu/> (дата звернення: 26.10.2022).
10. ГО «Екодія». Кінець світла. Практичні поради на випадок відключення електроенергії. URL: <https://ecoaction.org.ua/kinets-svitla.html> (дата звернення: 26.10.2022).

**IMPACT OF FULL-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION
AGAINST UKRAINE ON THE ACTIVITIES
OF ENVIRONMENTAL NGOS IN UKRAINE****Anton Buhaichuk**

*Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of History, Political Science and National Security,
Department of Political Science, Management and State Security
Chopin str., 24, 43000, Lutsk, Ukraine*

The article describes the influence of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine on environmental non-governmental organizations (NGOs) in Ukraine and the change in the directions of their activities. The importance of the research is determined by the significant impact of the war on all areas of human activity in Ukraine, in particular on political processes, activities of public organizations, environmental and energy policy, etc. Environmental NGOs are an important institution for the articulation of public interests regarding the protection of the environment and safe human living conditions, therefore their existence and development are necessary for the protection of the environment

and the development of sustainable ecological development practices in Ukraine. It was established that the war had a significant impact on society's attitude to environmental problems in general, in the direction of decreasing attention to it compared to problems of personal safety and well-being. Nevertheless, a safe environment is a public concern in the context of personal health, clean air, water, etc., protection against possible man-made disasters. The nature of the environmental NGOs' interaction with government officials has changed in the context of significant restrictions on access to open data on the state of the environment and economic activity that can harm the environment. Also, issues of environmental protection have become less of a priority for government representatives against the background of other activities related to the conditions of war. Nevertheless, environmental NGOs were allowed to publicly discuss and amend program documents regarding the strategy of Ukraine's recovery after the war. The financial situation of environmental NGOs has not changed and in some places has improved in the context of increased international support for Ukraine, in particular in the environmental sector. Despite this, they spent additional resources to support their own employees, the army, objects of the nature reserve fund, etc. Among the new areas of activity of environmental NGOs in the conditions of war, we note the recording of environmental crimes of the enemy (environmental pollution, provocations and accidents at infrastructure facilities, in particular nuclear, etc.), volunteering to support the army, internally displaced persons and refugees, evacuation of people and animals, support of objects of the nature reserve fund.

Key words: public organizations, environmental public organizations, ecology, political processes, environmental policy, the war of the Russian Federation against Ukraine.

УДК 323.172:321.011

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.20>

ВПЛИВ РЕГІОНАЛІЗМУ НА ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

Наталія Горло

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського, 66, 69000, м. Запоріжжя, Україна*

У статті розглядається регіоналізм як доктрина регіональних політичних еліт, спрямована на розширення повноважень регіону. Досліджено вплив регіоналізму на суверенітет держави, обумовлений посиленням ролі регіонів у внутрішньополітичних процесах та виходом регіонів на зовнішньополітичну арену. Методологічну базу дослідження склали ідея Р.В. Джонса і Р. Скаллі про три форми регіоналізму – єврорегіоналізм, державний регіоналізм і регіональний регіоналізм, та уявлення Т. Ілгена про реконфігурований суверенітет, який регулярно розподіляється між державними і недержавними суб'єктами на всіх рівнях управління, залежно від питання чи проблеми.

Регіоналізм виконує функцію сигналізування про проблеми регіонів і закликає до конструктивного діалогу регіональну владу і державне керівництво. Адекватною відповіддю центру на вимоги з боку регіонів може бути регіоналізація як процес перерозподілу повноважень між центром і регіонами. Вибір моделі регіоналізації (децентралізація, автономізація, федералізація) залежить від специфіки країни та наявності культури діалогу між центром і регіонами. Показано, що регіоналізм у цілому має нейтральний характер, але може створювати загрози державному суверенітету у випадку радикалізації регіональних вимог і виникненні сепаратистських настроїв. Виокремлено причини радикалізації регіоналізму і наголошено на тому, що, керований зовні, він створює пряму загрозу державному суверенітету. На прикладі Криму та Донбасу проілюстровано деструктивний вплив регіонального сепаратизму, який створив пряму загрозу територіальній цілісності суверенної Української держави.

Охарактеризовано участь регіонів у транскордонному співробітництві та інших європейських інтеграційних процесах і доведено, що форми міжнародної участі, які реалізуються у правових рамках, можуть мати взаємовигідний результат як для регіонів, так і для національної держави, та не загрожувати її суверенітету.

Ключові слова: регіоналізм, регіоналізація, державний суверенітет, сепаратизм, транскордонне співробітництво.

У сьогоденні регіон як суб'єкт політики стає важливим учасником політичних процесів як на внутрішньодержавному, так і на наддержавному рівні. Посилення регіонального чинника у внутрішній політиці сучасних держав впливає з потреби оптимізації системи управління, адже, згідно з принципом субсидіарності, вирішення локальних проблем буде більш ефективним на найближчому до громадян рівні влади. Це, у свою чергу, забезпечує стабільний політичний процес у державі. Саме тому формування дієвого та ефективного регіонального рівня врядування є нагальним завданням для багатьох сучасних держав. Посилення ролі регіонів у внутрішньополітичних процесах та вихід на зовнішньополітичну арену є наслідком існування регіоналізму як своєрідної «регіональної» ідеології, провідниками якої виступає регіональна політична еліта. Ігнорувати регіоналізм сучасним державам неможливо, якщо вони зацікавлені у збереженні стабільності суспільства і захисті власного суверенітету. Сучасний регіоналізм розвивається за багатьма напрямками, що залежить від регіональної специфіки та політичних процесів у тій чи іншій країні, разом

з тим можна виокремити певні загальні тенденції розвитку регіоналізму, враховуючи його буття в умовах світу, що глобалізується.

Проблематика як регіоналізму, так і державного суверенітету привертає увагу багатьох дослідників. Природно, що дослідження суверенітету має більш давню історію, що пов'язано з виникненням у XVI столітті ідеї державного суверенітету, запропонованої Жаном Боденом. Зі зміною систем міжнародних відносин значної трансформації зазнають погляди на державний суверенітет. Глобальні процеси дали новий поштовх дослідженню суверенітету, тож цю проблематику вивчають Є. Бартельсон, С. Болак, Т. Ілген, С.Д. Краснер, Н. Уокер та багато інших дослідників. Натомість вивчення регіоналізму розпочалося у XX столітті, коли регіон став важливою політичною одиницею і місцем локалізації субнаціонального рівня управління. Дослідники регіоналізму, серед яких М. Кітінг, Е. Опіловська, А. Паазі, визнають важливу роль ініціативи «знизу», тобто регіональних вимог, у внутрішньодержавних процесах. Оскільки у дослідженнях більш детально вивчені аспекти впливу регіоналізму на зовнішній суверенітет, вважаємо доцільним врахувати вплив і на внутрішню, і на зовнішню складову суверенітету.

Мета статті полягає у дослідженні впливу регіоналізму на державний суверенітет, який здійснюється шляхом посилення ролі регіонів як субнаціональних акторів у внутрішньополітичних процесах сучасних держав та активізації їх участі у міжнародних відносинах.

Виходячи з того, що регіон є об'єктом вивчення для багатьох наук – економіки, географії, історії, регіонознавства та інших, регіоналізм по суті є терміном-«парасолькою», значення якого змінюється в залежності від предметної специфіки конкретної науки. У політичних науках він виступає своєрідною «гумовою концепцією», що простягається вище та нижче адміністративних кордонів держав [1, р. 4]. Відповідно, регіоналізм найчастіше має два значення. Геополітичне розуміння полягає у його тлумаченні як об'єднання кількох держав, пов'язаних спільними географічними кордонами, які збираються разом для вирішення питань, що становлять взаємний інтерес. Таке бачення регіоналізму переглядається та доповнюється з врахуванням сучасних реалій, і науковці відходять від розуміння регіоналізму як суто економічної інтеграції. Так, на думку В. Тейлор, регіоналізм і як політичний порядок денний, і як проєкт розвитку не повинен обмежуватися лише проблемами економічної інтеграції, торгових переговорів і прагненням до національної та регіональної безпеки. Натомість пропонується розглядати регіоналізм у новому аспекті – як регіоналізм заради позитивних соціальних змін, який тлумачиться як соціально-політичний процес у формуванні нового порядку денного соціальної політики, що зосереджується на вирішенні деяких із найбільш критичних соціальних умов, які впливають на більшість бідних і безправних людей на континенті та на глобальному півдні [2, р. 329-330].

Інше бачення регіоналізму подає політична регіоналістика як субдисципліна політичної науки, яка зосереджена на вивченні регіону як політичної одиниці, що представляє субнаціональний рівень управління. Тобто регіоналізм розуміється вужче, ніж в геополітиці, адже вектор регіонального розвитку значною мірою залежить від позиції регіональних політичних лідерів та еліт, втіленої у регіоналізмі – доктрині, яка відображає позиції тих чи інших соціально-політичних суб'єктів на проблеми регіонів, образ мислення і дій, що виходять із пріоритетності регіональних інтересів над державними [3, с. 567]. За змістом інтересів, що артикулюються регіональною владою і на яких базуються їхні вимоги до центральної влади, виокремлюють політичний, економічний, культурний регіоналізм; за рівнем підтримки з боку населення – аутентичний та неаутентичний. Вимоги політичного змісту мають поміркований або радикальний характер, адже можуть простягатися

від потреби у розширенні повноважень регіональної влади до зміни статусу регіону у бік територіальної автономії, а у крайньому випадку передбачати сепаратистську мету. Саме від змісту вимог та ступеня їхньої поміркованості чи радикальності залежить вплив регіоналізму на державний суверенітет.

Суверенітет є важливою ознакою будь-якої держави. Виокремлюють дві сторони державного суверенітету: внутрішню та зовнішню. Як зазначає О.М. Кіндратець, «слід визнати, що в умовах глобалізації більшу увагу привертає зовнішній суверенітет. Саме з ним пов'язують збереження порядку в світосистемі. Очевидно, вивчаючи зовнішній, варто не забувати про внутрішній суверенітет, оскільки процеси, що відбуваються всередині держави, впливають на її місце в світосистемі, національну безпеку» [4, с. 16]. Саме на змінах внутрішнього суверенітету акцентував увагу Т. Ілген, автор праці *«Реконфігурований суверенітет. Багаторівневе управління в глобальну епоху»* (2003). Він стверджує, що зараз суверенітет є набагато більш плинним і пластичним поняттям, ніж його стандартна характеристика як фіксованого та незмінного в міжнародних справах. На думку Т. Ілгена, сьогодні суверенітет рідко монополізований державою, а регулярно розподіляється між державними та недержавними суб'єктами на всіх рівнях управління, залежно від питання чи проблеми [5, р. 465-466]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що регіональна влада також може долучатися до реалізації державного суверенітету, що у сучасній політичній науці відображено в існуванні таких понять, як «частковий суверенітет» та «розділений суверенітет».

Більше того, не тільки регіональна влада володіє частиною суверенітету, але й держава проводить свій регіоналізм, на чому наголошують Р.В. Джонс і Р. Скаллі у вступі до колективної праці *«Європа, регіони та європейський регіоналізм»* (2010) [6]. Дослідники виокремлюють три форми регіоналізму: єврорегіоналізм, державний регіоналізм і регіональний регіоналізм. Єврорегіоналізм проявляється як тиск ЄС на країни-члени з метою регіоналізації своїх урядових структур, у випадку державного регіоналізму тиск на регіони йде з державного рівня. В обох випадках відбуваються процеси «згори донизу». Натомість регіональний регіоналізм полягає в регіональній ініціативі «знизу». З позицій взаємодії трьох регіоналізмів регіоналізм у Польщі досліджує Е. Опіловська. На її думку, польський регіоналізм тісно пов'язаний з процесом євроінтеграції, він проявляється у вигляді формування субнаціональних одиниць та децентралізації структур управління, а також у створенні регіональної ідентичності ініціативами «знизу вгору» [7, р. 125].

Звісно, можна вести мову про не тільки про взаємодію, але й про конкуренцію державного та регіонального регіоналізму. Саме тут і постає питання про вплив регіоналізму на державний суверенітет. Якщо характер вимог політичних еліт не радикальний, а державний і регіональний регіоналізми співпадають за цілями, може бути проведена регіоналізація як адекватна відповідь центру на вимоги з боку регіонів, тобто процес перерозподілу повноважень між центром і регіонами. Вибір моделі регіоналізації залежить від специфіки країни та наявності культури діалогу між центром і регіонами. В унітарній державі вона може мати вигляд децентралізації. Децентралізація – одна з моделей регіоналізації влади, яка передбачає передачу значних повноважень та фінансових ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування. Децентралізація здійснюється таким чином, щоб якомога більше повноважень мали ті органи, які знаходяться ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найуспішніше. Реформу децентралізації влади провели багато країн, серед яких Польща, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, скандинавські країни. У підсумку це дало поштовх для більш успішного розвитку економіки та соціальної сфери. Власне, така модель регіоналізації реалізується в Україні з 2014 року. Реформа децентралізації влади в Україні назріла з багатьох причин. У даному випадку можемо побачити вплив

трьох регіоналізмів (єврорегіоналізму, державного та регіонального), адже проведення цієї реформи було заплановане як одна з восьми першочергових реформ в умовах євроінтеграційного курсу і закріплене у Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». Під час Революції Гідності українці підтвердили, що вони є європейцями, які розділяють разом з громадянами європейських країн демократичні цінності. Саме тому реформа децентралізації влади є однією з реформ, яка наближає Україну до Європейського співтовариства.

Регіоналізація має свої особливості в унітарних децентралізованих державах, до яких належать Італія, Іспанія, які повністю або частково реалізували модель регіоналізації у вигляді автономії, та Великобританія, яка також запроваджує принципи децентралізації. Самоврядування частини держави враховує історичну, етнічну, культурну та економічну специфіку регіону і передбачає наділення регіональної влади деякими політичними свободами, що у певних випадках може створювати загрози державному суверенітету. Розглянемо приклад Великобританії. Один з проявів регіоналізму полягає у наявності різних поглядів у регіональних еліт стосовно внутрішньої та зовнішньої політики держави і щодо майбутнього свого регіону, причому у радикальному варіанті – аж до відокремлення. Найбільш яскраво це демонструє ситуація з Brexit, коли у 2016 році країна розділилася на прихильників та противників виходу з Євросоюзу. Прихильники збереження членства Великобританії у Європейському Союзі зосередилися на півночі країни. Тоді перша міністерка Шотландії Нікола Стерджен повідомила, що регіональна влада підготує законодавчу базу для можливого проведення нового референдуму про незалежність, і наголосила, що вона зробить все можливе, щоб залишити Шотландію в складі ЄС. У той же час лідер найбільшої в Північній Ірландії націоналістичної партії «Шинн Фейн» Деклан Керні заявив, що рішення британців залишити Євросоюз тільки загострило питання про подальше перебування Ольстера в складі Сполученого Королівства. За його словами, «Brexit драматично змінює політичний ландшафт на півночі Ірландії, і ми будемо форсувати зусилля з проведення референдуму щодо об'єднаної Ірландії» [8]. Тобто особлива політична позиція Ольстера призвела до активізації іредентистської риторики, що передбачає об'єднання з Ірландією. Отже, у даному випадку регіоналізм загрожує територіальній цілісності держави.

Федерація як форма державного устрою об'єднує кілька державних чи квазідержавних утворень, які мають обмежений суверенітет, адже делегують частину повноважень центру. У цьому випадку можна вести мову про «розділений суверенітет», коли кожен з суб'єктів федерації володіє частиною суверенітету. Дослідник федералізму Вільям Рікер стверджував, що федеральна угода лежить в основі готовності політиків відмовитися від національного суверенітету. Політичний процес у федераціях є досить нестабільним, внутрішні протиріччя всередині держави можуть створювати загрози для єдності, особливо якщо федерація утворена на національно-територіальній основі, як, наприклад, Бельгія.

Отже, регіоналізм може створювати загрози для державного суверенітету як в унітарних, так і у федеративних державах. Заслугує на увагу питання про причини радикалізації регіоналізму і поява в риториці еліт сепаратистської теми. На нашу думку, у кожному конкретному випадку виникнення сепаратизму спирається на комплекс особливих чинників, притаманних лише певному регіону. Разом з тим, проаналізувавши сепаратистські рухи у багатьох регіонах світу, можна виокремити деякі загальні причини: 1) сепаратистські настрої виникають у випадку реальних утисків політичних, економічних, культурних прав жителів регіонів; 2) вагому роль у виникненні сепаратизму відіграє етнічний чинник. З огляду на чисельне переважання у структурі населення регіону певної етнічної групи можна вести мову про етнорегіони. Регіоналізм, який значною мірою спирається на етнічні цінності, виступає як етнорегіоналізм; у цьому випадку вимоги регіональних еліт

неминуче артикулюють інтереси етнічної спільноти. Може виникнути уявлення про те, що країна проживання здійснює утиски прав меншин, і тільки власна незалежна держава дасть можливість для розвитку етносу. Цими рисами характеризується квебекський сепаратизм; 3) сепаратизм виникає тоді, коли настрої регіональних еліт розділяє якщо не все населення регіону, то хоча б його більшість або ж політично активна меншість, що забезпечує політичну мобілізацію населення для виконання певних дій; 4) регіональний сепаратизм може виникнути тоді, коли регіональна еліта спирається на всі переваги, якими володіє регіон: трудові ресурси, особливості економіко-географічного положення, корисні копалини тощо. Особливе значення серед сировинних ресурсів належить енергетичним ресурсам. Цей чинник вагомий для Шотландії, яка володіє лівовою часткою запасів нафти Великобританії; 5) тлом для виникнення регіонального сепаратизму виступає підтримка сусідніх держав, з населенням яких мешканці регіонів відчувають етнічну, мовну чи культурну спорідненість, особливо у випадку, коли ті декларують зацікавленість у долі споріднених груп і схвалюють їхні іредентистські або ж сепаратистські проекти.

На жаль, трансформація регіоналізму у сепаратизм відбулася в українських регіонах – у Криму та на Донбасі. У розвитку сепаратистських настроїв у регіонах велику роль відіграли дії російської влади, яка тривалий час здійснювала інформаційно-ідеологічний вплив на політичну еліту та усіх мешканців даних регіонів. Погоджуємося з Т. Черненко, що «регіон як територіальна одиниця, що склалася історично, може відігравати як об'єднуючу, інтеграційну, роль, так і використовуватися як пішак у брудній грі сепаратистів з метою розколу держави» [9, с. 58]. Власне, регіоналізм як політичне явище по суті повинен виконувати функцію сигналізування про проблеми регіонів, закликаючи до конструктивного діалогу регіональну владу і керівництво країни. Але, керований зовні, він стає чинником деструктивного впливу на внутрішньополітичні процеси у державі.

Вище йшла мова про вплив регіоналізму на внутрішньополітичні процеси у державі. Інший аспект регіоналізму пов'язаний з прагненням регіональної влади представити свій регіон і на зовнішньополітичній арені. Європейські регіони вже мають досвід участі у міжнародній політиці. Побоювання про можливість втрати регіональної самобутності в умовах активізації євроінтеграційних процесів призвели до того, що регіони не лише посилили свій вплив на внутрішньополітичні процеси у державі, але й почали виступати як суб'єкти міжнародної політики. Відповідно до концепції «Європи регіонів» на даний час актуальні два її виміри: горизонтальний та вертикальний. Горизонтальний вимір передбачає інтенсифікацію міжрегіонального співробітництва, вертикальний – розширення впливу регіонів на процес прийняття рішень у національних державах та в Європейському Союзі. Співробітники Інституту порівняльних досліджень регіональної інтеграції Університету ООН (UNU-CRIS), заснованого у 2001 році, зазначають, що регіональна інтеграція поширилася протягом 1990-х і на початку 2000-х років до такої міри, що деякі науковці припускали, що одного дня регіони можуть замінити національні держави як визначних дійових осіб у глобальних справах. Вважалося, що успішне регіональне будівництво на різних рівнях (наднаціональному, транснаціональному та субнаціональному) мало наслідком економічне процвітання та політичну стабільність, але вже у той час почали ставити питання, наскільки добре регіони реагують на потреби громадян і чи задовольняють їх та, з іншого боку, чи задовольняють люди потреби регіональної економіки. А кризи, пов'язані з коронавірусом, взагалі підкреслили багато недоліків регіонів і регіоналізмів [10]. Тобто на рубежі століть стало зрозуміло, що регіон не може виступити альтернативою державі, і, хоч регіоналізм вирішує багато питань, все ж він не здатний впоратися самостійно з усіма проблемами, що постають.

Українські регіони так само прагнуть виходу на міжнародну арену й беруть активну участь в європейських інтеграційних процесах. Прикордонні регіони ще починаючи з 1990-х років заключали договори про міжнародну співпрацю з суміжними регіонами сусідніх держав задля вирішення економічних, соціальних, культурних проблем. Для України участь її регіонів у міжрегіональному співробітництві вкрай важлива, адже це є практичним кроком на шляху до входження в Європейський Союз. Процес поживався після підписання у 2014 році Угоди про Асоціацію з ЄС.

Участь регіонів у європейських проєктах дозволяє використати можливості, які відкриває цей процес для розвитку регіонів та їхнього людського потенціалу. Є цілком позитивні наслідки, що засвідчує моніторинг участі регіонів в євроінтеграційних процесах. Центр «Нова Європа» (м. Київ) проводить вимірювання рейтингу європейської інтеграції областей в рамках дослідження «Євромапа України». Для дослідження «Євромапа-3. Рейтинг європейської інтеграції областей України» були обрані дев'ять сфер: економічна інтеграція; інфраструктура; локальна демократія та підзвітність; освітня, наукова, культурна інтеграція; охорона здоров'я; енергетична та екологічна політика; гендерна рівність; комунікація євроінтеграції; ширше партнерство. У 2021 році лідерство у трьох сферах з дев'яти мало м. Київ (економічна інтеграція; освітня, наукова та культурна інтеграція; охорона здоров'я), у шести сферах лідирували області: Львівська область – інфраструктура, Вінницька область (локальна демократія та підзвітність), Сумська область (екологічна та енергетична політика), Чернігівська область (гендерна рівність), Волинська область (комунікація євроінтеграції), Тернопільська область (ширше партнерство). За сумою усіх показників лідирує Львівська область, у п'ятірку лідерів увійшли також м. Київ, Вінницька, Харківська, Івано-Франківська області, які є лідерами у просуванні євроінтеграційних реформ [11, с. 12]. Отже, участь регіонів у міжнародних проєктах приносить реальну користь, що полягає у підвищенні рівня та якості життя жителів регіонів. Тобто «зовнішньо орієнтований» регіоналізм, який реалізується у правових рамках, може мати взаємовигідний результат і для регіонів, і для національної держави та не нести загрози для її суверенітету.

Проте певну загрозу може нести транскордонне співробітництво споріднених етнічних груп, адже близькість національної меншини до спорідненої держави може слугувати засобом впливу цієї держави з метою реалізації іредентистської політики. Доцільно згадати єврорегіони, утворені прикордонними українськими та російськими регіонами. За Больцанськими рекомендаціями ОБСЄ про національні меншини в міждержавних відносинах (2008 р.), співробітництво між державами в рамках дружніх двосторонніх або багатосторонніх відносин повинне ґрунтуватися на територіальній, а не етнічній основі [12, с. 24], але, на нашу думку, за відсутності системи контролю з боку центральної влади у межах транскордонного співробітництва може здійснюватися неформальний вплив, який полягає у пропаганді іредентистських ідей.

Таким чином, регіоналізм – це цілком об'єктивне явище сьогодення, яке перш за все слугує засобом сигналізування про потреби регіонів. Якщо регіональні вимоги не несуть загрозового характеру для єдності країни, вони мають стати предметом конструктивного діалогу між регіональною елітою та національною владою. Задля попередження радикалізації регіоналізму необхідно запровадити низку заходів, серед яких реформування регіональної політики, реалізація етнонаціональної політики, у тому числі проведення «політики ідентичності» задля цілеспрямованого формування національної ідентичності, впровадження такого варіанту регіоналізації на взаємовигідних для центру та регіонів умовах, який у підсумку забезпечить стабільність суспільства.

Список використаної літератури

1. Hooghe L., Marks G., Schakel A. The Rise of Regional Authority. London : Routledge, 2010. 240 p.
2. Taylor V. Advancing regionalism and a social policy agenda for positive change: From rhetoric to action. *Global Social Policy*. 2015 Dec; 15(3). P. 329-335. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4639825/>
3. Панченко Т. Регіоналізм. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студ. ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]*. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 567-568.
4. Державний суверенітет в умовах глобалізації: теорія та практика : монографія / Н.А. Бабарикіна, Н.В. Горло, М.Ф. Заболотна, О.М. Кіндратець, Т.І. Сергієнко ; за заг. ред. О.М. Кіндратець. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. 226 с.
5. Bartelson J. Review of the concept of sovereignty. *European Journal of International Law*. 2006. Vol.17, Issue 2. P.463-474.
6. Jones R.W., Scully R. Introduction: Europe, Regions, and European Regionalism. Europe, Regions, and European Regionalism / ed. Richard W. Jones and Roger Scully. New York: Palgrave Macmillan, 2010. P. 1-15.
7. Opiłowska E. Regionalism in a unitary state. Regional identity in the Polish western border regions. *L'Europe en Formation*, 2016. 379. P. 122-139. URL: <https://doi.org/10.3917/eufor.379.0122>
8. Ромашенко С., Дубенський В. Brexit: у Шотландії та Північній Ірландії хочуть відділення. 24.06.2016. URL: <https://www.dw.com/uk/y-шотландії-та-північній-ірландії-ставлять-питання-про-відділення-після-brexit/a-19353280>
9. Черненко Т. В. Окупований Крим: шляхи запобігання політичному та соціокультурному дистанціюванню від України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3(32). С. 52-60.
10. Koff H., Maganda C., De Lombaerde Ph., Kauffer E., Ros Cuellar J. Editors' Note: Ten Years of Re-Thinking Regions from Citizens' Perspectives. *Regions and Cohesion*. 2020. Vol.10, issue 3. P. viii-xiv. URL: <https://cris.unu.edu/editors-note-ten-years-re-thinking-regions-citizens-perspectives>
11. Євромап-3. Рейтинг європейської інтеграції областей України. Центр «Нова Європа», 2021. 104 с.
12. Ботьданські/Боценські рекомендації щодо національних меншин у міждержавних відносинах та Пояснювальна записка. Червень 2008 р. Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Верховний комісар у справах національних меншин. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/396662.pdf>

THE IMPACT OF REGIONALISM ON STATE SOVEREIGNTY**Natalia Horlo***Zaporizhzhia National University,**Faculty of Sociology and Management, Department of Political Science**Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

The article considers regionalism as a doctrine of regional political elites, is aimed at empowering the region. The influence of regionalism on the sovereignty of the state, due to the strengthening of the role of regions in domestic political processes and the entry of regions into the foreign policy arena, is investigated. The methodological basis of the study was the idea of R.W. Jones and R. Scully about three forms of regionalism – Euro-regionalism, state-regionalism and regional-regionalism, and T. Ilgen's idea

of Reconfigured Sovereignty, which is regularly distributed between state and non-state entities at all levels of government, depending on the issue or problem.

Regionalism serves the function of signaling about problems of the regions and calls for a constructive dialogue between regional authorities and the state leadership. An adequate response of the center to the demands of the regions can be regionalization as a process of redistribution of powers between the center and the regions. The choice of regionalization model (decentralization, autonomy, federalization) depends on the specifics of the country and the existence of a culture of dialogue between the center and the regions. It is shown that regionalism in general has a neutral character, but can pose a threat to state sovereignty in case of radicalization of regional demands and the emergence of separatist sentiments. The reasons for the radicalization of regionalism were highlighted and it was emphasized that, controlled from the outside, it poses a direct threat to state sovereignty. The destructive impact of regional separatism, which poses a direct threat to the territorial integrity of the sovereign Ukrainian state, is illustrated on the example of Crimea and Donbas.

The participation of the regions in cross-border cooperation and other European integration processes is characterized and it is proved that the forms of international participation, which are implemented within the legal framework, can have a mutually beneficial result for both the regions and the national state, and not threaten its sovereignty.

Key words: regionalism, regionalization, state sovereignty, separatism, cross-border cooperation.

УДК 327:314 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.21>

МІЖНАРОДНІ ІНДЕКСИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

Валентина Ємець

*Національний авіаційний університет, факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин, інформації та регіональних студій,
просп. Любомира Гузара, 1, 02000, м. Київ, Україна*

Окреслено міжнародний імідж держави та проаналізовано показники міжнародних рейтингів щодо позиціонування України на міжнародній арені. Потреба у формуванні сприятливого іміджу викликана забезпеченням зовнішньополітичних відносин з іншими державами та є реалізацією цілеспрямованої політики представлення національних інтересів. Імідж держави – не тільки форма презентації її у світовому інформаційному просторі за географічними, культурними та історичними особливостями, це ще й кількісні показники щодо інвестиційного клімату, соціальних характеристик, туристичного потенціалу. Фіксацію кількісних показників здійснюють рейтинги міжнародних організацій з метою визначення сприйняття держави в світі та вироблення нею стратегій конкурентоспроможності. Міжнародні рейтинги на основі різнопланових порівняльних оцінок демонструють позитивні та негативні аспекти розвитку держави. Вони не лише фіксують економічні показники, а й досліджують також позиції держав у світі за рівнем: демократії, благонадійності, поширення новітніх технологій, легкості ведення бізнесу, верховенства права, освіти, сприйняття корупції, якості життя, рівнем щастя та ін. Основним призначенням рейтингу є збільшення інформаційної прозорості щодо життєдіяльності держави, постійна динаміка позицій держав у рейтингу, порівняння їх за певними сферами діяльності, виявлення негативних та позитивних змін та прогнозування майбутніх світових тенденцій. Саме тому, дослідження міжнародних індексів на формуванні іміджу держави на міжнародній арені є актуальним, аналіз кількісних показників дасть можливість врахувати існуючі негативні аспекти у формуванні міжнародного іміджу України та спрогнозувати тенденції щодо його покращення.

Ключові слова: імідж держави, міжнародний імідж, міжнародний рейтинг, національний бренд.

Постановка проблеми. У сучасній політичній картині світу імідж держави трансформувався до рівня надважливого фактору міжнародної політики та дипломатії, поряд із природними ресурсами, людським потенціалом та науково-технічними досягненнями. Він виступає інструментом зовнішньополітичних відносин та позиціонує державу в світовому інформаційному просторі. Цілеспрямована державна інформаційна політика сприяє формуванню асоціативного ряду ідентифікації держави на міжнародній арені.

Оскільки імідж – феномен динамічний, то при його створенні використовуються різноманітні інформаційно-комунікаційні технології формування образу політичних суб'єктів водночас зі збереженням національної ідентичності та культурних особливостей держави. Одним із чинників формування міжнародного іміджу є світові стандарти, сформовані міжнародною спільнотою та задекларовані у нормах міжнародного права і документах міжнародних організацій. Ці стандарти та їхнє дотримання щорічно фіксуються рейтингами міжнародних організацій та рейтингових агентств. Саме тому, міжнародні рейтинги є важливим джерелом отримання інформації про державу. Вони не лише визначають сильні та слабкі сторони, а й дають можливість проаналізувати позиції держави на міжнародній арені та сприяють виробленню нових стратегій її конкурентоспроможності.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження особливостей формування та функціонування іміджу держави на міжнародній арені здійснюється представниками різних наукових шкіл, концепцій та теорій. Зокрема, вивчення іміджу як інструмента зовнішньої та внутрішньої політики держави зустрічаємо у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників: Е. Бернайза, Ф. Буарі, Р. Джервіса, М. Маклюєна, К. Савон, О. Семченко, О. Чечель. Проблема іміджу держави на міжнародному рівні присвятили свої праці В. Данілов, Г. Пісгорська, Н. Яковенко. Питання функціонування образу України досліджували М. Копійка, Т. Попова, О. Щурко, О. Черноплеча, С. Денисюк та інші.

Метою статті є аналіз іміджу України в розрізі показників міжнародних рейтингів у період із 2020 по 2022 р. р.

Виклад основного матеріалу. Сформований у світовому співтоваристві імідж держави багато в чому визначає її місце на світовій політичній арені, ставлення до нього потенційних торговельних партнерів, інвесторів, туристів. Саме тому вчені розглядають зовнішньополітичний імідж як цілеспрямовано сформований образ держави, покликаний здійснювати вплив на формування громадської думки іноземної аудиторії. [1, с. 69]

Не зважаючи на індивідуальні складові формування іміджу держави, дослідники все ж виділяють низку узагальнених особливостей, таких як динамічність, інформативність, інформаційно-технологічність та адресність. [2]

Нині в науковій думці присутні три підходи формування іміджу держави, а саме – геополітичний, маркетинговий та брендинговий. Водночас, державна іміджеологія в практичному своєму застосуванні демонструє поєднання геополітичних образів, економічних категорій та PR-технологій. [3]

Важливим ресурсом отримання інформації про державу, демонстрацією її тенденцій розвитку, розуміння її сприйняття міжнародною спільнотою є міжнародні рейтинги.

У «Сучасному словнику іношомовних слів» знаходимо наступне трактування поняття «рейтинг»: «1. Числовий або порядковий показник успішності або популярності, який відображає важливість або вплив певного об'єкта або явища. 2. Показник оцінки діяльності, популярності, авторитету якоїсь особи, організації, групи, програм у певний час, що визначається соціологічним опитуванням, голосуванням та ін. і визначається місцем, яке вони посідають серед собі подібних. 3. Відносний показник надійності ділового партнера, банку, страхової компанії тощо. 4. Показник медіапланування – позначає частину цільової аудиторії, що контактує з конкретним медіаносієм». [4; с. 589] Виходячи з цього визначення, можна твердити, що рейтинг держави – це числовий показник її життєдіяльності.

Нині у світі існує велика кількість рейтингових організацій, що за спеціально створеними методиками виокремлюються певними країнами, а потім співвідносять їх за різними показниками і, як результат формують певне місце держави на міжнародній арені. Міжнародні рейтинги відрізняються один від одного базовими показниками та методологічними підходами. Рейтингові компанії окреслюють свої власні характеристики для визначення місця держави в рейтингу. Критерієм аналізу є індекс, тобто рейтингова оцінка за допомогою якої обчислюються досягнення держави в тій чи іншій сфері. Джерелами отримання інформації виступають офіційні урядові видання держав та опитування громадян.

Побудова рейтингу здійснюється за певним алгоритмом. Перш за все, необхідно сформувати концепцію рейтингу, визначити його мету та окреслити завдання. Наступний крок – визначення структури рейтингової системи та обґрунтування основних показників, збір інформації, аналіз отриманих даних та розрахунок індексу для визначення місця держави в рейтингу на основі цих оцінок. [5]

Отож, на формування іміджу держави впливають результати міжнародних рейтингів. Розглянемо деякі з них та проаналізуємо місце України в цих рейтингах у період 2020-2022 р.р.

Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI – Global Competitiveness Index) розроблений у 1979 р. Всесвітнім економічним форумом у Давосі (Швейцарія). При розрахунку індексу використовується 113 показників: 1/3 – це статистичні дані та розрахунки міжнародних організацій, а 2/3 – результати широкого опитування керівників великих компаній, здатних впливати на бізнес-клімат у тій чи іншій державі. Ці показники сформовані відповідно до 12 категорій, що й визначають національну конкурентоспроможність. Це – якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів та послуг, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність компаній, інноваційний потенціал. За останні два роки (2020 р. та 2021 р.) Україна покращила свої показники до 55 та 54 позиції відповідно серед 144 держав світу, в 2019 р. Україна посідала 89 сходинку. [6]

Індекс людського потенціалу (HDI – Human Development Index) розраховується ООН щороку, починаючи з 1990 р., на основі вимірювання та порівняння рівня життя, грамотності, освіченості й довголіття громадян різних держав. У 2010 р. рейтинг зазнав істотних змін та був розширений новими маркерами: показником людського розвитку з врахуванням соціально-економічної нерівності, показником гендерної нерівності та багатовимірної бідності. Індекс людського розвитку здійснює класифікацію держав за рівнями:

- 0,800-1,000 (дуже високий);
- 0,700-0,7999 (високий);
- 0,550-0,6999 (середній);
- 0,350-0,549 (низький).

У 2020 р. Україна за індексом людського потенціалу посідала 74 місце (0,779), піднявшись в рейтингу на 14 пунктів порівняно з 2019 р.

Представники ООН передбачають у 2022 р. глобальне падіння індексу. Один із авторів звіту ООН Ахім Штайнер стверджує, що майже 80 держав світу матимуть проблеми, пов'язані з виплатою власного державного боргу. Але найважливішою причиною глобального падіння індексу в загальносвітових масштабах є повномасштабна війна російської федерації проти України, а також факторами ризику є наслідки пандемії COVID-19 та глобальні кліматичні зміни.[7]

Індекс верховенства права (Rule of Law Index) виступає кількісним інструментом для вимірювання дотримання принципів верховенства права у світі. Для його розрахунку для 139 держав використовуються статистичні дані та результати опитування профільних експертів та практиків за такими категоріями як: обмеження повноважень інститутів влади; відкритість уряду; відсутність корупції; цивільне та кримінальне правосуддя; порядок та безпека; правозастосування. За результатами звіту міжнародної організації громадянського суспільства – World Justice Project, що опікується просуванням верховенства права в усьому світі, Україна в 2021 р. посіла 74 місце, покращивши свої показники на 5 позицій порівняно з 2020 р. [8]

Індекс сприйняття корупції (CPI – Corruption Perceptions Index) – це щорічний рейтинг держав світу за показником рівня корупції, розроблений антикорупційною організацією Transparency International у 1995 р. Методологія індексу передбачає декілька незалежних опитувань серед міжнародних фінансових та правозахисних експертів, а також представників Світового банку, Азійського та Африканського банків розвитку та

міжнародної організації Freedom House та визначається кількістю балів від 0 (надзвичайна корупція) до 100 (немає корупції). Даний рейтинг фіксує рівень хабарництва, виведення державних коштів, здатність урядів стримувати корупцію, закони прозорості фінансової інформації, запобігання конфлікту інтересів серед держслужбовців, доступ громадян до інформації про державні справи та ін. За індексом сприйняття корупції у 2021 р. Україна отримала 32 із 100 балів та посіла 122 місце зі 180 держав, у 2020 р. індекс склав 33 бали та 117 місце відповідно. Тобто за рік Україна втратила 5 позицій, експерти пов'язують це з не виконанням владою ряду антикорупційних заходів та загальним зростанням тиску на антикорупційну екосистему, затримкою з імплементацією судової реформи. [9]

Індекс свободи преси (Press Freedom Index) публікується щорічно міжнародною недержавною організацією «Репортери без кордонів» на основі відомостей щодо дотримання свободи слова в світі. Індекс ґрунтується на результатах опитування журналістів, науковців, юристів та громадських правозахисних організацій і вимірює лише рівень свободи преси, а не є оцінкою якості журналістської діяльності. Методологію індексу складають статистичні дані (кількість арештів та нападів на журналістів, випадки цензури, тиск на засоби масової комунікації) та оцінка міжнародних й місцевих експертів.

У своєму щорічному звіті організація «Репортери без кордонів» зазначає, що за індексом свободи преси у 2022 р. Україна посідає 106 місце із 180 держав, втративши 9 позицій. Аналітики зазначають, що ще до початку повномасштабної війни загрозу медіа середовищу України створювала інформаційна війна з російською федерацією, а з початком російського вторгнення ці процеси посилюються: за 7 місяців загинуло 39 українських журналістів, російська армія на окупованих територіях змушує працівників ЗМІ до співпраці, ввівши тотальний контроль над інформацією, запровадивши військову цензуру та переслідування журналістів. Експерти організації «Репортери без кордонів» стверджують, що на нині Україна перебуває на лнії експансії кремлівської пропагандистської системи, а на міжнародному рівні спостерігаємо інформаційний хаос цифрового простору зі слабким регулюванням, що призводить до поширення неправдивої інформації та росту пропаганди. [10]

Вимірювання репутації держави на світовій арені здійснюють міжнародні індекси, дослідження яких пов'язане з національним брендингом. Одним із перших дослідників тематики національного бренду є Саймон Анхольт, який регулярно здійснює дослідження глобального індексу Anholt-GfK Roper Nation Brands Index («Індекс національних брендів»).

Індекс національних брендів (NBI) – індекс, що вимірює та оцінює репутацію найбільш розвинених держав у світі. Його методологія передбачає за посередництва соціологів проведення 60 000 (до 2021 р. було 20 000) онлайн-опитувань у 60 (до 2021 р. – 50) державах світу серед населення, віком від 18 років і старше за 5 критеріями: управління, культура, люди, туризм, імміграція та інвестиції. За результатами досліджень у 2020 році Україна знаходилася на 43 місці з коефіцієнтом 52,14, а в 2021 р. втратила 5 позицій і посіла відповідно 48 місце з показником 54,0. [11]

Country Brand Index – це глобальне дослідження, що вимірює силу національного бренду та проводиться компанією Future Brand серед 113 держав світу. Методика дослідження передбачає опитування аудиторії у віці від 20 до 60 років, що має певний туристичний досвід, та використовує трирівневу систему вимірювання нематеріальних цінностей держави: якість життя, культура, туризм, система цінностей, умови для бізнесу. Перший етап дослідження передбачає збір інформації про розвиток держави, її людський потенціал, темпи розвитку туризму та інновацій. На другому етапі оцінюється сприйняття держави

іноземною аудиторією, тобто аналізується поінформованість, вподобання та бажання респондентів, які брали участь в опитуванні, відвідати ту чи іншу державу та співпрацювати з її громадянами. Також вивчаються асоціації, які викликає та чи інша держава в іноземній аудиторії. На третьому етапі експерти аналізують отриману інформацію. Вся зібрана інформація в межах опитування застосовується для визначення та вивчення тенденцій, що будуть формувати імідж держави в майбутньому, зокрема в сфері розвитку туристичного бізнесу. Результати дослідження Country Brand Index у 2020 р. поставили Україну на 71 місце в рейтингу. [12]

Міжнародна незалежна компанія Brand Finance здійснює дослідження брендів держав за силою та вартістю. Методологія дослідження передбачає визначення сили національних брендів за системою показників, що вивчають інвестиційну привабливість, упізнаваність та ефективність бренду держави.

Результати дослідження 2022 р. неоднозначні для України. З одного боку, вони демонструють зниження вартості національного бренду на 22 млрд. дол. (зі 107 млрд. дол. до 85 млрд. дол.) у зв'язку з російською агресією, гуманітарною катастрофою та економічними збитками. Але, з іншого боку, зросла вага національного бренду, оскільки Україна успішно відстоює свою територіальну незалежність та залучилася підтримкою міжнародної спільноти. Показники сили українського бренду виросли більше, ніж на 5 пунктів з 52,8 до 57,9 із 100 можливих. Таке зростання відбулося за рахунок збільшення на 15% упізнаваності бренду. Також Україна покращила свої показники за такими категоріями як: верховенство закону, дотримання прав людини та довіри до ЗМІ. [13]

Проаналізувавши місце України у вищенаведених міжнародних рейтингах, що визначають політичну, економічну, соціальну, культурну складову, можемо стверджувати – за останні роки Україна дещо зміцнила свої позиції на міжнародному рівні, зокрема завдяки й маркетинговій стратегії «Ukraine now», що була запущена 2018 р. Метою даної стратегії було формування бренду держави через залучення інвестицій в Україну, збільшення туристичної привабливості, впізнаваності серед іноземної аудиторії.

Повномасштабна російська агресія трансформувала іміджеву державну програму. З цієї метою керівництвом держави та її дипломатичними представниками розпочато масштабну брендингову кампанію «Україна = Сміливість». Цікаво, що дана кампанія має як зовнішню так і внутрішню орієнтацію. Внутрішня кампанія зорієнтована на всіх українців, які виявили сміливість 24 лютого 2022 р. і продовжують її виявляти щодня. Мета міжнародної кампанії – створити імідж держави, де живуть сміливі люди, сміливі бізнеси та сміливі ідеї, і Україна готова поділитися своєю сміливістю зі світом. [15]

Висновки. Дотримання міжнародних стандартів та використання сучасних маркетингових тенденцій щодо формування іміджу держави на світовій арені індексується рейтингами міжнародних організацій, демонструючи як позитивні, так і негативні результати життєдіяльності спільноти. Присутність України в міжнародних рейтингах вже демонструє успішну реалізацію брендингової програми по позиціонуванню держави на світовій арені, але водночас середні та нижчі за середні показники рейтингів вказують на необхідність трансформації державної іміджеології.

Проаналізувавши міжнародні рейтинги такі, як: Global Competitiveness Index, Human Development Index, Rule of Law Index, Corruption Perceptions Index, Press Freedom Index та рейтинги дослідження національних брендів Nation Brands Index, Country Brand Index, Brand Finance, бачимо різноплановість їхніх методик, але всіх їх об'єднують спільні критерії: макроекономічні показники, людський потенціал, культурна спадщина, інвестиції. Кількісні показники держави в міжнародних рейтингах здатні впливати на формування

іміджу держави: вони можуть або нівелювати, або посилювати як негативні, так і позитивні стереотипи, відповідно змінюючи сприйняття тієї чи іншої держави у світі.

Одним з найголовніших зовнішньополітичних завдань України нині є формування та підтримка позитивного іміджу держави. Повномасштабна війна російської федерації проти України внесла відповідні зміни в життєдіяльність держави, що призвело до падіння певних показників у міжнародних рейтингах, зокрема, в економічній, інвестиційній, туристичній галузях (прогнозується спад ВВП на понад 30% у 2022 році, а рівень безробіття збільшиться на 35%), але водночас збільшилася зацікавленість іноземців до України: держава позиціонує себе як символ незламності та боротьби за свободу всього цивілізованого світу.

Таким чином, сучасна стратегія позиціонування України потребує врахування як внутрішньодержавних особливостей, загальносвітових тенденцій, так й результатів міжнародних рейтингів задля успішної конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Список використаної літератури

1. Данилов В. Особливості формування політичного іміджу держави. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 67-72.
2. Осмолівська А. О. Чинники формування образу країни на міжнародній арені. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 80-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2018_2_15 (дата звернення: 20.10.2022)
3. Єремєєва І.А. Практичні аспекти формування міжнародного іміджу держави. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 123-127. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39531> (дата звернення: 25.10.2022)
4. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : «Довіра», 2006. 789 с
5. Єріна А. М. Міжнародні рейтинги: статистичні аспекти обчислення та застосування. *Статистика України*. 2016. № 4. С. 66-75 URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/2256/1/12.pdf> (дата звернення: 20.10.2022)
6. World Competitiveness Index URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/> (дата звернення: 23.10.2022)
7. Звіт про Індекс людського потенціалу URL: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (дата звернення: 23.10.2022)
8. Rule of Law Index 2021. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-21.pdf> (дата звернення: 23.10.2022)
9. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/ukr> (дата звернення: 23.10.2022)
10. Світовий індекс свободи друку 2022 року: нова ера поляризації. Звіт міжнародної організації «Репортери без кордонів» URL: <https://rsf.org/en/index> (дата звернення: 25.10.2022)
11. Anholt-Ipsos Nation Brands Index 2021. URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-10/NBI-2021-ipsos.pdf> (дата звернення: 23.10.2022)
12. Country Brand Index 2022-2023. URL: https://www.bloom-consulting.com/en/pdf/rankings/Bloom_Consulting_Country_Brand_Ranking_Tourism.pdf (дата звернення: 23.10.2022)
13. Nation Brands 2022. The annual report on the most valuable and strongest. URL: <https://brandirectory.com/rankings/nation-brands> (дата звернення: 23.10.2022)
14. Тешева Л. В., Зеленський М. В. (2022). Розвиток та вдосконалення національного бренду України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 3. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-02-01> (дата звернення: 23.10.2022)

15. Сміливість – тепер це бренд України. Міністерство та комітет цифрової трансформації України URL: <https://thedigital.gov.ua/news/v-ukraini-zapustili-proekt-pro-golovniy-natsionalniy-resurs-smilivist> (дата звернення: 25.10.2022)

INTERNATIONAL INDEXES IN THE FORMATION OF THE STATES IMAGE

Valentina Yemets

National Aviation University,

Faculty of International Relations, Department of International Relations,

Information and Regional Studies,

Lyubomyr Huzar Ave., 1, 02000, Kyiv, Ukraine,

The article examines the international image of the State and analyzes the indicators of international ratings regarding the positioning of Ukraine in the international arena. The formation of a favorable image is necessary to ensure foreign policy relations with other states and is the implementation of a purposeful policy of representing national interests. The image of the state is not only a form of its presentation in the world information space according to geographical, cultural and historical features, it is also quantitative indicators regarding the investment climate, social characteristics, and tourist potential. Fixation of quantitative indicators is carried out by the ratings of international organizations in order to determine the perception of the State in the world and develop its competitiveness strategies.

International ratings that are based on various comparative assessments demonstrate positive and negative aspects of the State's development. They not only record economic indicators, but also examine the positions of the authorities in the world according to the level of: democracy, benevolence, development of the latest technologies, ease of doing business, the right of supremacy, education, perception of corruption, quality of life, level of happiness, etc. The main purpose of the rating is to increase information transparency regarding the vital activities of the State, the constant dynamics of the positions of the States in the rating, their comparison in certain spheres of activity, the identification of negative and positive changes and the forecasting of future world trends. That is why the study of international indices in the formation of the State's image on the international arena is relevant, the analysis of quantitative indicators will make it possible to take into account the existing negative aspects in the formation of the international image of Ukraine and predict trends for its improvement.

Key words: State image, international image, international rating, and national brand.

УДК 327.6

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.22>

THE INSTITUTIONAL DIMENSION OF IRAN'S NUCLEAR PROGRAM

Yaryna Zavada

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Political Science and International Relations,
Stepan Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-6094-5397>*

The article examines the specifics of the implementation of Iran's nuclear program in view of the main domestic and foreign political opportunities and limitations for its implementation.

The development of Iran's nuclear program is considered from two perspectives. On the one hand, efforts to realize one's own interests contrary to international norms, including the development of the military component of the nuclear program, and on the other hand, compliance with international obligations under its nuclear program. Either way, in each of the outlined perspectives, the key element is the institutional frameworks for the implementation of nuclear programs by interested international actors, developed at the level of the international community.

It has been studied that Iran started the implementation of its nuclear program in the 1950s, it was during this period that the IAEA was created as an autonomous (intergovernmental) organization within the UN system. Iran became its member in 1958. And already in 1963, Iran joined the Treaty banning nuclear weapons tests in the atmosphere, in outer space and under water. In 1968, the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons was adopted, which Iran signed and ratified in 1970 as a nuclear-free state. Considering the current context of the NPT, it is noted that for the West, which attaches great importance to the solution of the nuclear problem, the situation was complicated by the fact that Iran has not clearly violated any of the obligations it undertook as a member state of the NPT.

The article highlights UN Security Council resolutions 1696 (2006 y.), 1737 (2007 y.), 1747 (2007 y.), 1803 (2008 y.), 1835 (2008 y.), 1929 (2010 y.), 2224 (2015 y.) with calls to Iran to take measures to limit the development of the nuclear program, provided by the Board of Directors of the IAEA.

The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), which became an important international document that influenced the IRI nuclear program, was analyzed. This Agreement identified specific authorized and restricted Iranian nuclear projects, including weapons-grade uranium enrichment facilities at Natanz, Fordow, and a heavy water reactor at Arak. An essential provision of the JCPOA was Iran's obligation to fully comply with the "Roadmap" agreed with the IAEA regarding its past nuclear activities, which contained signs of military direction.

Key words: Iran's nuclear program, Islamic Republic of Iran, NPT, IAEA, UN Security Council, JCPOA.

Statement of the problem. With the establishment of modernism in the theory of international relations, the conviction that international actors do not have full autonomy in the international system the type of which determines the nature of their behavior was approved. The spread of post-positivism contributed to the understanding that not only does the system have deterministic influence over the actors, but the actors, via repetitive and variable patterns of interaction, contribute to the constant reproduction and transformation of the system. If international collective norms are not decisive in the behavior of an individual actor which instrumentalizes a realistic strategy of 'self-reliance', taking into account the apparent or real 'security dilemma' for it, then other participants of international interactions (the international

community or hegemonic states) use available tools and means of influence to force such an actor to adhere to the established rules in the international system. In this context, the development of the nuclear program of Iran can be viewed from at least two perspectives: Iran's attempts to realize its interests contrary to international norms (development of the military component of nuclear weapons is desirable, taking into account the 'security dilemma' and non-conformist behavior about the system) and Iran's compliance with international obligations under its nuclear program (the use of the advantages of peaceful nuclear weapons and harmonization of national interests with the goals of the international community). Either way, in each of the outlined perspectives, the key element is the institutional frameworks for the implementation of nuclear programs by interested international actors, developed at the level of the international community.

Analysis of the latest scientific research. The empirical base of the research covers official documents, including UN Security Council Resolutions on Iran, IAEA documents, reports of news agencies and official speeches of the leaders of the interested states, articles in periodical (print and electronic) mass media, which form the factual basis of the work, as well as thematic analytical articles.

Special attention should be paid to the works of the Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko Kyiv National University S. Halaka [1] consistently analyze the problems of nuclear non-proliferation and the position of IRI in relation to it.

The purpose of the study is to investigate the peculiarities of the implementation of Iran's nuclear program in view of the main foreign policy opportunities and limitations for its realization.

Presentation of the main material. Consideration of the IRI's nuclear program systemic opportunities and constraints should be started referring to one of the first international acts in the atomic sphere – the Statute of the International Atomic Energy Agency – IAEA, which was adopted on October 26, 1956 [14]. The Agency is committed to ensuring the rapid and widespread use of nuclear energy to maintain peace, health, and prosperity around the world. As far as possible, it takes measures so that its assistance is not used to achieve any military objectives. De jure when performing its functions, the Agency does not limit the provision of assistance to its members by any political, economic, military, or other requirements incompatible with the provisions of its Charter.

On July 1, 1968, the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons was adopted, signed in Moscow, Washington, and London [15] (NPT). The treaty defined obligations for state parties, both those possessing nuclear weapons and those that do not. Following the norms of the NPT, each of the participating States with nuclear weapons undertakes not to transfer to other states nuclear weapons or other nuclear explosive devices, as well as the control over such weapons or explosive devices. Furthermore, the nuclear Powers cannot, either directly or indirectly, induce any non-nuclear-weapon State to produce or acquire nuclear weapons or other nuclear explosive devices, or to gain control of such weapons or explosive devices.

The NPT's Article 4 norm plays an important role in Iran, which it constantly refers to. According to this norm, none of the provisions of the Treaty should be interpreted as affecting the inalienable right of all the Parties to the Treaty to develop research, production, and use of nuclear energy for peaceful purposes without discrimination and in conformity with Articles I and II of this Treaty. All the Parties to the Treaty undertake to facilitate and have the right to participate in, the fullest possible exchange of equipment, materials, and scientific and technological information for the peaceful uses of nuclear energy.

Considering the current context of the NPT, the researchers note that for the West, which attaches great importance to the solution of the nuclear problem, the situation was complicated by the fact that there was no clear violation by Iran of any of the obligations, assumed as a Member State of the NPT. For its part, Tehran constantly appeals to the NPT's Art. 4, which guarantees the states that renounced nuclear weapons the right to use atomic energy for peaceful purposes, focusing on their intentions to develop nuclear energy and the production of medicines, etc. [1, p. 3].

Since 2006, the UN Security Council adopted several resolutions calling on Iran to immediately take the measures stipulated by the IAEA Board of Governors, which were necessary to increase the confidence of the international community regarding the exclusively peaceful goals of Iran's nuclear program. In Resolution 1696 (2006), adopted by the UN Security Council at its 5500th meeting on July 31, 2006 [6], the Security Council called on Iran to take the measures envisaged by the IAEA Board of Governors without further delay. In this regard, the UN Security Council demanded Iran to stop all activities related to the enrichment of weapons-grade uranium and its processing, including research and development, which should be controlled by the IAEA. Such a stop must be complete and verified. As part of the implementation of this resolution, the UN Security Council approved the proposal of Germany, China, Russia, Great Britain, the United States, and France, supported by the EU High Representative for the elaboration and signing of a long-term comprehensive agreement that would allow developing relations and cooperation with Iran based on mutual respect and by ensuring the confidence of the international community regarding the exclusively peaceful nature of the Iranian nuclear program. The UN Security Council called on the states while acting following their national mechanisms and domestic legislation, as well as the norms of international law, to demonstrate vigilance and prevent the transfer of any funds, materials, items, and technologies that could contribute to Iran's activities related to enrichment, processing and the development of its ballistic missile program. Also, the UN Security Council announced its intention to take appropriate measures based on Art. 41 of Chapter VII of the UN Charter to convince Iran to comply with both the Resolution and the requirements of the IAEA.

Resolution 1737 (2006), adopted by the UN Security Council at its 5612th meeting on December 23, 2006 [7], reaffirmed that Iran had immediately taken the measures envisaged by the IAEA Board of Governors, namely, to suspend: a) all activities related to uranium enrichment and reprocessing, including research and development, which must be controlled by the IAEA; b) work in all projects related to the use of heavy water, including the construction of a research reactor with a heavy water inhibitor of nuclear reactions.

Resolution 1747 (2007), adopted by the Security Council at its 5647th meeting on March 24, 2007 [8], reaffirmed that Iran was supposed to take immediate action as required by the IAEA Board of Governors. Therein, the UN Security Council once again called on all states to be vigilant concerning the entry into or transit of individuals engaged in activities related to the proliferation of Iran's nuclear program and the development of systems for the delivery of nuclear weapons. The UN Security Council ruled that Iran couldn't supply, sell, or transfer any weapons and related material.

Such sanctions against Iran were extended by Resolution 1803 (2008), adopted by the UN Security Council at its 5848th meeting on March 3, 2008 [9]. The UN Security Council encouraged all states to be vigilant concerning the business relations of financial institutions located in their territories with all banks based in Iran. Resolution 1803 (2008) differs from the previous ones in the specification of the sanctions subjects, in particular in the banking sector. Thus, it imposed sanctions on Melli, Saderat banks and their branches and affiliates abroad to prevent the use of business ties to expand Iran's nuclear activities and develop systems of nuclear weapons delivery.

Resolution 1835 (2008), adopted by the Security Council at its 5984th meeting on 27 September 2008 [10], did not change the Sanctions List. It only reaffirmed the commitment of the UN Security Council members to the NPT and acknowledged the statement, made by the Foreign Ministers of Germany, China, Russia, Great Britain, the United States, and France of March 3, 2008, and supported by the EU High Representative, which outlined a two-pronged approach to the INP. In this context, the UN Security Council confirmed its commitment to an early resolution of the Iranian nuclear issue via negotiations and reiterated its call on Iran to fully and without delay fulfill its responsibilities as defined by the UN Security Council resolutions and the requirements of the IAEA Board of Governors.

Unlike the previous ones, Resolution 1887 (2009), adopted by the Security Council at its 6191st meeting on September 24, 2009 [11], did not impose any new sanctions against Iran. The UN Security Council again urged the NPT Parties, following its Article 4, in good faith, to negotiate effective measures on the reduction of the amount of available nuclear weapons and the nuclear disarmament, following a treaty on general and complete disarmament under strict and effective international control. The UN Security Council stressed the importance of cooperation between the Parties to the NPT so that the 2010 Conference of its Signatories could help strengthen this agreement and set realistic and achievable goals concerning the three main pillars of the Treaty: non-proliferation of nuclear weapons, peaceful uses of nuclear energy and nuclear disarmament. Although Resolution 1887 (2009) did not mention Iran, there is no doubt that it was adopted in the context of the development of the INP, including to prevent such precedents in the future with the participation of other states.

Resolution 1929 (2010), approved by the Security Council at its 6335th meeting on June 9, 2010 [12], reaffirmed that Iran had not complied with the requirements of the IAEA Board of Governors nor with the terms of previous UN Security Council resolutions. The Resolution urged IRI once again to take the measures envisaged by the IAEA Board of Governors in the resolutions of the organization, which were fundamentally important to increase the confidence of the international community about the exclusively peaceful goals of the INP development, to resolve unresolved issues, to refute the serious concerns caused by the construction of the uranium enrichment facility in the city of Qom, and by the violation of Iran's obligations to terminate all activities related to the enrichment of weapons-grade uranium. The resolution required Iran to cooperate fully with the IAEA on unsolved issues, especially on those that raised concerns about the existence of military aspects of Iran's nuclear program, including by providing access to all facilities, equipment, and documentation upon the IAEA's request. Besides, the UN imposed new sanctions against the Islamic Republic of Iran Shipping Lines structure.

The last significant international document that influenced Iran's nuclear program became the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) [4], which was the result of at least two years of negotiations on limiting the nuclear program of Iran, easing sanctions against it, and developing the idea of peaceful nuclear cooperation. The agreement highlighted Iran's specific authorized and limited nuclear projects, including weapons-grade uranium enrichment facilities in Natanz, Fordow, and Arak reactor with a heavy water inhibitor of nuclear reactions.

The nuclear part of the JCPOA sets out the main restrictions for Iran on the enrichment of weapons-grade uranium using gas centrifuges, which causes the greatest concern for the international community, because this is technically the shortest and easiest way to obtain a critical mass of weapons-grade uranium for the first nuclear charge. In eight years after the ratification of the agreement, Iran will continue research and development (R&D) in the field of uranium enrichment without its accumulation. Within the next 10 years, other technologies and methods for separating radioactive isotopes (for example, laser) will not be developed, primarily for uranium

enrichment. After the ten-year-term of agreement, Iran will start to decommission the IR-1 centrifuges, which will be replaced with new types of devices under Paragraph 3 of the JCPOA.

The second part of the JCPOA prevents another possibility of creating a nuclear weapon by Tehran – through the accumulation of weapons-grade plutonium, separated from irradiated nuclear fuel, as a product of uranium decay due to the operation of the reactor. Although Iran doesn't possess such a reprocessing technology, however, the construction of an IR-40 reactor in Arak with an inhibiting nuclear reaction on heavy water with the use of natural uranium, provided for the possibility to produce a certain amount of weapons-grade plutonium in spent fuel assemblies. If the IRI get plutonium separation complex, this isotope could be used to create a nuclear charge. Moreover, contrary to Iranian statements and promulgated plans, this type of reactor was poorly adapted for the production of precisely medical isotopes of radioactive elements [5].

Iran has pledged neither to build additional heavy water reactors nor to accumulate heavy water for 15 years. All of its excess volumes must be exported to the international market following paragraph 10 of the JCPOA. Also, for the same period, Iran has undertaken neither to create facilities for reprocessing irradiated nuclear fuel nor to reprocess it except for the production of medical and industrial radioisotopes. A fundamental provision of the JCPOA is Iran's obligations to fully implement the Roadmap agreed with the IAEA on its past nuclear activities, which contained signs of a military direction. Tehran has always denied such activity, which is the reason for the complication of cooperation between Iran and the IAEA.

In general, according to the agreement, Iran agreed to such measures: for an unprecedented and large-scale twenty-five-year monitoring of uranium ore concentrate, produced at all Iranian enterprises; for the implementation of measures to monitor the preservation of the main stored centrifuges units for 20 years; on the use of the latest IAEA technologies for measuring the level of weapons-grade uranium enrichment in real time and using electronic seals; to provide access to certain facilities for 15 years under paragraph 15 under the IAEA mechanism for the prompt resolution of possible concerns.

The last fifth section of the JCPOA defined the obligations of the members of the 5 + 1 group towards Iran. Paragraphs 19, 20, 21 of the JCPOA indicate that the European Union had to lift all of its economic and financial sanctions, caused by the Iran's nuclear activities, including the elimination of sanctions lists of individuals and legal entities. The US was supposed to do the same after the JCPOA entered into force, simultaneously with the IAEA's monitoring over its implementation. Also, the members of the 5 + 1 group agreed with Iran to jointly provide the latter with access to the spheres of global trade, technology, finance, and energy, including helping Tehran to obtain export credits to facilitate Iran's the trade and investment.

According to most of the JCPOA rules, after the end of the 10 years, and according to some of its provisions – the 15 years, will expire the period of validity of exceptional measures limiting the scope of Iran's nuclear research. Thereafter, Iran, like most other states with the potential to develop nuclear weapons, will be subject to a general restriction imposed by the NPT. The US and the EU restrictive measures on Iran should be in effect for a certain time and should be eliminated after the UN Security Council sanctions lifting.

Resolution 2231 (2015), adopted by the Security Council on July 20, 2015 [13], reaffirmed that Iran's full implementation of the JCPOA would build confidence in the exclusively peaceful nature of the nuclear program of Iran, and noted that the agreement encouraged the development of normal economic and trade relations of other states with Iran.

After the UN Security Council resolution approved the new agreement, all previous Security Council resolutions on the Iranian nuclear issue were subject to cancellation, namely: 1696 (2006) [6], 1737 (2006) [7], 1747 (2007) [8], 1803 (2008) [9], 1835 (2008) [10], 1187 (2009)

[11], 1929 (2010) [12], 2224 (2015) [13]. In parallel with their termination, verification of Iran's implementation of the measures agreed with the IAEA was to be held.

On May 8, 2018, President Donald Trump announced the withdrawal of the United States from the JCPOA, arguing that the American side had evidence of Iran's continued development of nuclear weapons, which is a violation of the agreement. The US President stated that Washington couldn't prevent the emergence of Iranian nuclear weapons with the current structure of the deal, which was "inherently defective" [3]. Therefore, the United States renewed sanctions against Iran.

Focusing on structural opportunities and internal constraints, we can state that the norms of the Constitution of Iran of November 15, 1979, provide the proper perspectives about the goals in the field of Iranian national security [2]. The IRI's Basic Law specifies neither the nuclear or non-nuclear status of the state and Art. 146 prohibits the deployment of any foreign military bases in the country, even for peaceful purposes. On the other hand, the Iranian Constitution does not directly prohibit the formation and implementation of a nuclear program, but provides for and allows the use of advanced human knowledge and experience (Art. 2). Also, the Iranian government should use all opportunities to effectively strengthen the national defense potential with the help of general military education to preserve the independence, territorial integrity, and Islamic system of the country (Article 3); the government is obliged to prepare a plan for all citizens and maintain conditions for military training under Islamic norms, so that all Iranians have the skills of armed defense of the country and the Islamic republican system (Article 151), etc. Iran adopted several laws that directly or indirectly answer the questions of Iran's nuclear program, in particular, the following: on oil, against the financing of terrorism, on foreign investments in Iran, and the like.

Conclusions and prospects for further research. So, the IAEA Charter and the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons are important international acts that define and regulate the development of Iran's nuclear program in the context of international and regional security. Since 2006, the UN Security Council has adopted several resolutions calling on Iran to take measures envisaged by the IAEA Board of Governors to increase the confidence of the international community regarding the exclusively peaceful goals of the nuclear program of Iran. The final significant document that was supposed to ensure international influence on the nuclear program of Iran was the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), which, however, turned out to be imperfect, because one of its main parties – the United States – withdrew from it, noting the lack of an opportunity to resolve the INP problem using the JCPOA.

References

1. Галака С. П. Іран та ядерне нерозповсюдження // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Вип. 93. Ч. II. С. 3–7.
2. Constitution of the Islamic Republic of Iran of November 15, 1979. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf (Last accessed: 21.10.2022).
3. Finnegan C. Trump announces US withdrawing from Iran nuclear deal // ABC News. 2018. May 08. URL: <https://abcnews.go.com/International/iraqi-refugees-arrested-foiled-german-terror-plot-authorities/story?id=60722656> (Last accessed: 20.10.2022).
4. Joint Comprehensive Plan of Action, Vienna, 14 July 2015: Letter dated 16 July 2015 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the President of the Security Council // UN Security Council. URL: <https://undocs.org/en/S/2015/544> (Last accessed: 16.10.2022).

5. Perkovich G., Hibbs M., Acton J. M., Dalton T. Parsing the Iran Deal // Carnegie Endowment for International Peace. 2015. URL: <http://carnegieendowment.org/2015/08/06/parsing-iran-deal/iec5#5> (Last accessed: 18.10.2022).
6. Resolution 1696 (2006) Adopted by the Security Council at its 5500th meeting, on 31 July 2006 // UN Security Council. URL: [https://undocs.org/S/RES/1696\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1696(2006)) (Last accessed: 22.10.2022).
7. Resolution 1737 (2006) Adopted by the Security Council at its 5612th meeting, on 23 December 2006 // UN Security Council. URL: [https://undocs.org/S/RES/1737\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1737(2006)) (Last accessed: 05.10.2022).
8. Resolution 1747 (2007) Adopted by the Security Council at its 5647th meeting on 24 March 2007 // UN Security Council. URL: [https://undocs.org/S/RES/1747\(2007\)](https://undocs.org/S/RES/1747(2007)) (Last accessed: 07.10.2022).
9. Resolution 1803 (2008) Adopted by the Security Council at its 5848th meeting, on 3 March 2008 // UN Security Council. URL: [https://undocs.org/S/RES/1803\(2008\)](https://undocs.org/S/RES/1803(2008)) (Last accessed: 07.10.2022).
10. Resolution 1835 (2008) Adopted by the Security Council at its 5984th meeting, on 27 September 2008 // UN Security Council. URL: [https://undocs.org/S/RES/1835\(2008\)](https://undocs.org/S/RES/1835(2008)) (Last accessed: 04.10.2022).
11. Resolution 1887 (2009) Adopted by the Security Council at its 6191st meeting, on 24 September 2009 // UN Security Council. URL: [https://undocs.org/S/RES/1887\(2009\)](https://undocs.org/S/RES/1887(2009)) (Last accessed: 04.10.2022).
12. Resolution 1929 (2010) Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010 // UN Security Council URL: [https://undocs.org/S/RES/1929\(2010\)](https://undocs.org/S/RES/1929(2010)) (Last accessed: 04.10.2022).
13. Resolution 2231 (2015) Adopted by the Security Council at its 7488th meeting, on 20 July 2015 // UN Security Council. URL: [http://undocs.org/S/RES/2231\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2231(2015)) (Last accessed: 04.10.2022).
14. Statute of the International Atomic Energy Agency Adopted in New York, United States of America on 26 October 1956 // International Atomic Energy Agency. URL: <https://www.iaea.org/about/statute#a1-20> (Last accessed: 11.10.2022).
15. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: Signed at Washington, London, and Moscow July 1, 1968 // UNGA. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/240/63/IMG/NR024063.pdf?OpenElement> (Last accessed: 02.10.2022).

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ІРАНСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ

Ярина Завада

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6094-5397>*

У статті проаналізовано особливості реалізації ядерної програми Ірану з огляду на зовнішньополітичні можливості та обмеження для її втілення. Розвиток Іранської ядерної програми розглядається з двох перспектив. З одного боку, намагання втілити власні інтереси всупереч міжнародним нормам, включаючи розвиток військової складової ядерної програми, а з іншого дотримання міжнародних зобов'язань щодо реалізації власної ядерної програми. Проте, у кожній з окреслених перспектив ключовим елементом є напрацьовані на рівні міжнародного співтовариства інституційні рамки для реалізації ядерних програм з боку зацікавлених міжнародних акторів.

Досліджено, що реалізацію ядерної програми Іран розпочав у 1950-х роках, саме в цей період було створено МАГАТЕ, як автономну (міжурядову) організацію у системі ООН. Іран став її членом у 1958 р. А вже у 1963 р. – приєднався до Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою. У 1968 р. було ухвалено Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, який Іран підписав і ратифікував 1970 р., як без'ядерна держава. Розглядаючи сучасний контекст ДНЯЗ, зазначено, що для Заходу, який надає вирішенню ядерної проблеми великого значення, ситуація ускладнювалась тим, що чіткого порушення Іраном жодного із зобов'язань, які він узяв на себе як держава-член ДНЯЗ, не зафіксовано.

У статті висвітлено резолюції РБ ООН 1696 (2006 р.), 1737 (2007 р.), 1747 (2007 р.), 1803 (2008 р.), 1835 (2008 р.), 1929 (2010 р.), 2224 (2015 р.) із закликами до Ірану вжити заходів з обмеження розвитку ядерної програми, передбачених Радою керівників МАГАТЕ.

Проаналізовано, Спільний всеосяжний план дій (СВПД), який став вагомим міжнародним документом, що вплинув на ядерну програму ІРІ. Дана Угода виділила конкретні дозволені та обмежені ядерні проєкти Ірану, включно зі засобами збагачення збройного урану в м. Натанзі, м. Фордо і реактором зі сповільнювачем ядерної реакції важкої води в м. Араку. Істотним положенням СВПД стало зобов'язання Ірану в повному обсязі виконувати узгоджену з МАГАТЕ «Дорожню карту» щодо його минулої ядерної діяльності, яка містила ознаки військового спрямування.

Ключові слова: ядерна програма Ірану, Ісламська Республіка Іран, ДНЯЗ, МАГАТЕ, РБ ООН, СВПД.

УДК 327(73+510)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.23>

ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ США ТА КНР УПРОДОВЖ 2016-2021 РОКІВ

Леся Корнат

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Актуальність дослідження розвитку політичних взаємовідносин між США та КНР впродовж останніх п'яти років зумовлена вагомим впливом цих держав на світовий порядок та формування політики світових та регіональних центрів сили. Розуміння стратегічних рис взаємовідносин між Сполученими Штатами та Китаєм відображає зовнішньополітичні цілі і завдання цих країн. У ситуації підвищеної уваги з боку українських політичних та ділових кіл до позиції США та КНР в «українському питанні», важливе значення має формат двосторонніх американсько-китайських відносин, у рамках яких і проглядаються основні риси їх зовнішньополітичної та дипломатичної стратегії. Актуальність дослідження також обумовлена викликами, що постали перед світом у результаті вторгнення росії в Україну. Збройна агресія росії та пандемія COVID-19 наочно продемонструвала неговтовність системи міжнародних відносин і непристосованість людства до нових проблем та загроз.

У статті досліджується питання розвитку взаємовідносин між США та КНР впродовж 2016-2021 років. Здійснено аналіз передумов розвитку політичних відносин у період дослідження. Досліджено основні риси політичних взаємовідносин між США та КНР в період правління Д. Трампа та їх наслідки. Досліджено також тенденції стратегії політичних відносин між США та КНР в період Президента Байдена. Звернено увагу на ускладнення взаємин між країнами, які дослідники називають «холодною війною». Узагальнено основні тенденції та стратегію політичних відносин між США та КНР впродовж 2016-2021 років. Зроблено висновки про загострення конкуренції між цими державами. Гостре протистояння є небезпечними для світового порядку. Подальший розвиток взаємин і кінцевий успіх Китаю в значній мірі залежать від дій Сполучених Штатів. В умовах теперішньої кризи, США можуть утримувати лідируючу позицію, якщо будуть спроможними на дії, які всі очікують від світового лідера: врегулювання внутрішніх проблем, координація заходів з боротьби з пандемією, об'єднання і координація зусиль світового співтовариства для врегулювання питання війни в Україні, вирішення глобальних проблем та узгодження міжнародної реакції на кризу.

Ключові слова: США, Китай, взаємовідносини США та КНР, вплив пандемії COVID-19, політичні відносини.

У світі відбуваються глибокі зміни, що охоплюють усі сфери життя суспільства – геополітику, міжнародні відносини, науку і технології, виробництво, взаємовідносини людини з природою, охорону здоров'я, організацію управління суспільством, міжетнічні та міжрелігійні відносини тощо. Деякі дослідники наголошують на руйнуванні старої системи міжнародних відносин та зовнішньої політики і формуванні кардинально нового світового порядку. Тому серед важливих питань, що турбує світове співтовариство – розвиток політичних взаємин між США та КНР – країнами, чия політика суттєво впливає на міжнародні відносини у світі та геополітику загалом.

З розпадом біполярного світу США утвердилися на позиції лідера демократичного світу з наймогутнішою економікою. Однак могутність США була істотно послаблена внаслідок воєн в Афганістані та Іраку, а також світової фінансової кризи, пандемії COVID-19. Натомість Китаю вдалося останніми роками значно зміцнити свої позиції на міжнародній

арені. Він швидкими темпами просувається до статусу світової супердержави й одночасно посилює свою політичну та воєнну могутність.

КНР, для виходу на перші позиції в міжнародно-політичних відносинах, володіла вагомими перевагами: демографічною (найбільша країна за кількістю населення), статусною (постійний член Ради Безпеки ООН) і військово-політичною (наявність ядерної зброї). Проте визначальним фактором перетворення країни в одну з провідних на міжнародній арені стали внутрішні реформи та високі темпи зростання виробництва. Зростання економічної і політичної ролі Китаю спонукає до структурування під нього навколишнього простору – це проявляється у регіональних ініціативах у сфері безпеки й економічного співробітництва, з якими виступає Китай і в яких передбачається його провідна роль. Китай також зацікавлений у партнерстві з США – у дипломатичному, економічному і технологічному; як і США у взаєминах з Китаєм – перш за все у боротьбі з тероризмом і злочинністю, бідністю, глобальним потеплінням, виснаженням ресурсної бази землі, пандемією та викликами екологічного та антропогенного характеру тощо.

Аналізуючи політичні взаємини між країнами у п'ятирічний період 2016-2021 років відмітимо, що значення Китаю як стратегічного партнера США підкреслюється уже в Стратегії національної безпеки США 2010 року. В документі зазначено, що Сполучені Штати продовжуватимуть підтримувати позитивні, конструктивні та всебічні відносини з Китаєм, але вони також відстежуватимуть програму військової модернізації Китаю та готуватимуться до того, щоб інтереси та союзники США на регіональному та глобальному рівнях не зазнавали негативних наслідків [1]. Згодом адміністрація Б. Обама проголосила нову Стратегію національної безпеки 2015 року, де зазначено «... ми будемо керувати конкуренцією з позиції сили, одночасно наполягаючи на тому, щоб Китай дотримувався міжнародних правил і норм з питань, що стосуються морської безпеки, торгівлі та прав людини» [2].

Сполучені Штати уважно слідкують за змінами в Азійсько-Тихоокеанському регіоні й активною зовнішньою політикою Китаю, що спонукало до пошуку ефективних інструментів їх стримування. Як наслідок – США ініціювали реалізацію низки «тихоокеанських доктрин», що стали важливим елементом глобальної стратегії країни. Зокрема у 2015 році завершився восьмирічний період створення організації Транс-Тихоокеанського партнерства (ТТП). Мотивація участі у ТТП для США – це спроба продовжити виконання ролі азійсько-тихоокеанського лідера [3].

Характеризуючи загалом даний період, в якому закладено підґрунтя для політичної взаємодії між США та КНР у наступні роки, необхідно відмітити, що політика США щодо Китаю відзначається пошуком балансу між стратегією економічної та політичної співпраці і стратегією системного стримування. В свою чергу Пекін акцентує увагу на необхідності укріпити взаємну довіру і правильно розуміти Китай, який не збирається відходити від курсу партнерства з США.

Прихід до влади у США республіканської адміністрації Д. Трампа спричинив різкі зміни акцентів зовнішньополітичної стратегії США. Виборча президентська кампанія у США 2016 р. супроводжувалась гучними заявами. Модернізація зовнішньополітичної стратегії США викликала певне «охолодження» американсько-китайських відносин. До прикладу, 14 листопада 2016 р. відбулася телефонна розмова новообраного президента США Д. Трампа з лідером КНР Сі Цзіньпіном. Сторони обговорили розвиток відносин між Пекіном і Вашингтоном. «Факти свідчать про те, що співпраця є єдиним правильним вибором щодо розвитку відносин КНР і США», заявив голова КНР. Зі свого боку, президент США Д. Трамп погодився поважати «політику одного Китаю» [4].

Разом з тим, 2 грудня 2016 р. Д. Трамп безпосередньо поговорив з Цай Інвєнь,

чим порушив дипломатичні домовленості з Китаєм. Це був перший офіційний контакт між представниками адміністрації Тайваню і президентом США, починаючи з 1979 р. Як наслідок – міністерство закордонних справ КНР направило Д. Трампу офіційний протест у зв'язку з цією телефонною розмовою. Пекін закликав США «ретельно і належним чином ставитися до тайваньського питання, щоб уникнути непотрібних ускладнень в американсько-китайських відносинах» [5]. Також у контексті ускладнення американо-китайських взаємин виданий один з перших указів президента США Д. Трампа, що стосувався відмови від Транс-Тихоокеанського партнерства.

Зрушення в сторону протистояння чітко простежуються і в Стратегії національної безпеки США 2017 року, де Китай позиціонується як загроза, чия політика суперечить американським інтересам і цінностям. У документі акцентується увага на політичному режимі і економіці КНР [6].

6-7 квітня 2017 року відбулася зустріч двох лідерів – Д. Трамп зустрівся з Сі Цзіньпіном на саміті у Флориді, де обговорювалися в першу чергу питання двосторонньої торгівлі. За підсумками саміту було оголошено про розширення «всеосяжного діалогу США і Китаю», який надалі будуть особисто вести глави двох держав і який включатиме чотири широкі області: питання дипломатії і безпеки, економічну тематику в усіх її аспектах, сферу правозастосування та кібербезпеки, а також розвиток громадських і культурних зв'язків [7]. 17 травня цього ж року міністр торгівлі США Уілбур Росс (анг. Wilbur Louis Ross Jr) представив угоду між Пекіном і Вашингтоном про розширення торгівлі продуктами та послугами та 100-денний план налагодження торгових відносин з Китаєм. В угоді серед низки питань зокрема йшлося, що Сполучені Штати визнають важливість ініціативи Китаю "Один пояс і один шлях" і мають направити делегатів для участі у Форумі "Пояс і шлях" у Пекіні [8]. Проте вже за короткий час Сполучені Штати піддаватимуть різкій критиці цю ініціативу.

Положення Стратегії 2017 року отримали продовження у «Стратегічному підході США до Китайської Народної Республіки» (United States Strategic Approach to the Peoples' Republic of China), опублікованого 20.05.2020. В документі зокрема наголошується, що КНР ставить численні виклики національним інтересам Сполучених Штатів. Зокрема, проєкт «Один пояс – один шлях», що містить різноманітні ініціативи, багато з яких призначені для зміни міжнародних норм, стандартів та з метою просування глобальних інтересів та позицій Пекіна, одночасно слугуючи вирішенню економічних проблем Китаю. У «Стратегічному підході США до Китайської Народної Республіки» міститься також критика методів управління КНР: поза таборами в Сінцзяні режим створив поліцейську державу, що використовує нові технології, такі як штучний інтелект та біогенетика, для моніторингу діяльності етнічних груп. У підсумку говориться, що США переглядають свої відносини з Пекіном та «... залишаються відкритими для конструктивної, орієнтованої на результати співпраці з Китаєм, де наші інтереси узгоджуються» [9].

Черговим викликом для складних американо-китайських взаємин стала пандемія COVID-19. Посадові особи як КНР так і США звинувачують кожна протилежну сторону в поширенні пандемії COVID-19. Представники міністерства закордонних справ КНР стверджують, що до Китаю вірус принесли американські військові, тоді як Д. Трамп неодноразово посилається на «китайський вірус». Однак згодом вищі посадові особи країн змінюють риторику, говорячи про напрямки співпраці на фоні кризи. Одночасно Д. Трамп звинуватив ВООЗ у «китаєцентризмі» [10].

Міністерство внутрішньої безпеки США у 2019 році підготували звіт, у якому зазначено, що Китай навмисно приховував рівень тяжкості спалаху інфекції та не інформував

Всесвітню організацію охорони здоров'я про рівень небезпеки та ступінь патогенності. Пізніше з Вашингтону почали лунати звинувачення про те, що вірус було створено в Китаї та президент США Д. Трамп заявив, що Китай повинен компенсувати надані збитки. У свою чергу Міністерство закордонних справ КНР звинуватило деяких американських чиновників у спробі «перекласти свою власну відповідальність за погану боротьбу з епідемією на інших». Китайські державні ЗМІ звинуватили адміністрацію президента Д. Трампа у спробі відвернути увагу від власної некомпетентності в антивірусній стратегії за рахунок Китаю, а також у «брехні» [11].

Той факт, що перші хворі на COVID-19 були виявлені в Китаї, Сполучені Штати неодноразово використовували для посилення політичного й економічного тиску на КНР та його союзників. Команда президента Д. Трампа використовувала боротьбу з пандемією для чергових кроків щодо виконання його передвиборних обіцянок. Запроваджено нові обмеження на імміграцію. США призупинили участь у Всесвітній організації охорони здоров'я та її фінансування. Були введені подальші обмеження для американських компаній, які не бажають переносити операційну діяльність на національну територію.

В свою чергу Китай докладав зусилля, щоб використати фактор пандемії для зміцнення позицій у світі, зокрема і в євразійському регіоні. Пекін успішно використав факт затухання пандемії на китайській території на тлі стрімкого поширення захворювання в європейських країнах і США, і розпочала активно надавати медичну допомогу іншим державам. Тим самим очільники Китаю прагнули забезпечити позитивне сприйняття країни у світі як «збавителя» від пандемії та відволікти увагу світової громадськості від місця походження вірусу та недостатньо ефективних заходів з запобігання його поширенню за межі КНР. У даному випадку китайська допомога виконує як політичні функції – поліпшення іміджу Китаю, поширення його впливу, так і економічні. Разом із гуманітарними вантажами Китай успішно реалізує надлишок засобів захисту від вірусу та використав цю ситуацію як спосіб розширення власної ділової активності у світі. Це, очевидно, додає переконливості офіційній позиції КНР щодо ефективності політичної системи у протидії пандемії. Тому сьогодні аналітики зазначають, що привабливість ліберальної демократії знижується на фоні успішної боротьби з вірусом, а авторитарні і популістські партії отримали нових прихильників.

Водночас для США найчутливішими сферами співпраці партнерів із Китаєм є ініціативи в безпековій сфері (оборона, технології) та в стратегічних інфраструктурних проєктах, які є важливими для колективної безпеки регіону. Країнам, які прагнуть співпрацювати з КНР у цих сферах, доводиться обирати між можливістю отримати китайські інвестиції та ризиком погіршення відносин зі США. Особливої уваги для США заслуговують технології або практики, які уможливають китайський кібершпionaж (Huawei та 5G) [12].

З приходом до влади президента США Джо Байдена, ситуація між країнами кардинально не змінилась. Особливу напруженість експерти відмітили під час зустрічі американських та китайських дипломатів на Алясці 18 – 19 березня 2021 року. Державний секретар США Ентоні Блінкен заявив, що Китай «загрожує порядку, заснованому на правилах, що підтримує глобальну стабільність», і висловив глибоку стурбованість діями Китаю проти уйгурських мусульман. Відповідальний за міжнародну політику член політбюро комуністичної партії Китаю Ян Цзечі відповів, що Пекін наполягає на невторганні США у внутрішні справи Китаю і запропонував «змінити власний імідж і припинити просування власної демократії в решті світу» [13].

Одним із ключових питань порядку денного зустрічі на Алясці стали особливості політики КНР щодо Гонконгу, Тибету та Тайваню. Сполучені Штати, Європейський Союз,

Канада та Великобританія наклали санкції на декількох членів політичної верхівки Китаю. В Мінфіні США підкреслили, що влада Китаю переслідуватиметься й надалі, доки в Сінцзяні триватимуть свавільні затримання, тортури й порушення прав уйгурів та представників інших етнічних меншин [14].

У відповідь на це КНР оголосили свої санкції. Міністр закордонних справ Китаю Ван Ї заявив, що Китай позитивно налаштований на співпрацю між США та КНР, хоча зараз китайсько – американські відносини досягли найсуворішого періоду з моменту встановлення дипломатичних відносин. «Китай – велика відповідальна країна, котра завжди готова вести з США на відвертий та ефективний діалог» [15].

Питання протидії Китаю стало ключовим під час азієського турне держсекретаря США Ентоні Блінкена та міністра оборони Ллойда Остіна. Як наслідок – з'являється заява президента Джо Байдена про створення союзу за участю Австралії, Індії та Японії для протидії Китаю в Індійсько-Тихоокеанському регіоні. Американо-китайське протистояння не обмежується масштабами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Експерт держсекретар США Генрі Кіссінджер вважає, що «якщо не буде досягнуто взаєморозуміння з Китаєм, то виникне ситуація, яка передувала Першій світовій війні – коли постійно виникають конфлікти, які ситуативно вирішуються, але в якийсь момент все виходить з-під контролю» [16].

США зберігають традицію декларування принципів, цілей і напрямків роботи федерального уряду у сферах національної безпеки/оборони і зовнішньої політики шляхом публікації окремих стратегічних документів. Саме такого типу документом є опубліковані на сайті Білого Дому 3 березня 2021 року «Тимчасові стратегічні настанови у сфері національної безпеки» (Interim National Security Strategic Guidance). Публікація такого документа на початку повноважень президента свідчить про серйозність адміністрації Дж. Байдена у вирішенні питань зовнішньої політики та політики безпеки.

Китай у вищезазначеному документі названо «напористою» державою та згадано 15 разів Це вказує на Китай, як на домінуючого гравця, який кидає виклик світогляду Америки, а також чинному міжнародному порядку. Технологічна революція (включаючи штучний інтелект), квантові обчислення, біотехнології та інфраструктура 5G, тощо розглядаються як фактори, що можуть вплинути на економічний та військовий баланс взаємин між країнами [17].

Також Джо Байден та його команда обіцяли «притягнути Китай до відповідальності шляхом створення єдиного фронту із залученням країн – союзників США, а інвестування в НАТО та його модернізація будуть пріоритетом». Найкращим інструментом у цих цілях буде дипломатія, а не використання військових для забезпечення інтересів Америки [17].

Представляючи основні напрямки нової стратегії національної безпеки у Конгресі США держсекретар Ентоні Блінкен наголосив, що США залишаються відданими ідеї просування демократії в світі, проте змінять підходи. Відносини з Китаєм Блінкен назвав «найбільшим геополітичним випробуванням XXI століття». Він відзначив, що Росія, Іран і Північна Корея також є «серйозними викликами для США, однак це не до порівняння з тією потенційною загрозою, яку може становити Китай» [18].

Сьогодні аналітики окреслюють взаємини між США та Китаєм як такі, що є на межі нової холодної війни. Непорозуміння щодо торгівлі, прав людини та інших питань посилюються під час пандемії COVID-19. Криза була використана Вашингтоном та Пекіном для палкого висловлення взаємних звинувачень.

Поки Вашингтон виявляв нерішучість, Пекін швидко й досить вправно використав переваги, що з'явилися завдяки помилкам США щоб позиціонувати себе як глобального лідера в боротьбі з пандемією. Китай працює над пропагуванням своєї державної системи,

наданням матеріальної допомоги іншим країнам і навіть координує дії інших урядів. В КНР усвідомлюють, що, якщо він буде сприйматися як лідер в умовах протидії коронавірусу і його наслідків – роль Китаю у світовій політиці кардинально зміниться.

Також варто зазначити, що на саміті Великої сімки у Великобританії 12 червня 2021 року лідери G7 – США, Канада, Великобританія, Німеччина, Італія, Франція та Японія прийняли рішення продемонструвати, що найбагатші демократії світу можуть запропонувати альтернативу зростаючому впливу Китаю. Йдеться про запровадження інфраструктурного проєкту "Відновлення кращого світу" (Build Back Better World) на протидію китайській ініціативі "Один пояс, один шлях". План "Великої сімки" передбачає укладання з країнами, що розвиваються, інфраструктурних. "Велика сімка" узгодила спільні позиції стосовно політики щодо Китаю у сферах торгівлі й прав людини.

Отже, розглядаючи розвиток політичних взаємовідносин між США та КНР впродовж 2016-2021 років можна зробити висновки, що підґрунтям для їх формування стала політика Барака Обами щодо Китаю та Азійсько-Тихоокеанського регіону загалом, яку експерти окреслили «поворотом до Азії» або «ребалансування» – рівновага на території азіатського континенту була втрачена в зв'язку з потужним розвитком величч Китаю і необхідно повернути баланс. Відповідно, у цей період зусилля були зосереджені на декількох ключових напрямках – збільшення американської присутності в Азійсько-Тихоокеанському регіоні; створення Транс-Тихоокеанського партнерства. Це означало побудову партнерства таким чином, щоб інтереси Пекіна поєднувалися з інтересами Вашингтона, а з іншого боку – США використовували «розумну силу», вбиваючи клин між Китаєм і країнами, з якими у нього були конфлікти або розбіжності.

Період правління Д. Трампа приніс новий зміст у політичні американо-китайські взаємини. І хоч у стратегії національної безпеки адміністрації Д. Трампа наголошувалося на зростаючих загрозах з боку Китаю, президент мало коли публічно посилався на власну стратегію національної безпеки. На початку каденції взаємовідносини стають напруженими внаслідок спілкування президента США з керівництвом Тайваню, лунають взаємні звинувачення обох країн у поширенні пандемії COVID-19, Д. Трамп наклав мито на товари з Китаю, ввів заборону на покупку китайським бізнесом американських технологій. Така політика під кінець його президентства призвела до повної втрати довіри між двома країнами і серйозного відкату в двосторонніх політичних відносинах. Завершальним моментом з погляду загострення взаємовідносин з Китаєм за президентства Д. Трампа, стало введення нових санкцій проти китайських компаній, які «загрожують національній безпеці США». У відповідь наступальній політиці президента США, Китай був змушений до певних поступок, але це не призвело до структурних реформ в економіці КНР.

Основною перевагою Китаю в його прагненні до світового лідерства в період поширення пандемії стала неефективна протидія США коронакризі, спричинена передусім недоліками управління адміністрації президента, а також її зовнішньополітичною позицією «Америка передусім». Статистика тих років підтверджує: Китай мав впевнені економічні досягнення, в першу чергу в роботі з США і їх союзниками. Різко збільшився товарообіг між США і Китаєм. Позитивну динаміку показали і інвестиції з КНР.

Період правління Джо Байдена почався з оприлюднення «Тимчасових стратегічних настанов у сфері національної безпеки». Представлене зовнішньополітичне бачення Джо Байдена декларує перехід від "Америки в першу чергу" до Америки, повністю пов'язаної зі світом. Розроблено більш комплексне бачення партнерства з КНР. Здійснюється перегляд відносин зі своїми партнерами відповідно до нової стратегії. Це може мати позитивні наслідки і для України щодо розуміння «червоних ліній» для співпраці з КНР.

Існують прогнози, що економіка Китаю вже у 2025 році може стати наймогутнішою економікою світу та КНР створює загрозу глобальному ліберальному порядку, змінюючи зони впливу основних гравців. Разом із росією Китай може створити альтернативний центр тяжіння, який об'єднує довкола себе країни зі слабкою демократією та авторитарними режимами. Перспектива того, що світ рухається до багатополарності – ставить перед Сполученими Штатами мету в наступний період «виграти конкуренцію».

В теперішніх умовах США можуть утримувати лідируючу позицію, якщо будуть спроможними на дії, які всі очікують від світового лідера: врегулювання внутрішніх проблем, координація заходів з боротьби з пандемією, об'єднання і координація зусиль світового співтовариства для вирішення глобальних проблем та узгодження міжнародної реакції на кризу.

Список використаної літератури

1. U.S. President, 2010. National Security Strategy. URL: <https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/2010.pdf>
2. U.S. President, 2015. National Security Strategy. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf
3. Joint Declaration of the Macroeconomic Policy Authorities of Trans-Pacific Partnership Countries. U.S. DEPARTMENT OF THE TREASURY. 2015 URL: <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl0254.aspx>.
4. Landler M., Sanger D. Trump Speaks With Taiwan's Leader, an Affront to China // The New York Times 4 December 2016. URL: <https://www.nytimes.com/2016/12/02/us/politics/trump-speaks-with-taiwans-leader-a-possible-affront-to-china.html>.
5. Офіційний представник МЗС КНР Ген Шуан відповів на питання ЗМІ з приводу телефонної розмови між новообраним президентом США Д. Трампа і главою адміністрації Тайваню Цай Інвєнь. Міністерство закордонних справ КНР URL: <http://www.fmprc.gov.cn/rus/xwfw/fyrth/fyrbthdhdw/t1421265.shtml>
6. U.S. President, 2017. National Security Strategy of the United States of America. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
7. Оптимізм на тлі тривоги. ТАСС. 10.04.2017. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4169861>
8. FACT SHEET: Initial Actions of the U.S.-China Economic Cooperation 100-Day Plan. U.S. Department of Commerce. 2017 URL: <https://www.commerce.gov/news/fact-sheets/2017/05/fact-sheet-initial-actions-us-china-economic-cooperation-100-day-plan>
9. U.S. President, 2020. United States Strategic Approach to the Peoples' Republic of China. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/05/U.S.-Strategic-Approach-to-The-Peoples-Republic-of-ChinaReport-5.24v1.pdf>.
10. Олег Павлюк. Трамп звинуватив ВООЗ у «китаєцентризмі» і пригрозив призупинити її фінансування. Там це заперечують. Hromadske. <https://hromadske.ua/posts/tramp-zvinuvativ-vooz-u-kitayecentrizmi-i-prigroziv-prizupiniti-yiyi-finansuvannya-tam-ce-zaperechuyut>
11. Георгій Ерман. Нова холодна війна вже почалася". Чи змусять Китай заплатити за пандемію? BBC News Україна, 09.05.2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52560799>
12. «Воїн-вовк» і Україна. Які ризики може становити співпраця з КНР для відносин із ЄС, США та НАТО? Центр «Нова Європа», 2020 URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/kytaj/>

13. Дипломати США та Китаю провели перші після приходу адміністрації Байдена очні переговори. Радіо Свобода, 19.03.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-diplomaty-ssha-kytaju-perehovory/31158933.html>
14. США та Канада ввели санкції проти Китаю через переслідування та тортури уйгурів. Укрінформ, 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3213232-ssa-ta-kanada-vveli-sankcii-proti-kitau-cerez-peresliduvanna-j-torturi-ujguriv.html>
15. Ексклюзивне інтерв'ю Ван Ї Інформаційному агентству Сінхуа щодо китайсько-американських відносин. Посольство КНР в Україні. 07.08.2020. URL: <http://ua.chineseembassy.org/rus/xwdt/t1804791.htm>
16. Світлана Ковальчук Жорсткий діалог з Пекіном: як Байден змінює відносини США та Китаю. Українська правда, 31.03.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/31/7121547/>
17. President Joseph R. Biden, Jr. Interim National Security Strategic Guidance. The White House, 2021. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/inssg.pdf>
18. Держсекретар США Блінкен озвучив ключові зовнішньополітичні пріоритети адміністрації Байдена. ZN,UA 04.03.2021. UDR: <https://zn.ua/ukr/WORLD/derzhsekretar-ssha-blinken-ozvuchiv-kljuchovi-zovnishnopolitichni-prioriteti-administratsiji-bajdena.html>

POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA DURING 2016-2021

Lesia Kornat

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Political Science and International Relations
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

Author analyzes political relations between the United States and the People's Republic of China during 2016-2023. The relevance of the study of the development of political relations between the United States and the People's Republic of China over the past five years is determined by their significant influence on the world order and the formation of the policies of world and regional power centers. Understanding the strategic features of the relationship between the United States and China reveals the foreign policy goals and objectives of these countries. In the situation of increased attention from the Ukrainian political and business circles to the position of the USA and the People's Republic of China on the "Ukrainian issue", the format of bilateral American-Chinese relations, within which the main features of their foreign policy and diplomatic strategy can be seen, is of great importance. The relevance of the study is also due to the challenges that have appeared before the world as a result of Russia's invasion of Ukraine. Armed aggression and the COVID-19 pandemic clearly demonstrated the unpreparedness of the system of international relations and the unadaptability of humanity to new problems and threats. The issue of the development of relations between the United States and the People's Republic of China during 2016-2021, in particular during the period of the COVID-19 pandemic, is examined in the article. Author carries out an analysis of the prerequisites for the development of political relations during the research period. The main features of the political relations between the USA and the People's Republic of China during the period of D. Trump's rule and their consequences are studied. Author explores trends of the strategy of political relations between the USA and the People's Republic of China during the period of President Biden. Author draws attention to the complications of relations between countries, which researchers call the "cold war". The main trends and strategy of political relations between the USA and the People's Republic of China during 2016-2021 are summarized in this article. Author concludes about the intensifying competition between these states. Acute confrontations are dangerous for the world order. The further development of relations and the ultimate success of China depends to a large extent on the actions of the United States.

In the conditions of the current crisis, the United States can maintain a leading position if it is capable of the actions that everyone expects from a world leader: settlement of internal problems, coordination of measures to combat the pandemic, unification and coordination of the efforts of the world community to solve global problems and agree on international crisis response.

Key words: the USA, China, relations between the USA and the PRC, the impact of the COVID-19 pandemic, political relations.

УДК 327.3.824.11

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.24>

ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТІВ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ДЕРЖАВАХ ЄС

Юлія Лемко

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Оскільки однією із найважливіших особливостей розвитку сучасного світу є посилення уваги міжнародної спільноти до раціонального та ефективного використання енергетичних ресурсів, впровадження енергозберігаючих технологій та пошуку альтернативних джерел енергії тому у даній роботі будемо досліджувати саме реалізацію проектів альтернативної енергетики в державах ЄС.

У сучасному світі спостерігаються явища, що підривають розвиток і стабільність соціальної цивілізації: виснажуються традиційні джерела енергії, зростають витрати виробництва, серйозне забруднення навколишнього середовища, руйнується біосфера, утворюється надлишок органічної речовини. Також важливо наголосити на відходах промисловості, сільського господарства та побуту. Усі ці проблеми необхідно швидко усувати і саме сучасних економічних умовах вирішення проблеми підвищення енергетичної безпеки розглядається через потенціал використання альтернативних видів палива.

Як показує досвід, рівень енергозабезпечення є одним із головних чинників соціально-економічного розвитку країни. Використання альтернативних джерел енергії має глобальну перспективу для подальшого успішного розвитку суспільства. Європейський Союз є одним із лідерів у впровадженні альтернативних та відновлюваних джерел енергії та забезпечує нормативно-правове регулюванням використання альтернативних джерел енергії, що полягає в своєчасному ухваленні ряду стратегічних документів, Зеленої та Білої книг, нормативних актів, дорожніх карт та директив які формують надійну та успішну європейську політику заохочення та підтримки розвитку енергетики з відновлюваних джерел. Ключовим джерелом в даній сфері є директиви, які встановлюють відповідальність держав, стосовно результатів, які мають бути отримані, залишаючи на розсуд національних органів влади вибір форм і засобів виконання. Основними директивами постають: директива щодо відновлюваної електроенергії 2001/77/ЄС, директива про біопаливо 2003/30/ЄС, директива щодо відновлюваної енергії 2009 р.

Ключові слова: Європейський Союз, альтернативна енергетика, екологічна політика.

Протягом більше двох десятиліть Європейський Союз був на передовій у глобальному розгортанні відновлюваної енергії. Ухвалення довгострокових цілей і заходів підтримки призвело до значного зростання використання відновлюваної енергії. Варто наголосити на тому, що крім цілей та заходів ЄС активно розробляє безліч корисних проектів щодо підтримки та популяризації відновлюваних джерел серед населення та органів влади. Як показує безліч джерел, Європа вже давно активно використовує та реалізовує проекти у цій сфері. Доцільно буде розказати про декілька видатних та успішних проектів.

Отож, варто почати з пілотного проекту Lugaggia Innovation Community (LIC), він був запущений у березні 2019 року консорціумом, що складається з сектору енергетичних систем Інституту прикладної стійкості до навколишнього середовища, Університету прикладних наук і мистецтв Південної Швейцарії та швейцарської компанії Optimatik, Hive Power та Landis у співпраці з муніципалітетом Капріаска [3].

Цей проект спрямований на популяризацію експериментальної спільноти власного споживання енергії під назвою Lugaggia Innovation Community, яка з'єднає дитячий садок Lugaggia з 18 сусідніми будинками та 5 фотоелектричними установками (загальною потужністю 90 кВт). Обмін енергією всередині громади відповідає чинним законам, що регулюють громади, що споживають самостійно. Мета полягає в тому, щоб електроенергія, вироблена в житловому мікрорайоні, споживалася в ньому, тобто оптимізувати модель групування для власного споживання [3].

Це здійснюється за допомогою двох технологічних пристроїв від швейцарських компаній Optimatik і Hive Power. Перше рішення складається з централізованої платформи управління енергією, яка використовує існуючу інфраструктуру інтелектуальних лічильників для виявлення та активації. Друге рішення реалізує децентралізований підхід до контролю, захищений технологією блокчейн, і вимагає встановлення обчислювального та керуючого блоку, підключеного до розумних лічильників [53].

LIC є унікальним проектом у Швейцарії, тому його підтримує Федеральне управління енергетики Швейцарії.

Цілі цього проекту досить перспективні. По-перше оцінити потреби та вимоги до реалізації LIC у реальному середовищі. Проект має на меті надати рекомендації щодо того, як дозволити та сприяти відтворюваності та масштабованості спільнот. Зокрема, з огляду на потреби суспільних інтересів, забезпечити справедливе ставлення до всіх зацікавлених сторін (особливо в територіальних ситуаціях) та вжити заходів щодо правильного використання енергоресурсів (надмірного споживання). По –друге оцінити рівень сприйняття зацікавленими сторонами громади щодо бажання брати участь у цих нових громадах, що споживають власні сили; буде розроблена лабораторія для перевірки схвалення користувачів. По-третє оцінити блокчейн як децентралізований метод керування платежами, запроваджений комунальною службою. По-четверте порівняти централізовані та децентралізовані методи управління навантаженням з точки зору DSO (витрати на мережу), споживання енергії та економічної точки зору [3].

Проблеми, які вирішує Lugaggia Innovation Community (LIC) [3]:

- Експлуатаційні проблеми – природа сонячного виробництва може бути випадковою. Це пов'язано зі зміною інтенсивності сонячного випромінювання. Фотоелемент виробляє відповідну електричну енергію щоразу, але нелінійний стан викликає технічні проблеми.
- Перевантаження компонентів мережі – вироблена напруга може не споживатися нормальною швидкістю. Це може призвести до перенапруги в мережах.
- Висока вартість самогенерації – спроба отримати електроенергію для самостійного використання є дорогою. Це не тільки дорого, але й невигідно для дистриб'юторських компаній та операторів.

Більшість із цих проблем вирішується за допомогою розумних мереж. Розумні мережі можуть бути складними, але вони дозволяють створювати більш ефективні енергетичні системи. Вони використовують технології для покращення комунікації, автоматизації та підключення мереж електропостачання. Регулювання також дуже корисне – коли споживається менше електроенергії, виробництво зменшується.

Ресурси LIC складаються з будинків, що живляться від сонячних батарей, та їх установок (теплових насосів та обігрівачів). Усі вони спочатку централізовані за допомогою рішення OptiFlex-Innosuisse (продукт від Optimatik, швейцарського постачальника рішень Smart Grid). Це відбувається шляхом об'єднання всіх розеток в одну мережу та використання районної батареї. Децентралізоване управління енергією в LIC здійснюється

шляхом впровадження нашого модуля менеджера спільноти на платформі Hive. LIC потребує цього модуля для більш гнучкого керування. Завдяки використанню технології блокчейн весь процес захищений[3].

Менеджери мереж можуть легко оцінити всі деталі та огляд виробництва та споживання електроенергії в проєкті LIC за допомогою Hive Power Core Module. Відповідне вимірювання енергії та монетизації також виконується належним чином за допомогою Hive Platform. Як тільки значення відоме, воно надсилається в блокчейн.

Спільнота запрацювала 1 жовтня 2019 року та була експериментована. Деякі основні віхи були досягнуті, але в цілому проєкт LIC досяг половини. Крім того, корисною була можливість зберегти конфіденційність споживачів. Спеціальна технологія (Auditable Tariff – AT) працює з інтервалами і зберігає дані про виробництво та споживання енергії. LIC також бере участь у проєкті PARITY H2020, випробування якого розпочнуться у 2022 році. Проєкт буде вирішувати проблеми в існуючих мережах розподілу. Враховуючи, що це останній рік для проєкту LIC, планом було зосередитися на промисловій версії рішення від OptiFlex. Тобто пристрій, який буде використовуватися для централізації. З серпня до кінця року буде проходити тестування покращеної версії алгоритму децентралізації [3].

Наступний проєкт, на якому слід акцентувати увагу є «RE/SOURCED». RE/SOURCED – це проєкт муніципальної автономної установи, який очолює міжмуніципальна організація Leiedal у ролі співвласника Transfo, колишньої електростанції, розташованої в муніципалітеті Цвевегем у Бельгії. Іншими партнерами є муніципалітет Цвевегем, провінція Західна Фландрія, Гентський університет. Contemporary Transfo отримав вигоду від суттєвої реконструкції міст, і проєкт МАУ зосереджується на розробці та впровадженні інноваційної системи виробництва, зберігання та розподілу енергії з відновлюваних джерел, яка принесе користь місцевим жителям та бізнесу. Зокрема, створюється магістраль постійного струму, яка дозволить максимально підвищити ефективність відновлюваної енергії, яка виробляється на місці [2].

Доречно зрозуміти еволюцію Transfo, перш ніж детально розглядати RE/SOURCED. «Трансфо» – це колишня електростанція, яка почала роботу в 1912 році. Комплекс складається з унікального поєднання котелень, турбінного залу, електророзподільного корпусу та різноманітних додаткових будівель і машин. Крім того, зовнішні об'єкти включають колишню мережеву інфраструктуру та великі резервуари, які розташовані на першому місці в муніципалітеті Цвевегем.

Завод Transfo використовував вугілля для виробництва електроенергії протягом більшої частини 20-го століття, а виробництво було припинено лише в 1985 році. Завод продовжував виробляти пару для промислових цілей до 2001 року, після чого був закритий назавжди. Оскільки термін експлуатації електростанції наближався до кінця, власник розглянув питання про її знесення з метою перепланування ділянки для кінцевого житлового використання. У 2004 році муніципалітет Цвевегем та міжмуніципальна організація Leiedal купили Transfo. Сьогодні Transfo – це оновлений і знаковий громадський актив у муніципалітеті Цвевегем. Він був повністю перероблений, щоб забезпечити значну цінність для громади за рахунок створення житлових, комерційних та рекреаційних активів і зручностей [2].

Проблема, яку RE/SOURCED визнає, полягає в тому, що збільшення використання відновлюваної енергії йде рука об руку зі збільшенням попиту на такі матеріали, як літій, алюміній і мідь – їх потрібно видобувати та переробляти, використовуючи дуже значну енергію в процесі. Таким чином, існує прагнення до того, щоб перехід до систем

відновлюваної енергії був більш стійким і ґрунтувався на стратегіях кругової економіки. Циркулярність є центральною метою проекту.

RE/SOURCED використовує досвід побудови партнерства, отриманий завдяки переходу Transfo від занедбаної фабрики до живої спільноти. Він має шість партнерів, які підтримують Leiedal. Метою RE/SOURCED є повне забезпечення Transfo відновлюваною енергією місцевого виробництва. Основою системи є локальна електрична мережа постійного струму, яка забезпечує як економію енергії, так і економію матеріалів (більша потужність при тій же кількості матеріалів). Мережа постійного струму з'єднує низку розсіяних поновлюваних джерел (сонячні батареї та вітрогенератор середнього розміру) з накопичувачами енергії (батареї, накопичення гідроенергії та автомобільна мережа). Ця спільнота відновлюваних джерел енергії, в якій братимуть участь усі користувачі Transfo, керуватиме спільною інфраструктурою та спільною роботою [4].

У сонячних панелях і батареях є рідкісні матеріали. Ось чому RE/SOURCED вводить аспекти циркулярної економіки в проектування системи відновлюваної енергії, такі як спільне використання, переобладнання та більш ефективне використання матеріалів. Зрештою, зростання систем відновлюваної енергії, систем зберігання та розумних мереж стимулює збільшення попиту на сировину, таку як сталь, мідь, кобальт, алюміній та літій. Таким чином, завдання енергетичного переходу полягає в тому, щоб зробити інвестиції у відновлювану енергетику більш стійкими на основі принципів кругової економіки.

Основні очікувані результати RE/SOURCED [4] :

- Збільшення частки відновлюваної енергії завдяки спільним рішенням.
- Зменшення масштабів і раціоналізація потужностей виробництва та зберігання відновлюваної енергії, надання ідентичних послуг для своїх користувачів.
- Зменшення потреби в сировині та більш широке впровадження сертифікованих циркулярних продуктів у (спільних) системах відновлюваної енергії.
- Розширене уявлення споживачів та громадян про переваги (спільних) систем відновлюваної енергії та обізнаність про доступні технології.
- Більше професіоналів у сфері відновлюваної енергетики, які бажають впроваджувати політику кругової економіки в проєктах відновлюваної енергетики.

Проект є «маяком», що включає діючу кругову розумну мережу, яка буде виховувати та залучати громадян. Була реалізована освітня програма для громадян та дітей. Окремий навчальний пакет для професіоналів сприятиме впровадженню процесу RE/SOURCED іншими містами та дозволить їм запровадити інтегровані циркулярні енергетичні системи на основі навчання [2].

Так як цей проект ще досі триває, варто наголосити на основних досягненнях та майбутніх завданнях. У червні 2021 була виконана розробка проекту кругової розумної мережі за допомогою застосування принципів кругового проектування. План включав в себе макет системи та аспекти повторного використання матеріалів, відновлення та переробки, енергоефективності, енергетичних ресурсів, управління та спільної економіки. Також виконано розробку проекту енергетичного кооперативу. План став основою для розгортання та використання учасниками, зацікавленими сторонами та майбутніми постачальниками послуг [4].

У Грудні 2021 відбулося підписання нотаріального акту про створення енергетичного кооперативу. Кооператив гарантує безперервність після життєвого циклу проекту.

Майбутні цілі проекту :

- Грудень 2022 року: завантаження демонстратора маяка з круговою розумною мережею. Кругова інтелектуальна мережа працює. Він використовує магістраль

постійного струму для підключення середнього виробництва відновлюваної енергії, різних систем зберігання енергії та док-станції для нових технологій. Компонування системи та її компоненти відповідають стандартам кругового проектування. На основі даних розумного лічильника попит і пропозиція узгоджуються. Обмін з верхньою сіткою зведений до мінімуму.

- Грудень 2022: відкриття освітньої траєкторії. Сайт проекту для дітей та громадян. Це пояснює можливості кругових і спільних систем відновлюваної енергії. Ключовими функціями є навчальні пакети.

- Березень 2023 року: надання пакету навчання для професіоналів. Пакет містить настанови та рекомендації щодо ефективності використання ресурсів, енергетичних спільнот, проектування енергетичних систем та управління комплексними об'єктами спадщини. Він буде доступний онлайн через вебіари.

Також хотілося б звернути увагу на найновіший проект, який в даний момент триває. Проект «Балканські сонячні дахи» Він був розпочатий в 2021 році і триватиме до 2024. Фінансування проекту покладено на Європейську кліматичну ініціативу Федерального міністерства довкілля, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини. Цей амбітний проект дасть змогу трьом міським адміністраціям створити та надихнути до 2024 року створення 500 нових сонячних дахів. Три міста-учасники: Пореч – Паренцо (Хорватія), Мостар (Боснія і Герцеговина) та Крагуєвац (Сербія). Інші партнери проекту включають Енергетичні міста та REIC/Регіональний освітньо-інформаційний центр сталого розвитку в Південно-Східній Європі в Сараєво [1].

На Західних Балканах все ще існує широко поширена і глибоко вкорінена думка, що громади та громадяни є лише кінцевими споживачами енергії без будь-якої ініціативної позиції. Це призвело інтересу до енергетики громад як з боку міських осіб, які приймають рішення, так і громадян. Більшість нинішніх успіхів відбулися в невеликих містах. Але настав час залучити більші міста, які підписали Угоду мерів, як демонстраційні приклади, які сприяють досягненню цілі ЄС щодо кліматичної нейтральності до 2050 року, водночас гарантуючи, що громади знаходяться в центрі цього підходу.

Команда проекту « Балканський сонячний дах» проведе низку заходів для забезпечення політичної підтримки та міждисциплінарного підходу [1]:

- Міста дізнаються про різні форми та переваги міської сонячної енергії.
- Делегати міста матимуть відповідні місцеві зацікавлені сторони.
- Делегати міста також розроблять енергетичну дорожню карту місцевої громади для підтримки громадян.

Команда проекту та міста вже розгортають кампанію, яка мобілізує громадян для виробництва електроенергії, що належить громаді на Балканах. Кампанія включає такі заходи, як плакати про залучення, конкурс та широку рекламу в соціальних та інших медіа, починаючи з міського рівня. Обмінювання досвідом за межами пілотних міст: команда залучає міста-послідовники та звертає до політиків, щоб переконатися, що національні структури підтримують енергію громадян. Наразі проект ще на активній фазі та йде великими та амбітними кроками до гарного результату [1].

Підсумовуючи, можемо сказати що виробництво, розподіл та керування електроенергією є надзвичайно важливими в будь-якій точці світу. Країни європейського союзу приділяють цьому велику увагу. Крім цілей та заходів ЄС активно розробляє безліч корисних проектів щодо підтримки та популяризації відновлюваних джерел серед населення та органів влади. Як показує безліч джерел, Європа вже давно активно використовує та реалізовує проекти у цій сфері. Я зазначила трійку проектів, які на мою думку найкраще показують

як Європа вміло та професійно реалізовує та впроваджує ВД енергії. Кожен з цих проєктів робить свій внесок в популяризацію альтернативних джерел в ЄС. Це проєкт *Lugaggia Innovation Community (LIC)*, він був запущений у березні 2019 року. Цей проєкт спрямований на популяризацію експериментальної спільноти власного споживання енергії. Мета полягає в тому, щоб електроенергія, вироблена в житловому мікрорайоні, споживалася в ньому, тобто оптимізувати модель групування для власного споживання. Інший проєкт «*RE/SOURCED*». *RE/SOURCED* – це проєкт муніципальної автономної установи, який очолює міжмуніципальна організація *Leiedal* у ролі співвласника *Transfo*, колишньої електростанції. Існує прагнення до того, щоб перехід до систем відновлюваної енергії був більш стійким і ґрунтувався на стратегіях кругової економіки. Циркулярність є центральною метою проєкту. Та проєкт «Балканські сонячні дахи» амбітний захід який дасть змогу трьом міським адміністраціям створити та надихнути до 2024 року створення 500 нових сонячних дахів. Три міста-учасники: Пореч – Паренцо (Хорватія), Мостар (Боснія і Герцоговина) та Крагуєвац (Сербія).

У роботі доведено що розподіл та керування електроенергією є надзвичайно важливими в будь-якій точці світу. Держави європейського союзу приділяють даному питанню значну увагу. Крім цілей та заходів ЄС активно розробляє безліч корисних проєктів щодо підтримки та популяризації відновлюваних джерел серед населення та органів влади. Як показує безліч джерел, Європа вже давно активно використовує та реалізовує проєкти у цій сфері і кожен з цих проєктів робить свій внесок в популяризацію альтернативних джерел в ЄС.

Список використаної літератури

1. *Balkan Solar Roofs* [Електронний ресурс] // *ENERGY CITIES* official web-site. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://energy-cities.eu/project/balkan-solar-roofs/>.
2. *Net project RE/SOURCED* [Електронний ресурс] // *Intercommunale Leiedal* official web-site. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.leiedal.be/resourced/project>.
3. *What is Renewable Energy* [Електронний ресурс] // *TWI Ltd* official web-site. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.twi-global.com/technical-knowledge/faqs/renewable-energy>.
4. *Zavadckyte S. The Obstacles in the Creation of a Common EU Energy Policy* [Електронний ресурс] / *Simona Zavadckyte* // *E-International Relations* official web-site. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.e-ir.info/2010/11/23/what-are-the-most-significant-obstacles-to-the-creation-of-a-common-eu-energy-policy/>.
5. *Know our Projects – LIC (Energy Communities)* [Електронний ресурс] // *Hive Power* official web-site. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://hivepower.tech/know-our-projects-lic-energy-communities/>.
6. *What is RE/SOURCED?* [Електронний ресурс] // *Urban Innovative Actions* official web-site. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://uia-initiative.eu/en/news/what-resourced>.

THE PRACTICE OF ALTERNATIVE ENERGY PROJECTS IMPLEMENTATION IN THE EU

Yuliya Lemko

National University "Lviv politechnic"

Department of Political and International Relations Science

Stepana Bandery Str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

However one of the most important features of the development of the modern world is the increasing attention of the international community to the rational and effective use of energy resources, the introduction of energy-saving technologies and the search for alternative energy sources, in this work we will examine the implementation of alternative energy projects in the EU countries.

In the modern world, phenomena are observed that undermine the development and stability of social civilization: traditional energy sources are depleted, production costs are increasing, serious environmental pollution is occurring, the biosphere is being destroyed, and an excess of organic matter is being formed. It is also important to emphasize industrial, agricultural and household waste. All these problems must be quickly eliminated. In modern economic conditions, the solution to the problem of increasing energy security is considered through the potential of using alternative types of fuel.

The European Union is one of the leaders in the implementation of alternative and renewable energy sources and ensures the legal regulation of the use of alternative energy sources, which takes place in the final adoption of a number of strategic documents, Green and White Books, regulatory acts, road maps and directives that form a reliable and a successful European policy of encouraging and supporting the development of energy from renewable sources. The major source in this area are the directives that establish the responsibility of states regarding the results to be obtained, leaving the choice of forms and means of implementation to the discretion of national authorities. The main directives are: Renewable Electricity Directive 2001/77/EC, Biofuels Directive 2003/30/EC, Renewable Energy Directive 2009.

Key words: European Union, alternative energy, environmental policy.

УДК 327:321.01:327:339.924

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.25>

ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНОГО СЕПАРАТИЗМУ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Павло Лисянський

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра політичних теорій,
вул. Фонтанська дорога, 23, 65009, м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3997-9335>*

Елла Мамонтова

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра політичних теорій,
вул. Фонтанська дорога, 23, 65009, м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2761-8217>*

У статті були знайдені емпіричні дані, щодо впливу регіонального сепаратизму на політичні процеси у країнах пострадянського простору. Отримані результати свідчать про те, що сепаратистські тенденції є дестабілізуючим фактором в країнах, де вони відбуваються, заважаючи їм повною мірою розвивати задовільні відносини з європейськими країнами. Важливість цього явища для комплексу регіональної безпеки в 21 столітті говорить на користь вирішення проблеми сепаратизму на пострадянському просторі в період після закінчення холодної війни. Етнічні конфлікти в колишньому Радянському Союзі та їх потенційна можливість викликати серйозні міждержавні конфлікти становлять серйозну загрозу регіональній і міжнародній безпеці в найближчі роки. Незважаючи на те, що розпад Радянського Союзу зменшив загрозу ядерної та звичайної війни, на якій трималася повоєнна система альянсу, руйнівні наслідки великих політичних, економічних і соціальних трансформацій, що охопили регіон, створили ряд нових загроз для регіональної безпеки. Поява 15 незалежних багатоетнічних держав, які стикаються з кризами державного будівництва та економічної трансформації з невизначеною ідентичністю, спірними кордонами, незахищеними меншинами, а в багатьох випадках і загрозою російського гегемонізму, що насувається, створює серйозний виклик для політики Заходу. Найбільш фундаментальна проблема, з якою стикається модель сепаратизму, полягає в тому, щоб визначити, які витрати і вигоди перебування в складі єдиної держави. Без витрат, пов'язаних з розміром, кожен індивід міг би бути частиною одного і того ж централізованої держави, а без переваг, пов'язаних з розміром, кожен індивід міг би заснувати свою власну державу. Більшість випадків сепаратизму в цьому регіоні – це так звані заморожені конфлікти, відновлення яких також може стати проблемою для сусідніх країн. Крім того, це явище є частиною силової політики Росії в глобальній конкуренції за владу.

Ключові слова: регіональний сепаратизм, політичні процеси, країни пострадянського простору.

Вступ. Сепаратистські тенденції є дестабілізуючим фактором в країнах, де вони відбуваються, заважаючи їм повною мірою розвивати задовільні відносини з європейськими країнами. Важливість цього явища для комплексу регіональної безпеки в 21 столітті говорить на користь вирішення проблеми сепаратизму на пострадянському просторі в період після закінчення холодної війни.

Більшість випадків сепаратизму в цьому регіоні – це так звані заморожені конфлікти, відновлення яких також може стати проблемою для сусідніх країн. Крім того, це явище є частиною силової політики в глобальній конкуренції за владу. Наслідками збройних конфліктів із сепаратистським підґрунтям стала поява геополітичних утворень, незалежних від своїх рідних країн, тобто невизнаних держав (взаємозамінні терміни: квазідержави, напівдержавні держави), які проявляють свої власні цілі та інтереси. Їх функціонування в їх нинішньому вигляді залежить від тісних відносин між патроном і клієнтом.

Через відсутність міжнародного визнання можливості встановлення, наприклад, економічних відносин (торговий обмін, залучення інвесторів, фінансова або технічна допомога) і дипломатичних відносин невизнаних держав дуже обмежені. Тому побудова процвітання суспільств залежить від співпраці зі стратегічним партнером.

Мета статті – проаналізувати вплив регіонального сепаратизму на політичні процеси у країнах пострадянського простору.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що актуальність розглянутих у статті питань є і залишається надзвичайно високою, можна узагальнити методи та форми протидії сепаратизму на різних історичних етапах розвитку суспільних відносин.

Крім того, сучасне покоління молодих науковців, а також звичайні люди, які цікавляться актуальними проблемами становлення, функціонування та ліквідації різноманітних сепаратистських рухів, можуть скористатися найновішими науковими доробками вчених з даної тематики. Серед наукових праць минулого та сьогодення найвидатнішими є праці: Батиргарєєва В. (2014), Данченко К. (2015), Дівак В. (2010), Дромова С. (2016), Карпець А. (2017), Копотун І. (2017), Косілова О. (2017), Кресіна І. (2014), Резнікова О. (2016), Рубашенко М. (2017), Вітман К. (2014), Вітрова Д. (2016) та інші вчені та політики.

Проте, як зазначає Косилова (2017): «сепаратизм як ідеологічний, суспільно-політичний, етнічний рух є однією з найгостріших загроз національно-політичній безпеці країни, що набуває особливої актуальності у XXI столітті через геополітичні зміни, у світі та перерозподілу сфер впливу між новими гіпердержавами. Проблема сепаратизму є однією з найскладніших, оскільки безпосередньо пов'язана з існуванням держав, зміною їх кордонів та утворенням нових держав [1].

Заморожені конфлікти виникають у регіонах країн, які більше не контролюються центральною владою. Такі зони залишаються під юрисдикцією сепаратистів, які ведуть мирний діалог з державними чиновниками, намагаючись посилити повноваження своїх власних урядів. Відсутність ненасильницького вирішення проблеми не призводить до більш широких збройних операцій, тоді як конфлікти приречені залишатися невирішеними.

Це призводить до послаблення позицій центральної влади, а також спонукає інші держави, які підтримують сепаратистів, до прямого чи ні прямого втручання в їхні справи. Заморожені конфлікти на територіях колишніх радянських республік створюють великий виклик для налагодження міжнародних зв'язків у Східній Європі та на Південному Кавказі. Через відсутність повного суверенітету над своїми провінціями такі країни, як Грузія, Молдова та Україна, не можуть проводити незалежну зовнішню політику.

Федеративну структуру Радянського Союзу можна порівняти з пірамідою. Центр цього багатонаціонального Союзу, розташований в Москві, мав найбільшу владу. Частина повноважень була делегована на наступний рівень, який включав 15 союзних республік. Вони були теоретично 'суверенними' рідними штатами для 15 основних етнічних груп країни. Нетипова Союзна Республіка володіла власними державними символами, Комуністичною партією, парламентами, поліцейськими силами, навчальними закладами, а також великою урядовою бюрократією.

Одиниці нижче рівня Союзної Республіки, іноді неофіційно звані провінціями, становили середній рівень Федеральної ієрархії. Вони були розділені на дві групи. Території першої групи, звані автономними республіками (АРСР), автономними областями (АТ) або автономними округами (АОК), мали ряд особливих прав, оскільки на них проживали певні етнічні групи. Хоча ці права були в основному номінальними, вони включали певний ступінь автономії в питаннях культури, що найбільш важливо, право на отримання шкільної освіти на місцевих мовах [2-4].

Друга група, ті, які не мали такого особливого статусу, називалися областями або краями. Проте, навіть в цих областях часто спостерігалось значне етнічне розмаїття. Радянська економічна і податково-бюджетна політика неоднозначно взаємодіяла з цією федеральною системою. З одного боку, планувальники прагнули зрівняти міжрегіональні відмінності в доходах, чого вони намагалися досягти за допомогою прямих фінансових трансфертів між центральним бюджетом Союзу і бюджетами підпорядкованих республіканських урядів.

Завдяки цій системі економічно більш розвинені Західні союзні республіки стали чистими донорами для бідніших союзних республік в Центральній Азії. З іншого боку, Ради також створили складну систему непрямих поставок, яка була заснована на обов'язковому обміні недооціненої сировини та енергії на промислові товари за завищеними цінами. Ця система, як правило, приносила користь промисловим виробникам споживчих товарів, розташованим в країнах Балтії та Білорусі, і, як правило, працювала на шкоду тим регіонам російського Сибіру, Азербайджану та Центральній Азії, які були багаті ресурсами.

У той же час торгівля із зовнішнім світом жорстко контролювалася центральною владою і була зосереджена на Росії, що позбавляло інші багаті ресурсами регіони значної ренти [5].

Хоча описана вище Федеральна структура явно мала потенціал для невдоволення, відкрита підтримка сепаратизму була рідкістю протягом більшої частини радянського правління. Там, де будь-яка форма громадської непокори проявлялася в більш широкому масштабі, як в місті Новочеркаську в 1962 році, радянська влада, не вагаючись, застосовували смертоносну військову силу для придушення заворушень. Загроза жорстоких репресій була постійною, і вона була надійною.

Загроза репресій ослабла з приходом до влади Горбачова, який вступив на посаду в 1985 році. Горбачов ініціював програму ліберальних реформ, яка заохочувала вільні суспільні дискусії про майбутнє радянської держави. Це було сміливо за радянськими мірками, і дисиденти швидко підхопили його, включивши в нього обговорення регіональних прав і автономії.

Горбачов також неодноразово робив заяви, в яких підкреслювалося політичне, а не військове вирішення територіальних конфліктів, наприклад, заявляючи, що «про застосування сили не може бути й мови». Після 19-ї Всесоюзної партійної конференції в липні 1988 року лібералізація вийшла за рамки риторики. Партійна конференція закликала державні органи поважати законні права громадян, такі як право на збори [6].

Вперше в радянській історії це дозволило побачити санкціоновані законом демонстрації. По суті, ці реформи допомогли перетворити вузький дисидентський рух на широкі народні протести. Репресії не припинилися повністю, але помітно знизилися за своїми масштабами і якісно змінилися в двох важливих аспектах. По-перше, відповідальність за проведення поліцейських демонстрацій була передана від центральних органів до місцевих. Вони були в слабкому становищі для регулювання протестів і часто не мали ефективних засобів для контролю за великими скупченнями людей, залучення до 100 000 учасників.

По-друге, застосування великомасштабної військової сили в основному призначалося для придушення міжетнічного насильства, а не сепаратистських демонстрацій, як це неодноразово мало місце в Центральній Азії або в Баку в 1990 році. Там, де насильство використовувалося головним чином для боротьби з сепаратизмом (як в Ризі і Вільнюсі в 1991 році), ініціатива, мабуть, виходила від місцевих чиновників або командирів, і Горбачов поспішив публічно заперечувати будь-яку причетність. Репресії стали менш надійною політикою.

Відмова Горбачова взяти на себе зобов'язання щодо застосування сили у великих масштабах ставав все більш імовірним з трьох причин [6].

По-перше, його політична програма як лідера-реформатора ґрунтувалася на лібералізації та верховенстві закону. Репресії посилили б його прихильників жорсткої лінії і підірвали б його програму економічних реформ, виконання якої було його головною метою.

По-друге, коли була застосована сила, що слідувало за цим громадське обурення послужило посиленню сепаратистських рухів, як це сталося в Тбілісі в 1989 році. По-третє, багато високопоставлених військових керівників були проти використання армії для внутрішніх цілей. Бойовий дух простих солдатів був низьким, і ухилення від призову було звичайною справою. По суті, у Радянської Армії не було ні коштів, ні бажання контролювати масштаби народних повстань.

В результаті масові демонстрації на підтримку регіональної автономії і навіть відділення різко посилилися по всьому Радянському Союзу після реформ Горбачова. У ряді провінцій за межами Росії, особливо на Кавказі, пройшли акції протесту з вимогою їх індивідуального відділення. Союзні республіки в країнах Балтії, Україні та Молдові зіткнулися з сепаратистським тиском. Сама Росія зіткнулася з сепаратистськими вимогами з боку багатьох своїх регіонів, причому найбільш значущими з точки зору народної підтримки були Татарстан і північнокавказькі провінції [7-10].

Важливо відзначити, що сепаратизм всередині Росії на початку 1990-х років не обмежувався етнічно визначеними регіонами, які прагнуть до незалежності. Спостерігався великий рух у бік регіональної автономії від переважно «російських» частин Сибіру, які відчували себе економічно покинутими Москвою. Російський уряд дивно підтримував цей регіональний сепаратизм. Єльцин, в той час вже президент Росії, в серпні 1990 року, як відомо, сказав російським регіонам «взяти весь суверенітет, який ви можете проковтнути».

Лише протягом 1994-1996 років ці сепаратистські рухи були поступово стримані, оскільки центральний російський уряд уклав низку угод про розподіл влади з окремими провінціями (Хьюз, 2001). У випадку з Чечнею конфлікт переріс у війну в 1994 році. В цілому, період часу між 1987 і 1992 роками надає унікальну можливість вивчити вимоги автономії в рамках єдиної держави, відносно не підкріплені спотвореннями великомасштабних військових репресій.

У 1993 році геополітичний простір колишнього Радянського Союзу переважно залишався зоною внутрішньої нестабільності та міждержавних конфліктів. Криза вересня-жовтня 1993 р. у Москві, а також громадянські війни в Таджикистані та Грузії були драматичними проявами боротьби за владу, що супроводжувалася насильством. Запровадження ринкової економіки значною мірою відстало від розпаду старої економічної системи та дезінтеграції традиційних економічних зв'язків; результатом є грізне зниження життєвого рівня, чревате соціальними заворушеннями [12-16].

Масштабне насильство тривало в Нагірному Карабасі та Абхазії, та в Криму сепаратистські тенденції стали більш помітними та політично помітними. Стурбована правами росіян у «ближньому зарубіжжі», Москва проголосила їх захист одним із найвищих

пріоритетів своєї політики, що сприяло подальшій напруженості всередині та між пострадянськими державами. Поряд із продовженням виведення російських військ із країн Балтії низка військових питань, успадкованих від Радянського Союзу, залишаються дуже суперечливими, зокрема ті, що стосуються ядерної зброї в Україні та майбутнього Чорноморського флоту.

Проте пострадянський розвиток також характеризувався низкою доцентрових тенденцій. Фактична економічна залежність Співдружності Незалежних Держав (СНД) від Росії, а також її фактична або потенційна роль у конфліктах, що розвиваються в ряді сфер, дали Москві сильні важелі впливу в «ближньому зарубіжжі». У результаті після двох років функціонування СНД було консолідовано та розширено, щоб охопити всю територію колишнього СРСР, за винятком країн Балтії. Членство в Ташкентському договорі про колективну безпеку 1992 року також було розширено після того, як початкова амбітна мета створення спільних збройних сил була офіційно відкинута [17].

Етнічні конфлікти в колишньому Радянському Союзі та їх потенційна можливість викликати серйозні міждержавні конфлікти становлять серйозну загрозу регіональній і міжнародній безпеці в найближчі роки. Незважаючи на те, що розпад Радянського Союзу зменшив загрозу ядерної та звичайної війни, на якій трималася повоєнна система альянсу, руйнівні наслідки великих політичних, економічних і соціальних трансформацій, що охопили регіон, створили ряд нових загроз для регіональної безпеки. Поява 15 незалежних багатоетнічних держав, які стикаються з кризами державного будівництва та економічної трансформації з невизначеною ідентичністю, спірними кордонами, незахищеними меншинами, а в багатьох випадках і загрозою російського гегемонізму, що насувається, створює серйозний виклик для політики Заходу. Проект з етнічних конфліктів базується на думці, що хоча джерела поточних конфліктів є частково історичними, а частково спадщиною радянської національної політики, вони також були спровоковані або посилені впливом демократизації та маркетизації; боротьба еліт за політичну владу та розподіл ресурсів лежить в основі конфліктів, які часто розглядаються як суто «етнічні». Більше того, розпад Радянського Союзу в рамках його 15 союзних республік дає поштовх до подальшого розв'язання та триваючого конфлікту, оскільки він ставить під сумнів інші кордони та територіальні домовленості в регіоні та висуває на перший план фундаментальну напругу між двома міжнародно визнаними нормами: право на самовизначення та територіальну цілісність існуючих держав.

Проект також базується на необхідності диференційованого підходу до поточних конфліктів. Тенденція об'єднувати всі конфлікти в регіоні як загальну проблему «національних меншин» є додатковою перешкодою для розуміння їх різних джерел, закономірностей та динаміки. Віра в те, що «конфліктологія» пропонує універсальну панацею від будь-яких конфліктів і що методи вирішення конфлікту не залежать від конкретного характеру та контексту даного конфлікту, обмежує пошук ефективних стратегій міжнародними акторами [18].

Останньою передумовою підходу Проекту є погляд на те, що механізми безпеки, які виникають у регіоні – військові сили та доктрини нових держав, а також угоди щодо безпеки між ними – мають вирішальний вплив на перспективи міжетнічних та міждержавних конфліктів. Росія явно є переважаючою військовою силою в регіоні, і російський уряд домагався особливих миротворчих прав у «ближньому зарубіжжі». У той же час жодна інша велика держава навряд чи зможе надіслати війська в регіон. За цих обставин важливо посилити роль міжнародних організацій, таких як ОБСЄ чи ООН, щоб забезпечити, щоб російська військова участь відбувалася під їхнім контролем і в рамках відповідних керівних

принципів, і щоб вона не стала просто інструментом російського панування. Серед питань, які ми розглядаємо, є те, чи можна це зробити, і які заходи можна зробити, щоб спробувати досягти цього.

Найбільш фундаментальна проблема, з якою стикається модель сепаратизму, полягає в тому, щоб визначити, які витрати і вигоди перебування в складі єдиної держави. Без витрат, пов'язаних з розміром, кожен індивід міг би бути частиною одного і того ж централізованої держави, а без переваг, пов'язаних з розміром, кожен індивід міг би заснувати свою власну державу. Б'юкенен і Фейт були одними з перших, хто висловив ідею про те, що економія на масштабі суспільних благ забезпечує нижню межу розміру держави. Алесіна і Сполоаре (1997) і Десмет та ін. явно моделюють державу як постачальника одного суспільного блага, де вигоди від розміру виникають через ефект масштабу при наданні цього суспільного блага [19].

Три балтійські країни – Естонія, Латвія та Литва, – які відновили свою незалежність у серпні 1991 року, виключені з цього дослідження, оскільки їхня політична траєкторія привела їх до ЄС і подалі від пострадянського простору; аж ніяк не вільні від політичної напруги, вони не бачили жодного жорстокого конфлікту, який можна було б включити в ці дані.

Першим серйозним порівняльним оглядом цих конфліктів був Олексій Арбатов, Абрам Чейз, Антонія Хендлер Чейз і Лара Олсон, ред., «Управління конфліктами в колишньому Радянському Союзі». За останнє десятиліття не з'явилося жодного академічного дослідження такого масштабу, хоча багато корисних робіт були спрямовані на конкретні зони конфлікту; див., наприклад, Ольга Олікер і Томас С. Зайна, ред., лінії розломів конфліктів в Центральній Азії і на Південному Кавказі.

Найпереконливішу оцінку взаємодії між економічними чинниками та конфліктом можна знайти в роботі Пола Коллієра, Лані Елліотт, Ховарда Хегре, Анке Хоффлер, Марти Рейнал-Квероль та Ніколаса Самбаніса, «Розриваючи пастку конфлікту: громадянська війна та політика розвитку». Достовірну оцінку масштабів економічних дислокацій див. у Андерс Аслунд, побудова капіталізму: трансформація колишнього Радянського блоку [16].

Нагірно-карабахський конфлікт різко контрастує з вищезгаданими, оскільки стосується двох сусідніх країн. В етнічному відношенні Нагірний Карабах є територіальним анклавом в Азербайджані, населеним вірменським населенням. У суперечці беруть участь Азербайджан, який намагається відновити повний контроль над своєю територією, і Вірменія, влада якої підтримує сепаратистську «квазідержаву», також відому як Нагірно-Карабахська Республіка. Тут участь Москви є досить непрямую, оскільки Кремль надає військову підтримку Вірменії, про що свідчать російські військові об'єкти в Гюмрі та Еребуні [19]. Боротьба за Нагірний Карабах має головним чином геополітичне значення; з одного боку, він виникає як локальний етнічний конфлікт, а з іншого – його остаточне врегулювання виявляється сприятливим для сусідніх держав. Азербайджан отримує як економічну, так і військову допомогу від Туреччини, однієї з найбільших держав, розташованих поблизу Кавказу, тоді як Вірменія користується підтримкою як Росії, так і Ірану, оскільки остання та Азербайджан змагаються за вплив у регіоні. Крім того, багаточисленна азербайджанська меншина населяє північну частину Ірану. Уряди в Баку і Тегерані залучені в дипломатичний конфлікт щодо територіальної приналежності регіону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сепаратистські тенденції є дестабілізуючим фактором в країнах, де вони відбуваються, заважаючи їм повною мірою розвивати задовільні відносини з європейськими країнами. Важливість цього явища для

комплексу регіональної безпеки в 21 столітті говорить на користь вирішення проблеми сепаратизму на пострадянському просторі в період після закінчення холодної війни. Більшість випадків сепаратизму в цьому регіоні – це так звані заморожені конфлікти, відновлення яких також може стати проблемою для сусідніх країн. Крім того, це явище є частиною силової політики в глобальній конкуренції за владу.

Наслідками збройних конфліктів із сепаратистським підґрунтям стала поява геополітичних утворень, незалежних від своїх рідних країн, тобто невизнаних держав (взаємозамінні терміни: квазидержави, напівдержавні держави), які проявляють свої власні цілі та інтереси. Їх функціонування в їх нинішньому вигляді залежить від тісних відносин між патроном і клієнтом. Через відсутність міжнародного визнання можливості встановлення, наприклад, економічних відносин (торговий обмін, залучення інвесторів, фінансова або технічна допомога) і дипломатичних відносин невизнаних держав дуже обмежені.

Тому побудова процвітання суспільств залежить від співпраці зі стратегічним партнером. Вибір прикладів сепаратистських тенденцій був обумовлений бажанням врахувати якомога ширший спектр цього явища і, в той же час, важливі елементи з точки зору конкуренції між Російською Федерацією і Заходом.

Для того, щоб дати докладний опис сепаратизму, був проведений аналіз цього явища на різних рівнях, включаючи: а) історичне походження регіону; б) функціонування сепаратистського регіону в радянський період; в) збройний аспект сепаратистського конфлікту; г) міжнародні ініціативи з деескалації сепаратистських тенденцій; д) функціонування сепаратистського регіону (невизнаної держави) в 21 столітті.

Доведено, що в економічній сфері трансформація країн пострадянського простору була в середньому успішнішою, ніж у політичній, і досягла більш стійких результатів. Незважаючи на повільні темпи та непослідовне проведення економічних реформ у країнах колишнього Радянського Союзу (за винятком країн Балтії, які провели комплексні та швидкі реформи ще на початку 1990-х років), до середини 2000-х років більшість країн (за винятком Туркменістану, Узбекистану та Білорусь) вдалося побудувати основи ринкової економіки, заснованої на приватній власності.

Потім економічні реформи сповільнилися, а в деяких країнах навіть були згорнуті. У 2010-х роках часткові реформи були проведені лише в Україні (починаючи з 2014 року) та Узбекистані (після 2016 року). Більшості країн колишнього Радянського Союзу вдалося перейти від планової до ринкової моделі економіки, хоч і вкрай недосконалої.

Список використаної літератури

1. Батиргареева В. С., Нетеса Н. В. Щодо проблеми визначення кримінально караних форм сепаратизму. *Право і Безпека*. 2014. № 1. С. 65-70.
2. Брокгауз, Ф. А., Ефрон, І. А. Малий енциклопедичний словник. Св. П.: Брокгауз – Ефрон, 1902. Вип. 3. 1994 с.
3. Вітман К. М. Особливості процесу сепаратизації в Україні. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукраїнський центр гендерних проблем. Одеса : Фенікс, 2014. Вип. 53. – С. 19-28.
4. Вітрова Д. В. Соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за сепаратизм. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 332-336.
5. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проекті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 166-169.

6. Дивак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти: монографія. Київ: Логос, 2010. 224 с.
7. Дромов С. В. Проблеми законодавчого забезпечення боротьби із сепаратизмом в Україні. 2016. URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/separatuzm-0bc80.pdf>. (дата звернення: 26.10.2022)
8. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
9. Пасько І.В. ГРАНАТ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2004. 688 с.
10. Карпець А. Сепаратизм в Україні та його соціальні причини. 2017. URL: <https://enovosty.com/uk/politika-ukr/full/706-separatizm-v-ukraini-ta-jogo-socialni-prichini>. (дата звернення: 26.10.2022)
11. Копотун І. М., Місюра А. М. Методи протидії сепаратизму. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 167-171.
12. Косілова О. Сепаратизм в Україні: передумови, причини, способи протидії та нормативно-правове регулювання протидії. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 4. С. 19–27.
13. Кресіна І. Протистояння сепаратизму в Україні. Правова база. *Національна академія прокуратури України*. Київ, 2014. Т. 2. 430 с. (дата звернення: 26.10.2022).
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2469-19>. (дата звернення: 26.10.2022).
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>. (дата звернення: 26.10.2022).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
17. Проект Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності в Україні (протидія сепаратизації)» (реєстр. від 27.11.2014 р. № 0945). Отримано з http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52391. (дата звернення: 26.10.2022).
18. Міжнародний досвід боротьби з сепаратизмом: висновок для України: аналітична доповідь / О. Резнікова та ін. К.: НІСД, 2016. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-separatizmom-visnovki-dlya-ukraini> (дата звернення: 26.10.2022).
19. Рубашенко М. А. Проблеми використання поняття «сепаратизм» у кримінально-правовій сфері. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). С. 88-104.
20. Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом від 15 червня 2001 р. URL: <http://rus.sectso.org/documents>. (дата звернення: 26.10.2022)
21. Smith B. Separatist Conflict in the Former Soviet Union and Beyond: How Different Was Communism?. *World Politics*. 2013. Vol. 65, no. 2. P. 350–381. URL: <https://doi.org/10.1017/s0043887113000087> (date of access: 26.10.2022).
22. Acemoglu, D., Hassan, T., and Tahoun, A. (2018). The power of the street: Evidence from Egypt's Arab Spring. *Review of Financial Studies*, 31(1):1–42.
24. Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.

26. Aidt, T. and Franck, R. (2015). Democratization under the threat of revolution: Evidence from the Great Reform Act of 1832. *Econometrica*, 83(2):505–507.
28. Alesina, A. and Reich, B. (2014). Nation building. NBER Working Paper Series, No. 18839.
29. Alesina, A. and Spolaore, E. (1997). On the number and size of nations. *Quarterly Journal of Economics*, 112(4):1027–1056.
31. Alesina, A. and Spolaore, E. (2003). *The Size of Nations*. MIT Press, Cambridge.
32. Alesina, A., Spolaore, E., and Wacziarg, R. (2000). Economic integration and political disintegration. *American Economic Review*, 90(5):1276–1296.
34. Alexeev, M. V. and Gaddy, C. G. (1993). Income distribution in the USSR in the 1980s. *Review of Income and Wealth*, 31(1):23–36.
36. Austin, D. A. (1996). The price of nationalism: Evidence from the Soviet Union. *Public Choice*, 87:1–18.
37. Beissinger, M. (2002). *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*. CUP, Cambridge.
- Suesse, Marvin, 2019. «Adjusting the size of nations: Empirical determinants of separatism and the Soviet breakup,» *Journal of Comparative Economics*, Elsevier, vol. 47(1), pages 50–64.

IMPACT OF REGIONAL SEPARATISM ON POLITICAL PROCESSES IN POST-SOVIET COUNTRIES

Pavlo Lysianskyi

*National University "Odesa Law Academy",
Department of Political Theories
Fontanska doroha str., 23, 65009, Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3997-9335>*

Ella Mamontova

*National University "Odesa Law Academy",
Department of Political Theories
Fontanska doroha str., 23, 65009, Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2761-8217>*

The article found empirical evidence regarding the impact of regional separatism on political processes in post-Soviet countries. The purpose of the article is to analyze the impact of regional separatism on political processes in the countries of the post-Soviet space. The results show that separatist tendencies are a destabilizing factor in the countries where they occur, preventing them from fully developing satisfactory relations with European countries. The importance of this phenomenon for the regional security complex in the 21st century speaks in favor of addressing the problem of separatism in the post-Cold War period in the post-Soviet space. Most cases of separatism in this region are so-called frozen conflicts, the restoration of which could also be a problem for neighboring countries. In addition, this phenomenon is part of Russia's power politics in the global competition for power. The author notes that separatist tendencies are a destabilizing factor in the countries where they occur, preventing them from fully developing satisfactory relations with European countries. The importance of this phenomenon for the complex of regional security in the 21st century speaks in favor of solving the problem of separatism in the post-Cold War period in the post-Soviet space. Most cases of separatism in this region are so-called frozen conflicts, the restoration of which could also be a problem for neighboring countries. Moreover, this phenomenon is part of the power politics in the global competition for power. The consequence of armed conflicts with a separatist basis has been the emergence of geopolitical entities independent of their home

countries, that is, unrecognized states (interchangeable terms: quasi-states, semi-states) that manifest their own goals and interests. Their functioning as they are today depends on a close patron-client relationship. Because of the lack of international recognition, the possibilities of establishing, for example, economic relations (trade exchange, attracting investors, financial or technical assistance) and diplomatic relations of unrecognized states are very limited.

Therefore, building a prosperous society depends on cooperation with a strategic partner. The choice of examples of separatist tendencies was determined by the desire to take into account the widest possible range of this phenomenon and, at the same time, fundamental elements in terms of competition between the Russian Federation and the West.

Key words: regional separatism, political processes, post-Soviet countries.

УДК 341.485:355.01](477)"2022"

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.26>

ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ У 2022 Р.: ОЗНАКИ, ФОРМИ, ЗАПЕРЕЧЕННЯ

Світлана Бульбенюк

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, юридичний інститут,
кафедра політичних технологій
пр. Перемоги 54/1, 03057, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9760-7850>*

Юрій Манелюк

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, юридичний інститут,
кафедра політичних технологій
пр. Перемоги 54/1, 03057, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8186-7604>*

Геноцид розглядається у контексті перебігу російсько-української війни у 2022 р. Обґрунтовано, що одним з центральних завдань російської агресії є геноцид українців як політичної нації. Розглянуто дві форми геноциду у російсько-українській війні – урбоцид та сексуальне насильство.

Урбоцид як свідомо і цілеспрямована стратегія знищення міст і міської інфраструктури в російсько-українській війні у 2022 р. став однією з найбільш поширених форм геноциду українського народу. Тотальне руйнування Маріуполя навесні 2022 р. є символом урбоциду в Україні, вчиненого рф. Міста, особливо мегаполіси та регіональні центри, яким був Маріуполь у 2014-2021 рр., мають особливе політичне значення, стаючи осередками політичної і соціальної активності громадян, місцями утворення і розвитку креативного класу та інтелектуальними осередками нації. Маріуполь після окупації Донецька у 2014 р. став інтелектуальним і модерновим центром українського Донбасу, тому його тотальне руйнування як вияв урбоциду має символічне значення.

Сексуальне насильство незмінно супроводжує усі війни, його слушно розглядати не тільки як один з чинників війни, але й як форму здійснення стратегії геноциду. Метою сексуального насильства є знищення демографічного потенціалу народу/нації – об'єкту агресії, тому воно тлумачиться як одна з форм геноциду. Найтипівішим проявом сексуального насильства у російсько-українській війні у 2022 р. стали зґвалтування – не просто акт індивідуального насильства, а акт залякування і насильства з довготривалими негативними наслідками.

Геноцид українського народу супроводжує дискурс заперечення, який поширюється і з боку офіційних представників рф, і з боку представників ліберальної російської опозиції, які перебувають в екзилі. Найтипівішими проявами такого дискурсу є наративи «cancel culture» та «російський народ теж є жертвою геноциду», а також штучно створений образ «хороших росієв» на протигау «поганим».

Ключові слова: геноцид, урбоцид, сексуальне насильство, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Оновлений та нестабільний 1991-й та трагічно непередбачуваний 2022-й роки – між цими датами 31 рік різниці, і, здається, що це і не так багато в масштабах історії, проте насправді усі ці роки сповненні кривавих конфліктів, незрозумілих на перший погляд політичних рішень, постійних суперечок на міжнародній арені і звичайних людських благань про спокійне мирне життя. Невже міжнародна спільнота не може дійти до спільного консенсусу, аби нарешті встановити та забезпечити мир для своїх громадян? Чому міжнародна спільнота та провідні світові політичні актори, маючи досвід

Другої світової війни, не зуміли запобігти новій повномасштабній війні в Європі, яка загрожує перерости у Третю світову та ще й з застосуванням ядерної зброї? Сотні запитань, які вирують у головах мільйонів жителів планети, для яких, незважаючи на колір шкіри, релігійні переконання, національність головним бажанням є мирне небо над головою. То що ж насправді відбувається у світі непередбачувані глобалізаційні процеси чи продовження Холодної війни? Чому і в яких формах розгортаються процеси геноциду у центрі Європи – на українських «кривавих землях», за визначенням професора Тімоті Снайдера [1].

2014-й – рік, який змінив усе, для України він став знаковим. За 2014 р. політична Україна змінилася до непізнаності. Перемога Майдану, ціна якої була надвисокою. Апофеоз протистояння припав на 18-21 лютого, коли правоохоронці почали масово застосовувати проти учасників протесту вогнепальну зброю. Революція Гідності показала не лише українській владі, але й усій міжнародній спільноті, що українці як політична нація існують. У цей же знаковий 2014-й починається російсько-українська війна. Росія, яка стала країною агресором відкидає будь-які звинувачення, мовляв РФ бореться за права тих українських громадян, які бажають стати її громадянами. Події 2014-2021 рр. стали прелюдією повномасштабної російської агресії, що почалася 24 лютого 2022 р. та триває і нині. Одним з аспектів та центральним завданням цієї агресії став геноцид українців як політичної нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на специфіку предмету статті, автори намагалися спиратися на найбільш актуальні дослідження останніх місяців 2022 р., які, можливо не відрізняються необхідною глибиною розгляду й академічністю методології, втім є спробою попередньої аналітики. До таких досліджень належать статті вітчизняних науковців та публіцистів О. Павлова, Ю. Таволжанської і Ю. Сороки, Н. Лотоцької, О. Забужко. Безперечно, ці розвідки є пілотними, висвітлення й аналіз проблематики геноциду на прикладі розвитку російсько-української війни у 2022 р. потребують подальших досліджень. Ще однією групою використаних джерел є нормативні акти та аналітика щодо них, насамперед це «Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього» 1948 р. і «Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» квітня 2022 р.

Метою представленої *статті* є розгляд основних ознак і форм геноциду та їх проявів на прикладі перебігу російсько-української війни у 2022 р. Окреме завдання – обґрунтування безпідставності дискурсу заперечення трактування воєнних злочинів та цілей російсько-української війни у 2022 р. як геноциду українського народу.

Виклад основного матеріалу. «Геноцид» – поняття, яке, з одного боку, широко використовується для оцінки тих чи інших подій минулого і сьогодення, а, з іншого боку, залишається одним з найбільш суперечливих з політико-правової точки зору та з огляду міжнародного права і практики міжнародних судів. Окрім того, як це не прикро, але поняттям «геноцид» часто маніпулюють політики-популісти та автократи з метою досягнення своїх цілей.

У науковій літературі існує понад 50 визначень геноциду [2]. Історія впровадження у науковий обіг терміну «геноцид» бере початок у 1944 р., коли польський юрист Рафаель Лемкін запропонував термін «геноцид». Він вважав, що геноцид – це скоординовані дії для знищення національних груп, а також їхніх свободи, здоров'я, гідності, політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національної свідомості, релігії та економічних засад існування. Наведену дефініцію дещо скоротили і прийняли на офіційному рівні після завершення Другої світової війни. У 1946 р. геноцид був визнаний офіційно міжнародним злочином у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН [3].

Нормативно-правового оформлення поняття «геноцид» отримало у «Конвенції про запобігання злочинам геноциду і покарання за нього» 1948 р. У статті II «Конвенції про запобігання злочинам геноциду і покарання за нього» геноцид визначається як дії, що чиняться з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її; г) заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; г) насильна передача дітей з однієї групи людей в іншу. Як бачимо, визначення доволі розлоге, беруться до уваги не тільки аспекти аналізу фізичного винищення або/та нанесення фізичної шкоди певній групі людей за національною, етнічною, расовою або релігійною ознакою, але й навмисне створення умов, неможливих для життя представників такої групи [4].

Однією з форм геноциду є урбоцид – свідоме і цілеспрямоване знищення міст і міської інфраструктури з метою створення абсолютно несприятливих умов для містян та їхнього непрямого витискування з урбаністичного ландшафту того чи іншого міста.

Після 24 лютого 2022 р. у російсько-українській війні урбоцид став одним з базових інструментів залякування українців та спроби радикального переформатування міського ландшафту України. Найтрагічнішим прикладом урбоциду в російсько-українській війні є історія Маріуполя – українського міста, яке у 2021 р. зайняло 6-те місце у глобальному рейтингу міст України (показово, що столиця – Київ до першої шістки міст не потрапив) [5]. Варто зауважити, що зміни у місті були пов'язані як з ефективністю міського менеджменту, так і з розвитком первинних форм громадської активності містян, які впродовж останніх десяти років активно долучалися до формування актуального порядку денного у містобудівній та екологічній політиці.

Чому ми дозволяємо собі глумачити трагічну історію Маріуполя як урбоцид? Власне, саме поняття «урбоцид» було впроваджено у політологічний і соціологічний лексикон у 1963 р. та трактувалося буквально – як «знищення міст» та розглядалося у контексті географії територіально-політичних конфліктів [6]. Урбоцид стає зброєю війни та має на меті повне або часткове знищення соціальної архітектури міста, деградацію соціального ландшафту, що матиме і негативні для об'єкту урбоциду політичні наслідки.

У контексті розгляду урбоциду як однієї з форм геноциду, на наше переконання, важливо зауважити, що у ХХІ ст. мегаполіси отримують особливе соціальне і політичне значення. У «Маніфесті нової урбаністики», прийнятому Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи у травні 2008 р., було проголошено, що міста «стали тією частиною європейської території, яка першою та найбільш суттєво відчула на собі наслідки глобалізації, адже саме міста стали головним місцем адаптації Європи до нових технологічних, екологічних, економічних та соціальних умов, що виникли в результаті глобалізації..., вільно або невільно вступили в епоху глобалізації та були вимушені відповідати на її основні виклики» [7]. Міста нині, передовсім міста-столиці та великі регіональні центри, набувають політичного значення, оскільки стають тим місцем, де акумулюється громадянська енергія і спрямовується на реалізацію соціальних, політичних, культурних проєктів різного масштабу. Тому знищення міста означає не тільки знищення місця проявів громадянської активності, але й знищення того важливого соціального середовища, де така активність зароджується та реалізується. Фактично це означає знищення поживного ґрунту для творення політичної нації.

Особливе місце у сучасних мегаполісах займає креативний клас. Урбоцид фактично призводить до занепаду вже існуючого креативного класу та унеможливає появу

і розвиток нових креативних індустрій. Іншими словами, внаслідок урбоциду відбувається деінтелектуалізація міста – об'єкту урбоциду.

Якщо вести мову про урбоцид в Україні у 2022 р., то він має ознаки геноциду, адже призводить як до руйнації соціального порядку й інфраструктури, так і до винищення національних символів. Саме Маріуполь, починаючи з 2014 р., був свого роду політичним символом українського Донбасу – містом, яке мало «молоде» населення, високі стандарти життя і неабиякий інтелектуальний потенціал, адже Маріупольський державний університет був флагманом вищої освіти в регіоні.

Отже, урбоцид має ознаки геноциду та може і має бути трактований як його різновид та/або окрема форма.

Ще одним проявом геноциду у російсько-українській війні, що набув масового і систематичного характеру, стало сексуальне насильство. З одного боку, сексуальне насильство, за словами О. Харитоновой, є неминучим побічним ефектом завоювань, способом спілкування між завойовниками та переможеними за допомогою жіночих тіл [8, с. 189]. З цієї точки зору, сексуальне насильство є інструментом війни, який дегуманізує її жертв.

З іншого боку, сексуальне насильство можна і слушно розглядати як інструмент геноциду, адже його метою є і знищення демографічного потенціалу народу/нації – об'єкту агресії. Це пояснюється тим, що жертвами сексуального насильства стають не просто переважно жінки, а жінки фертильного віку, акти згвалтування для багатьох з них матимуть негативні наслідки довгострокового характеру та матимуть потенційно руйнівний вплив.

Згвалтування розглядається як акт геноциду відповідно до міжнародного кримінального права. Наприклад, у справі Akayesu (МКТР) трибунал вперше визначив згвалтування як акт геноциду та визнав особу винною у геноциді на підставі, зокрема, актів згвалтування та сексуального насильства [8, с. 200]. Руандійський трибунал визнав інтерсекційність злочину геноциду згвалтування. Зауважимо, що інтерсекційність – це теоретичний підхід до опису, розуміння та аналізу соціальних нерівностей [9].

Отже, Міжнародний кримінальний суд дійшов висновку, що «геноцидне згвалтування» під час геноциду в Руанді сталося з деякими жінками через їхню етнічну приналежність, особливо з жінками тутсі або жінками хуту, які одружилися з чоловіками тутсі. Суд фактично підкреслив, що секс працював на знищення людей і згвалтування використовувалися як знаряддя війни [8, с. 200-201].

Формами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, згідно норм міжнародного кримінального права є:

- згвалтування;
- сексуальне рабство;
- примусова проституція;
- примусова вагітність;
- примусовий аборт;
- примусова стерилізація;
- примусовий шлюб;
- будь-яка інша форма сексуального насильства порівнюваної тяжкості (зокрема, це сексуалізовані катування, каліцтво жіночих геніталій, примусове оголення тощо) [8, с. 193-194].

Найбільш поширеними формами сексуального насильства під час російсько-української війни у 2022 р., які були офіційно задокументовані та перебувають у процесі розслідування – кримінального та політичного, є згвалтування, сексуальне рабство та примусова вагітність. Якщо факти згвалтувань під час російсько-української війни 2014-2022 рр.

широко висвітлюються у вітчизняних та світових ЗМІ, то, скажімо, така форма сексуального насильства як сексуально рабство є доволі малодослідженим і публічним проявом геноциду з боку рф проти українців. Найбільш відомий факт функціонування тюрми-борделю у Слов'янську у 2014 р., коли місто було під владою банди воєнного злочинця І. Гірка-на-Стрелкова, на початку жовтня 2022 р. оприлюднила для громадськості znana вітчизняна письменниця Оксана Забужко [10].

Показово, що президент Європейської ради Шарль Мішель під час засідання Ради безпеки ООН 6 червня 2022 р. зробив заяву щодо сексуального насильства російських окупантів проти цивільного населення України. «Сексуальне насильство є військовим злочином. Злочин проти людства. Тактика катувань, терору та репресій. Ганебні вчинки на ганебній війні», – підкреслив Шарль Мішель [11].

Безперечно, ґрунтування злочинів, пов'язаних з сексуальним насильством з боку представників збройних сил російської федерації та окупаційних адміністрацій потребує серйозної доказової бази, а також, на переконання авторів, обов'язкового залучення до розслідувань та особливо до формулювань актів обвинувачень у майбутньому міжнародних фахівців, які мають відповідний досвід у судових процесах щодо актів геноциду у Руанді та у Боснії і Герцоговині.

Натомість ми можемо побачити неоднозначність тлумачення об'єкту/жертви геноциду. Наприклад, згадувана вище Конвенція виключає певні соціальні й політичні групи з переліку потенційних жертв геноциду. Власне такі суперечки сприяли тому, що під сумнів ставилося тлумачення Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як геноциду. Дослідники, які заперечують релевантність класифікації Голодомору як геноциду, спираються на твердження про те, що від голоду в Україні у 1932-1933 рр. гинули не тільки етнічні українці, хоча їх була більшість серед селян, які стали тією соціальною групою, що перетворилася на об'єкт геноциду. Візьмемо на себе сміливість стверджувати, що подібні «хитрощі» будуть використовуватися у найближчому майбутньому симпатиками росії – явними або латентними – при тлумаченні воєнних злочинів, скоєних російськими військовими у 2022 р.

Автори погоджуються з М. Антоновичем, який стверджує, що надзвичайно важливим у визначенні злочинів геноциду є обґрунтування наміру знищити цілком або частково представників певних етнічних, політичних або соціальних груп. Не менш важливим, як підкреслює вітчизняний правник, є визначення провини [12, с. 62]. Спираючись на таку методологічну позицію, воєнні злочини, скоєні громадянами рф на території України під час російсько-української війни, та урбоцид як один з інструментів цієї війни, безперечно, можуть і мають бути витлумачені як геноцид українців як політичної нації. Якщо брати до уваги класичну тріаду визначення геноциду (довести, що існував намір; ідентифікувати жертв; встановити вину/провину) [3], то така особливість російсько-української війни у 2022 р., як її фактично стрімінговий характер, значно полегшує назване завдання.

Втім не варто нехтувати спробами активної відкритої та латентної протидії визнання російсько-української війни у 2022 р. геноцидом українців як політичної нації з боку рф та її симпатиків. Причому, такі спроби набувають все більш завуальованих форм і проявів. Одним з таких проявів став започаткований у березні 2022 р. публічний дискурс «cancel culture» – «відміни російської культури». У контексті цього дискурсу ще на першому місяці повномасштабної російської агресії проти України у публічний простір була закинута думка про те, що «відбувається геноцид не тільки українського, але і російського народу». Навіть саме формулювання і фактичне зрівняння геноциду українців, який розгортається з 24 лютого 2022 р., та «страждань» росіян від санкцій або дії кремлівської пропаганди має вкрай маніпулятивний характер і відверто аморальний посил. Показовими прикладами, на

наш погляд, є серія блогів різних авторів на низці опозиційно-ліберальних російськомовних ресурсів, де провідною стає думка про російський народ як жертву.

Поширення дискурсу «cancel culture» та постановка питання про росіян як «ще одну жертву геноциду цієї війни» вже навесні 2022 р. мало наслідком ще одну інформаційно-психологічну операцію – розгортання нарративу про «хороших руских» як альтернативу путінському мілітаристському режимові та безмовному натовпу стомільйонного загалу. На переконання авторів, нарратив «хороших руских», подібно до дискурсу про «російський народ – жертву геноциду» був акумульований тими самими ідеологами «руського міра» або близькими до них з метою переведення уваги насамперед світової спільноти від фактів геноциду, що чиниться нині в Україні на окупованих рф територіях.

Важливо акцентувати, що геноцид українців як політичної нації з боку рф має глибокі історичні корені та психологічні причини. Наприклад, О. Павлов віокремлює таку психологічну причину як комплекс меншовартості росіян і рф щодо українців й України та як наслідок – ідею помсти як «один з головних чинників російської війни проти України». «Наочною ознакою таких комплексів (комплексу меншовартості росіян щодо України й українців – авт.) є жадоба помсти, основу якої складає ненависне ставлення РФ до українського народу, який не хоче перебувати під впливом «дружнього сусіда». Було обрано й відповідне покарання – «спеціальна військова операція», з її міфічними цілями демілітаризації та денацифікації України», – підкреслює О. Павлов [13, с. 133].

Як бачимо, прояви геноциду українців як політичної нації є різноманітними, а його витоки мають складну природу.

Першим кроком на шляху до світового визнання російсько-української війни у 2022 р. як геноциду стало прийняття 14 квітня 2022 р. Верховною Радою України Постанови про визнання дій рф геноцидом українського народу [14], отримавши згодом підтримку в цьому питанні від низки країн.

До того ж, як зауважують Ю. Таволжанська та Є. Сорока, «важливим для підтвердження геноцидального наміру є: ситуації, що мали місце в Бучі, Ірпені, Бородянці, Маріуполі; публічні заяви та виступи посадових осіб, політиків РФ» [15, с. 1148]. На думку авторів, вивчення подібних фашистсько-рашистських маніфестів має суттєве значення для систематизації осмислення геноциду в Україні у 2022 р.

Висновки. Безперечно, проблема визнання геноциду українського народу у 2022 р. на світовому рівні та його висвітлення й обґрунтування є нині не тільки однією з найбільш злободенних, але й максимально емоційно забарвлених, оскільки воєнні злочини проти мирного населення в Україні чиняться повсякдень. Тож, час для більш глибокого осмислення й аналізу означеної проблематики ще попереду, коли біль втрат і смертей відійде у минуле. Проте, на наше переконання, кожне дослідження геноциду сьогодні має важливе символічне і практичне значення.

Список використаної літератури

1. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінім. Пер. з англ. К.: Грані-Т, 2011. 448 с.
2. «Етнічна чистка», «геноцид» чи, може, «етноцид»? Наше слово. 8 березня 2021 р. URL: <https://cutt.ly/zBJ3fA1> (дата звернення: 7.10.2022)
3. Що таке геноцид? Правовий вимір. Transparency International. 8 липня 2022 р. URL: <https://cutt.ly/3BJ3zUm> (дата звернення: 8.10.2022)

4. Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього від 5 грудня 1948 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://cutt.ly/dBJ3inz> (дата звернення: 7.10.2022)
5. Маріуполь потрапив до ТОП 10 міст за якістю життя. Маріуполь. 16 вересня 2021 р. URL: <https://cutt.ly/QBJ3QSP> (дата звернення: 11.10.2022)
6. Сучасні напрямки розвитку географії України: Монографія / [за У монографії представлено наукові дослідження, що відображають сучасні напрямки розвитку географії України. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 367 с.
7. Галенко С.М. Методика аналізу розвитку столичних агломерацій в системі концепцій глобалізації. Ефективна економіка. 2014. № 5. URL: <https://cutt.ly/QBJ3Uqu> (дата звернення: 11.10.2022)
8. Харитоновна О.В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війни рф проти України: правові аспекти. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Харків, 5 травня 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. шк. суддів України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права»; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. – Харків: Право, 2022. 310 с. С. 190-202.
9. Гендерно чутливі дані. Огляд ситуації в Україні. Open Up. URL: <https://cutt.ly/1BJ909t> (дата звернення: 17.10.2022)
10. Забужко О. Про що Гіркіна мають допитувати батьки дівчаток з Бучі. 24 канал, 17 жовтня 2022 р. URL: <https://cutt.ly/1BJ34Ig> (дата звернення: 17.10.2022)
11. Лотоцька Н. Про сексуальні злочини російських військових має дізнатися світ, вони не мають залишитися безкарними, – голова Європарламенту. Лівий берег. 7 червня 2022 р. URL: <https://cutt.ly/HBJ96h9> (дата звернення: 16.10.2022)
12. Антонович М.М. Проблема визначення злочину геноциду у міжнародному праві та його застосування до Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Наукові записки. Том 77. Юридичні науки. 2008. С. 61-65.
13. Павлов О.І. Помста як комплекс меншовартості та чинник російської війни проти України (2014-2022 роки). Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. № 36. С. 130-135.
14. Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14 квітня 2022 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://cutt.ly/KBKtNsr> (дата звернення: 17.10.2022)
15. Таволжанська Ю.С., Сорока Є.Є. Питання геноциду українського народу у ході збройної агресії росії проти України. Modern research in world science. Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference Lviv, Ukraine 10-12 July 2022. SPC – Sci-conf.com.ua, Lviv, Ukraine. 2022. 1161 p. Pp. 1146-1148. URL: <https://cutt.ly/SBKyNOJ> (дата звернення: 18.10.2022)

GENOCIDE IN UKRAINE IN 2022: SIGNS, FORMS, OBJECTIONS

Svitlana Bulbeniuk

*Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Institute of law, Department of Political Technology
54/1 Peremogy av., 03057, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9760-7850>*

Yurii Maneliuk

*Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Institute of law, Department of Political Technology
54/1 Peremogy av., 03057, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-8186-7604>*

The genocide is considered in the context of the course of the Russian-Ukrainian war in 2022. It is justified that one of the central tasks of Russian aggression is the genocide of Ukrainians as a political nation. Two forms of genocide in the Russian-Ukrainian war are considered – urbocide and sexual violence.

Urbocide as a deliberate and purposeful strategy for the destruction of cities and urban infrastructure in the Russian-Ukrainian war in 2022 became one of the most widespread forms of genocide of the Ukrainian people. The total destruction of Mariupol in the spring of 2022 is a symbol of the urbocide in Ukraine committed by the Russian Federation. Cities, especially megacities and regional centers, such as Mariupol in 2014-2021, have a special political significance, becoming centers of political and social activity of citizens, places of formation and development of the creative class, and intellectual centers of the nation. After the occupation of Donetsk in 2014, Mariupol became the intellectual and modern center of the Ukrainian Donbas, therefore its total destruction as a manifestation of urbocide has a symbolic meaning.

Sexual violence invariably accompanies all wars, it should be considered not only as one of the factors of war, but also as a form of implementation of the strategy of genocide. The purpose of sexual violence is to destroy the demographic potential of the people/nation – the object of aggression, therefore it is interpreted as a form of genocide. The most typical manifestation of sexual violence in the Russian-Ukrainian war in 2022 was rape – not just an act of individual violence, but an act of intimidation and violence with long-term negative consequences.

The genocide of the Ukrainian people is accompanied by a discourse of denial, which is spread both by official representatives of the Russian Federation and by representatives of the liberal Russian opposition in exile. The most typical manifestations of such a discourse are the narratives "cancel culture" and "the Russian people are also victims of genocide", as well as the artificially created image of "good Russians" as opposed to "bad".

Key words: genocide, urbocide, sexual violence, Russian-Ukrainian war.

УДК 007: (438) : 070

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.28>

ПОЛЬСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ ЧАСОПИС «MŁODA POLKA»: ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ТА ПАТРІОТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

Марія Павлюх

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут прикладної математики та фундаментальних наук, кафедра міжнародної інформації
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Досліджено польський політичний часопис для молодих дівчат, що виходив у Львові у період міжвоєнного двадцятиріччя. Виокремлено види публікацій, проаналізована тематика цього часопису. Розглянуто структуру редакційних рубрик та організацію роботи редакції. Досліджено, що часопис формував політичну активність та патріотичний світогляд серед молодих польських дівчат. Встановлено, що католицька організація, яка заснувала цей часопис несла традиційні цінності та ідеї політичного рівноправ'я і жіночого лідерства у польське суспільство. Реанімовано стереотипне бачення жінки у суспільстві та її ролі у житті держави та доведено, що ідеї часопису формували серед молоді патріотичну свідомість і політичну активність. Подано кілька прикладів політичних публікацій, які вказують на широке тематичне тло видання.

Метою статті є дослідження політичної та жіночої проблематики у статтях часопису «Młoda polka»; програмних статей, рубрик і відділів часопису, щоб простежити у публікаціях, в який спосіб відбувається формування патріотичної і політичної свідомості молодого жіночого покоління. Важливе значення надано традиційним цінностям тогочасного польського суспільства.

Методи дослідження. У статті використаний комплекс загальних і спеціальних методів: аналізу у виокремленні видів і тематики політичної польської жіночої періодики часопису; синтезу у поєднанні тематичних публікацій на політичну проблематику; хронологічний у поданні історичної і політичної ситуації у тогочасному польському суспільстві. Результати і висновки. У міжвоєнному двадцятиріччі виникають політичні жіночі часописи, які порушують важливі теми для польського суспільства, зокрема теми виховання молодого жіночого покоління політично активним та патріотично свідомим.

Ключові слова: патріотична свідомість, жіноча молодь, польська періодика, політичні жіночі часописи, політична жіноча рівноправність, польський жіночий рух.

Вступ. У період міжвоєнного двадцятиріччя виходив часопис для молодих дівчат «Młoda Polka» («Млода полька», укр. – «Молода полька») 1924 – 1939 роках. Часопис мав на меті виховання польської жіночої молоді. Відомо, що часопис був розповсюдженим не тільки у Львові, але й на кресах. Спочатку він виходив у Познані, але пізніше поширився на території польського краю і публікувався у Кракові, Варшаві, Вільно, Львові [1, с. 237]. Про цей часопис відомо не багато. В багатьох бібліографіях «Млода полька» не фігурує у списку жіночої преси. Мабуть, це видання не набуло такої популярності, як інші польські жіночі часописи Львова, проте воно мало важливе значення, бо формувало і виховувало наймолодшу аудиторію – жіночу молодь.

Постановка проблеми та її практичне значення. Головною проблемою нашої наукової статті є дослідження часопису для молодих дівчат «Млода полька», який формував патріотичний світогляд та політичну активність. Практичним значенням у статті є виокремлення важливих тематичних рубрик, які відіграли важливу роль у видання часопису для молодого жіночого покоління.

Мета статті. Дослідити тематичний фон політичних публікацій часопису для польських дівчат «Млода полька», виокремити засадничі свідомісні концепти, які наявні у публікаціях часопису.

Основна частина. У бібліографії львівської преси міжвоєнного двадцятиріччя Єжи Яровецького і Барбари Гури часопис «Млода полька» серед жіночої преси не поданий. Автори її зараховують до виду «молодіжних видань» [2, с. 254]. Хоча цей часопис був присвячений жіночій молоді, та заснувала його жіноча католицька організація. Про це довідуємося із підtitулу видання і коротких бібліографічних відомостей: «Młoda Polka: pismo poświęcone polskiej młodzieży żeńskiej» («Млода полька: часопис, присвячений польській жіночій молоді») [3].

Отож, підtitул видання «Млода полька» вказує на те, що часопис присвячений польській жіночій молоді; далі дізнаємося, що це друкований орган жіночої організації Католицький Союз Жіночої Молоді. З 1938 року видання змінює свій підtitул на інший – «Орган Жіночих Товариств». Відомо, що видання виходило у кількох містах: Варшаві, Кракові, Познані, Вільно, Львові, а редагували його кілька жінок-редакторів: Софія Оздовська, Анна Зразикова, Марія Несоловська, Феліція Журовська. Цікаво, що Марія Несоловська та Феліція Журовська – відомі польські журналістки, статті яких зустрічаємо не в одному жіночому польському часописі.

Часопис мав маленький формат, виходив загальним обсягом до 20-ти сторінок. На шпальтах видання найчастіше зустрічаємо статті дидактичного, виховного характеру, пропаганду католицьких цінностей, обговорення традиційних, актуальних тем для молоді дівчини: заміжжя, освіта, праця. Традиційними відділами редакції часопису «Млода полька» були [4]: «Рух, гімнастика, спорт» – відділ спорту, «Дрібні вісті» – відділ інформаційний, «Поради доброї господині» – господарський відділ, «Відповіді редакції» – відділ кореспонденції та переписки, котрий вівся у формі діалогу, відділ гігієни – «Шануймо зір», «Таємниця» – редакційна колонка про містечкові плітки, «Іскри гумору» – відділ гумористичний. Окрім того, у кожному номері друкувалися: шаради, кросворди для молоді, а також краєзнавчі, історичні, дидактично-виховні статті.

Відкривала часопис стаття про Новий рік, про досягнення і підсумки у державі: «Вже шостий рік у незалежній Польщі, та ніхто з сучасників не зрозуміє як багато добродійства сповнилося у нас, бо дехто скаже, що сучасність змінилася в світі ідеалу. Чи не боротьба за незалежність, незалежну політичну державу не були ідеалом багатьох поколінь? Сьогодні маємо трохи інші проблеми: ідеал змінився на дорожнечу, боротьбу за виживання своєї родини, брак єдності та згоди. В гронах молодих польських дівчат не повинно бути жодної зневаги до католицьких та національних ідеалів» [3, с. 1]. Вже, у вступній статті бачимо, що часопис симпатизує католицьким та політичним, національним ідеалам. Але це і не дивно, адже саме видання було друкованим органом католицької організації. Тому ця стаття визначила загальний напрямок часопису – виховувати жіночу польську молодь у патріотичному дусі та традиційних католицьких цінностях.

Редакція опублікувала вірш патріотичного характеру «Ідімо далі!» [3, с. 2] Северини Духунської та програмну статтю члена організації Стефи Друхни, в якій часопис пропагує католицькі цінності серед жіночої молоді: корисність праці, доброта, шляхетність, спротив брудові і підступності. В цьому номері Феліція Журовська опублікувала свою новелу «Те, що найважливіше» [3], в котрій йдеться про важливі риси характеру дівчини-патріотки, моральні принципи, якими повинна володіти молода полька. Важливий відділ редакції «З життя товариств» інформував польську жіночу молодь про діяльність різних спортивних, молодіжних організацій.

Особливо популярною темою, що обговорювалася на шпальтах часопису «Молода полька» було заміжжя, посаг нареченої. У першому номері редакція друкує статтю дидактичного характеру «Посаг молодій польки, в якій проголошуються важливі цінності нареченої, а не тільки гроші. У баченні часопису молода полька повинна мати не пусте серце, не пусту голову, тобто наголошується на важливих моральних якостях та добрій освіті для молоді польки, а не тільки «порожні руки без грошей». Важливі «не пуста голова» і «не пусте серце», а хоробрість. У відділі «Поради доброї господині» редакція найчастіше подавала кулінарні рецепти, а у відділі гігієни зустрічаємо поради за доглядом волосся, одягу молоді дівчини. У другому номері видання з'являється інший відділ «Актуальні новини» – відділ місцевих новин та відділ здоров'я «Домашня аптечка» [8]. Надруковані вірші та новели.

Особливу увагу привертає стаття «Війна за креси» [4], що була надрукована у третьому номері часопису, в якому виокремлено кілька стереотипів: *креси східні*, тобто українські території (термін, що вживався у польській історіографії, пресі, а інколи і досі вживається), *кресова Польща* як держава, що привласнює чужі території, *православне духовенство* (пов'язане у часописі тільки з Росією, а не з Україною), негативний образ Росії та більшовиків.

У цьому номері редакція публікує спеціальний цикл нарисів «Жінка-полька», в якому надруковані біографії, спогади та епітафії про відомих польських діячок, журналісток, королев, письменниць. Редакція друкує спеціальний додаток ігор та забав з детальним описом, загадки, кросворди [5]. Також існував спеціальний відділ, що містив інформацію про цікаві екскурсії для молоді «Голоси молоді», підписаний псевдонімом Вера. Поступово редакція відходить від статей дидактичного характеру. Змінюється моралізаторський тон у статтях. З'являються статті про жіноче питання і про роль жінки у суспільстві та політиці.

Стаття надруковувала дискусійний матеріал «Погляди на жіноче питання» [6], в якій редакція висловила свою думку про популярну тогочасну тему у жіночих виданнях – суспільне та поїлгчне завдання жінки і її становище. У жіночому питанні виокремлено два погляди: консервативний, який у жінці бачить тільки породіллю та господиню; виховання у прищеплюванні цнот нареченої та емансипаційний, коли жінка працює на одному рівні з чоловіком, займаються самоосвітою. Видання, звичайно, притримувалося консервативного погляду на роль жінки у суспільстві, бо виховувала на своїх шпальтах молоду польку як добру матір, господиню та цнотливу наречену. Проте, у інших статтях такого характеру видання починає обстоювати ту думку, що молода дівчина повинна мати добру освіту, добре вчитися, вести здоровий спосіб життя та активну політичну діяльність у молодіжних жіночих гуртках. З цією метою редакція запровадила нові відділи: «Нові книжки» та «Пізнаймо Польщу» [7], в яких подана корисна інформація для молодих дівчат: що потрібно читати і де можна знайти потрібну книжку, а у другому відділі друкувалися статті історичного характеру про пам'ятні дати та природничі статті. Відділ «Пізнаймо Польщу» вела редакторка часопису Ф. Журовська.

Згодом, редакція запровадила відділ «Наші з'їзди», в яких надрукована інформація про діяльність самої організації, про наболілі проблеми і потреби організаційного життя. Другий рік видання зберігало усі традиційні рубрики, відділи, сторінки. Редакція намагалася впливати на формування світогляду молодих польок, тому запроваджувала відділи, в яких друкувала багато історичного, природничого матеріалу. Хоча формат видання став більшим, об'ємним, проте основна тематика залишилася без змін. З другого номеру з'являється відділ міжнародних новин «З Польщі і світу», що знайомив молоду польку

з важливою інформацією. У цьому номері редакція подала малюнки молодіжного жіночого одягу на карнавал [8, с. 28].

Особливу увагу редакція надавала темі вживання чистої польської мови серед жіночої молоді та справі фізичного виховання. Спорт – головна тема багатьох статей видання. Була надрукована стаття Генріха Улашина «Бережемо чистоту рідної мови» [9], в якій автор закликав молодих польок добре вчитися, не переймати іншомовні слова, не соромитися рідної мови. Таких статей у часописі багато і це свідчило про важливу проблему серед виховання тогочасної жіночої молоді. У цьому ж номері подана стаття про важливість фізичного виховання серед молодих дівчат та ведення здорового способу життя «Дещо про фізичне виховання» В. Т. Наступні роки виходу часопис зберігав основні рубрики, редакційні відділи та головні теми. Спорт, патріотичне і моральне виховання, віра – головні теми, що порушувало видання протягом 1926 – 1934 років. Було надруковано багато новел дидактичного характеру. Молодь заохочувалася до активної політичної участі.

Висновки. Отож, часопис «Млада полька» – часопис для особливої верстви жіноцтва – жіночої молоді. Часопис мав виражений дидактичний характер багатьох публікацій, моралізаторський тон матеріалів. Часопис формував національно-патріотичну свідомість, політичну активність, моральні католицькі цінності, здоровий спосіб життя, особисту гігієну серед молодих дівчат. Часопис мав культурно-просвітницький характер. Цей польський молодіжний часопис за характером публікацій, структурою номерів, організацією роботи редакції був подібним до українського дівочого (молодіжного) часопису «Світ молоді» (часопис Союзу українок). Національна ідея, політична активність та патріотизм – головні ідеї усіх матеріалів журналу.

Список використаної літератури

1. Jarowiecki J. Dzieje prasy poskiej we Lwowie do 1945 roku. Kraków-Wrocław, 2008. 502 s.
2. Jarowiecki J., Góra B. Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym. Próba bibliografii. Kraków, 1994. S. 247–274.
3. *Młoda Polka*. 1924. № 1.
4. *Młoda Polka*. 1924. № 3.
5. *Młoda Polka*. 1924. № 4.
6. *Młoda Polka*. 1924. № 5.
7. *Młoda Polka*. 1924. № 7.
8. *Młoda Polka*. 1925. № 2.
9. *Młoda Polka*. 1925. № 4.

POLISH WOMEN'S MAGAZINE «MŁODA POLKA»: FORMATION OF POLITICAL ACTIVITY AND PATRIOTIC WORLDVIEW

Mariia Pavliukh

Lviv Polytechnic National University

*Institute of Applied Mathematics and Fundamental Sciences, Department of International Information
Stepana Bandery Str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

A Polish political magazine for young girls published in Lviv during the interwar twentieth century has been studied. The types of publications are singled out, the topics of this magazine are analyzed. The structure of editorial rubrics and the organization of editorial work are considered. It is investigated that the magazine formed political activity and patriotic worldview among young Polish girls. The Catholic organization that founded the magazine was found to carry traditional values and ideas of political

equality and women's leadership into Polish society. The stereotypical vision of women in society and its role in the life of the state was revived and it was proved that the ideas of the magazine formed patriotic consciousness and political activity among young people. Here are some examples of political publications that point to the broad thematic background of the publication.

The aim of the article is to study political and women's issues in the articles of the magazine «*Młoda polka*»; program articles, columns and sections of the magazine to trace in publications the way in which the formation of patriotic and political consciousness of the young female generation. Important importance was attached to the traditional values of the Polish society of that time.

Research methods. The article uses a set of general and special methods: analysis in identifying the types and topics of political Polish women's periodicals of the magazine; synthesis in a combination of thematic publications on political issues; chronological in presenting the historical and political situation in contemporary Polish society. Results and conclusions. In the interwar twentieth century, women's political magazines emerged that raised important topics for Polish society, including the education of the young female generation as politically active and patriotically conscious.

Key words: patriotic consciousness, women's youth, Polish periodicals, women's political magazines, women's political equality, Polish women's movement.

УДК 32.01:179.2-027.557

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.29>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ СУПЕРЕЧКИ У РОЗУМІННІ ПОЛІТИЧНОГО ШЕЙМІНГУ

Ольга Свідерська

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
кафедра теоретичної та практичної психології
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Розглянуто сором як емоцію політичну. Доведено, що політика сорому тісно пов'язана із поняттями моралі, публічної ганьби, відчуття провини, та ін. Акцентовано, що в індивідуалізованому суспільстві життя втрачає ознаки цілісності, а людська амбівалентність добра і зла, та постійне відчуття самотності роблять його ще більш фрагментарним, невизначеним, відчуженим, атомізованим. Такі зміни у суспільному житті призводять до необхідності попередження або боротьби із сучасними «політичними демонами»: соціальною байдужістю, тероризмом, хейтом, публічною ганьбою, соромом, расизмом, сексизмом, гомофобією, «привілеями». Відтак моральні звички розглядаються швидше порушенням правил ніж дотримання соціальних норм.

Означено, що соціально-політичний феномен політики сорому варто розглядати у контексті соціальних порядків, що діють відповідно до розподілу матеріальних і соціальних благ (свобода, безпека, легкість життя, комфорт, нормативне прийняття вираження своїх емоцій, визнання особистості тощо). Доведено, що сором може бути пов'язаним і використовуватися у контексті маргінальних груп, або представників меншин. Індивід, який не має відчуття приналежності до певної соціальної спільноти, або ж позбавлений прав звичайного громадянина може відчувати сором через власну ідентичність, чи відсутність її.

Доведено, що основою політики сорому є ганьба, до прикладу за недоречний коментар політика, невдало підібрану сукню, некомпетентність речника, за будь-яке нормативне порушення, чи суперечливу поведінку, що порушує інституційні правила соціальної взаємодії. Акцентовано, що політика сорому є одним із важливих та актуальних форм реалізації політики у сучасному світі. Використання елементів сорому чи публічної ганьби через надмірну агресію, формування почуття провини, цькування політичних акторів чи представників опозиції має достатньо амбівалентне значення для суспільного устрою, а тому потребує детального вивчення.

Ключові слова: політика сорому; публічна ганьба; політичний хейт; політична маніпуляція, індивідуалізоване суспільство; політика моралі.

Постановка проблеми. Виклики сучасного глобалізованого світу актуалізували дослідження емоцій у суспільно-політичному житті. Цілком очевидним є той факт, що емоційно-почуттєва сфера радше є предметом психологічних досліджень, однак трансформація, якої зазнає сьогодні політична наука не може оминати таких важливих тем як дослідження взаємозв'язку політичних процесів із змінами, які відбуваються у психології звичайних громадян. В індивідуалізованому суспільстві людина – атомізована особа, яку досить часто аналізують через призму споживацтва, хаосу, нарцисизму, інфантильності чи невизначеності. Із появою можливостей відкритого доступу до публічної інформації та швидкісного пошуку, а також розвитком соціальних мереж, сформувалася і можливість по-іншому виявляти політичні вподобання чи активність. Сьогодні однією із вагомих

проблем з якими зіштовхується як політологія, так і журналістика є поява псевдоекспертів, яких, власне й породило інформаційне суспільство. Кожен, хто має доступ до інтернету, хто вміє користуватися публічною інформацією може створювати свій контент, або ж альтернативну реальність. На цьому фоні збільшується й кількість осіб, які публічно обговорюють політичні події, політиків, опонентів, дедалі частіше вдаючись до використання агресивної мови: хейту, шеймінгу, ганьби чи приниження. Зрештою такі форми взаємодії громадськості та політики стали вагомими важелями впливу на інституційні норми. Елементи хейту та відвертого цькування можна виокремити у промовах президентів, публічних дописах у соціальних мережах представників влади, у запеклих дискусіях громадян під час обговорення чи коментування певних політичних подій.

З одного боку, риторика, яка застосовується політиком із елементами сорому може сприйматися як героїзм, оновлена політична система, котра дозволяє жорстко розмовляти із своїми потенційними чи наявними політичними партнерами, з іншого ж, якщо відштовхуватися від переконання, що саме інституційні норми закладають фундамент моралі для суспільства, цілком очевидним є те, що суспільство наслідуватиме риторику офіційної влади. Доведено, що питання етики, моральності, ганьби та сорому торкаються корінням досліджень ще давньої філософської традиції, однак сьогодні, зі зміною способу комунікації варто по-новому переглянути роль політики сорому (політичного шеймінгу) у формуванні інституційного порядку і навпаки.

Центральним питанням цієї статті є намагання концептуалізувати поняття сорому через призму власне політичного аналізу, виокремити його вплив на політику в цілому, проаналізувати його взаємозв'язок із відчуттям провини, моралі, етичного споживання, байдужості та ін.

Отже, **метою статті** є аналіз теоретико-методологічних підходів до розуміння політичного шеймінгу та його ролі у здійсненні політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика політики сорому активно досліджується зокрема зарубіжними аналітиками, які є прихильниками ідеї про те, що мораль сучасного Заходу перебуває у стані занепаду. У цій статті здебільшого аналізується взаємозв'язок сорому та моралі, окреслюється поняття сорому, його типи та форми взаємодії політики сорому і суспільства загалом. Основні тези, викладені у статті опираються на дослідження З. Баумана, Ф. Ніцше, Х. Арндт, Д. Норта та ін. зарубіжних дослідників.

Формулювання цілей статті. У ході роботи над дослідженням було поставлені такі цілі: визначити поняття політичного шеймінгу (політики сорому); проаналізувати взаємозалежність сорому політичного, публічної ганьби та моралі; виокремити основні тенденції зміни суспільно-політичного устрою, які сприяють розвитку та використанню політики сорому, та ін.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто наголосити, що емоційна сфера індивіда є однією із найважливіших. Щоденно ми відчуваємо цілий набір емоційних реакцій по відношенню до життєвих обставин, соціального життя, прийняття інституційних норм, виступів політиків, тощо. Муазі, у своїй книзі «Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ» наголошує на тому, що у період глобалізації емоції стали невід'ємною частиною розуміння всієї складності світу, у якому ми сьогодні живемо [1]. Якщо дослухатися до бачення сучасної світобудови через призму теорії індивідуалізованого суспільства, то можна зробити висновки: світовий порядок зазнав глибокої кризи, та перебуває у достатньо ризикованому становищі. До прикладу, на переконання З. Баумана: «Колапс, якого зазнали «інституції» міцної сучасної епохи – нації, держави та території – призвів до появи нового світового безладу, в якому комфортно може себе

почувати лише світова еліта» [8, s. 25]. Інтегровані процеси індивідуалізації та глобалізації призводять до того, що соціальне життя перестає бути цілісним, адже атомізація індивіда в уявленні філософа заперечує саме існування суспільства, а отже життя перестає бути цілісним, а більше набуває ознак плинності та невизначеності.

У своїй статті «Емоції, тіло та Я: критика соціології морального занепаду» Н. Хуквей критикує комунітаристів, зокрема З. Баумана, за надто очевидний «культурний песимізм», особливо за критику останнього надмірного розвитку індивідуалізму в останні кілька десятиріч, що у свою чергу формує стійке уявлення про індивіда – масового споживача із надто очевидним переважаючим Его, нарцисизмом та постійним невдоволенням, однак із повною невизначеністю перед майбутнім [7]. Власне погляди З. Баумана дають не лише чітке уявлення про занепад культури, але й підміну певних сенсів самого етичного споживання. До прикладу, йому належить теза про те, що : «бути «моральним» незмінно означає йти проти переважаючого соціального клімату, а не з ним....моральні вчинки для сучасного індивідуалізованого суспільства це швидше порушення, а не дотримання соціальних норм» [8, с. 24]. Разом з тим філософ «попереджає» людство про неминуче майбутнє. Він пропонує подивитися на недоліки сучасного індивіда та минулі історичні катастрофи для того щоб сформувати особисту та суспільну пильність і відповідальність. «Зерна соціальної байдужості» на його переконання, сіються в поступово посилені стадії: « спочатку якусь групу людей «класифікують» як інших, далі вони «випадають» із нашого морального /соціального порядку» [8, с. 24]. Далі філософ пише про те, що ці «не такі люди» шляхом категоризації та демонізації стають тими, що «порушують загальну моральну картину», свого часу історія вже бачила «вирішення єврейського питання», коли євреїв сторонилися морально і знищували фізично, для інших ж існували фільтраційні табори. Сьогодні ми бачимо такі ж паралелі у російсько-українській війні, метою якої є погоня за неіснуючими «неонацистами». Власне, залишається достатньо відкритим питання, чи й справді можна вважати роздуми З. Баумана про ризики занепаду культури та моральності надто песимістичними?

Роздуми про політику сорому та її місце у демократичних порядках тісно пов'язана із багатьма іншими поняттями: етичним споживанням, соціальною справедливістю, відчуттям гідності, почуттям провини. Так склалося, що сучасний розвиток суспільства сприяє хаотизації і певній амбівалентності у функціонуванні інститутів. Наприклад, найбільш соціальним демоном вважається насильство із усіма витікаючими підвидами. Ті, з якими світ намагається боротися відкрито належать переважно до політичних: тероризм, хейт, публічна ганьба, сором, расизм, сексизм, гомофобія, «привілеї». Демократичні інститути та принцип «відкритого суспільства» знаходяться у певному замкненому колі по відношенню до насилля. Наприклад, суперечливість підходів до сорому як центральної емоції у сучасній політиці пов'язана із суперечністю заборон на насильство, адже з одного боку: «у порядках відкритого доступу політична система обмежує доступ до засобів насильства; відкритість економічного та соціального доступу гарантує, що доступ до політичної системи відкритий; вірогідні заборони на застосування насильства у конкуренції зберігають відкритість економічного та соціального доступу; а політична і судова системи забезпечують дотримання заборон на застосування насильства [3, с. 137]. Отже, з одного боку інститути мають забезпечувати політикам право на особисте життя, з іншого ж, відкрита політична система вимагає повністю прозорого життя, а помилка, як, наприклад Б. Джонсона і святкування його дня народження у час карантинних обмежень може бути причиною публічного осуду, недовіри та, зрештою, коштувати політичній посаді.

Оскільки, як вже було зазначено, політика сорому взаємопов'язана із справедливістю, дослідники пропонують цей соціально-політичний феномен розглядати у контексті соціальних порядків, що діють відповідно до розподілу матеріальних і соціальних благ (свобода, безпека, легкість життя, комфорт, нормативне прийняття своїх вираження своїх емоцій, визнання особистості тощо). У такому підході вважається, що соціальні порядки створюють і окультурюють населення, створюючи сенси розподілу соціальних благ. Однак справедливість розподілу суспільних благ і пов'язане з ним структурування людських відносин може бути нерівним, занадто часто нестерпним, і таким, що створювати страждання. Однак, як зауважує С. Ларокко, у самих соціальних порядках розподіл соціальних благ залишається нормальним й справедливим [10]. Звичайно, у більшості політичних порядків саме такий розподіл, та поняття норми і виступає ключовим стимулом конфлікту. Однак, як влучно підкреслює сам автор, більшість із цих понять не можуть бути оскарженими навіть пригнобленою частиною населення. Отже, те, що є соціально нормативним, імпліцитно стає порядком справедливості [10].

Доходимо висновку, що саме інституційні порядки визначають оцінку моральності у соціумі, порядки, у яких часто використовують популізм, чи інші технології політичного впливу на суспільство насправді стирають межу понять свободи, відповідальності, добра і зла, підмінюючи тим самим поняття моральності. По-суті це технологія, яка переконує індивідів, що чорне це насправді біле. У цьому контексті, дуже влучними, на наш погляд, роздуми Ф. Ніцше про моральність, витоки почуття провини, нечисте сумління, та ін. Він наголошує, що наділивши людину певною владою, ми її наділяємо можливістю здійснювати безкарне зло, заподіювати шкоду заради самої шкоди, тобто можливість отримувати «задоволення від даного йому права продемонструвати свою силу над безсилим» [2, с. 230], і що найцікавіше, чим нижчим статусом володіє особа, якій дають таке право, тим більше вона схильна до того, щоб принижувати інших.

Дещо схожу думку висловлює Аді Офір у своєму творі «Порядок зла», стверджуючи, що політичні порядки – це не просто організації, які мають на меті контролювати фракційні інтереси та керувати населенням, але їм також належить функція «виробництва і розповсюдження зла» [13, с. 12]. Звідси робимо висновок: остаточна влада за формуванням принципів норм та моралі закріплена у політичних інститутах.

У соціології почуття сорому розглядається здебільшого як емоція, що відіграє одну із найважливіших ролей у міжособистісній взаємодії і бере участь у формуванні індивідуальності. Емоції мають макросоціальний вимір, локалізуються одночасно в індивідах і соціальних структурах і формують основу для дій людей і груп. Згідно цього переконання, сором може стати колективним досвідом, присутнім у повсякденному житті, однак, у сучасних суспільствах сором не завжди усвідомлюється [7].

Сором є фундаментальним у міфі про походження іудео-християнських суспільств через історію про Адама та Єву, які із ганьбою були вигнані з Едему. Такий підхід до розуміння сорому у політиці дозволяє говорити про різку зміну статусу, власне, із вищого до нижчого, через «покарання», «ганьбу», «сором», «приниження», причому не залежно від справедливості. Філіп Белсіджер також наводить приклади такого сорому у групах етнічних чи сексуальних меншин, маргіналів, які залишилися поза соціумом, втративши право на громадянськість, чи «народження жінкою», як особою, яка не має прав та свобод у порівнянні із чоловіками [5, с. 80]. М. Якобі говорить, що сором змушує нас почувати особисту нікчемність, навіть у ситуаціях, коли нашої провини немає, адже «сором пов'язаний із фантазією, що мене зараз принизять» [9, с. 13]. Водночас він наводить приклад, коли сором може відігравати роль механізму захисту від звинувачень, зокрема й у ті моменти, коли

винен може відповісти за свої вчинки та дії, як от це зробив Насер після поразки Ізраїлю у шестиденній війні. «Президент так щиро і довго переживав відчуття провини, та демонстрував публічне розкаяння, пише Якобі, що врешті йому вдалося відновити довіру свого народу знову» [9, с. 13]. Ф. Ніцше підкреслює взаємозв'язок сили соціальної спільноти та «милосердя» (всепрощенності), наголошуючи на тому, що спільнота, яка відчуває себе достатньо сильною перестає звинувачувати когось за проступки. І чим більше сили вона відчуває, тим більше здатна прощати [2, с. 237]. Дещо схожими є роздуми і Х. Арендт, яка підкреслює, що безповоротність минулого є поштовхом до прощення. Однак разом із тим виникає бажання змінити цю безповоротність через впровадження певних норм у етику та політику. На її думку це сприяє оновленню, згідно її уяви тягар минулого можна зменшити, або ж повністю виправдати [4, р. 237].

Дещо схоже до підходу Х. Арендт щодо витоків тоталітаризму, філософ З. Бауман розглядає масове споживацтво, на його думку споживання соціальних благ це продукт масової свідомості, що виник внаслідок перетворення класів на національні держави. Члени індивідуалізованого суспільства, на переконання З. Баумана є розділеними, хоча й здійснюють масове споживання. Вони не турбуються про своє «благополуччя», не мають інтересів, у них немає жодних колективних переконань, вони не відчувають себе частиною спільноти чи колективної ідентичності, яку б вони могли назвати своєю. «Єдине, що вони мають, це тривога, викликана самотністю, або те, що називала Х. Арендт маргіналізованістю» [8, с. 122]. Власне, як вже було зазначено, це може також сприяти відчуттю сорому за особисту відчуженість, відсутність ідентичності й ускладненні дотримання громадських норм та обов'язків, які визначені інститутами. Власне дещо схоже зауважує Тімоті Бевез, акцентуючи, що сором – це сутність, яка виникає на основі невідповідності, наприклад, між суб'єктом і об'єктом або між інституційно дозволеними формами та прагненням до самовираження [6].

С. Ларокко, досліджуючи взаємозв'язок політики сорому та моралі наголошує, що мораль незмінно має три форми: включає співчуття та турботу про потреби іншого та щедрість у спілкуванні; стосується спільного життя з іншими, імпровізаційне спільне пристосування до практик інших, що яскраво проявляється в неофіційній комунікації; передбачає дотримання соціальних правил, норм і практик, а також ведення контролю за ними. Останню, на думку автора можна назвати юридично обумовленою мораллю, яка діє за допомогою використання виправданої агресії заради контролю за «справедливим» розподілом соціальних благ [10].

Важливим є розуміння того, що здатність людини до досоціальної моральної здатності, не значить, що вона завжди вибиратиме сторону добра. Швидше за все, на переконання З. Баумана людина є морально амбівалентною, і це притаманно абсолютно кожному, не залежно ні від етичних концепцій, ні від типу суспільства в якому вона реалізується, ні від часу, в який живе [8, с. 63]. Доведено, що кожна форма сорому має взаємозв'язок із мораллю. З одного боку сором може проявлятися через співчуття, з іншого – через «моралізовану» агресію. Як стверджує Ларокко, у випадку сорому у контексті співчутливої моралі індивід відчуває те, що не егоїстично, те, що не є реакцією на соціальну дисциплінарну критику чи оцінку, цей сором швидше про трансляцію сорому іншого, його переміщення від одного до іншого суб'єкта як форма приналежності і таким чином відповідальності.

Сором, який відчувається через призму агресії є нічим іншим ніж ганьбою за певні порушення соціальної норми чи «справедливості» [10]. В основі політики сорому лежить ганьба, до прикладу за недоречний коментар політика, невдало підібрану сукню, некомпетентність речника, за будь-яке нормативне порушення, чи суперечливу поведінку, що

суперечить інституційним правилам. Саме тому сором залишається однією із провідних соціальних емоцій, оскільки тут йдеться не про невблаганну невідповідність іншого, а більше про його соціальний дефект [10]. Ларокко висуває тезу про те, що такий сором часто походить від інтерналізованого відчуття соціальної реальності, яку індивід відчуває як примусову, таку, з якою він змушений себе ідентифікувати.

Дж. Сogarвал зазначає, що сором є виключно моральним почуттям. Він буває політичним, локалізованим, засвоєним і соціальним [11]. Таким чином, погоджуючись з автором можемо акцентувати, що політика сорому використовує ту ж мову, що й влада, вона досить успішна у створенні фіксованих ієрархій, і однозначно відіграє одну із важливих, однак достатньо суперечливих, а подекуди негативних ролей у демократичних суспільствах.

Висновки. Підводячи підсумки, акцентуємо: політика сорому є одним із важливих та актуальних форм реалізації політики у сучасному світі. Використання елементів сорому чи публічної ганьби через надмірну агресію, формування почуття провини, цькування політичних акторів чи представників опозиції має достатньо амбівалентне значення для суспільного устрою. З одного боку відкритий доступ до життя представників політичної влади дає можливість громадянам контролювати дотримання ними законів та інституційних норм, однак з іншого, коли ми говоримо про сором чи ганьбу, варто звертати увагу, що це достатньо потужні емоції, які можуть, і подекуди цілеспрямовано використовуються заангажованими сторонами задля зміни масової свідомості, маніпуляції, чи формування негативної громадської думки по відношенню до певних реалій. А отже, політика сорому насправді може призвести до руйнування громадської довіри відносно інституційних норм, провладних політичних сил, інституційних порядків, тощо.

Список використаної літератури

1. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ: Брайт Стар паблішинг. 2018. 184 с.
2. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. Львів: Літопис. 2002. 320 с.
3. Норт Д., Волліс Дж., Вайгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Київ: «Наш Формат». 2017. 352 с.
4. Arendt H. The Human Condition, 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press. 2018. 380 p.
5. Balsiger Philip Between shaming corporations and promoting “ethical shopping map” URL: <https://cutt.ly/ONLQNLPL>
6. Bewes T. The Event of Postcolonial Shame (2011).
7. Hookway N. Emotions, Body and Self: Critiquing Moral Decline Sociology URL: <https://cutt.ly/PNLQPGO>
8. Jacobsen M. H., Poder P. The sociology of Zygmunt Bauman : challenges and critique. TJ International Ltd, Padstow, Cornwall. 2008. 245 з.
9. Jacoby M. Shame and the Origins of Self-esteem. Psychology Press. 1996.
10. Larocco S. The Other, Shame, and Politics: Levinas, Justice, and Feeling Responsible URL: <https://cutt.ly/rNLIvsvr>
11. Sogarwal J. The Political in Shame URL: <https://cutt.ly/bNLQE3X>
12. Ophir A. The Order of Evils: Towards an Ontology of Morals. Brooklyn: Zone Books. 2005. 704 p.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONTROVERSY IN THE UNDERSTANDING OF POLITICAL SHAMING

Olha Sviderska

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Department of Theoretical and Practical Psychology
Stepana Bandery str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

Considered shame as a political emotion. It has been proven that the politics of shame is closely related to the concepts of morality, public shame, guilt, etc.

It is emphasized that in an individualized society, life loses signs of integrity, and human ambivalence between good and evil and a constant feeling of loneliness make it even more fragmented, uncertain, alienated, and atomized.

Such changes in social life lead to the need to prevent or fight against modern "political demons": social indifference, terrorism, hate, public shaming, shame, racism, sexism, homophobia, "privilege". Therefore, moral habits are considered to be violations of rules rather than compliance with social norms.

It was determined that the socio-political phenomenon of the politics of shame should be considered in the context of social orders that operate in accordance with the distribution of material and social goods (freedom, security, ease of life, comfort, normative acceptance of the expression of one's emotions, recognition of personality, etc.). It has been proven that shame can be associated and used in the context of marginalized groups, or representatives of minorities. An individual who does not have a sense of belonging to a certain social community, or who is deprived of the rights of an ordinary citizen, may feel ashamed because of his own identity, or the lack of it.

It has been proven that the basis of the politics of shame is shame, for example, for an inappropriate comment by a politician, an ill-fitting dress, the incompetence of a spokesperson, for any normative violation, or controversial behavior that violates the institutional rules of social interaction.

It has been proven that the basis of the politics of shame is shame, for example, for an inappropriate comment by a politician, an ill-fitting dress, the incompetence of a spokesperson, for any normative violation, or controversial behavior that violates the institutional rules of social interaction. It is emphasized that the politics of shame is one of the important and relevant forms of policy implementation in the modern world. The use of elements of shame or public shame due to excessive aggression, the formation of a sense of guilt, the harassment of political actors or representatives of the opposition has a sufficiently ambivalent meaning for the social system, and therefore requires a detailed study.

Key words: politics of shame; public shaming; political hate; political manipulation, individualized society; politics of morality.

УДК 32.321

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.30>

КОНЦЕПЦІЯ ВІДКРИТОСТІ ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА ТА ПОТЕНЦІАЛ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Діана Стандратюк

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
факультет психології, кафедра політичної психології

та міжнародних відносин

бул. Саратовська, 20, 04111, м. Київ, Україна

У статті проаналізовано ключові положення теорії громадської відкритості Юргена Габермаса, що викладена в праці «Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство». Виділено та схарактеризовано: основні види відкритості (репрезентативна – у часи Середньовіччя як вияв статусу владної особи; літературна – в період розвитку капіталізму та інтенсифікації обміну інформацією як спосіб публіки відрефлексувати саму себе; політична – як засіб контролю влади та представлення інтересів громадянського суспільства), а також особливості їхнього становлення та трансформацій; інституційні критерії публіки та підґрунтя її існування; наслідки формування відкритості у Англії, Франції та Німеччині для становлення публічної сфери; відмінність між приватною та публічною сферами. Розглянуто основні проблеми публічної сфери відповідно до теорії Ю. Габермаса (розширення публіки через реформу виборчого права; виникнення реполітизованої соціальної сфери; виконання державою та корпораціями частини функцій приватної сфери; перетворення культури на товар; трансформація резонерської публіки у некритичну масу; розмивання межі між приватним та публічним; втрата пресою ознак інституту публіки та схильність до встановлення маніпулятивного консенсусу у суспільстві через *public relations*; набуття інститутами громадянського суспільства політичної влади; перетворення політичних фракцій у парламенті на засіб вираження волі партійного керівництва; «рефеодалізація» відкритості). Обґрунтовано принцип «відкритість через відкритість» як спосіб повернення публічній сфері її початкових функцій – контроль державної влади та захист інтересів приватних індивідів. Виявлено тенденції розвитку публічної сфери в Україні відповідно до концепції Ю. Габермаса. Розглянуто реалізацію принципу «відкритість через відкритість» в українській публічній сфері через: публікування звітів про діяльність інститутів громадянського суспільства, подання фінансової звітності політичних партій до НАЗК, публікацію відкритих державних даних.

Ключові слова: публічна сфера, приватна сфера, громадська відкритість, громадянське суспільство, громадська думка.

Постановка проблеми. XX століття ознаменоване активним розвитком та інституціоналізацією політичної науки. Дослідники звертають свою увагу на нові аспекти політичної реальності, одним з яких стає феномен публічності. У ліберальних демократіях інтелектуали розпочинають дискусію щодо розмежування держави, громадянського суспільства та приватного життя індивіда, досліджується тематика межі втручання держави у приватну сферу. У цьому світлі феномен публічного постає як сфера, де автономні індивіди здатні взаємодіяти з державою в площині висловлення та захисту своїх інтересів. Серед зарубіжних дослідників теми публічного варто відзначити, зокрема, Джона Дьюї, Юргена Габермаса, Ханну Арендт, Чарльза Тейлора, Річарда Сеннета.

В українській політичній науці увага до теми публічної сфери починає з'являтися разом з дослідженням публічної політики та є відносно новою. Серед вітчизняних науковців, що займаються дослідженнями цієї проблематики, варто відзначити, зокрема, Ігоря Рейтеровича, Олексія Третьяка, Анастасію Ващенко, Олену Щурко, Вероніку Волковинську, Дмитра Шевчука.

Одним з найвизначніших дослідників проблематики публічного вважається Ю. Габермас, хоча в українському науковому дискурсі він більше відомий як теоретик комунікативної дії та деліберативної демократії. Власне, дисертаційна робота Ю. Габермаса, перша редакція якої вийшла у 1962 році та в українському перекладі отримала назву «Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство», є однією з базових для розуміння історичного становлення та функцій публічності, або ж, як пропонує український переклад, відкритості у західних демократіях. Автор розглядає структурні перетворення у сфері громадянської відкритості як соціально-державні трансформації, зміни комунікативних структур через виникнення масових засобів інформації.

Метою статті є визначення основних аспектів теорії громадської відкритості Ю. Габермаса та виявлення евристичного потенціалу цієї теорії для аналізу стану розвитку публічної сфери в Україні.

У дослідженні теми відкритості Ю. Габермас виділяє такі ключові моменти: розмежування приватного та публічного, існування кількох історичних типів відкритості, розуміння громадянського суспільства як сфери автономії громадянина, проблему деградації та «рефеодалізації» сфери відкритості, поділ суспільства на резонерську «публіку» та некритичну «масу».

Публічна сфера у Ю. Габермаса є похідною від життя індивіда як приватної особи. Приватну сферу дослідник розглядає як життєвий простір, визначений родиною та іншими неформальними стосунками [1, с. 20]. З розвитком капіталістичного виробництва, бюрократичного апарату держави та засобів масової інформації приватна сфера зазнає критичних змін, що матимуть наслідки і для відкритості в майбутньому.

Політичну відкритість Ю. Габермас розглядає як вищий вияв умов комунікативності, за яких може реалізуватися дискурсивне формування думки і волі публіки громадян держави. Саме вона дозволяє раціонально врегулювати суспільні конфлікти. Політична відкритість може функціонувати за тих умов, коли існують інституційні гарантії правової держави та в суспільстві усталені демократичні норми поведінки і соціалізації [1, с. 32, с. 37].

Історично першим типом відкритості Ю. Габермас вважає репрезентативну відкритість часів Середньовіччя. Така відкритість була атрибутом статусу, який, по суті, був нейтральним щодо категорій «публічного» чи «приватного», але оскільки носій статусу презентує себе відкрито перед публікою, то статус виступає втіленням владних повноважень [1, с. 50]. В часи Ренесансу репрезентативність звузилася до демонстрації статусу лише перед монархом, розпочався розпад репрезентативної відкритості церкви, панівних верств та самої влади на приватну та публічну. Релігія стає приватною справою, на противагу їй влада, військо, бюрократія та державні фінанси – відкритими, тобто публічними. З трудових станів починає формуватися громадянське суспільство, яке, за визначенням Ю. Габермаса, протиставляє себе державі як сфера приватної автономії [1, с. 54-55].

Одним з чинників розпаду репрезентативної відкритості стали зародження та розвиток промислового капіталізму через заморську торгівлю, товарообіг та обмін інформацією. Інтенсифікація торгівлі призводить до інтенсифікації обміну інформацією, що стало основою виникнення нового комунікативного простору з власними інституціями обігу

інформації, яка згодом починає відкрито публікуватися і заміщує репрезентативну відкритість публіцистичною (або літературною). Розвиток ринків призводить до виникнення товариств, що вимагають політичних гарантій своєї діяльності. На цьому тлі відбувається централізація державного управління [1, с. 58-62].

Виникає новий вид відкритості – публіцистична. Самі новини перетворюються на товар, вони стають публічними, тобто такими, що оприлюднюються [1, с. 65]. Це пов'язано з низкою чинників, зокрема: необхідністю обміну інформацією для торгівлі, поширенням листування серед освічених верств населення, використання преси у процесі врядування засобом публікації законів, наказів, тощо.

Утворюється читацька публіка, ядром якої стає буржуазія, лікарі, юристи, професори, священники. На думку Ю. Габермаса, це публіка громадської відкритості, яка цікавиться приватною сферою громадянського суспільства. В цей час держава ще не поглинає відкритість, не бере її собі на службу. Починається конфлікт між державою та приватною сферою, коли держава втручається в приватні бюджети, сферу цінкових мит та податків. Невдоволена публіка робить спроби змінити наявний стан справ за допомогою функціонування преси. Саме завдяки пресі згуртовані в публіку приватні особи змушували державну владу легітимізувати громадську думку. Тож громадянське суспільство стало суб'єктом влади [1, с. 67-70].

Зростає роль міста як осередку життя громадянського суспільства, у публіки з'являються місця концентрації – кав'ярні, салони та застільні товариства. Крім того, з'являються лідери думок, які одночасно є представниками публіки та їхніми педагогами – мистецькі критики.

Ю. Габермас виділяє інституційні критерії публіки приватних осіб, що беруть участь у дискусії: громадянське спілкування, що не бере до уваги статус, адже учасники є рівними за народженням; різноманіття тем, що виходять з під контроль церкви, «високої культури» чи держави; незамкненість публіки, оскільки кожен має можливість бути причетним до обговорення. Там, де формується публіка, формується і громадська репрезентативність, що може говорити від її імені, вона звертається із середини на зовні [1, с. 80-82].

Політична відкритість проростає з літературної, через громадську думку вона ознайомлює державу із запитам та потребами суспільства [1, с. 89]. Літературна відкритість переростає у політичну, сферу критики державної влади. Громадська або відкрита думка заради врегулювання соціальних питань суперечить державній владі, виконує функцію захисту резонерського суспільства та товарообміну. Першочергове політичне завдання громадянської відкритості полягає у регулюванні економічних питань [1, с. 97].

Публіка має здатність до самостійного існування, оскільки заснована на автономії приватних осіб, які володіють майном. Ринковій самостійності власника відповідає самоствердженні людини в сім'ї. Ще одним підґрунтям автономності є сім'я, що гарантує особистісну неперервність та нагромадження капіталу, яке закріплене в праві на вільне успадкування власності [1, с. 92]. У сфері сімейної інтимності приватні особи усвідомлюють себе незалежними від приватної сфери своєї господарської діяльності як люди, котрі можуть вступати між собою у «суто людські» стосунки [1, с. 96]. Тобто, як бачимо, Ю. Габермас зазначає, що саме зі сфери приватного чи навіть інтимного життя громадяни далі формують себе як рівноправних членів публіки, яка згодом відстоює їхні інтереси перед державою.

У громадській відкритості виробляється політична свідомість, яка, на противагу абсолютній владі, чітко і зрозуміло викладає суть і вимоги до загальних і абстрактних законів і навчається відстоювати громадську думку як єдине легітимне джерело законів.

Закони починають формуватися відповідно до вимог публіки, вони стають загальними, абстрактними, заснованими на глузді, тобто раціональними, та очевидними (зрозумілими) для приватних осіб [1, с. 99-100]. Отже, громадська відкритість та думка у трактуванні Ю. Габермаса є «входом» до політичної системи в розумінні Д. Істона, вони акумулюють вимоги та інтереси, доводять їх до представників влади та здатні впливати на подальший політичний процес.

У своїй роботі німецький філософ також досліджує історію становлення політичної відкритості у трьох західних демократіях: Англії, Франції та Німеччині. І хоча у кожній державі були присутні власні особливості, можна констатувати, що відкритість у цих державах призвела до: перетворення преси на четверту владу засобом допуску до парламентських засідань [1, с. 107]; розвитку політичної опозиції, яка через резонерську публіку набула форми тривалого протистояння між урядовою та опозиційною партіями [1, с. 109]; утвердження відкритості як форми контролю над владою [1, с. 114]; затвердження базових прав людини на законодавчому рівні: свободи думки, друку та мирних зібрань [1, с. 115-116].

На початку XIX століття відкритість проходить випробування розширенням публіки через реформу виборчого права. Наслідки цих змін помітні і зараз в площині політичної відкритості, особливо через утворення категорії байдужих виборців, перед якими «розгріється» виборча кампанія з метою переконати голосувати за того чи іншого кандидата. З цього часу Ю. Габермас констатує занепад відкритості: вона починає охоплювати дедалі ширші сфери суспільства й, водночас, втрачає свою політичну функцію, тобто перестає надавати оприлюднений фактичний стан справ контролю з боку критичної публіки [1, с. 189].

Інтервенціоналізм держави в кінці XIX століття починається з перенесення антагонізму інтересів, який уже не можна вирішити лише в середині приватної сфери, в сферу політики. Руйнується розмежування суспільства та держави. Між ними двома і з них обох постає реполітизована соціальна сфера, яка не бере до уваги розрізнення між «відкритим» та «приватним». Вона й ліквідовує ту характерну частину приватного простору, де згуртовані в публіку приватні особи врегульовують між собою власні стосунки [1, с. 191]. Конфлікти, що виникали в економічній сфері між працівниками та капіталістами, з розширенням виборчого права переносяться у політичну. Перед державою постає завдання утримування балансу інтересів [1, с. 194].

Держава та великі підприємства починають перебирати на себе функції, які колись були притаманні суто приватній сфері: освіта, пенсійне забезпечення, виплати з безробіття, забезпечення житлом. [1, с. 196, с. 202]. Ю. Габермас стверджує, що саме таким чином утворюється реполітизована соціальна сфера, диференціація на приватне та публічне вже не відбувається [1, с. 197]. Якщо раніше робота перебувала у приватній сфері життя індивіда та сім'ї, то зараз, констатує дослідник, вона створює псевдовідкриту сферу, а приватність має місце лише під час дозвілля [1, с. 203].

Зведення приватної сфери лише до вільного часу відбувається, у тім числі, через зміну літературної (мистецької) відкритості на простір культурницького споживання. Можемо вважати, що культура стала симулякром самої себе. На думку Ю. Габермаса, споживання культури у сучасному світі не переростає у відкриту комунікативність приватних осіб, тобто не відбувається критичне осмислення творів мистецтва [1, с. 209-214].

Преса теж позбавляється функції критики, зменшується частка політичних повідомлень, а на перших шпальтах газет публікуються новини про скандали, катастрофи, спорт чи світські події [1, с. 202]. Громадська відкритість обернулася на сферу оприлюднення приватних життєвих історій, де немає місця для критичного резонерства публіки щодо дій державної влади [1, с. 222]. Ю. Габермас констатує, що політичну відкритість замінила

маніпулятивна [1, с. 228]. Якщо раніше преса була інституцією самої публіки, то з комерціалізацією преса перетворилася на різновид бізнесу [1, с. 234].

Як наслідок, виникають *public relations* як спосіб «опіки над думкою», що підтасовують загальну зацікавленість [1, с. 243-244]. Таким чином виникає «підтасований консенсус», який не відображає реальної громадської думки [1, с. 246]. Виникає ситуація, коли громадська думка знову набуває ознак феодалізму: публіцистика надає статусності особі, особа, своєю чергою, репрезентує себе перед публікою [1, с. 247].

Інституційний стрижень громадянського суспільства становлять позадержавні та позаекономічні спільноти на засадах добровільності – це асоціації, де формується думка [1, с. 38]. Ю. Габермас аналізує сучасний стан інститутів громадянського суспільства: асоціацій, спілок, партій. Дослідник зазначає, що ці інститути мають далекосяжну політичну владу та можуть маніпулювати громадською думкою [1, с. 251]. Щодо партій, то філософ зазначає, що вони є знаряддям формування волі, проте не в руках публіки, а саме тих, хто задає тон партійному апаратові [1, с. 256].

Змінюється й роль парламенту як законодавчого органу. Він також набуває ознак репрезентативності вже прийнятого рішення. Оскільки самі рішення приймаються на засіданнях фракцій, то акт голосування є лише демонстрацією рішення на зовні. Самому депутату вже не характерна участь у резонерській публіці [1, с. 258].

Однак, попри очевидний факт занепаду сфери відкритості, Ю. Габермас зазначає, що вона може знову повернутися до виконання функцій політичного контролю та критики, коли сама стане підпорядкована принципу оприлюднення [1, с. 261]. Тобто, йдеться про те, що інститути відкритості самі мають стати відкритими для публіки. Засобом внутрішньої організаційної демократії інститути громадянського суспільства можуть стати відкритими за допомогою оприлюднення внутрішніх подій, надання доступу до походження і використання коштів [1, с. 262].

Ю. Габермас також говорить про «рефеодалізацію» приватної сфери суспільства та відкритості, що пов'язано зі змагальністю інститутів громадянського суспільства та «втручальницьким» врядуванням. Політичні інстанції переймають на себе деякі функції у сфері товарообміну та суспільної праці, а суспільні сили набувають політичних функцій. «Рефеодалізація» поширюється на політичну відкритість, оскільки організації громадянського суспільства прагнуть компромісів з державою та між собою за умов найменшого рівня відкритості, але через розгортання демонстративної або маніпулятивної публіцистики змушені забезпечувати собі популістське схвалення охопленої мас-медіа публіки [1, с. 286].

Отже, відповідно до здійсненого аналізу ключових положень теорії Ю. Габермаса щодо трансформації сфери відкритості, можемо підсумувати: у Середньовіччя виникає репрезентативна відкритість, яка полягала у презентації владного статусу перед підданими; з розвитком заморської торгівлі, поширенням інформації, виникненням ЗМІ виникає літературна відкритість, суб'єктом якої є резонерська публіка, а об'єктом стає мистецтво; літературна відкритість переростає у політичну, яка стала сферою діалогу влади та громадянського суспільства; відбувається розширення публіки через отримання політичних прав трудовими класами, саме вони переносять в політичну площину економічні конфлікти; це призводить до трансформації приватної сфери, її звуження, публічна сфера втрачає можливості агрегації громадської думки та представлення її вимог для державної влади, ЗМІ також втрачають здатність бути інститутом резонерства публіки, а схилиються до встановлення маніпулятивного консенсусу; взаємодія інститутів громадянського суспільства та держави призводить до «рефеодалізації» публічної сфери через підміну функцій та уникнення публічності; формується принцип «відкритість через відкритість», виконання

якого інститутами громадянського суспільства здатне повернути публічній сфері її основну функцію – контроль та критика державної влади.

Напрацювання Ю. Габермаса є цінними не лише для сучасної політичної філософії, а й для практичної політики. Зокрема, відповідно до описаного сучасного стану справ у публічній сфері ми можемо проаналізувати тенденції її розвитку в Україні. В цьому контексті варто зазначити, що Україні притаманні ті проблеми, які описує дослідник. Можемо констатувати втрату українськими ЗМІ незалежності як інституту резонерської публіки через підпорядкування їх приватним чи вузькокорпоративним інтересам. Іншою проблемою, яку не визначив Ю. Габермас, але яку ми можемо спостерігати в українському суспільстві в контексті дослідження публічної сфери, є поляризація виборців тих чи інших політичних сил та створення «бульбашкових» спільнот, які ведуть дискусії лише з тими, хто має такі ж політичні погляди. Через це, роз'єднана публіка втрачає можливість згуртування та відстоювання своїх інтересів перед державою.

Попри зазначені проблеми, в українській публічній сфері можемо спостерігати і позитивні зміни: рух до реалізації принципу «відкритість через відкритість». Відкритість та підзвітність інститутів громадянського суспільства та органів державної влади є однією з ключових для демократичних перетворень в Україні. Як зазначає Ю. Габермас, відкритість є принципом демократії в міру того, як особисті судження через резонерство публіки можуть сформуватися в громадську думку [1, с. 273]. Для того, аби громадська думка мала змогу сформуватися, необхідний доступ до даних. Вже звичною стала практика, коли великі та інституційно спроможні громадські організації, благодійні фонди чи аналітичні центри публікують щорічні звіти про свою діяльність із зазначенням переліку реалізованих чи активних проєктів та програм, їхніх результатів та джерел фінансування. Звісно, поки не всі громадські об'єднання можуть собі дозволити публікацію щорічних звітів, у тім числі через брак фінансових чи кадрових ресурсів, що говорить про нерівномірність розвитку громадського сектору в Україні.

Принцип «відкритість через відкритість» поширюється також і на політичні партії. Зокрема, відповідно до чинного законодавства, політичні партії зобов'язані подати до Національного агентства з питань запобігання корупції звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру засобом його заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції [2]. На основі цієї інформації можуть створюватися корисні електронні інструменти, що дають змогу в доступній формі здійснювати моніторинг фінансів політичних партій. Прикладом такого інструменту є проєкт «Золото партій», що розроблений ГО «Рух ЧЕСНО» [3]. Існування цього інструменту суттєво посилює можливість резонерської публіки з контролю влади.

Одним із основних драйверів принципу «відкритість через відкритість» є відкриті державні дані, що дають можливість громадянам та аналітикам отримати інформацію про діяльність тих чи інших органів влади чи місцевого самоврядування. Наприклад, громадяни можуть отримати інформацію про голосування у Верховній Раді, доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, або ж дані щодо об'єктів будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг загального користування державного значення. [4]. Хоча на період повномасштабного вторгнення РФ велика кількість реєстрів закрита з міркувань безпеки, відкриті дані несуть потенціал для прозорої відбудови України, у тім числі під наглядом резонерської публіки.

Отже, як бачимо, сучасному етапу розвитку публічної сфери в Україні в контексті методологічного підходу Ю. Габермаса притаманні ті ж проблеми та шляхи їх подолання, що і в західних демократіях. Загалом підхід Ю. Габермаса до розуміння публічної сфери

має потужний евристичний потенціал з огляду на пошуки шляхів об'єднання публіки та повернення їй контрольних функцій. Беззаперечно, що розуміння Ю. Габермасом відкритості як сфери резонерства публіки та способу узгодження інтересів надалі розвинулося в його теоріях комунікативної дії та деліберативної демократії, які також мають на меті знайти спосіб встановлення політичного консенсусу в державі.

Список використаної літератури

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство / Юрген Габермас. – Львів: Літопис, 2000. – 321 с.
2. Закон України «Про політичні партії в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.
3. Золото партій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zp.chesno.org/>.
4. Постанова «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text>.

JURGEN HABERMAS' CONCEPT OF OPENNESS AND ITS POTENTIAL FOR ANALYZE THE PUBLIC SPHERE IN UKRAINE

Diana Standratiuk

*The National Pedagogical Drahomanov University,
Faculty of Psychology, Department of Political Psychology
and International Relations,
Saratovska str., 20, 04111, Kyiv, Ukraine*

The article analyzes the key provisions of Jurgen Habermas' theory of civic openness presented in the work "The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society". The main types of openness as well as the peculiarities of their formation and transformations (representative in the Middle Ages as a manifestation of the status of noblemen; literary in the period of the development of capitalism and the intensification of information exchange as a way for the public to reflect on itself, political as a means of controlling the authorities and representing the interests of civil society); institutional criteria of the public and the basis of its existence; the consequences of the creation of openness in England, France and Germany for the formation of the public sphere; the difference between private and public spheres are highlighted and characterized. The main problems of the public sphere are considered in accordance with J. Habermas' theory (expansion of the public through suffrage reform; the emergence of a repoliticized social sphere; performance by the state and corporations of part of the private sector's functions; transformation of culture into a commodity; transformation of the reasoning public into an uncritical mass; blurring of the boundary between private and public; the loss of the public's institution functions by the press and the tendency to establish a manipulative consensus in society through public relations; acquisition of political power by institutions of civil society; the transformation of political factions in the parliament into a means of expressing the will of the party leadership; "refeudalization" of openness). The principle of "openness through openness" is substantiated as a way to return the public sphere to its original functions – control of state power and protection of the interests of private individuals. The trends of the development of the public sphere in Ukraine according to the concept of J. Habermas were revealed. Implementing the principle of "openness through openness" in the Ukrainian public sphere through the publication of civil society institutions' reports, submission of financial reporting of political parties to the NACP, and publication of open state data is considered.

Key words: public sphere, private sphere, public openness, civil society, public opinion.

УДК 329:323

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.31>

АНТИКРИЗОВІ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Олексій Третяк

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

Сергій Ставченко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

У статті розглядаються політико-технологічні особливості збереження стратегічної політичної стабільності, формування сприятливої громадської думки, гнучкості та адаптивності систем політичного управління в умовах політичних трансформацій. Визначається значення координації, мультиплікаційного ефекту, запланованих результатів та корекції дій під час реалізації політичних проєктів. Встановлюються особливості уточнення змісту поняття та явища антикризових політичних технологій у зв'язку із завданнями національної консолідації, зосередження ресурсів для протидії політичним технологіям російського агресора. Аналізуються напрями політико-організаційних заходів антикризового характеру, які мають враховувати перспективу модернізації політичної системи. З'ясовується зміст превентивних політичних технологій, які розв'язують системні завдання політичного розвитку. Встановлюються етапи планування, координації та передбачення кінцевих результатів політичної кампанії. Досліджується відображення політичних позицій та їх зміни, які виступають об'єктом впливу антикризових політико-організаційних дій держави. Оцінюються висвітлення подій в умовах кризи, яке передбачає створення цих подій та блокування доступу до небажаного висвітлення подій. Надається увага динаміці зміни «межі» управління громадською думкою та спроможності її спрямування в бажаному напрямку. Визначаються умови, які забезпечують використання сприятливої громадської думки про недопущення або подолання політичної кризи, підтримки чи поліпшення репутації політичного суб'єкта в ситуації політичної кризи. З'ясовується типологія функцій кризових комунікацій, зокрема інформаційної, коли мас-медіа виступають носіями інтересів та прав людей на володіння повною інформацією; оцінювальної, коли ЗМІ в неявному вигляді формують уявлення людей щодо масштабів та значущості кризи. Вивчаються можливості забезпечення принципу відповідальності за кризу (ризик); принцип повноти розкриття інформації про кризу (ризик); принцип симетричної комунікації. Аналізуються чинники формування антикризової політичної PR-стратегії, орієнтованої на зміну ситуації або на адаптацію до неї. Вивчається процес диверсифікації кризової політичної комунікації, спрямованої на те, щоб запобігти негативним наслідкам кризи або зменшити їх, і тим самим захистити учасників соціально-політичного процесу. Розглядаються основи технології політичного консенсусу як одного з провідних базових елементів національної консолідації в умовах військової кризи.

Ключові слова: політична криза, антикризова політика, політичні технології, демократизація, політична трансформація, політична участь, політичні комунікації.

Постановка проблеми. В умовах процесів політичної адаптації українського суспільства під час широкомасштабної збройної агресії актуальності набуває застосування інструментів протидії кризовим явищам. Це стосується передусім збереження стратегічної політичної стабільності, формування сприятливої громадської думки,

гнучкості та адаптивності систем політичного управління. Політичні технології в сучасному фаховому дискурсі охоплюють засоби досягнення певної політичної мети на основі стандартизованих та запланованих практик політичної діяльності. Означене включає координацію, мультиплікаційний ефект, заплановані результати та корекцію під час реалізації проєктів. На відміну від понять «політична реклама», «політична пропаганда», «політичні PR» тощо, політичні технології розглядаються як засоби управління наявними ресурсами політичного суб'єкта з метою досягнення запланованих показників або цілей політичної кампанії.

Антикризовий характер політичних технологій визначається на основі завдань, які замовник та виконавець з'ясовують у межах кризових ситуацій. Відповідно, політичні технології можуть бути як політико-комунікаційними так і політико-організаційними. В умовах української кризи доречним є уточнення змісту поняття та явища антикризових політичних технологій у зв'язку із завданнями національної консолідації, зосередження ресурсів для протидії політичним технологіям російського агресора, спрямованих на дезінтеграцію українського суспільства. Важливого значення ідентифікація антикризових політичних технологій набуває в умовах бачення перспектив розвитку післявоєнної розбудови українського суспільства та його руху до зразків сталої консолідованої демократії.

Аналіз публікацій. Значення сучасних політичних технологій як теоретичного й прикладного концепту сучасної політичної науки вивчала низка українських науковців. Зокрема, С. Денисюк дослідила технологічні виміри політичної комунікації [1], Д. Кіслов розкрив значення політичної безпеки масових комунікацій [2], О. Ковальова з'ясувала особливості політична інтеграція в Латинській Америці на тлі економічних криз [3], В. Недбай долучився до розгляду медійно-технологічного аспекту сучасних політичних комунікацій [4], колектив авторів під керівництвом Ю. Шайгородського окреслив параметри політичного поля України у ситуації суспільної кризи з урахуванням дій влади, опозиції, політичних партій, громадських організацій [5], Г. Щедрова визначила співвідношення політичних конфліктів та криз [6]. Разом з тим, антикризовий зміст політичних технологій потребує свого подальшого розкриття.

Метою статті є встановлення значення антикризових політичних технологій в контексті політичних трансформацій. Завданням статті є ідентифікація сфери застосування антикризових політичних технологій.

Основний зміст. Формування антикризових політичних технологій відбувається в середовищі медіації політики. Суто організаційні політико-технологічні дії зумовлюють або є підпорядкованими ситуації комунікаційного забезпечення кризових рішень. У зв'язку з цим будь-які публічні політичні дії антикризового характеру мають кореспондуватися з поточною політико-медійною ситуацією та політико-медійною історією. О. Загірний слушно вказує, що «у постіндустріальному світі, за умов появи феномену медіатизації політичної взаємодії та розвитку медіаполітичної системи саме медіа-скандал стає одним із головних факторів демократичного транзиту та, водночас, дієвою технологією політичного впливу» [7, с. 56].

Водночас політико-організаційні заходи антикризового характеру мають враховувати перспективу модернізації політичної системи. В умовах, коли демократизація має перешкоди або уповільнюється, додатковим завданням антикризових політичних технологій є прискорення процесів модернізації та зупинення тенденції демодернізації. О. Загірний стверджує, що «на відміну від природної демократизації, яка напряду пов'язується із раціоналізацією та модернізацією, у більшості пострадянських країн демократизація відбувається, навпаки, в умовах демодернізації. Медіатизація політики та медіа-скандали, як

технологія політичного впливу у цьому сенсі сприяють демодернізації, а раціоналізація політичної взаємодії – з модернізацією» [7, с. 56].

Антикризовий характер сучасних політичних технологій зумовлюється також особливостями структури перехідної політичної системи. Превентивні політичні технології розв'язують системні завдання політичного розвитку. Вони можуть застосовуватися навіть поза межами конкретного кризового кейсу. Також вони є спрямованими на відвернення масштабного колапсу системи. Згідно з О. Загірним, «медіа-скандали у процесі демократичного транзиту в Україні напряду пов'язуються із політичною корупцією, вбивствами журналістів та бізнесменів, торгівлею зброєю тощо. Натомість, вони охоплюють більш широке коло питань – від якості політичної еліти й чесності електоральних змагань до визначення форми правління та моделі виборчої системи» [7, с. 57].

Політико-організаційна інтерпретація протидії кризовим явищам спрямована на застосування маркетингових підходів. Це визначає етапи планування, координації та передбачення кінцевих результатів політичної антикризової кампанії. Ну думку української вченої В. Бабіної, «у зв'язку із маркетинговими новаціями політична взаємодія стала інтерпретуватися як політичний ринок, а на рівні з економічним маркетингом виник політичний маркетинг, який має такі значення: дослідження суспільної свідомості з метою виявлення соціальних та економічних установок як електорату, так і політичної та правлячої еліт; регулювання правовими, адміністративними та іншими заходами політичних відносин у процесі функціонування політичної сфери суспільства (насамперед вибір норм представництва та процедур обрання органів влади)» [8, с. 23].

Можливості розв'язання політичних криз та їх запобігання (особливо в умовах військового стану) повинні враховувати різноманіття політичних та медійних суб'єктів. Значення політичних позицій та їх зміна виступають об'єктом впливу політика організаційних дій держави. Вони мають плануватися з урахуванням конкурентності та відкритості політичного середовища. Як вірно вказує В. Бабіна, «розробку відповідних іміджів політичних, державних та інших інституцій, ідей, доктрин, окремих лідерів та особистостей тощо; систему заходів щодо впровадження у суспільну свідомість відповідних коректив і поправок стосовно об'єктів і суб'єктів політичної діяльності» [8, с. 23]. Зазначене відрізняє, зокрема, антитоталітарні демократичні політичні сили під час їх боротьби з правлячими режимами. Про це свідчить досвід сучасної Польщі [11].

Політико-організаційні пріоритети політико-комунікаційного забезпечення антикризової політики набувають значення контексті конкретної історії політико-медійної взаємодії. Висвітлення подій в умовах кризи передбачає створення цих подій та блокування доступу до небажаного висвітлення подій. І все це здійснюється в рамках правового поля і демократичних правил гри. «Сучасні маркетингові технології, що включають політичну рекламу, мають такі особливості: маркетингова комунікація спрямована на цільову аудиторію; ефективність комунікації визначається повторюваним характером повідомлення, інтенсивністю й динамікою поширення інформації, частотою інформаційних комунікаційних контактів, непряма реклама, заходи PR, контакти з громадськістю (прес-конференції, «круглі столи», участь кандидата у теледебатах, інформаційних програмах, концертах, публікацій рейтингів)», зауважує В. Бабіна [8, с. 24].

Зміст комунікаційної протидії кризі визначається на основі чіткого усвідомлення потенціалу конкретних медіа-засобів політичного впливу. Зокрема, на прикладі реклами можна побачити «межі» управління громадською думкою та спроможність її спрямування в потрібному напрямку. Українська дослідниця слушно відзначає необхідність поєднувати на будь-якому рівні маркетингові та немаркетингові технології в рамках ефективної

кампанія з формування іміджу суб'єктів політичної діяльності. «Таким чином, завдання політичної реклами – актуалізувати імідж кандидата у стислий термін, різко посилити його позитивні складові частини та приглушити негативні сторони» [8, с. 24].

Превентивне управління політичною кризою є частиною антикризового політичного PR (кризових політичних зв'язків з громадськістю), який спрямований на використання сприятливої громадської думки про недопущення або подолання політичної кризи, підтримки чи поліпшення репутації політичного суб'єкта в ситуації політичної кризи або створення такої думки при ефективному використанні політичної кризи [9]. Особливо наочно це видно в середовищі електронної демократії. Згідно з позицією, яку висловлює А. Прохоренко, «електронна демократія залучає громадян до прийняття політичних рішень, зміцнює вертикальну комунікацію, дає можливість «пробиватися» ініціативі «знизу». Звичайно, за певних умов це може призводити до маніпулювання свідомістю, коли, приймаючи і реалізуючи ініціативи, які не потребують колосальних ресурсів, політичні партії і уряди без втрат ресурсів підвищують рівень довіри до себе. Але переважно йдеться про позитивні здобутки електронної демократії та підвищення рівня громадянської активності. Це, зокрема, стосується електронного голосування» [10, с. 317]. Водночас, у період фінансово-економічної кризи слід враховувати причини та обставини ухвалення хибних політико-організаційних рішень [12].

Доречно вказати й на специфіку медіасупроводу кризової ситуації у демократичних політичних системах та охарактеризовано його головні етипи. Ключову роль у кризовій політичній комунікації відіграють мас-медіа, які в умовах політичної кризи виконують такі важливі функції: інформаційну, коли мас-медіа виступають носіями інтересів та прав людей на володіння повною інформацією; оцінювальну, коли ЗМІ в неявному вигляді формують уявлення людей щодо масштабів та значущості катастрофи чи надзвичайної події; емоційну, коли преса через вираження емоцій та переживань людей в умовах надзвичайної ситуації формують масове ставлення до події як до катастрофи [9]. Особливо наочно це можна бачити напередодні виборів. А. Прохоренко враховує, що у будь-якій достатньо розвиненій демократичній країні вибори посідають центральне місце в політичному житті, питання стратегій і можливостей їх вдосконалення, залучення до участі в них дедалі більшої кількості людей є досить актуальним. «Вибори демонструють свободу волевиявлення цілої нації. Це єдиний законний, конституційний спосіб сформувати не тільки вищі органи політичного управління, а й органи місцевого самоврядування на будь-якому рівні», вказує науковець [10, с. 318].

Важливо зазначити, що ефективна кризова політична комунікація проваджується згідно з такими принципами: принцип добрих відносин з ключовими стейкхолдерами; принцип відповідальності за кризу (ризик); принцип повноти розкриття інформації про кризу (ризик); принцип симетричної комунікації [9]. У цьому контексті необхідно звертати увагу на деструктивних акторів (суб'єктів) цифрових комунікацій, які намагаються досягти мети на основі новітніх ІТ-технологій. А. Прохоренко слушно стверджує, «що голосування за допомогою електронних носіїв із виходом в Інтернет досить детально описано в багатьох дослідженнях, проте фахівці висловлюють серйозні побоювання щодо подібних технологій. Це пов'язано насамперед із можливістю різноманітних кібератак і злочинів, зростання кількості яких сьогодні очевидно. Розвиток і поява нових поколінь вірусів, можливість цілеспрямованих DDOS атак на конкретний сервер, на якому можуть знаходитися, наприклад списки виборців, – усі ці нюанси, дійсно, викликають певні побоювання» [10, с. 319].

У передкризовій політичній ситуації важливим є аналітичний комплекс заходів, що містить діагностику й ідентифікацію потенційної політичної кризи, оцінку власних

ресурсів, відповідно до чого формується антикризова політична PR-стратегія, орієнтована на зміну ситуації або на адаптацію до неї. Також, йдеться про антикризове політтехнологічне опрацювання відносин з конкретними соціальними групами. А. Прохоренко закликає на стадії активного економічного зростання дуже приділяти особливу увагу інформованості населення, і насамперед молоді, щодо реалізації державної політики. «Одержання відкритої і достовірної, своєчасної інформації на веб-ресурсах державних структур дає змогу громадянам відчувати себе причетними до політики держави. Використання сучасних інтернет-технологій істотно розширює можливості державного апарату щодо взаємодії з громадянським суспільством, сприяє формуванню активної життєвої позиції молоді, позитивного зовнішньополітичного іміджу нашої країни» [10, с. 320].

Слід зазначити, що кризова політична комунікація спрямована на те, щоб запобігти негативним наслідкам кризи або зменшити їх і тим самим захистити учасників соціально-політичного процесу. У ній вигоди і витрати учасників політичного процесу обговорюються і аналізуються у ході відкритої дискусії.

Висновки. Таким чином, антикризові політичні технології набувають визначення в ключових сферах антикризової політики держави та політичних суб'єктів. Політико-організаційні антикризові технології передбачають створення сприятливих можливостей для об'єднання ресурсів в межах протидії кризовим явищам. До цих технологій належать технології інтеграції політичних сил, формування політичного порядку денного, забезпечення спільного прийняття рішень, формування єдиних платформ політичної співпраці. Технологія політичного консенсусу є одним з провідних базових елементів національної консолідації в умовах військової кризи. Завданням макропроцесу національної консолідації є упередження руйнування демократичної політичної інфраструктури. Ідеться про умови вільного волевиявлення, висловлювання думок та політичних позицій в умовах військового часу. Політико-організаційні технології в умовах сучасної військової кризи в Україні повинні сприяти розробці планів політичної реінтеграції деокупованих територій та підтримки політичного волевиявлення та позиції внутрішньо переміщених осіб.

Політико-комунікаційні технології в антикризовому контексті забезпечують підтримку політико-організаційних заходів. Зокрема, йдеться про поширення в українському суспільстві позицій щодо єдності та територіальної цілісності української держави. Ідеться про продукування та трансляцію смислів відновлення України після конфлікту. Також ці технології спрямовані на формування середовища довіри та взаємопідтримки. Застосування засобів політичної реклами має ґрунтуватися на принципах діалогу, відкритості, якомога більшої політичної залученості громадян. Зазначені чинники будуть сприяти усуненню кризових настроїв та очікувань. Перспективи подальшого розвитку проблеми, порушеної в даній статті, є дослідження складових антикризової політики в інституційному вимірі сучасної України

Список використаної літератури

1. Денисюк С. Г. Технологічні виміри політичної комунікації : монографія Вінниц. нац. техн. ун-т. Вінниця : ВНТУ, 2010. 276 с.
2. Кієлов Д. В. Політична безпека масових комунікацій: [монографія] Київ. міжнар. ун-т, Ін-т екон. та гуманіт. пробл. К. : [МП Леся], 2010. 207 с.
3. Ковальова О. І. Політична інтеграція в Латинській Америці: генеза, ключові характеристики, детермінанти кризових тенденцій: дис... канд. політ. наук: 23.00.04 Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. К., 2004. 218.

4. Недбай В. В. Сучасні політичні комунікації: медійно-технологічний аспект: монографія Одеська національна юридична академія. О. : Фенікс, 2009. 328 с.
5. Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації: [колект. монографія] [Шайгородський Ю. Ж. та ін.] ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2020. 263 с.
6. Політичні конфлікти та кризи: мобілізаційні чинники громадянської активності: монографія [Г. П. Щедрова та ін.] ; Ун-т ім. Альфреда Нобеля. Дніпро : Ун-т ім. А. Нобеля, 2019. 199 с.
7. Загірний О. В. Інституціоналізація технологій політичного впливу у процесі медіатизації. Політикус. 2022. Вип. 1. С. 55-60.
8. Бабіна В. О. Реклама як маркетингова технологія у виборчих компаніях суб'єктів політичної діяльності. Політикус. 2019. Вип. 6. С. 21-25.
9. Ставченко С. В. Управління політичною кризою в демократичних політичних системах: монографія. Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро : Формат А+, 2018. 293 с.
10. Прохоренко А. М. Впровадження інноваційних політичних технологій у функціонування інститутів державної влади в контексті концепції соціальної модернізації. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2020. Вип. 88. С. 315-323.
11. Телегуз А. В. Антитоталітарна демократична революція "Солідарності" на тлі суспільно-політичної та економічної кризи комуністичного режиму (1980 – 1990 рр.): [монографія] К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 194 с.
12. Чабанна М. В. Опортунізм у прийнятті політичних рішень у бюджетній сфері у період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. в Україні: монографія. Київ : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 367 с.

References

1. Deny'syuk S. G. *Technologichni vy'miry' polity'chnoyi komunikaciyi* : monografiya Vinny'cz. nacz. techn. un-t. Vinny'cya : VNTU, 2010. 276 s.
2. Kislov D. V. *Polity'chna bezpeka masovy'x komunikacij*: [monografiya] Ky'yiv. mizhnar. un-t, In-t ekon. ta humanit. probl. K. : [MP Lesya], 2010. 207 s.
3. Koval'ova O. I. *Polity'chna integraciya v Laty'ns'kij Amery'ci*: geneza, klyuchovi karaktery'sty'ky', determinanty' kry'zovy'x tendencij: dy's... kand. polit. nauk: 23.00.04 Nacz. akad. nauk Ukrayiny', In-t svit. ekonomiky' i mizhnar. vidnosy' n. K., 2004. 218.
4. Nedbaj V. V. *Suchasni polity'chni komunikaciyi: medijno-technologichny'j aspekt*: monografiya Odes'ka nacional'na yury'dy'chna akademiya. O. : Feniks, 2009. 328 s.
5. *Polity'chne pole Ukrayiny' u sy'tuaciyi suspil'noyi kry'zy': vlada, opozy'ciya, polity'chni partiyi, gromads'ki organizaciyi*: [kolekt. monografiya] [Shajgorodskiy Yu. Zh. ta in.] ; NAN Ukrayiny', In-t polit. i etnonacz. doslidzh. im. I. F. Kurasa. Ky'yiv : IPIEND im. I. F. Kurasa, 2020. 263 s.
6. *Polity'chni konflikty' ta kry'zy': mobilizacijni chy'nny'ky' gromadyans'koyi akty'vnosti*: monografiya [G. P. Shhedrova ta in.] ; Un-t im. Al'freda Nobelya. Dnipro : Un-t im. A. Nobelya, 2019. 199 s.
7. Zagirny'j O. V. *Insty'tucionalizaciya tehnologij polity'chnogo vply'vu u procesi mediaty'zaciyi*. Polity'kus. 2022. Vy'p. 1. S. 55-60.
8. Babina V. O. *Reklama yak markety'ngova tehnologiya u vy'borchy'x kompaniyax sub'yektiv polity'chnoyi diyal'nosti*. Polity'kus. 2019. Vy'p. 6. S. 21-25.
9. Stavchenko S. V. *Upravlinnya polity'chnoyu kry'zoyu v demokraty'chny'x polity'chny'x sy'stemax*: monografiya. Dnipropetr. nacz. un-t im. Olesya Gonchara. Dnipro : Format A+, 2018. 293 s.

10. Proxorenko A. M. Vprovadzhennya innovacijny`x polity`chny`x tehnologij u funkcionuvannya insty`tutiv derzhavnoyi vlady` v konteksti koncepciyi social`noyi modernizaciyi. Derzhava i pravo. Yury`dy`chni i polity`chni nauky`. 2020. Vy`p. 88. S. 315-323.
11. Teleguz A. V. Anty`totalitarna demokraty`chna revolyuciya "Solidarnosti" na tli suspil`no-polity`chnoyi ta ekonomichnoyi kry`zy` komunisty`chnogo rezhy`mu (1980 – 1990 rr.): [monografiya] K. : Vy`d-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2012. 194 s.
12. Chabanna M. V. Oportunizm u pry`jnyatti polity`chny`x rishen`u byudzhethnij sferi u period finansovo-ekonomichnoyi kry`zy` 2008-2009 rr. v Ukraini: monografiya. Ky`yiv : In-t polit. i etnonacz. doslidzh. im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy`, 2019. 367 s.

ANTI-CRISIS POLITICAL TECHNOLOGIES: CONTENT AND SIGNIFICANCE IN THE CONDITIONS OF POLITICAL TRANSFORMATION

Oleksii Tretiak

*Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina ave., 72, 49010, Dnipro, Ukraine*

Serhii Stavchenko

*Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina ave., 72, 49010, Dnipro, Ukraine*

The article examines the political and technological features of maintaining strategic political stability, the formation of favorable public opinion, the flexibility and adaptability of political management systems in conditions of political transformations. The value of coordination, multiplier effect, planned results and correction of actions during the implementation of political projects is determined. Features of clarifying the content of the concept and phenomenon of anti-crisis political technologies in connection with the tasks of national consolidation, concentration of resources for countering the political technologies of the Russian aggressor are established. The directions of political and organizational measures of an anti-crisis nature, which should take into account the perspective of the modernization of the political system, are analyzed. The content of preventive political technologies that solve the systemic tasks of political development is clarified. The stages of planning, coordination and prediction of the final results of the political campaign are established. The reflection of political positions and their changes, which are the object of influence of anti-crisis political-organizational actions of the state, is studied. The coverage of events in crisis conditions, which involves the creation of these events and the blocking of access to unwanted coverage of events, is evaluated. Attention is paid to the dynamics of changing the "boundary" of public opinion management and the ability to direct it in the desired direction. Conditions are defined that ensure the use of favorable public opinion on preventing or overcoming a political crisis, maintaining or improving the reputation of a political entity in a political crisis situation. The typology of the functions of crisis communications, in particular the information one, when the mass media act as carriers of people's interests and rights to possess complete information, is clarified; evaluative, when mass media implicitly shape people's perceptions of the scale and significance of the crisis. Possibilities of ensuring the principle of responsibility for the crisis (risk) are studied; the principle of complete disclosure of information about the crisis (risk); the principle of symmetrical communication. The factors of formation of an anti-crisis political PR strategy focused on changing the situation or adapting to it are analyzed. The process of diversification of crisis political communication is studied, aimed at preventing the negative consequences of the crisis or reducing them, and thereby protecting the participants of the socio-political process. The basis of the technology of political consensus as one of the leading basic elements of national consolidation in the conditions of a military crisis is considered.

Key words: political crisis, anti-crisis policy, political technologies, democratization, political transformation, political participation, political communications.

УДК 303.4:331. 433:551.58 (ЄС)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.32>

VISION OF NEW EU STRATEGY ON ADAPTATION TO CLIMATE CHANGE FROM 24.02.2021: EXPERIENCE FOR UKRAINE¹

Yaryna Turchyn, Olha Ivasechko, Iryna Sukhorolska, Oleh Tsebenko

*Lviv Polytechnic National University, Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations,
Metropolitan Andrey str., 5, 79013, Lviv, Ukraine*

The article has analysed the main provisions of the new Strategy of the European Union on Adaptation to Climate Change of 2021. The topicality of the adoption of the new strategy and its impact on the formation of climate resilience on the European continent have been clarified. The key goals of the EU Strategy on Adaptation to Climate Change, including ensuring smarter, more systematic and faster adaptation and intensifying international actions to mitigate the consequences of climate change, have been defined. The planned measures that the Union will carry out to move adaptation to a new level have been considered. The features of “Adaptation to climate change, including societal transformation” – the mission of “Horizon Europe” as a step towards faster adaptation have been highlighted. The first positive result of the implementation of the Strategy, namely the establishment of the European Climate and Health Observatory, has been singled out, and its activity orientations have been described. The positive assessment of the adoption of the Strategy at the European level has been mentioned. Ukraine’s aspiration to become a full member of the EU, which determines the importance for the state of adopting experience and best practices in various spheres, particularly in the climate one, has been emphasized. The essence and significance of the Environmental Security and Climate Adaptation Strategy of Ukraine until 2030 and the role of the EU in its development have been characterized. Emphasis has been placed on the importance of adopting nature-oriented decisions, which was not declared in the Ukrainian Strategy. It has been emphasized that the EU Strategy on Adaptation to Climate Change and Environmental Security and Climate Adaptation Strategy of Ukraine ignore the principle of “leaving no one behind”, which is important from the viewpoint of the objective formation of climate policy. The harmful impact on the environment caused by the actions of Russian troops on the territory of Ukraine and the potential consequences of the war in Ukraine for the climate resilience of Europe have been analysed. The foundations and models of the “green” post-war reconstruction of Ukraine have been highlighted.

Key words: EU, strategy, adaptation, climate change, climate resilience.

The problem of climate change, which belongs to the global category, threatens humanity with unavoidable consequences, which prompts the international community to join efforts to combat climate change, in finding ways to mitigate its consequences and manage risks through adaptation. In this context, the formation of a regulatory and legal framework, including the development of strategies, for regulating the above-mentioned processes, setting climate goals and establishing international obligations remains important.

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов’язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність. Номер проєкту: 101047462 — EUSTS — ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH.

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them. Project number: 101047462 — EUSTS — ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH.

The European Union has ambitious plans to protect the planet from climate threats. On the way to climate neutrality, the Union takes measures to adapt to the prevailing climate conditions. Taking into account the dynamic emergence of new climate threats, a new EU Strategy on Adaptation to Climate Change was adopted on February 24, 2021, aimed at shifting the focus from understanding the problem to the development of solutions, as well as the implementation of specific measures. The European Union determines the relevance of adopting a new climate strategy due to the presence of a number of challenges, including:

- vulnerability of the world to climate change;
- impossibility to prevent all consequences of climate change only by achieving zero emissions of greenhouse gases;
- increasing frequency and severity of extreme climatic conditions;
- far-reaching effects of climate change;
- growth in the amount of economic losses from extreme climatic events. In the EU, these losses exceed 12 billion euros per year on average. According to conservative estimates, global warming of 3°C above pre-industrial levels would result in annual losses for the EU of at least 170 billion euros [1; 2].

In addition, the timeliness of updating the 2013 Strategy to the current version is enhanced by the understanding that the EU now has more knowledge, a sense of responsibility and political will. From a technical point of view, the arsenal of the Union has been replenished with more effective tools and services to make the adaptation as effective as possible. An important advantage is the presence of national strategies or adaptation plans in each of the EU member states. In addition, the Global Commission on Adaptation recognizes the European Union as a pioneer in “integrating considerations of climate risks into the decision-making process” [3].

According to Frans Timmermans, Executive Vice-President of the European Commission for the European Green Deal, the COVID-19 pandemic has starkly reminded the world that insufficient preparation can lead to tragic consequences. While in the case of a pandemic, the idea of vaccination seemed to be an effective mechanism for saving the lives of the population, in the case of the climate crisis “there is no vaccine” [4]. However, this does not mean hopelessness, but, on the contrary, a call to action. If you start preparing for a crisis now, you can reduce the risks and have an action plan for how to respond to the inevitable consequences. That is why the New Climate Change Adaptation Strategy intends to speed up and improve such preparation.

The long-term vision of the Strategy is that by 2050, the EU should become an Union characterized by climate resilience and full adaptation to the inevitable consequences of climate change. Therefore, alongside the pursuit of climate neutrality, the EU will take steps to achieve enhanced climate adaptation capacity and minimized vulnerability to climate impacts. The important goals of the Strategy are the activation of international actions on adaptation to climate change and the transformation of the current level of adaptation to a new level – smarter, more systematic and faster [1].

Smarter adaptation implies improving knowledge and managing uncertainty. The need for such steps is explained by the presence of significant gaps in knowledge about adaptation, in particular due to the lack of opportunities to accurately calculate the scale and speed of climate change. Among the measures that the European community plans to implement on the way to smarter adaptation are the expansion of understanding of the adaptation process; harmonizing the recording and collection of detailed data on climate-related risks and losses; transformation of “Climate-ADAPT” the reference tool into an authoritative European platform for adaptation, etc.

More systematic adaptation includes supporting policy development at all levels of government and in all sectors. Integrating adaptation into macro-fiscal policy, promoting nature-based

solutions for climate resilience and energizing adaptation actions at the local level are cross-cutting priorities of this approach. The progress of adaptation and, accordingly, the effectiveness of the Strategy can be measured through a reliable baseline established in the process of monitoring, reporting and evaluation [1; 5].

Considering the aspect of faster adaptation, the importance of its comprehensive acceleration should be emphasized. It is believed that one of the main obstacles to adaptation is the lack of access to effective solutions, therefore a proposal has been put forward to implement the mission “Horizon Europe”, dedicated to “Adaptation to climate change, including societal transformation”. In this way, 200 communities will be supported to develop transformative adaptation solutions and 100 deep climate resilience demonstrations will be scaled up. A favorable factor for faster adaptation, which can be the first action from the response to the climate crisis to the very management of risks and their prediction, will be the practice of insurance. This practice will serve as a risk transfer mechanism to absorb financial losses caused by climate risks [1].

The first concrete result of the new Strategy was the creation of the European Observatory of Climate and Health within the framework of “Climate-ADAPT” in order to track, analyze, visualize and prevent the impact of climate change on the health of the population. The importance of opening the Observatory is explained by the fact that a deeper understanding of the threat creates a greater potential for its elimination. The activities of the Observatory in 2021-2022 are focused on two main climate risks for health:

- the development of infectious, “climate-sensitive” diseases (for example, water-borne infections);
- heat stress (aggravated by air pollution, increase in the number of natural allergens).

The task of the European Climate and Health Observatory remains to determine significant indicators of these risks, tools for their assessment, monitoring and supervision, useful basic knowledge, current solutions and leading practices for overcoming such risks [6; 7].

It should be understood that the implementation of the Climate Change Adaptation Strategy must correspond to the EU’s rate for global leadership in mitigating the consequences of climate change. The Paris Climate Agreement identifies adaptation as a key contribution to sustainable development. The EU, for its part, intends to promote different approaches to adaptation, with a particular focus on adaptation in small island developing States and Africa, potentially contributing to strengthening international climate resilience. In the context of improving adaptation, the EU plans to increase the scale of international funding, cooperation with international partners, and strengthen global exchange and involvement [4].

Adoption of the new Strategy was mostly positively received in European political circles. According to the Minister of Environment and Climate of Portugal, João Pedro Matos Fernandes, climate change is not just a threat of the future, but something that is happening now. In his opinion, the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change, together with the European Climate Law, will contribute to the climate sustainability of the European Union, as it aims to improve data, to make environmentally-oriented decisions, to integrate financial and economic considerations, and to activate the actions of the international community [8].

Ukraine, which is actively involved in the global fight against climate change, makes a significant contribution to the common present and future of the European continent. Taking into account the fact of Ukraine’s active integration into the European space, in particular, Ukraine’s acquisition of the status of a candidate for EU accession, the Union’s experience in solving various international problems is valuable for Ukraine, including the aspect of adaptation to climate change.

The key basis for the preparation of Ukraine’s Environmental Security and Climate Adaptation Strategy until 2030, approved in October 2021, was the EU Climate Change Adaptation

Strategy. In addition, the development of the national strategy took place with the support of the EU/UNDP project “EU4Climate”, which aims to help the target countries of the Eastern Partnership, including Ukraine, implement measures to combat climate change and to form a climate-change-resistant and low-carbon economy [9].

The Head of the EU Delegation to Ukraine, EU Ambassador Matti Maasikas, welcomed the approval of the Environmental Security and Climate Adaptation Strategy of Ukraine, stressing its value – contributing to the formation of a continent that will be ready to face climate change. In his opinion, the strategy adopted in Ukraine will positively affect the formation of climate neutrality in Europe [9].

The Environmental Security and Climate Adaptation Strategy of Ukraine became the first national document that lays the legal basis for climate adaptation measures in the state, and should become an impetus for systematic work in this direction. The Strategy identifies 10 socio-economic sectors that are vulnerable to climate change, and the main measures will be focused on them.

It is worth noting that an important place in the EU Strategy is given to nature-oriented solutions, while in the final version of the Ukrainian document such an approach was ignored. In fact, the importance of nature-oriented solutions lies in the struggle not only with the climate crisis, but also with the crisis of biodiversity loss. In addition, they have an advantage over technical solutions in terms of efficiency, sustainability and cost. Nature-based solutions can also reduce flood risks and increase the supply of clean fresh water, improve coastal protection and promote carbon sequestration. Thus, it seems rational to follow this trend recognized at the EU legislative level [10].

However, it should be noted that Ukraine, in this regard, should “learn from the mistakes” of the EU, because the first assessment of the EU Strategy identified the problem of the lack of specific goals related to promises and the ability to achieve strong interaction with the EU Biodiversity Strategy. Therefore, it remains important for Ukraine to add nature-oriented measures to implement adaptation to climate change, to complete the development of the National Biodiversity Protection Strategy and to prescribe specific goals and deadlines that could ensure the connection of provisions between Strategies and Action Plans.

Despite the substance and pragmatism of the EU Climate Change Adaptation Strategy, it has also faced criticism for potentially violating the principle of “leaving no one behind” in the absence of an emphasis on the social and gender dimension. It should be emphasized that there was no place for this principle in the Ukrainian strategy, although the draft version mentioned inclusiveness, gender balance in the development and implementation of the adaptation policy, taking into account the interests of the most vulnerable social groups (elderly people, people with disabilities, rural population). Recognition of the above-mentioned aspects at the level of the Strategy would contribute to an objective and relevant assessment and the creation of measures based on this assessment, but they were not approved in the final version of the document [9; 10].

With the approval the Environmental Security and Climate Adaptation Strategy of Ukraine until 2030, stabilization of the ecological balance in the temporarily occupied territories was set as a separate item. However, the beginning of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022 not only made adjustments in the understanding of this point or made it difficult to achieve progress of Ukraine in adapting to climate change, but also became the beginning of the Russian ecocide of Europe and the commission of climate crimes or so-called “crimes against environment”. This, in turn, has changed the landscape of threats and brought closer the perception of the consequences of climate change.

Consideration of adaptation to climate change also refers to the ability to protect one's territory from negative environmental impacts. It should be understood that the full-scale Russian aggression against Ukraine caused a serious threat to the environment, in particular:

- as a result of shelling of infrastructure objects by Russian troops, toxic substances are released into the atmosphere;
- the threat of using nuclear weapons remains, which can cause large-scale consequences in the context of climate change;
- the movement of military equipment affects pollution by greenhouse gas emissions;
- soil cover damage and soil pollution are increasing;
- fires in natural ecosystems lead to emissions of soot and gas-aerosol impurities;
- there is large-scale pollution of water bodies, etc. [11].

Given the above-mentioned problems and the understanding that post-war reconstruction will be accompanied by significant additional greenhouse gas emissions, there is a risk that Ukraine will not be able to meet its climate goals. EU Commissioner for Agriculture Janusz Wojciechowski, in one of his statements, recognized the war in Ukraine as a “seismic event” for the world, as its consequences will be felt for a very long time. However, an important step now is to clearly document the Kremlin's crimes against the environment in order to further compensate the aggressor for the damage, at least financially [12; 13].

As for the post-war recovery, there is a need to minimize the risks associated with this process for the “green course” of Ukraine. If we consider the project of the Recovery Plan of Ukraine, two out of three set goals include a “green” component: the goal of “sustainability” involves environmental sustainability; the goal of “restoration” is the restoration of natural ecosystems. Only one out of five principles of the project follows the trends of the “green course” – “rebuilding better than it was” (includes the use of leading and ecological technologies in the reconstruction of old objects and the implementation of the main principles of the EU for transition to a “green” economy). If we consider the requirements of the European Commission regarding the post-war reconstruction of Ukraine, then the only practical mechanism that contains a “green” component is the funding requirement, which is not so much related to the vision of Ukraine's development as the need to ensure compliance with the rules of the EU's internal policy. This requirement stipulates, that investments in strategic energy, transport and digital infrastructure must meet environmental and climate standards and policies of the EU, and that this requirement will be implemented through the “RebuildUkraine Facility”.

Thus, part of Ukraine's post-war recovery plan is green transformation, taking into account ecological principles, energy efficiency, security and inclusiveness needs. Contrary to this, at the conference on the post-war recovery of Ukraine in Lugano (July 2022), the President of Ukraine V. Zelenskyi presented the general vision of the Recovery Plan of Ukraine, which was criticized due to the chaotic and incoherent points of the Plan; lack of a holistic approach to “green” recovery; the presence of “anti-green” proposals, such as: increasing hydrocarbon production, etc. [14].

According to the analytical note “Green post-war recovery of Ukraine: vision and models” of the Resource-Analytical Center “Society and Environment”, the “green” post-war recovery of Ukraine can have at least three models:

- ambitious, which has a clear environmental goal, specific “green” sectoral goals and mechanisms for their achievement. Such a model can be summarized as “the green [post-war] course of Ukraine”. The ambitious model involves the creation of common principles, to which stakeholders such as cities, international partners, business, can contribute their proposals and initiatives, and includes not only the reconstruction of destroyed objects, but also the construction

of completely new industries, buildings, and industries. The general vision of the model is “green Ukraine as part of the global climate-neutral economy”.

– pragmatic, in which only certain goals, principles and mechanisms are aimed at promoting “green” growth and do not hinder such growth in the future, connect the transformation of the economy and “green” development, include synergy with certain elements of the European Green Course. This model of recovery of Ukraine can be justified if the general vision of post-war recovery does not reflect “green development” as the central element of the Plan. The main functions of the pragmatic model are “greening” the recovery process, preventing long-term negative consequences for the “green course” of Ukraine, ensuring the gradual recovery of the environment from the consequences of military actions, that is, they have the character of end-to-end integration of “green aspects” in post-war recovery.

– inertial, which ensures compliance of individual tasks in the field of ecology and climate with the current goals in this field, but does not strengthen them, which can conditionally be characterized as compliance with the principle of “business as usual” [14].

It should be understood that despite the advantages of each of the models, they have their own disadvantages, which should be taken into account when choosing the most effective model for the situation in Ukraine. This is important given the fact that Ukraine has a number of obligations related to the state’s desire to join the European Union, and the principles of the model should not only not contradict these obligations, but also contribute to their achievement.

As a conclusion, it is worth noting that the adoption by the European Union of the Climate Change Adaptation Strategy on February 24, 2021 brought the European continent one step closer to climate resilience, which is so important in times of climate crises and threats that cause unavoidable consequences for the environment and, respectively, for people’s lives. The EU’s experience in adapting to climate change and its support in implementing legislative changes are very important for Ukraine. The approval of the Environmental Security and Climate Adaptation Strategy of Ukraine until 2030 is one of the results of such interaction with the EU, which will have positive consequences both for general progress in achieving climate goals and for bringing Ukrainian legislation closer to EU requirements. However, the complex challenges posed by Russian aggression in Ukraine require new approaches and new goals, as the climatic conditions to which it was necessary to adapt before the war have now become more critical. In addition, both national Ukrainian and general European strategies, have their own vulnerabilities, which need to be carefully worked on so that the planned goal of smarter, faster and more systematic adaptation to inevitable climate changes is realized.

References

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Forging a climate-resilient Europe – the new EU Strategy on Adaptation to Climate Change. Brussels, 24.02.2022. 23 p.
2. EU adopts new strategy on Adaptation to Climate Change. *Water Europe*. 2021. URL: <https://watereurope.eu/eu-adopts-new-strategy-on-adaptation-to-climate-change/>
3. Mazzai A. Science Feeds Policy: The New European Strategy. *Foresight*. 2021. URL: <https://www.climateforesight.eu/articles/science-feeds-policy-the-new-european-strategy-on-adaptation-to-climate-change-is-launched/>
4. Нова Стратегія ЄС з адаптації до зміни клімату. *ECOBUSINESS GROUP*. 2021. 368 с. URL: <https://ecolog-ua.com/news/nova-strategiya-yes-z-adaptaciyi-do-zminy-klimatu>
5. EU Adaptation Strategy. *European Commission*. 2021. URL: https://ec.europa.eu/clima/eu-action/adaptation-climate-change/eu-adaptation-strategy_en

6. ЄС планує відкрити обсерваторію клімату і здоров'я. *Закарпатський Кореспондент*. 2021. URL: <https://zak-kor.net/69306-yes-planuye-vdkriti-observatoryu-klmatu-zdorovya.html>
7. European Climate and Health Observatory – Strategic priorities and key actions for 2021 and 2022. 2021. 3 p. URL: https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/observatory/About/european_climate_and_health_observatory_workplan_2021_22.pdf
8. Council endorses new EU strategy on adaptation to climate change. *PubAffairs Bruxelles*. 2021. URL: <https://www.pubaffairsbruxelles.eu/eu-institution-news/council-endorses-new-eu-strategy-on-adaptation-to-climate-change/>
9. Уряд схвалив нову стратегію для досягнення Україною кліматичної стійкості до 2030 року. *UNDP*. 2021. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/уряд-схвалив-нову-стратегію-для-досягнення-україною-кліматичної-стійкості-до-2030-року>
10. Адаптація до зміни клімату стала на крок ближчою для України. *Екодія*. 2021. URL: <https://ecoaction.org.ua/adaptatsia-stala-blyzhchoiu.html>
11. Браїлян Є. Екоцид України та загроза голоду у світі: як російська агресія впливає на кліматичні зміни. *АрміяInform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/20/ekoczyd-ukrayiny-ta-zagroza-golodu-u-sviti-yak-rosijska-agresiya-vplyvaye-na-klimatychni-zminy/>
12. Омельчук О., Садогурська С. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. *Екодія*. 2022. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>
13. Війна в Україні не може бути виправданням для затримки Green Deal, – Єврокомісар. *Екополітика*. 2022. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/vijna-v-ukraini-ne-mozhe-buti-vipravdannyam-dlya-zatrimki-zelenoi-ugodi-ievrokomisar/>
14. Зелене повоєнне відновлення України: візія та моделі. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2022. 32 с.

ВІЗІЯ НОВОЇ СТРАТЕГІЇ ЄС З АДАПТАЦІЇ ДО ЗМІНИ КЛІМАТУ ВІД 24.02.2021»: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Ярина Турчин, Ольга Івасечко, Ірина Сухорольська, Олег Цебенко

*Національний університет «Львівська політехніка», Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Митрополита Андрія 5, 79013, м. Львів, Україна*

У статті проаналізовано основні положення нової Стратегії Європейського Союзу з адаптації до зміни клімату 2021 року. З'ясовано актуальність прийняття нової стратегії та її вплив на формування кліматичної стійкості на європейському континенті. Визначено ключові цілі Стратегії ЄС з адаптації до зміни клімату, серед яких забезпечення розумнішої, більш системної і швидшої адаптації та активізація міжнародних дій у пом'якшенні наслідків зміни клімату. Розглянуто заплановані заходи, які Об'єднання здійснюватиме для переходу адаптації на новий рівень. Висвітлено особливості «Адаптації до зміни клімату, включаючи суспільну трансформацію» – місії «Horizon Europe», як кроку до швидшої адаптації. Виокремлено перший позитивний результат втілення Стратегії, а саме створення Європейської обсерваторії клімату та здоров'я, та описано її орієнтири діяльності. Згадано про позитивну оцінку прийняття Стратегії на європейському рівні. Наголошено на прагненні України стати повноправним членом ЄС, що зумовлює важливість для держави переймання досвіду та кращих практик у різних сферах, зокрема у кліматичній. Охарактеризовано суть та значення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату України до 2030 року та роль ЄС у її розробці. Зроблено акцент на важливості прийняття природоорієнтованих рішень, що не було задекларовано в українській Стратегії. Підкреслено, що у Стратегії Європейського Союзу з адаптації до зміни клімату та Стратегії

екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату України проігноровано принцип «не залишити нікого осторонь», який є важливим з точки зору об'єктивного формування кліматичної політики. Проаналізовано згубний вплив на довкілля, спричинений діями російських військ на території України, та потенційні наслідки війни в Україні для кліматичної стійкості Європи. Виокремлено основи та моделі «зеленого» повоєнного відновлення України.

Ключові слова: ЄС, стратегія, адаптація, зміни клімату, кліматична стійкість.

УДК 323:327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.33>

ЛОКАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ГРОМАДИ: СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОДІЇ

Артем Хмельников

Дніпровська міська рада,

просп. Дмитра Яворницького, 75, 49000, м. Дніпро, Україна

Розглядаються особливості розбудови фахової інфраструктури демократичного політичного менеджменту, яка вимагає чіткого дотримання законодавства та демократичних «правил гри». Вивчається інтеграція соціальних інтересів до порядку денного локального політичного менеджменту як важлива ознака розбудови консолідованої демократії на локальному рівні в сучасній Україні. Розкривається процес поєднання політичної ініціативності локальних громад та їх занурення до соціальних інтересів, що забезпечує здатність української держави до опору та подальшого демократичного розвитку. Встановлюються особливості прийняття політико-управлінських рішень, зумовлені соціальними потребами. Обговорюються засоби соціальної діагностики, до яких вдається локальний політичний менеджмент за умови слабого розвитку громадських мереж. Метою статті є виявлення соціальних чинників функціонування локального політичного менеджменту. У статті використані фахові методи політології (структурно-функційний та інституційний) та поширені загальнонаукові методи (узагальнення). Досліджуються різноманітні «викривлення» політико-управлінської практики, які перешкоджають соціально ефективним формам локального політичного менеджменту. З'ясовуються свідчення політичного розвитку сучасної України, які підтверджують ознаки делегітимації влади на основі адміністративно-директивне управління. Розкрито умови протидії негативним практикам локального політичного менеджменту. Встановлено усунення механізми адміністративно-командного підпорядкування, які були успадковані з посткомуністичних часів. Досліджуються соціальне управління на локальному рівні, яке вимагає від суб'єктів менеджменту навичок поводження з інформацією. З'ясовується сукупність підходів, методів та технік взаємодії локального політичного менеджменту і локального соціального середовища. Доведено, що локальний політичний менеджмент повинен взяти на себе ініціативу своєчасного виявлення проблемних аспектів соціального стану та розвитку українських громадян в умовах зовнішньої агресії.

Ключові слова: локальний політичний менеджмент, соціальне середовище, демократичні інститути, політичний імідж, політична ініціатива, громадська інфраструктура, публічний діалог.

Постановка проблеми. Прийняття рішень на локальному рівні з урахуванням соціальних передумов вимагає комплексного аналізу та фахових дій. Політичний менеджмент локального рівня визначається певним порядком денним, який зважає передусім на соціальні потреби населення конкретної громади. Розбудова фахової інфраструктури демократичного політичного менеджменту вимагає чіткого дотримання законодавства та демократичним «правилам гри». Це означає, що локальні політичні менеджери опікуються питаннями політичної відповідальності, діють відповідно до потреб та векторів розвитку громади, захищають її інтереси.

Інтеграція соціальних інтересів до порядку денного локального політичного менеджменту є важливою ознакою розбудови консолідованої демократії на локальному рівні в сучасній Україні. Що більш локальний політичний менеджмент стає адекватним

інтересам і прагненням конкретних громадян, то більш стабільною та інноваційною стає система політичного представництва в Україні.

В умовах викликів, спричинених зовнішнього агресією росії такий статус локальних громад визначає міцність та спроможність української державності. Поєднання політичної ініціативності локальних громад та їх занурення до соціальних інтересів забезпечує здатність української держави до опору та подальшого демократичного розвитку

Аналіз публікацій. Основи соціальної детермінації локального політичного порядку денного вивчалися вітчизняними й зарубіжними вченими. Зокрема, Т. Семигіна досліджує політичні аспекти охорони здоров'я в контексті глобального і локального [1], А. Гаврилюк аналізує соціогуманітарний вимір державної політики у сфері туризму в Україні [2], М. Дзюра, А. Які, Т. Рокк розкривають специфіку сталого менеджменту та перспективи інноваційно-технологічного розвитку в Польщі [3], О. Карий, Н. Глинський, О. Гірна з'ясовують зміст стратегічного планування розвитку міста за результатами попереднього стратегічного плану його розвитку [4], В. Дрешпак та І. Авраменко на прикладі сторінок дніпровських політиків у мережі Фейсбук вивчають стилістику локального політичного дискурсу в соціальній мережі [5], В. Омеляненко та О. Омеляненко виявляють архетипні основи інституційно-інноваційних проєктів сталого розвитку територій в умовах постмодерну [6]. Однак, соціальні мотивації політичного менеджменту вимагають уваги в контексті добору найбільш ефективних інструментів.

Метою статті є виявлення соціальних чинників функціонування локального політичного менеджменту. Завданням статті є ідентифікація інструментів покращення взаємодії між інститутами локального політичного менеджменту та соціальним середовищем громади.

Основний зміст. Управління локальною громадою визначається інтересами її соціальної структури. Відповідно, прийняття політико-управлінських рішень зумовлене соціальними потребами. За доби цифровізації черговість забезпечення потреб громади в соціальному плані визначається на основі застосування маркетингових соціально-політичних інструментів діагностики та спілкування. О. Агарков вірно вказує, що «напрямом реалізації соціально-політичного маркетингу стає проведення соціальних кампаній і реалізація соціальних програм, оскільки, що абсолютно вочевидь, реалізувати «впровадження» у масову свідомість подібного роду ідей в процесі окремих акцій практично неможливо. Як правило, цей процес організовується у формі різного роду соціальних проєктів» [7, с. 7].

Реалізація соціальної політики на локальному рівні вимагає чутливого ставлення до децентралізованих потреб. Зазначене передбачає глибинний аналіз соціальних прагнень, висловлених публічно. За умови слабого розвитку громадських мереж, локальний політичний менеджмент вдається до засобів соціальної діагностики. Як слушно висновує український дослідник О. Агарков, «соціально-політичний маркетинг виступає як управлінська технологія в соціальній сфері і його застосування стосується насамперед напрямів, які пов'язані із реалізацією соціальної політики, спрямованість якої визначає як ідеологічну, так і практичну стратегію соціальнополітичного маркетингу» [7, с. 7].

Державні пріоритети соціального забезпечення збігаються з конкретними потребами громадян. Місія локального політичного менеджменту – це деталізація різноманіття потреб та їх своєчасне задоволення. Відповідно до ресурсів громади, маркетинговий інструментарій сприяє як виявленню потреб, так і переконанню більшості в справедливості їх задоволення. На думку О. Агаркова, «в сучасних умовах становлення України як соціальної держави вибір ефективної моделі соціального розвитку і соціальної політики набуває особливого значення і виступає пріоритетом формування оптимальної системи взаємодії держави, політичних інституцій, ринкової економіки і громадянського суспільства,

що і визначає наукове обґрунтування стратегічного механізму соціально-політичного маркетингу» [7, с. 8].

Соціальна ефективність локального політичного менеджменту визначається рівнем формального і неформального визнання доцільності та ефективності управлінської політики. За умови щільного контакту між інститутами політичного врядування та соціальними групами громади зростає ефективність взаємодії та підтримки. При цьому адекватна маркетингова комунікація забезпечує формування середовища довіри. О. Агарков відзначає, що «етап оцінки результативності соціально-політичного маркетингу пов'язаний з оцінкою відповідності результату і мети соціально-політичного маркетингу згідно системи критеріїв соціальної ефективності; моніторингом змін в соціальній сфері (в окремому напрямку, території). На цьому етапі здійснюється визначення виникаючих проблем і похибок, відхилень від заданої системи критеріїв оцінки практичної реалізації соціально-політичного маркетингу, і, якщо потрібно, розробляється система корекційних дій і заходів, необхідних для досягнення мети соціальнополітичного маркетингу» [7, с. 9].

Протилежність соціально ефективним формам локального політичного менеджменту становлять різноманітні «викривлення» політико-управлінської практики. Йдеться не лише про прямі зловживання, але й про тіньові спроби здобути політичні переваги на основі застосування ресурсів влади. Вказані «відхилення» не завжди відповідають реаліям правової оцінки і вимагають залучення громадськості. На доречну думку Н. Ніколаєнко, «суть поняття «адміністративний ресурс», про яке найчастіше згадують у період виборчих кампаній, безпосередньо пов'язана з керівними посадами державних службовців у різних органах державної влади, переважно в її виконавчій галузі» [8, с. 113].

Одним із поширених різновидів руйнування соціальної довіри в сучасній громаді слід вважати зловживання владою. Політичний розвиток сучасної України засвідчив, що адміністративно-директивне управління створює шлях до делегітимації влади. Однак, протидія цим практикам вимагає значної зрілості громадського середовищем. Н. Ніколаєнко наголошує, що «Чинивник, маючи важелі керування апаратом співробітників, фінансовими й матеріально-технічними ресурсами, здатний зробити як позитивний, так і негативний вплив на керовані ним галузі економіки або інші сфери соціального життя. Може перевищити свої повноваження в корисливих, у т. ч. політичних цілях. Це нерідко трапляється, коли сам чиновник або його партійні соратники балотуються на пост президента, у Верховну Раду або в ради інших рівнів» [8, с. 113].

В умовах російської агресії для українських громад життєво важливим є якнайшвидше дистанціювання від практики адміністративного ресурсу. Факти політичного розвитку України в минулому свідчать про складну ситуацію із забезпеченням законності виборчих процедур. Від локального політичного менеджменту вимагається рішуча протидія таким практикам. Згідно з Н. Ніколаєнко «відомим фактом є те, що адміністративний ресурс викривляє як результати виборів, так і явку на виборчих дільницях. Прикладами цього є коли під час засідання Суспільної ради з питань забезпечення прозорості виборчого процесу на Херсонщині зареєстровано такий факт – у ділянках, розташованих у колоніях, лікарнях і військових частинах – голосування 120 %, 150 % і навіть більше 200 % від присутніх або зареєстрованих» [8, с. 113].

Адекватний опір деструктивним практикам політичного управління сприяє побудові якісного діалогу між владою і громадою. Локальний політичний менеджмент демократичного суспільства не є неможливим без усунення механізмів адміністративно-командного підпорядкування, які були успадковані з посткомуністичних часів. Як справедливо вказує Н. Ніколаєнко, «під терміном «адміністративний ресурс» у виборчому процесі визначають

використання органами державної влади, місцевого самоврядування чи кандидатами, що є державними службовцями, своїх повноважень для досягнення політичних або корпоративних цілей шляхом порушення чинного законодавства» [8, с. 113].

Відкритість та рівноправний діалог стають основними принципами функціонування локального політичного менеджменту відповідно до основних засад інформаційної політики. Узгодження із загальнодержавними тенденціями робить соціальна ефективність локального менеджменту набагато вищою. На думку В. Торічного, «учасники політичного процесу при здійсненні інформаційної політики держави переслідують різні цілі, але держава завжди має прагнути вибудовувати конструктивний діалог з громадянським суспільством і прозоро інформувати громадян про свою поточну діяльність. Інформація починає грати все більшу роль в управлінні суспільством і всіма життєво важливими сферами держави» [9, с. 205].

Соціальне управління на локальному рівні вимагає від суб'єктів менеджменту навичок поведінки з інформацією. Це включає комплекс заходів та дій щодо формування локальної інформаційної порядку денного. Його основними компонентами є місцеві проблеми та завдання розвитку громади. Згідно з В. Торічним, «в процесі побудови інформаційного суспільства зростає значення відкритості інформації для громадян. Разом з тим, сама інформація стає невід'ємним атрибутом соціального управління в цілому, а інформаційне управління стає частиною інформаційного суспільства. При цьому слід мати на увазі, що мова йде про глобальне інформаційне суспільство, в яке повинен входити весь світ (всі країни), тобто про інформатизацію всього світу і необхідність повного інформаційного забезпечення органів державної влади» [9, с. 205].

Можливості ефективного управління соціальним середовищем громади визначаються здатністю суб'єктів локального політичного менеджменту адекватно представити ідентичність громади для зовнішньої аудиторії. Це також передбачає сукупність політико-комунікаційних і політико-технологічних дій із розробки та поширення іміджу громади. Як зауважує М. Реджа «до питань створення і просування державного бренду привернуто увагу практично всіх держав. Відбувається інституалізація даної діяльності, розробляються оригінальні підходи і практичні прийоми просування оновлених брендів. У кожній країні є два шляхи – дати образу формуватися стихійно або керувати цим процесом. Свідоме управління процесом формування бренду називають брендингом» [10, с. 202].

Нестандартність та креативність взаємодії інститутів локального політичного менеджменту та соціального середовища громад ґрунтується на володінні комунікаційними засобами. Особистісні комунікаційні навички та комунікативні компетентності локальних політичних лідерів набувають значення в умовах мінливої інформаційної ситуації. С. Чуніхіна слушно зазначає, що «сила гумору в політиці полягає в його здатності тимчасово або символічно зламати владу, коли жартівник на мить бере під контроль політичну сцену. Політична сатира грайлива, проте вона спрямована на те, щоб викликати сміх і водночас винести вирок. Теми або аргументи, розглянуті в гумористичній манері, сприймаються як менш небезпечні, образливі і не викликають негативної реакції аудиторії» [11, с. 221]. Особливо наочно це можна спостерігати на прикладі формування субкультури «фанфікшн» на локальному рівні [12].

Таким чином, сукупність підходів, методів та технік взаємодії локального політичного менеджменту і локального соціального середовища визначається на основі конкретних ситуацій. Комунікаційний інструментарій доповнюють організаційні заходи. Також слід усвідомлювати більш широке значення локальної політичної ідентичності та перспективи глобального виміру просуванням інтересів громади.

Висновки. Таким чином, альтернативи політичних рішень в межах функціонування локального політичного менеджменту формуються на основі соціальної структури громади. В умовах відкритого суспільства потреби та прагнення соціальних груп набувають значення за умови їх публічного висловлювання. Водночас в умовах політичних трансформацій локальний політичний менеджмент повинен взяти на себе ініціативу своєчасного виявлення проблемних аспектів соціального стану та розвитку громадян. За таких умов забезпечується динаміка та тісна взаємодія між інститутами місцевого самоврядування та соціальними групами.

Брендинг територій виступає однією з провідних ознак взаємозв'язку локального політичного менеджменту та соціального середовища громади. Виявлення місцевих смислів та ідентичності на рівні суспільних комунікацій дозволяє розвинути конкурентоздатність громади в глобальному просторі.

Спроможність локального політичного менеджменту опанувати нестандартні форми комунікації із громадою вказує на креативність менеджменту керівників та їх інноваційність. Створення позитивного іміджу місцевої влади забезпечує продуктивність діалогу та розв'язання завдань розвитку. Представлення інститутів локального політичного менеджменту та конкретних лідерів-особистостей як відкритих та досяжних для взаємодії грає визначальну роль для підтримки та посилення легітимності локальної влади. Спроможність локальної політичної команди відповісти на всі питання соціальних груп дозволяє очікувати продуктивної взаємодії в рамках потужних проєктів та удосконалення політичної інфраструктури громади. В умовах кризи, спричиненої російською агресією, локальний політичний менеджмент виступає провідною ланкою позитивного іміджу України.

Список використаної літератури

1. Семигіна Т. В. Політичні аспекти охорони здоров'я. На перетині глобального і локального: [монографія] ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». К. : Києво-Могилянська академія, 2013. 398 с.
2. Гаврилук А. М. Державна політика у сфері туризму в Україні: соціогуманітарний вимір: монографія ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіон. Акад. упр. персоналом". Київ : Ліра-К, 2020. 426 с.
3. Dziura M., Jaki A., Rojek T. Sustainable management and the prospects for innovation and technological development in Poland M. Dziura, Зовн. торгівля: економіка, фінанси, право. 2022. № 2. С. 38-51.
4. Karyy O., Hlynsky N., Girna O. Strategic planning of a city development on the results of the previous strategic plan of its development Econ., Entrepreneurship, Management. 2019. 6, № 1. С. 36-46.
5. Дрешпак В. М., Авраменко І. А. Стилiстика локального політичного дискурсу в соціальної мережі (на прикладі сторінок дніпровських політиків у мережі Фейсбук). Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації. 2021. № 3. С. 100-108
6. Омеляненко В. А., Омеляненко О. М. Архетипні основи інституційно-інноваційних проєктів сталого розвитку територій в умовах постмодерну. Укр. соціум. 2022. № 2. С. 59-75
7. Агарков О. А. PR-технології в структурі соціально-політичного маркетингу. Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 7-11.
8. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс як деструктивна політична технологія та відповідальність за його застосування Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. 2010. Т. 131, Вип. 118. С. 112-115.

9. Торічний В. О. Технології формування та реалізації інформаційної політики держави. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. 2019. Вип. 2. С. 201-207.
10. Реджа М. Роль технологій державного брендингу у зовнішній політиці США. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2021. Вип. 37. С. 196-205.
11. Чуніхіна С. Л. Гумор як технологія переконання в політичних комунікаціях Габітус. 2021. Вип. 27. С. 219-225.
12. Гудошник О., Яровкіна В. Фанфікшен як альтернативні медіа: сучасні комунікативні практики. Вісн. Нац. ун-ту "Львів. політехніка". Сер. Журналістика. 2021. № 1. С. 43-48.

LOCAL POLITICAL MANAGEMENT AND SOCIAL ENVIRONMENT OF THE COMMUNITY: SPECIFICS OF INTERACTION

Artem Khmelnykov

Dnipro City Council,

Dmytra Yavornytskoho Ave., 75, 49000, Dnipro, Ukraine

The peculiarities of the development of the professional infrastructure of democratic political management, which requires strict compliance with the law and democratic "rules of the game", are considered. The integration of social interests into the agenda of local political management is studied as an important feature of building a consolidated democracy at the local level in modern Ukraine. The process of combining the political initiative of local communities and their immersion in social interests is revealed, which ensures the ability of the Ukrainian state to resist and further democratic development. The specifics of making political and managerial decisions determined by social needs are established. The means of social diagnostics, which are resorted to by local political management under the condition of weak development of public networks, are discussed. The purpose of the article is to identify social factors in the functioning of local political management. The article uses specialized methods of political science (structural-functional and institutional) and common scientific methods (generalization). Various "distortions" of political and administrative practice are studied, which hinder socially effective forms of local political management. Evidence of the political development of modern Ukraine is revealed, which confirms the signs of delegitimization of power based on administrative-directive management. The conditions for counteracting the negative practices of local political management are revealed. The mechanisms of administrative and command subordination, which were inherited from post-communist times, have been eliminated. Social management at the local level, which requires management subjects to have skills in handling information, is studied. The collection of approaches, methods and techniques of interaction between local political management and the local social environment is clarified. It has been proven that local political management should take the initiative to timely identify problematic aspects of the social state and development of Ukrainian citizens in conditions of external aggression.

Key words: local political management, social environment, democratic institutions, political image, political initiative, public infrastructure, public dialogue.

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.34>

ФЕНОМЕН ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ СТІЙКОСТІ: ДЕ-ЮРЕ І ДЕ-ФАКТО

Віра Явір

*Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
бул. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ, Україна*

Досліджено правовий та практичний виміри феномену етнонаціональної стійкості, зокрема її місце та роль в національній системі стійкості, законодавчі підвалини якої формує Концепція забезпечення національної системи стійкості (2021). Виявлено такі характерні риси стійкості, як постійна еволюція, трансформація, набуття нових форм, змінюваність під дією викликів та загроз, інкорпорування в кожній конкретній загрозливій ситуації нових суб'єктів забезпечення стійкості, – що все разом ускладнює законодавче закріплення та інституціоналізацію феномену.

Виявлено недолік відсутності у національній системі стійкості етнонаціональної стійкості де-юре, що не означає її відсутність у національній системі стійкості де-факто. Саме етнонаціональна стійкість виявилася дуже дієвою у практичній площині протидії всім видам російської агресії (збройній, інформаційній, дипломатичній, енергетичній) і призвела до безпрецедентної консолідації поліетнічного українського суспільства.

Етнонаціональна стійкість отримала наукове обґрунтування і стала повноцінною складовою національної системи стійкості на практиці, тому має знайти правове закріплення в політико-правових документах. В умовах російсько-української війни етнонаціональна стійкість черпає внутрішній ресурс з повноцінної участі та самовіддачі всіх етнічних спільнот у захисті України, які об'єдналися в консолідовану політичну націю. Без етнонаціональної стійкості національна система стійкості не буде цілісно та всеохопно відображати суть цього феномену, завдяки якому Україна протистоїть агресії та виграє в російсько-українській війні, маючи набагато менше матеріальних та людських ресурсів, ніж держава-агресор.

Відтак рекомендовано внесення змін до Концепції забезпечення національної системи стійкості (2021) в частині доповнення підсистемою етнонаціональної стійкості. Крім того, етнонаціональна стійкість як запорука збереження української держави, української нації має бути визначена однією із засад етнополітики України у політико-правовому документі, який регламентуватиме такі засади (Концепції або Стратегії етнонаціональної політики), що сприятиме розкриттю та реалізації потенціалу етнонаціональної стійкості на даному етапі державотворення України.

Ключові слова: стійкість, система національної стійкості, етнонаціональна стійкість, російсько-українська війна.

Актуальність дослідження феномену етнонаціональної стійкості перебуває поза всяким сумнівом в умовах сучасних викликів. РФ як держава-агресор не отримала очікуваної легкої і швидкої перемоги над Україною, розв'язавши повномасштабний військовий наступ у лютому 2022 р., і не останню роль в цьому відіграє безпрецедентна стійкість та опірність збройній агресії з боку українського поліетнічного суспільства, влади, Збройних Сил України і всієї етнополітичної системи України, яка відстоює і захищає міцніючу українську державність та територіальну цілісність.

Не можна стверджувати, що російсько-українська війна була саме тим фактором, що покликав до життя феномен етнонаціональної стійкості, але до повномасштабного вторгнення навіть загальне поняття стійкості в Україні було доволі розмитим як у суто науковому, так і політико-правовому розумінні. Вчені, які досліджували і викристалізовували це поняття, відстежували процес його формування в реальному часі, проводили паралелі з медициною, психологією, біологією (стійкість як опірність, здатність живого організму або системи вижити, підтримувати стан стабільності у складних, змінюваних умовах). Також позиціонували стійкість як сучасний вимір національної безпеки. В цьому контексті слід згадати праці С. Пирожкова, А. Покровської, Н. Хамітова, О. Резнікової, В. Корольчук, Г. Шелест. Водночас різнопланове трактування феномену стійкості стало викликом для її успішного забезпечення в конкретних умовах.

Останніми роками поняття стійкості почало з'являтися і у політико-правових документах, юридично та законодавчо інституціоналізуватися. Стійкість як здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей [1] є однією з основних засад Стратегії національної безпеки України 2020 р. Наприкінці 2021 р. була затверджена Концепція забезпечення національної системи стійкості, покликана сформувати в Україні однойменну систему. Документ визначає національну систему стійкості як комплекс цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації [2].

Набуло розширення і уточнення визначення поняття національної стійкості: Концепцією вона визначається як здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій. Слід зазначити, що вперше створення національної системи стійкості для забезпечення стійкості в Україні на постійній основі було передбачено Річною національною програмою під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 р. Зокрема, формування нормативно-правових та організаційних засад функціонування національної системи стійкості були визначені очікуваними результатами до кінця 2025 р. [3]. При цьому О. Резнікова констатує, що законодавство у сфері забезпечення національної стійкості в Україні ще не сформоване, посиляючись на низку проблем щодо використання ключових термінів у відповідній сфері [4, с. 282].

Концепція забезпечення національної системи стійкості стала одним з перших кроків на цьому шляху, однак їй не вдалося повною мірою іституціоналізувати феномен національної стійкості через багато причин. Насамперед стійкість виявилася дуже динамічним феноменом, який постійно трансформується і змінюється під дією нових викликів та загроз, перед якими постає держава і суспільство – яскравим підтвердженням чому є російсько-українська війна. Якщо спрощено, то щодня Україна опиняється в новій матриці викликів і щодня винаходить нові механізми протидії їм, які викликають подив у самого населення (ми не знали, що ми так можемо). Приклад – звернення поліції до українців не намагатися самотужки збивати іранські дрони-каміказде Shahed-136, якими Росія атакує українські міста.

Не випадково, у Концепції визнається, що на сьогодні спостерігається відсутність єдиних принципів, процесів і механізмів забезпечення національної стійкості на

державному, регіональному та місцевому рівнях, а також не вирішено питання законодавчого, інституційного, методологічного забезпечення функціонування національної системи стійкості та взаємодії суб'єктів її забезпечення. Залишається відкритим питання, а чи можуть ці цілі взагалі бути досягнутими, чи будуть спроби інституціоналізувати, навіть зарегулювати такий динамічний феномен як стійкість ефективними?

Чи не є постійна трансформація та гнучкість стійкості, яку настільки складно законодавчо закріпити, перевагою цього феномену, яка і дозволяє швидко реагувати на загрози змінюваного середовища і відновлюватися до стану стійкого функціонування в кризових ситуаціях? Концепція опосередковано визнає ці переваги стійкості, закладаючи у національну систему стійкості ті принципи, які відображають її основні характеристики. Серед них: комплексність (вжиття комплексу заходів щодо будь-яких загроз); широка взаємодія (усі суб'єкти постійно обмінюються інформацією між собою у різних форматах, спільно виконують завдання у межах своєї відповідальності); надійність (здатна долати збої у роботі, які виникають під впливом загроз і кризових ситуацій); мобільність (здатність до швидкого залучення сил, засобів, ресурсів та об'єднання зусиль для вирішення завдань в умовах кризової ситуації); адаптивність (здатність системи пристосовуватися до кризових умов і нових обставин, забезпечувати виживання, еволюцію, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, а також застосовувати інноваційні рішення); безперервність (в умовах виникнення кризової ситуації система продовжує діяти без значної втрати функціональності); субсидіарність (розподіл повноважень і відповідальності, за якого ключові рішення щодо реагування на кризові ситуації ухвалюються на найнижчому можливому рівні з координацією на вищому доцільному рівні) [2].

Визнаючи сучасні переваги стійкості над олдскульними негнучкими системами протидії загрозам та кризовим явищам, держава водночас намагається загнути в жорсткі інституційні та законодавчі рамки цей динамічний феномен, що безперервно змінюється. Хоча в Концепції національна система стійкості так і не отримала законодавчого фреймування – вочевидь, законодавець в умовах гібридних викликів, які постійно ускладнюються і загрожують все більшій кількості сфер життєдіяльності держави і суспільства (як і сама стійкість, що постає відповіддю на них), ще не мав готової відповіді на питання, яким має бути законодавче закріплення такої системи. Тому Концепція залишає ці питання відкритими – для розв'язання проблем, пов'язаних із запровадженням національної системи стійкості передбачає розробку і прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих зокрема на визначення правових та організаційних засад впровадження та функціонування національної системи стійкості, визначення організації діяльності, взаємодії та координації суб'єктів забезпечення національної стійкості, впровадження механізмів забезпечення національної стійкості, удосконалення законодавства України з питань забезпечення національної стійкості з урахуванням міжнародного досвіду.

При тому, що коло суб'єктів визначене Концепцією, є доволі широким, – це і органи державної влади, і органи місцевого самоврядування, і підприємства, і установи, і організації, і громадські об'єднання, які є ініціаторами або учасниками процесів забезпечення національної стійкості. Це підтверджує такі характерні риси стійкості, як постійна еволюція, трансформація, набуття нових форм, змінюваність під дією викликів та загроз. Що, відповідно, передбачає інкорпорування в кожній конкретній загрозливій ситуації іншої сукупності суб'єктів забезпечення стійкості. Крім того характерною особливістю феномену стійкості, як зазначає О. Резнікова, є те, що в системі забезпечення національної стійкості об'єкти можуть перетворюватися на суб'єкти, коли перші перестають вважатися виключно пасивним об'єктом загрози, а починають набувати необхідних якостей і спроможностей

для активної протидії загрозам, кризовим ситуаціям та їх наслідкам, а також адаптації до нових безпекових умов [4, с. 43].

З огляду на це, можна спрогнозувати, що спроби запровадити жорстку інституційну структуру національної системи стійкості виявляться неефективними, оскільки не сприятимуть розгортанню цього феномену як широкого процесу, обмежуватимуть його еволюцію та трансформацію. В цьому контексті слід згадати застереження О. Резнікової, що під приводом зміцнення національної системи стійкості окремими експертами і чиновниками можуть пропонуватися різноспрямовані безсистемні заходи, сукупна ефективність яких буде незначною, а ресурсозатратність – високою [4, с. 89]. Влітку було створено Державну службу захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України як центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом [5], який забезпечує формування та реалізує державну політику у цій сфері, однак більше інформації про її діяльність немає.

Справедливо зазначає Г. Шелест, що незважаючи на тривалу практику побудови окремих елементів системи стійкості як на національному рівні, так і у рамках міжнародних організацій комплексний підхід до неї лише починає формуватися [6, с. 1]. Його брак досі відчувається у Концепції забезпечення національної системи стійкості, яка не вибудовує повноцінну систему, а лише закладає її підвалини. Одним із недоліків системи стійкості є відсутність етнонаціональної складової у Концепції та інших політико-правових документах. Особливо беручи до уваги той факт, що етнонаціональна сфера залишається джерелом гібридних викликів та загроз і відіграла далеко не останню роль у розв'язанні Росією війни проти України. Адже повномасштабне збройне вторгнення з боку РФ супроводжувалося вимогами денацифікації України та звинуваченнями на адресу Києва в геноциді на Донбасі. Натомість понад вісім місяців війни показали, що саме військово-політичне керівництво РФ та російські військові, не дотримуючись норм гуманітарного права, чинять низку злочинів за національного ознакою, серед яких мародерство, убивства, катування, згвалтування, злочини примусової вагітності та ін.

Прикметно, що відсутність закріплення етнонаціональної стійкості де-юре, зовсім не означає її відсутність у національній системі стійкості де-факто. Етнонаціональна стійкість як консолідація всіх етнічних складових громадянської нації України стала відповіддю на гібридну та конвенційну агресію РФ забарвлену національною ненавистю та етнічною ворожнечею. Вона вже знайшла обґрунтування у працях українських науковців, але не знайшла відображення у правовій площині. Так, у Національній доповіді НАН 2021 р. етнонаціональна стійкість визначена як здатність етнополітичної системи (держави у взаємодії з поліетнічним суспільством) підтримувати розвиток шляхом стабілізації етнополітичного середовища, яка здійснюється за допомогою нормативно-правового та інституційного формування системи та стратегії забезпечення: 1) передбачення, виявлення, запобігання та протидії внутрішнім та зовнішнім етнополітичним загрозам; 2) інкорпорування етнополітичних загроз, трансформації їх у додатковий ресурс/імпульс розвитку етнополітичної системи [7, с. 350]. Етнонаціональна стійкість забезпечується шляхом послідовної взаємодії з гібридними етнічними викликами – такої як моніторинг, виявлення, прогнозування, упередження, убезпечення, запобігання, нейтралізація, протидія і навіть використання викликів для розвитку етнополітичної системи.

Саме етнонаціональна стійкість виявилася неочікуваною для ворога, який вважав мирну Україну легкою здобиччю, а тому дуже дієвою у площині практичної протидії всім видам російської агресії (збройній, інформаційній, дипломатичній, енергетичній, продовольчій) і призвела до високого рівня консолідації поліетнічного українського суспільства

і довіри до влади. Згідно з результатами останніх опитувань 85% українців довіряють Президенту України, не довіряють лише 2% [8]. В. Зеленський неодноразово вказував на безглуздість російських вимог денацифікації України, оскільки очолює країну етнічний єврей.

Глава держави навіть отримав жартівливо-іронічне прізвисько Боневтік (бо не втік), оскільки відмовився залишати Україну на початку повномасштабного вторгнення, не зважаючи на загрозу життю та ігноруючи численні пропозиції від західних партнерів евакуювати його. У 2022 р. В. Зеленський очолив рейтинг найвпливовіших євреїв світу за версією газети The Jerusalem Post [9]. Видання відзначило легендарну стійкість та відвагу українського Президента, який на зовнішньополітичній арені зумів налаштувати весь Західний світ проти В. Путіна.

Слід зазначити, що етнонаціональна стійкість формується горизонтально українським поліетнічним суспільством, а влада є її виразником і ретранслятором, констатуючи і ще більше утверджуючи в свідомості українців безпрецедентний рівень єдності, консолідації та мотивації. В одному зі своїх відео звернень Президент наголосив, що вдячний всім, хто 24 лютого (в момент російського вторгнення) вирішив бути і залишився з Україною, що є запорукою перемоги. Якщо ж влада йде проти очікувань українського суспільства, вектора розвитку України та демократичних цінностей, то втрачає легітимність, формально залишаючись легальною. Прикладом може бути Революція Гідності – масовий суспільний рух проти авторитарного режиму, що призвів до вигнання колишнього Президента В. Януковича, який просував російські національні інтереси в Україні. Натомість В. Зеленський своєю внутрішньополітичною та зовнішньополітичною діяльністю від початку війни набув додаткової легітимності, діючи у фарватері очікувань консолідованого суспільства, попри брак політичного досвіду.

Тож, представники всіх національностей протидіють збройному вторгненню РФ всіма доступними способами, називаючи Україну своєю батьківщиною, що вказує на процес формування політичної нації, в якій беруть рівну участь всі її етнічні компоненти. Незалежно від етнічної належності, віросповідання, мови, віку, статі, соціального стану – кожен намагається зробити посильний внесок у перемогу. Діти, дорослі, літні українці, проявляючи ініціативу та креативність, збирають гроші на допомогу ЗСУ. Неабиякого поширення і популяризації набув волонтерський рух, що є проявом самоорганізації та участі громадянського суспільства у збройному спротиві. В результаті етнонаціональна стійкість постає вже не просто етнополітичним феноменом, а складною, багатокомпонентною системою, підсистемою національної стійкості, – саморегульованою, збалансованою, мотивованою не лише до виживання, а й розвитку для досягнення чіткої етнополітичної мети – збереження української держави та досягнення перемоги над РФ.

Навіть ті етноспільноти, які вважаються найбільш дискримінованими і зазвичай мають претензії до держави щодо незадовільного захисту своїх прав, наприклад роми, стають на захист України. В умовах військової агресії представники ромської національної меншини разом з усіма громадянами України різного етнічного походження протистоять агресору, в тому числі в лавах ЗСУ. «Зараз сотні національностей разом в ЗСУ боронять Україну, і це робить нас у сто разів кращими за ворога. І ми обов'язково переможемо!», – наголошує голова громадської організації «Об'єднання ромів Ужгорода» М. Горват [10]. На початку війни роми зажили слави тим, що здійснили кілька успішних викрадень військової техніки у російських загарбників. Таким чином на перемогу України починають працювати ті елементи традиційної культури та способу життя національних меншин, які як правило викликають осуд в міжетнічній взаємодії. Але на війні всі засоби підійдуть. Українці схвально ставляться і до етнічних росіян, які засудили вторгнення РФ, та допомагають Україні.

З цього можна зробити два висновки. Перший: Україна стала демократичною батьківщиною для багатьох національностей, які почувалися тут комфортно, не зазнають утисків і можуть вільно зберігати власну самобутність, культуру, мову, а тому готові захищати і боротися за Україну. Адже етнонаціональна стійкість завжди ґрунтується на свободі вибору – захищати державу свого етнокультурного середовища в кризових, загрозливих ситуаціях чи ні. Другий: війна не призвела до катастрофічного зростання міжетнічної ворожнечі, ненависть не засліплює українців, вони борються за виживання, керуючись здоровим глуздом, а не емоціями. Це не лише вказує на абсурдність вимог денацифікації, а й на той факт, що в етнонаціональній стійкості присутні елементи толерантності, цінності поліетнічності, міжетнічного компромісу та діалогу. Іншими словами, це не етнічна стійкість – затятість аж до знищення ворога будь-якою ціною. Етнонаціональна стійкість – це сучасний вимір збереження та розвитку демократичного поліетнічного суспільства в кризових умовах, індикатор рівня його життєздатності та конкурентоспроможності.

Відтак етнонаціональна стійкість не лише отримала наукове обґрунтування, вона вже стала повноцінною складовою національної системи стійкості на практиці і має знайти правове закріплення в політико-правових документах. В умовах російсько-української війни етнонаціональна стійкість черпає внутрішній ресурс з повноцінної участі та самовіддачі всіх етнічних спільнот у захисті України, які об'єдналися в консолідовану політичну націю. Без етнонаціональної стійкості національна система стійкості не буде цілісно та всеохопно відображати суть цього феномену, завдяки якому Україна протистоїть агресії та виграє в російсько-українській війні, маючи набагато менше матеріальних та людських ресурсів, ніж держава-агресор.

Виходячи з цього, рекомендується внесення змін до Концепції забезпечення національної системи стійкості (2021) в частині доповнення підсистемою етнонаціональної стійкості. Крім того, етнонаціональна стійкість як запорука збереження української держави, української нації має бути визначена однією із засад етнополітики України у політико-правовому документі, який регламентуватиме такі засади (Концепції або Стратегії етнонаціональної політики). Це сприятиме повному розкриттю та реалізації потенціалу етнонаціональної стійкості у державотворенні України на даному етапі, насамперед у протидії російській військовій агресії.

Список використаної літератури

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://bit.ly/3MWXqYL>.
2. Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: <https://bit.ly/3TLJuTz>.
3. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік: Указ Президента України 189/2021 від 11.05.2021. URL: <https://bit.ly/3SpRskf>.
4. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 456 с.
5. Про утворення Державної служби захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної системи стійкості України: Постанова Кабінету Міністрів України № 787 від 12 липня 2022 р. URL: <https://bit.ly/3MSrox3>.
6. Шелест Г. Концепція стійкості НАТО та Україна. 15 с. URL: <https://bit.ly/3TMexyI>.
7. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

8. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України: загальнонаціональне опитування 2-11 травня 2022. *КМІС*. URL: <https://bit.ly/3MUU6ND>.
9. The Jerusalem Post's 50 Most Influential Jews of 2022. URL: <https://www.jpost.com/50-most-influential-jews-2022>.
10. Під Каховкою українські роми вкрали у російських окупантів танк. *УНІАН*. URL: <https://bit.ly/3DmsxK3>.

THE PHENOMENON OF ETHNONATIONAL RESILIENCE IN THE NATIONAL SYSTEM RESILIENCE: DE-JURE AND DE-FACTO

Vira Yavir

*V.M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences of Ukraine,
Triohsvjatytska str, 4, 01001, Kyiv, Ukraine*

The legal and practical dimensions of the phenomenon of ethnonational resilience are studied, in particular its place and role in the national system of resilience, the legislative foundations of which are formed by the Concept of ensuring the national system of resilience (2021). Such characteristic features of sustainability as constant evolution, transformation, acquisition of new forms, changeability under the influence of challenges and threats, incorporation in each specific threatening situation of new subjects of sustainability are revealed. All of them complicates the legislative consolidation and institutionalization of the phenomenon.

The lack of de jure ethnonational resilience in the national stability system was revealed, which does not mean its absence in the national resilience system de facto. It was ethnonational resilience that proved to be very effective in the practical field of countering all types of Russian aggression and led to unprecedented consolidation of the multiethnic Ukrainian society.

Ethnonational resilience has received scientific justification and has become a full-fledged component of the national system of resilience in practice, therefore it should find legal consolidation in political and legal documents. In the conditions of the Russian-Ukrainian war, ethnonational resilience draws its internal resource from the full participation and self-sacrifice of all ethnic communities in the defense of Ukraine, which have united into a consolidated political nation. Without ethnonational resilience, the national system of stability will not fully and comprehensively reflect the essence of this phenomenon, thanks to which Ukraine resists aggression and wins in the Russian-Ukrainian war, having much less material and human resources than the aggressor state.

Therefore, it is recommended to make changes to the Concept of ensuring the national system of resilience (2021) in terms of adding a subsystem of ethnonational resilience. Ethnonational resilience as a guarantee of the preservation of the Ukrainian state, the Ukrainian nation, should be defined as one of the principles of ethnic politics of Ukraine in a political and legal document that will regulate such principles (Concepts or Strategies of ethnonational politics), which will contribute to realization of the potential of ethnonational resilience at this stage of state formation.

Key words: resilience, system of national resilience, ethnonational resilience, Russian-Ukrainian war.